

ODABRANA DJELA
HONORE DE BALZACA

HONORE DE BALZAC
LJUDSKA KOMEDIJA

S C E N E S   D E   L A   V I E   P R I V E E

LA MESSE DE L'ATHEE
LE MESSAGE
LA MAISON DU CHAT QUI PELOTE
LE BAL DE SCEAUX
LE CONTRAT DE MARIAGE

Preveli: DUŠAN MILAČIĆ — VINKO TECILAZIĆ — DUŠAN ĐOKIĆ — MIROSLAV GRUJIČIĆ — MILA ĐORĐEVIC

S L I K E   I Z   P R I V A T N O G   Ž I V O T A

BEZBOŽNIKOVA MISA PORUKA
TRGOVINA K MAČKU KOJI SE LOPTA
ZABAVA U SCEAUXU
BRAČNI UGOVOR

P R V A   K N J I G A

I

Balzac je odrastao i počeo pisati u doba stalne i žestoke političke borbe. Energija koja se za vrijeme Carstva (1804—1815) trošila u oblasti vanjske politike, za vrijeme Restauracije (1815—1830) troši se u unutrašnjim borbama ljudi i stranaka, koje izaziva „Bijeli teror" rojalista protiv Revolucije i Napoleonovih pristalica, nakon drugog povratka Burbonaca. Ova akcija izaziva silnu mržnju između pobornika, novih ideja i privrženika starog poretka. To doba nemira i razdora ispunjava cijelu Restauraciju a politički sukobi pooštravaju se društvenim borbama: svećenstvo i plemstvo brane stari poredak od buržoazije koja brani Francusku proizašlu iz Revolucije.

Uz stalešku borbu, javlja se problem naraštaja. Pod Carstvom se formirala ushićena omladina zadahnuta duhom veličine i herojskim idealom koja pod Restauracijom, u maloj Francuskoj, ne nalazi mjesta za svoje ambicije koje je mogla imati u Napoleonovoj Francuskoj ogromnog prostranstva. Ta vatrena omladina sučeljava se s preživljelim predstavnicima starog poretka: s monarhističkim buntovnicima, emigrantima i njihovim sinovima koji hoće da obnove negdašnje društvo.

Te duge borbe staleža, naraštaja i suprotnih ideologija dovode 1830. do Julske revolucije, do pobjede buržoazije i njenog uspona.

Cijela ta prva polovina XIX. vijeka spada u najneobičnije, najburnije i, po svojim zbivanjima i događajima, u najbogatije epohe francuske narodne historije. U njoj žive, djeluju i sudaraju se najraznovrsnije i najoprečnije društvene, historijske i duhovne sile. Tu su, na jednoj strani, nespokojni, nemirni i društveno ugroženi narodni slojevi koji po gradovima počinju da se bune a na selu polako osvajaju zemlju, bodreni borbenim duhom smjelih revolucionara. Na drugoj strani je staro i novo plemstvo, s trgovačkom, bankarskom i industrijskom buržoazijom koja postaje najmoćniji faktor. Pored revolucionara, tu su i socijalisti utopisti, teroristi, republikanci, monarhisti, filozofi i književnici svih političkih boja i društvenih ideja, Čudna mješavina, tijesne povezanosti i neobična suočenja prošlosti, sadašnjosti i budućnosti; društveni kaos s poremećajima i duhovnih i materijalnih vrijednosti; plima i oseka događaja s najžešćim i najoprečnijim sukobima interesa. Doba neostvarenih nada Revolucije i rashlađenih zanosa Carstva. Propadanje stare Francuske koja se davi u valima moćne buržoazije, čiji su ideali i ambicije: održati se na vlasti, bogatiti se i uživati. Doba u kom se jedna jedina sila uzdiže i nameće svoj bezočni zakon: sila novca.

Tj. tom vrtlogu svih suprotnosti i svih suparništava, bjesomučnih nadmetanja i najžešćih strasti, prisustvujući pogrebu cijelog jednog društva i rađanju čitavog jednog svijeta, živio je i pisao najveći svjedok tog doba i njegov najvjerniji historičar, Honore de Balzac.

On je sin malograđanskih roditelja, rođen 13. maja 1799. u gradu Toursu.

Počinje svoje školovanje u tada čuvenom redovničkom koležu u Vendomeu, nastavlja u rodnom mjestu, zatim u Parizu, gdje će 1819. završiti pravne studije. U školi spada gotovo u najgore učenike; ne sluša nastavnike nego je stalno zauzet svojim mislima i razmišljanjima. Ali već u dvanaestoj godini počinju da se bude književne sklonosti i sposobnosti u ovom lijenom i nemarnom učeniku, i on počinje da piše stihove i jednu raspru o volji, koju mu je na satu oduzeo i uništio nastavnik.

Kad je završio prava, roditelji počinju da misle o budućoj karijeri svog sina i žele da postane bilježnik. Ovaj unosni poziv, privlačan za svakog drugog, odvratan je Balzacu, jer nije mogao da zadovolji velike težnje, maglovite sanjarije i vatrenu uobrazilju ambicioznog mladića. U žustrim objašnjenjima sa svojim roditeljima on smjelo izjavljuje da se hoće posvetiti književnosti. Otac sav nervozan korača po sobi i naglo se okreće svom sinu: „Hoćeš da pišeš! i zbog tako nesigurnog poziva odbijaš jedno časno zanimanje i sigurno bogatstvo. Biti pisac, to je najgori zanat. Više bih volio da se odaš ma kom poslu od koga bi mogao časno živjeti nego da budeš siromašan književnik. Kad čovjek mora živjeti od pera, ugađati ukusu publike, ne može stvoriti ništa ni ozbiljno ni veliko." — „Oče, treba imati dara, u tome je sve", odgovori mladi Balzac. „Morat ću mnogo raditi, ja to znam, ali imam volje, energije i hrabrosti." — „U književnosti treba da budeš kralj da ne bi bio zidarski šegrt", upade ljutito otac. — „Pa lijepo, bit ću kralj", odgovori sin i ušutka roditelje. Onda kad još nitko nije ni naslućivao njegov rad, on je bio svjestan svoga genija, vjerovao u sebe i svoju blistavu budućnost.

Tada se odvaja od roditelja, zatvara se u jednoj bijednoj mansardi u Parizu, koju je opisao u Š a g r i n s k o j k o ž i , i tu piše tragediju Cr om w e l l , u pet činova i u stihu. Njome Balzac nije opravdao data obećanja, jer je djelo bez vrijednosti. Svi prisutni, pred kojima je u porodičnom krugu čitao svoju tragediju, smatraju da je njegovo djelo sasvim slabo. Jedan čuveni profesor univerziteta i dramski pisac preporučuje roditeljima

da se njihov sin posveti ma kom pozivu samo ne književnom.

Balzac se međutim ne osjeća pobijeđenim, vjeruje u sebe i izjavljuje: „Tragedije nisu za mene Ogledat ću se u r o m a n u". I tako, sam ili u suradnji sa svojim drugovima, on piše između 1821. i 1825. nekoliko slabih romana, čije slabosti sam uviđa, jer ih ne potpisuje svojim imenom.

U očima Balzacovih roditelja književna budućnost njihova sina definitivno je kompromitirana. Jednog dana otac mu se obraća: „Honore, uskoro ćeš imati dvadeset i pet godina, a nisi uspio da stvoriš sebi ni ime ni položaj u društvu. Razmisli dobro šta treba da radiš."

Nakon dužeg razmišljanja Balzac se odluči: „Ipak se ne mogu odvojiti od knjige. Nisam uspio sa svojim, pokušat ću s tuđim. Zašto ne bih postao izdavač naših velikih klasika i objavljivao njihova djela u jednoj jedinoj svesci?"

Novčano potpomognut od roditelja i prijatelja on poče izdavati francuske klasike. Zatim kupuje štampariju, pa slovolivnicu. Ali svi se ti Balzacovi poslovi završavaju porazom i on u svojoj dvadeset sedmoj godini napušta trgovinu i industriju s dugom koji je iznosio blizu sto hiljada ondašnjih franaka.

„Treba raniti vinovu lozu da bi r a đ a l a r e k a o je jedan francuski vinogradar. Balzac je bio teško ranjen onda kad još nije imao ni trideset godina, i zato će on „kroz cijelo svoje djelo rasipati sok svoje bolne mladosti". Do kraja života, koji će biti i mučan i bolan i dramatičan a često i tragičan, on će osjećati kobne posljedice ove materijalne katastrofe. Dugovi, opet dugovi, i uvijek dugovi, koji će više od dvadeset godina mučiti i pritiskati život ovog diva energije i neumornog borca s tegobama svih vrsta.

Ipak ovi porazi ne obeshrabruju Balzaca, on se ponovo vraća književnosti i daje nov dokaz svoje duhovne i fizičke snage. Sada je odlučio da opiše građanski rat u Bretagni, borbu između republikanaca i monarhista. Da bi njegovo djelo bilo što snažniji odraz stvarnosti, on odlazi u Bretagnu da na mjestu skupi dokumente za svoj roman. Nakon šest tjedana vraća se u Pariz s prikupljenim materijalom, pun vjere u svoje stvaralačke sposobnosti i svoju budućnost. Daleko od Pariza, u samoći jedne bretonske palanke, našao je sebe i zauvijek uvidio da je književnost njegov životni poziv. Svijestan je i vrijednosti djela koje stvara i neće se više kriti iza izmišljenih imena nego će ga smjelo potpisivati svojim imenom kad se bude pojavilo maja 1829 pod naslovom P o s l j e d n j i š u a n .

Dotad nezapažen, Balzac odjednom postaje poznat. Oko njegova imena stvara se čitava graja. Pojava Š u a - n a jedan je od najznačajnijih datuma u Balzacovoj književnoj evoluciji. On će nanisati nekoliko boljih romana, ali će P o s i j e d n j i š u a n ostati njegovo najdirljivije djelo jer je pisac u njemu, nakon dugog, mučnog i sporog sazrijevanja, našao svoj pravi put i objelodanio, gotovo u cijelosti, sve buduće osobine L j u d s k e k o m e d i j e čije stranice počinju stranicama P o s l j e d n j e g š u a na. Uz to, toliko željena slava osmjehuje se na njega, a ni „oganj zore nije tako mio kao prvi zraci slave", rekao je jedan francuski moralist.

Poslije prvog književnog uspjeha u Balzacovu književnom životu nastaje doba čudnih suprotnosti. Vrijeme stalnog uspinjanja i najpotpunijeg ispoljavanja njegova stvaralačkog genija: E u g e n i j a G r a n d e t , Č i č a G o r i o t , T r a ž e n j e a p s o l u t n o g , P u k o v n i k Č h a b e r t i G o b s e c k pripadaju ovom periodu Balzacova stvaralaštva. Isprva robijaški rad do iznurenosti i redovnički život u osamljeničkoj ćeliji; zatim, s uspjesima i slavom ne malaksavaiju stvaralačke sposobnosti niti slabi njegova radna snaga, ali sada bi Balzac htio da uživa u rezultatima svoga rada, ne samo u duhovnim nego i u najmaterijalnijim zadovoljstvima.

Još prije četiri godine Balzac se bio upoznao s vojvotkinjom d'Arbantes. Ali ljubomora gospođe de Berny prekinula je u začetku tu novu Balzacovu vezu. Prigušena ljubavna strast rasplamtjela se sada podjednakom silinom u Balzacovu srcu i u srcu lijepe vojvotkinje koja je godinama požudno priželjkivala ovog vatrenog i bujnog mladića. Balzac će je prenuti iz fizičke i duhovne učmalosti i, u sutonu života, raspiriti nov plamen strasti u njenom sjetnom srcu. Ona je bila ohola što je zavela mladog čovjeka i pisca od glasa; on je bio ponosan što je osvojio vojvotkinju koju je Napoleon želio i koja je blistala i na dvoru i u salonima.

Mladi Balzac ima vremena i za provode i za umjetničko stvaranje. Zabava ga ne odvaja i ne odstranjuje od djelatnosti koja zadivljuje. Sa Š u a n i m a polje šegrtovanja preletjeo je magijski, jednim letom, i Balzacov genije odsada će se ispoljavati sve vidnije i sve potpunije u budućim remek-djelima koja će činiti njegovu L j u d s k u k o m e d i j u .

Ohrabren prvim uspjehom, nestrpljivi osvajač slave piše neumorno i bez predaha. Aprila 1830. pojavljuju se S l i k e i z p r i v a t n o g ž i v o t a . One su novo otkriće i nov dokaz Balzacova genija. Ali,

između njih i Šuana nema prijelaza u stvaranju. Balzac se objelodanjuje „u skokovima bez one postupne evolucije koja karakterizira mnoge pisce, u kojoj nova djela proistječu iz prethodnih.

Ono što daje naročito obilježje ovoj knjizi jest realističko slikanje onog svijeta koji je tinjao u piščevu duhu i u piščevoj mašti i koji sada izbija na vidjelo, nakon dugih priprema, stvarajući prve osnove Ljudske komedije. Slike iz privatnog života opisuju život pariškog društva u doba Balzacove mladosti. One nisu samo značajna književna djela nego i dragocjeni prilozi za izučavanje naravi toga vremena. Svuda, na svakoj strani izbija tragični karakter obične, svakodnevne ljudske istine i stvarnosti.

Uspjeh Slika iz privatnog života u salonima i književnim krugovima pojačava Balzacove želje za provodima i uživanjima. Kao da se plašio sjećanja na svoju ranu mladost bez materijalnih sredstava i sigurne vjere u budućnost, i kao da je predosjećao teške životne borbe koje ga čekaju, Balzac hoće sada u svojoj potpunosti da iživi svoju drugu mladost. Iako prezadužen, on rasipa novac kao da ga ima u izobilju, ručava u skupim mondenskim restoranima, odlazi na balove, u bo emske kavane, i provodi se u društvu žena lakih naravi.

Ne znači to da se Balzac sav predao zadovoljstvima i uživanjima i zanemario svoje djelo. Zatvarao se on i tada i u svojoj samici satima pisao, ispravljao i dodavao. Noću, kad se sve lampe pogase i Pariz se uspava kao zamoreni div, on je palio svijeće svoga nadahnuća i, u jezivoj noćnoj tišini, ispisivao list za listom. Ponekad radi i danju i noću, neumorno i neprekidno, „spavajući samo po dva sata", kako se žali gospodi Zulmi Carraud, svojoj doživotnoj prijateljici.

Godina 1830. nije značajna samo po tome što je na barikadama Julske revolucije zauvijek dotučeno povampireno plemstvo. Ona i u književnosti označava važnu preorijentaciju. Pisci koji su dotada bili odlučni pobornici umjetnosti radi umjetnosti počinju usvajati gledište da književnost treba da bude i korisna, da treba da vrši i socijalnu misiju u društvu.

Balzacov duh, radoznao za sva nova zbivanja, osjetljiv za sve pojave života, nije mogao ostati ravnodušan prema novim stremljenjima i orijentacijama u književnosti. Već u Posljednjem šuanu on je želio da izvuče iz historije istine poučne i korisne za novo društvo. U Fiziologiji braka kroz cinične šale izbija bolna društvena dijagnoza. Kroz Slike iz privatnog života naziru se elementi optužbe protiv jednog bolesnog i korumpiranog društva.

Poslije šest mjeseci mučnog rada, Balzac objavljuje Šagrinsku kožu početkom augusta 1831. Uspjeh je nagao i ogroman. Ono što je najbolje u romanu, to je slikanje živih naravi realnih ličnosti jednog određenog doba i svijeta: upečatljiva evokacija parazitskog društva u raspadanju i njegove trule civilizacije.

Sa Šagrinskom kožom počinju rasti Balzakovi prihodi. AH, bilo je dovoljno da sklopi dva povoljna ugovora sa svojim izdavačima pa da njegovo vjerovanje u samoga sebe postane stvarnost, njegove iluzije zaslijepljenost, i da u svojoj mašti vidi sebe samostalnog, bogatog i u sjaju. I tako, pored svih svojih dugova koji stalno rastu, u želji da se i on istakne i da, uživa u raskošu i otmjenosti, Balzac se sada odaje rasipničkom životu koji je u velikom nesrazmjeru s njegovim novčanim mogućnostima. Samo od januara do juna 1832. naručuje kod najskupljih pariških krojača: svečane pantalone od fine crne tkanine, prsluk od bijelog piketa, sobnu haljinu od merinoa sa svilenim gajtanom, crni frak od najskuplje tkanine, najskupocjenije plave pantalone, prsluk od bijelog kašmira, prsluk od plavog kašmira sa zlatnim dugmetima, crnu sobnu haljinu, pantalone od engleskog crnog flanela, redengot bronzano-zelene boje, dva prsluka od bijelog piketa, troje ljetne pantalone. On će stalno puštati krike očajnika koji se davi a stalno sam sebe gura u bezdan; vječito će kukati, ne znajući kako da odgovori svojini novčanim obavezama a neprestano pravi nove nepromišljenosti, nova dugovanja. Ni najveće oskudice ne mogu da ga urazume i prisile da se odrekne raskoši; danima juri da bi našao novac i regulirao otplate a istovremeno uzima, na vjeresiju, razne skupocjene izlišnosti. Samo za jedan mjesec kupio je na poček šest ćilima: za salon, biblioteku, sobu za rad, blagovaonicu, čekaonicu, čak i za kupaonicu! Istovremeno priprema sebi nov i raskošan život a preklinje sestru da mu pošalje dvadeset franaka. S poljskog imanja jednog svog prijatelja piše svom izdavaču i tuži mu se na svoju veliku bijedu a u istom pismu moli da mu pošalje trinaest pari rukavica! Duguje na svim stranama, od krojača do bakalina a priređuje Rossiniju i svojim prijateljima večeru koja predstavlja izazivanje i prkošenje: u najskupocjenijim srebrnim i pozlaćenim servisima služi „najbolja vina koja postoje u Evropi" i „najfinija jela". Tu je i najrjeđe cvijeće". Rossini izjavljuje da „nije ništa bolje jeo ni kod vladara". Ovo su zaista balzacovski kontrasti koji pokazuju da je u njemu uvijek živjelo jedno veliko dijete.

Što Balzac ne može da skrene s kobne staze kojom korača, da se otrijezni, urazumi i učini kraj svojim

rasipničkim nagonima može se unekoliko objasniti i jednom njegovom novom ljubavnom vezom.

Probuđena strast gospođe d'Abrantes nije dugo trajala. Jedna druga zanosna žena, mlađa i ljepša, otrgnula je Balzaca od nesretne vojvotkinje. Markiza, kasnije vojvotkinja de Castries bila je ta dražesna zavodnica mladog romanopisca. Ova veza laska Balzacu, godi njegovoj taštini, a potom ona je i njegova potreba. Pored gospođe de Castries on bi htio da se odmori od svog „rada bez poezije" u njenoj „poeziji bez rada", kako kaže u jednom svom pismu. Jer, od svake svoje nove ljubavi on očekuje zaborav svojih bura i nevolja i odmor od

pretjeranog rada. Za njega je ljubav istovremeno „razonoda i bijeg".

Opijen nadom o svojoj novoj sreći, Balzac polazi s gospođom de Castries na putovanje po Italiji koje je imalo da traje nekoliko mjeseci. Ali, u Zenevi, gdje su se prvo zaustavili, bolno se okončala njegova ljubavna drama. „Dan ranije bio sam za nju sve i sva; sutradan ništa više", jadikuje Balzac. „Dan ranije glas joj je bio milozvučan i nježan, pogled pun draži; sutradan, glas hrapav, pogled hladan, ponašanje nabusito. Za noć je umrla jedna žena, žena koju sam volio".

Ova surova ljubavna drama spada u najbolnije doživljaje pisca L j u d s k e k o m e d i j e . Rana je bila duboka i krvava. Balzac uzalud pokušava da u osudeničkom radu zaboravi svireposti lijepe markize; njegov će bol biti snažan i dugotrajan i on je možda bio polazni uzrok njegove srčane bolesti koja će ga prerano lišiti života.

Balzac iz dana u dan postaje sve poznatija ličnost, pisac u modi čija plodnost zadivljuje i obeshrabruje. Objavio je G o l i c a v e p r i č e , T o u r s k o g p o p a , N a p u š t e n u ž e n u , Ž e n u o d t r i d e s e t g o d i n a , P u k o v n i k a C h a b e r t a i još nekoliko manje značajnih djela.

Vidjeli smo da Balzac nije uspio da osvoji gospođu de Castries. Trebat će mu dosta vremena da zaliječi zadobijenu ranu. Očajan, uvrijeđen u svom samoljublju, on pomišlja da se osveti svirepoj vojvotkinji i da je u svom novom djelu učini mrskom u očima cijeloga svijeta. Ali slučajnost će učiniti da romansiranu osvetu zamijeni živa odmazda. Jedna velika dama, koja će ispuniti cio njegov budući život, pomoći će mu da prebrodi ovu mučnu duševnu krizu. Ljubav jedne tajanstvene tuđinke bit će njegova osveta i utjeha.

Ta zagonetna strankinja bila je Evelina Hanska, iz čuvene poljske porodice Zevuskih. Bila je godinu dana mlađa od Balzaca i imala je trideset i dvije godine. Prije trinaest godina bila se udala za bogatog plemića Banskog, vlasnika velikog posjeda u V ješhovni, u Ukrajini. On je stariji od nje dvadeset i dvije godine.

U Balzacovim S l i k a m a i z p r i v a t n o g ž i v o t a Evelina Hanska otkriva cio jedan nov svijet doživljaja, zadahnut snažnim životom. Kao da je gledala pred sobom realne osobe s cijelom njihovom okolinom i pozadinom njihova života. U njima je našla i nekoliko nesretnih žena čiji tragični udes nije bez sličnosti s njenim. Suosjećanje koje je pisac vidno ispoljio prema tim žrtvama sudbine uzbudilo je cijelo njeno biće i u njoj se, pored divljenja koje ima prema piscu, rađa i simpatija prema čovjeku o kome satima razmišlja i sanjari.

Ali kad je pročitala Š a g r i n s k u k o ž u i vidjela da karakter neosjetljive i fatalne Fedore nimalo ne Uči na njegove ranije junakinje, tako simpatične u svojim nesrećama, mlada grofica ožalosti se i poboja da Balzac ne skrene s pravoga puta i ne uskrati ženi uzvišenu ulogu koju joj je bio namijenio. I tako gospođa Hanska dođe na misao da piše piscu S a g r i n s k e k o ž e , da ga upozori na kobnost njegova skretanja i sačuva od opasnosti koje mu predstoje.

Svakog dana Balzac je primao po nekoliko pisama od žena koje su nalazile sebe u njegovim djelima. Nekom čudnom podudarnošću, onog istog 28. februara kad je Balzac s ushićenjem prihvatio poziv gospođe de Castries da putuju po Italiji, on je preko svog izdavača dobio jedno pismo koje svojom tajanstvenošću duboko uzbudi njegovu maštu. Nepoznata „Strankinja" hvalila je u njemu, kako se misli. S l i k e i z p r i v a t n o g ž i v o t a i kudila Š a g r i n s k u k o ž u . Sav obuzet ljubavnom strašću prema gospođi de Castries, Balzac ne odgovori zagonetnoj Strankinji. Ali njegova šutnja nije obeshrabrila Evelinu Hansku i ožalošćeni ljubavnik primi i drugo pismo 7. novembra, koje je tada stiglo kao naručeno. Njime je Strankinja još više ushitila tužnog Balzaca. On naslućuje da ga je napisala žena iz visokog društva, neka „ruska ili poljska knjeginja", koja se divi njegovu „uzvišenom geniju" i „višem čovjeku" koji je ženi dao i priznao njenu pravu vrijednost. Nije skrivala ni želju da ga upozna i da mu otkrije svu svoju iskrenu naklonost i odanost. Ali malo dalje, u istom pismu, dodaje: „Ja sam Strankinja za vas, i to ću ostati cijelog života; nikad me nećete upoznati!" U pismu je bilo i strasnih riječi, ljubavnih izjava nesretne žene prevarenih nada: „Voljela sam, i sada volim; nitko nije razumio plamen koji sažiže cijelo moje biće; ali vi ćete razumjeti; osjetit ćete, kao i ja,

da treba jednom i ja da volim, jedan jedini put, i ako ne budem shvaćena, da životarim i da umrem."

Balzac je sav uzbuđen i počinje vjerovati da je najzad našao ženu svojih snova, mladu, lijepu, inteligentnu i plemenitu, i da su njihove duše zauvijek ujedinjene. Odsada, punih sedamnaest godina, sve dok bude trajao uzbudljivi roman njihove ljubavi, oni će se uzajamno ispovijedati, hrabriti i tješiti. Balzac se sav predaje svojim osjećanjima i djetinjom neposrednošću i iskrenošću upoznaje udaljenu Tuđinku sa svim svojim namjerama i nadama, razočaranjima, nevoljama i ushićenjima. Ona govori Balzacu o svom životu neostvarenih snova, o mladosti bez ljubavi, o osamljenosti u kojoj sahne. Uskoro, oni će imati iste snove, iste brige, iste nade i neće kriti da se vole iako se ne poznaju. Balzacove strasne izjave o ljubavi snažno uzbuđuju mladu vlastelinku koja sjetno sanjari o nevidljivom dragom čovjeku koji se uvukao u njeno sjetno srce.

Obuzet snažnom radošću svoje nove ljubavi, Balzac piše i ispravlja svaku rečenicu S e o s k o g l i j e č n i k a da bi dostigao prostu ljepotu Svetog pisma. Bodren ljubavlju „udaljene princeze" koja se više ne obavija tajanstvenošću, Balzac ispisuje stranicu za stranicom Eu g e n i j e G r a n d e t , svog remek-djela koje će obeshrabriti i ušutkati i njegove najžešće protivnike.

Istovremeno književni trijumf i veliki ljubavni događaj. Zagonetna Strankinja skida sa sebe veo tajanstvenosti. Prije deset mjeseci ona je pisala Balzacu: „Ja sam Strankinja za vas i to ću ostati cijelog života; nikad me nećete upoznati." Lažna ženska zakletva! Ona ga sad zove u Švicarsku na prvi ljubavni sastanak, i čim su se našli, zakleli su se na vječnu ljubav.

Pet sretnih dana proveli su zajedno u Neuchatelu. Iz tih pet sretnih dana Balzac je ponio uspomene kojima je uljepšavao cio svoj budući život. Našao je „sva savršenstva" koja voli, i osjeća da je za njega nastao „novi život". Njena pisma najveće su Balzacove radosti, najmiliji događaji i praznici u njegovu mučeničkom životu; on ih po nekoliko puta čita; ona mu daju podstreka za rad i ona su uzbudljivi dokazi njene „velike ljubavi", gotove za najveće ludosti.

Strasna i nova ljubav daje Balzacu novu stvaralačku snagu i nov polet, i on za nekoliko mjeseci 1834. piše dva remek-djela koja spadaju u najsnažnije tvorevine njegova uma, T r a ž e n j e a p s o l u t n o g i Č i č u
G o r i o t a, dvije svirepe slike svih pustoši neobuzdanih ljudskih strasti koje vode moralnom srozavanju; u prvom romanu strast naučnog istraživanja, u drugom roditeljska ljubav.

S E u g e n i j o m G r a n d e t i Č i č o m G o r i o t o m Balzac je na vrhuncu svojih stvaralačkih moći. Odsada, pored ostalih značajnijih djela, on će napisati V e l i č i n u i p r o p a s t C e z a r a B i r o t t e a u a, M u t i v o d u, I z g u b l j e n e i l u z i j e, R o đ a k u B e t u i R o đ a k a P o n sa. Sve su to izvanredna djela ali to nisu nova uspinjanja kojima bi premašio E u g e n i j u G r a n d e t i Č i č u G o r i o t-a, njegova vrhunska ostvarenja.

Istovremeno s ovim punim ispoljavanjem Balzacova genija počinje da se načinje tjelesna snaga ovog heroja rada. i diva novog doba. Proći će još desetak godina dok se ne skrši, ali je već sada podrivana i načeta. Ozbiljna opomena za svakog drugog osim za Balzaca. Obuzet stvaralačkom groznicom, ponijet radnim orkanom, gonjen neodložnim obavezama, on se više nije mogao zaustaviti. Nastaju dramatične godine njegova života: borba sa životom, borba s djelima, borba života i djela. U tim stalnim bitkama on će se neštedimice trošiti i svijesno sagorijevati, znajući da sam sebe ubija, ali neće stati.

Krajnje oskudice, koje se graniče s pravom, istinskom bijedom, ne prestaju. „Ovog trenutka bukvalno sam bez pet para", žali se on početkom februara 1843. gospođi Hanskoj. Polovinom maja isti potresni krik: „Otišao sam od kuće s cjelokupnim novcem koji sam imao, s jednim frankom... Ostalo mi je sedam sua!... Hoću da vas upozorim da neću moći kupiti marku za ovo pismo prije ponedjeljka, kad ću se sastati s odgovornim urednikom P a r i z a n i n a koji kupuje E s t e r u za pet hiljada franaka".

Čineći nevjerojatne radne podvige, boreći se s nevoljama svih vrsta, Balzac je za nepunih dvadeset godina napisao blizu sto romana. Kažem za nepunih dvadeset godina, jer se njegov pravi književni rad završava četiri godine prije njegove smrti R o đ a k o m B e t o m i R o đ a k o m Polisom. Od 1847. pa do svoje smrti augusta 1850., on se samo uzgred i s mukom bavi književnošću. Premoren radom, rastrzan novčanim nevoljama, on satima sjedi s perom u ruci, nesposoban da se probudi iz duševne apatije i duhovne obamrlosti. Njegova dva sumorna remek-djela, R o đ a k a B e t a i R o đ a k P o n s, dvije iskre koje osvjetljavaju sumrak Balzacova genija i krunišu L j u d s k u k o m e d i j u „kao dvije buktinje s crnim dimom, koje kovitlaju iznad ogromne žeravice koja se gasi", označavaju kraj njegovih radnih podviga kojima je otkupljivao svoje greške i ispravljao svoje zablude. Njegova divovska snaga iznurena je i skrhana. Godine koje mu ostaju još da proživi ne pripadaju više njegovu djelu nego gospodi Hunskoj i pripremama za veliki

praznik njegova života koji je proslavljen u Rusiji, vjenčanjem, 14. marta 1850. pet mjeseci pred Balzacovu smrt.

Po dolasku u Pariz, Balzac je sve teži bolesnik. Iz dana u dan bolest se komplicira i jedno oboljenje izaziva drugo. Njegova živa riječ sad je gotovo umukla; zamagljene su njegove izrazite i blistave oči. Ne može ni da diše. Sve se plaća, rekao je Napoleon. I Balzac je morao da plati svoje neprospavane noći, svojih trideset godina robijanja, svojih stotinu djela napisanih u krvavoj groznici. Uzalud se bori sa smrću, uzalud uzvikuje: „Ja pripadam protivničkoj strani koja se zove život"; dvoboj između života i smrti, u kom je dosad Balzac odnosio pobjedu, privodi se kraju Balzacovim porazom. Osamnaestog augusta on je u agoniji i u jedanaest i po sati noću umire u svojoj pedeset drugoj godini.

Dvadeset prvog augusta 1850. ogromna masa Parižana s predstavnicima svih staleža i svih ustanova otpratila je s dužnom poštom, velikog pisca do groblja Pere-Lachaise. Padala je kiša. „To je bio jedan od onih dana kad je izgledalo kao da nebo plače", rekao je Viktor Hugo koji se nad grobom oprostio s najvećim francuskim romanopiscem, odajući priznanje njegovu geniju, hvaleći njegovu L j u d s k u k o m e d i j u čija sva djela „čine jednu knjigu, živu, blistavu i duboku knjigu, kroz koju gamiže cijela naša suvremena civilizacija sa stravom i stvarnošću; divnu knjigu koju je pjesnik nazvao Komedijom a koju je mogao nazvati Historijom, koja sadrži sva oblike i sve stilove".

II

Balzac ne spada samo u najveće i najznačajnije ličnosti umjetničkog svijeta nego i u najoriginalnije. I njegov fizički izgled, i njegov moralni lik, i njegov stvaralački genije, i njegov složeni karakter izlaze iz okvira običnosti.

Deverijin portret upoznaje nas s Balzacom u cvijetu mladosti: široko čelo, razbarušena kosa, oči vesele i pronicljive, nos dosta krupan, usne čulne i ozarene osmjehom, lice zaokrugljeno i gotovo djetinje, vrat go, izgled razuzdan možda nešto uljepšan ali nimalo svakidašnji. To je Balzac u dvadeset trećoj godini. — Louis Boulanger ostavio je potomstvu Balzaca u trideset šestoj godini, u bijeloj redovničkoj mantiji, razdrljenoj oko snažnog vrata. Prekrstio je ruke i pogledom koji opsjenjuje sudbinu gleda u budućnost, svijestan svoje snage. Kosa mu je duža nego u mladosti, zabačena nazad, i time se još više proširilo njegovo čelo. Živa izraza, njegove su crte u neprekidnom pokretu i odaju obilje navrlih, neizraženih ideja. Usne upola prekrivene brkovima, nemaju gotovo nimalo negdašnje ljupkosti i čulnosti. Široka pleća i vrat izražavaju smjelosti ali i krajnju iznurenost volje, govore o iskustvu teških dana ali i o upornosti i nadi. — Nadarov dagerotip predstavlja Balzaca koji ima četrdeset i dvije godine. Izraz nije više isti, ali je neobičan i veličanstven. Crte njegova lica nemaju više ranije svježine i podadule su. Oči se više ne otvaraju s onom blistavom i veselom bezazlenošću koja je njegovu mladalačku fizionomiju krasila zavodljivim dražima; sad su nešto više utonute u uvele duplje; njihov je pogled oštar, ali upravljen u nepoznato, kao da „neće da se zaustave na stvarnostima" ovoga svijeta. Usne su veoma skupljene a upadljive bore na licu govore o teškim dnevnim argatovanjima i noćima bez sna. Izgleda kao da je usamljen. — David d'Angers izvajao je Balzacovu plemenitu figuru iznurenu natčovječanskim zamorom i nevoljama svih vrsta, ali ozarenu vedrinom i snažnom inteligencijom. — Najzad, pastela Eugenea Girauda pokazuje nam mrtvog Balzaca na mrtvačkom odru. Oslobođen svih životnih nedaća i jada, on sada izražava neku smirenost koju nikad nije poznavao za života.

Jedna suvremenica pisala je da se Balzac ne može nazvati lijepim čovjekom jer je malen, debeo, ali njegove zagasite oči gore takvom vatrom i imaju tako snažne izražajne moći, da mimo svoje volje mora čovjek priznati da malo ima tako lijepih glava. Theophile Gautier govori o očima kakve nikad niko nije imao. One su živjele nekim svojim neobičnim životom, imale neku svoju svjetlost i neku čudnu magnetsku moć. To su bile oči, kaže Gautier, koje bi oborile pogled orla, koje bi mogle da čitaju kroz zid i da zgrome razjarenu divlju zvijer, oči samodršca, vidovnjaka i ukrotitelja.

Glomazno grdilo primamljivih i zanosnih draži; osobenjak veoma složene prirode, često s jako neublaženim suprotnostima; radnik natčovječanske energije; borac nesalomljiv u porazu i prekaljene volje, koji je upoznao sve nevolje i iskusio sve mržnje, prkosio svim nepogodama i odolijevao svim. burama; veseo i bujan temperament pun uskipjele vitalnosti; nezavidljiv, nesebičan i dobar; veliki glumac i zavodljivi besjednik; ali isto tako i osorljiv. vlahovit, grub i neuljudam, uobražen i sujetan; vječiti dužnik i nepopravljiv rasipnik. Takav je bio Balzac cijelog svog života, od rane mladosti do svog posljednjeg dana.

III

Balzac je više od trideset godina radio bez prestanka i danju i noću. Obično je spavao od osam sati uveće do dva sata poslije ponoći, a sve ostalo vrijeme provodio u stvaralačkom radu. On se danima i tjednima, nekad i mjesecima, lišavao svježeg zraka i odmora i dragovoljno osuđivao sebe 11a život argatovanja i tamnovanja, ispunjavajući svoj mučni život radnim podvizima koji su prelazili u legendu. Njegove česte izjave u prepisci s gospođom Hanskom daju nam jezivu sliku njegova gigantskog rada: „Radim po dvadeset sati bez predaha". „Posljednjeg tjedna nisam ukupno spavao deset sati". „Dvadeset šest dana nisam izišao iz sobe za rad... Spavao sam po četiri sata". „Ovog tjedna provodio sam po četrdeset sati bez spavanja". „Znate li koliko ima noći kako nisam spavao? Četrdeset i dvije."

I tako iz dana u dan, iz tjedna u tjedan, iz mjeseca u mjesec, iz godine u godinu, on je upadao iz rada u rad, sve žešći, sve pomamniji. Njegova ogromna i snažna mašina, zahuktana i gonjena neodoljivim nagonom, nije se mogla zaustaviti sve dok nije smrvljena u ovoj džinovskoj borbi života i rada.

Tako radeći, Balzac je napisao blizu sto djela, među kojima su najznačajnija i najpoznatija: Čiča Gor- iot, Eugenija Grandet, Rođaka Beta, Rođak Pons, Mutivoda, Izgubljene iluzije, Traženje apsolutnog, Seljaci, Veličina i propast Cesara Birolleau- a, Pukovnik Chabert, Gobseck.

Iako živi u vječitoj borbi sa životnim nevoljama, s vjerovnicima koji ga gone zbog dugova, s izdavačima koji traže naplaćene a nenapisane rukopise, ,,u stalnoj groznici napora i rada", Balzac čini radne podvige koji prelaze granice ljudske djelatnosti i energije. On je za deset dana napisao Pierrellu, jedno od svojih remek-djela; za osam dana trećinu Izgubljenih iluzija, za tri noći, usred najvećih trzavica i neprilika Usidjelicu; za jednu noć Tajnu braće Ruggieri. Čovjekova misao uzmiče pred ovim dramatičnim prizorima radnih čudesa možda osamljenih u historiji književnog stvaralaštva.

IV

Balzac je svoje djelo podijelio u osam ciklusa a cjelokupnom svom stvaralaštvu dao opći naziv Ljudska komedija koja, prema njegovoj zamisli, treba da bude historija francuskog društva prve polovine XIX vijeka naslikana u radnji i pokretu. Pošto je, prema njegovu shvaćanju, svaki naraštaj drama s nekoliko hiljada upadljivih ličnosti, to njegova Ljudska komedija treba da bude ta drama čije će se ličnosti pojavljivati u raznim djelima, ali s istim imenima, u raznovrsnim ulogama, i pretstavljati sve staleže i sva zanimanja. Uočiti, naslikati i oživiti cio jedan svijet koji bi bio živa stvarnost, ući u sve tajne njegove prirode i objasniti uzroke svih njegovih zbivanja, predstaviti cio taj svijet duša i oblika u psihološkoj, sociološkoj i filozofskoj perspektivi, dati njegovu potpunu i raznoliku sliku kroz djelo koje bi sadržavalo sve činjenice saznanja i sve vizije uobrazilje, to je zamisao pisca Ljudske komedije. Zamisao gorostasna i veličanstvena i Balzac se nije bez razloga njome opijao.

Ako je to formalno jedinstvo Balzacova djela, mislim na podjelu na cikluse, ostalo ponekad više prividno nego stvarno, Balzac ga je upotpunio jednom temeljnijom i unutrašnjom povezanošću, sistematskom pojavom istih ličnosti u raznim romanima i kroz beskrajnu raznolikost dekora. Ovim umjetničkim postupkom Balzac je uspostavio živo i organsko jedinstvo Ljudske komedije i povezao njenu gorostasnu dramu cijelog jednog društvenog svijeta u stalnom pokretu i neprekidnoj radnji. Time je on „dao glumačkoj trupi svoje Lju- dske komedije nesravnjenu silinu i moć. Dao je onu scensku nadmoćnost koju uvijek imaju kazali šne ličnosti prema publici“. Mi ambiciozne ljude, tvrdice, razvratnike, ah njihova stvarnost postaje blijeda pred stvarnosti Rastignaca, jednog čiče Grandeta, jednog „izvodeći stalno ove karakteristične ličnosti pred naše oči i kroz najraznovrsnije radnje Ljudske komedije, Balzac nam je nametnuo neodoljivom snagom i tako učimo da njihov tipičan smisao prodre i u najnedostupnije dubine naših bića“.

Balzac je svakako jedan od najvećih romanopisaca koje je čovječanstvo do danas imalo svoje životne snage, a njegov je utjecaj i na književnost i na život i ogroman i trajan.

Iako je napisana u epohi romantizma i n izbježna obilježja svoga doba, Balzacova Lj u d ska komedija nije u prvom redu djelo maste, *nego djelo jednog oštroumnog i radoznalog po smatrača, s jako razvijenim osjećajem životne stvarnosti. Ako je intuicija jedna od pogonskih sila u njegovu stvaralaštvu,*

stvarnost je njen oslonac, njena osnova i njena kontrola.

Otuda ono što je najbolje, najsnažnije i najtrajnije u Ljudskoj komediji nije tizam nego realizam. Balzac je realist temperamentu, i po svojim sposobnostima da zapazi i točno opiše sve detalje i karakteristike stvarnosti koja mu se ukazuje, da vjerno slika i karaktere i naravi, da točno opisuje i fizičke i društvene sredine. Realist je i po svojim naučnim pretenzijama. Njegovo djelo ide u stopu sa znatnim brojem naučnih ideja njegova doba, jer se služi nekim naučnim i naučnim metodama u izučavanju čovjeka i njegove prirode, i ova veza Balzacova djela s naukom jedna je od glavnih književnih originalnosti njegove Ljudske komedije, u kojoj je prvi put djelo učenjaka prisno i znalački združeno s djelom književnika u sretnoj suradnji umjetničkog temperamenta i naučnog duha.

Balzacov realizam nikad nije snažniji i kritičkiji nego kad analizira i slika raspadanje feudalnog društva i uspinjanje kapitalističke buržoazije sa svim njenim oblicima korupcije. Ljudska komedija sadrži najizrazitiju i najtačniju sliku francuske buržoazije za vladavine Louisa-Philippea. Balzac je žestoko mrzi, jer je bez viših društvenih i političkih ideala. Njena je glavna deviza: obogatiti se. Za nju je novac glavna životna opruga a burza je postala hram novog boga. Umjesto ranije eksploatacije, prikrivene vjerskim i političkim iluzijama, eksploatacija buržoazije postaje brutalna i bezočna.

Nitko nam nije kao Balzac opisao sve moguće postupke groznice francuske buržoazije i pokazao kako ta borba i trka za novcem nagriza, podriva i kvari društvo, od ministra, političara, financijera, suca i žena iz visokog društva do trgovaca, svećenika, oficira, novinara, zelenaša i javnih žena. Cijelo je to društvo lakomo na novac i uvijek spremno na sve kompromise i sva poniženja. Balzac izvrsno poznaje sva sredstva akumulacije kapitala, sve mehanizme bogaćenja tog nezajažljivog svijeta i kroz cijelu Ljudsku komediju slika poroke i trule naravi poslovnih ljudi, bankara, bilježnika, advokata, ističući da Francuskom ne vladaju ni kralj ni ustav nego „svemoćna petofranka".

Pri slikanju buržoaskog društva, Balzac se duže zadržao na jednoj karakterističnoj pojavi tog vremena, na naglom i velikom razvoju bankarstva. Kroz dramatične opise događaja i detaljne analize bankarskog mehanizma, Balzac nas upoznaje s mračnim i prljavim poslovima velikih buržoaskih „financijskih dinastiji, pokazuje nam poslovne ljude svih vrsta koji ne zaziru ni od čega, koji svačim spekuliraju, koji iskorišćavaju svačiju bijedu i svakoga korumpiraju da bi samo uvećali svoje bogatstvo, i on se ne miri sa stvarnošću da ta trula „bankarska aristokracija" treba da vlada zemljom.

Opisujući nezajažljive lakomosti svog naraštaja, Balzac je naslikao nezaboravne likove ambicioznih priroda koje silno i pod svaku cijenu žude za bogatstvom i počastima. Rastignac je najizrazitiji predstavnik toga buržujskog skorojevića koji ne zna ni za moral ni za savjest kad su u pitanju lični uspjesi koje treba izvojevati svim sredstvima, dopuštenim i nedopuštenim.

Ljudska komedija sadrži i oštru satiru buržujske štampe za vladavine Louisa-Philippea, štampe prodane, kupljene, robinje kapitala.

Balzac je najbolji primjer da može postojati protivurječnost između pogleda na svijet i umjetničkog stvaralaštva, primjer koji rječito pokazuje da su kod velikog pisca i pravog realista žeđ za istinom i umjetničko poštenje jači od svih piščevih teza i političkih stavova. Ta pobjeda realizma nigdje nije tako snažno izražena kao u Balzacovu djelu, u kom ličnosti njegovih romana tako često dolaze u sukob s njegovim ličnim nazorima, potiskuju ih, pobjeđuju ih i žive svojim vlastitim životom.

Ta suprotnost između Balzaca pisca i Balzaca ideologa najbolje se ispoljava u slikanju francuskog plemstva. U staleškoj borbi koja se vodila u Francuskoj Balzac je na strani feudalaca, protiv buržoazije, jer u apsolutnoj monarhiji i katoličkoj religiji vidi plavne i zdrave stupove i jedini spas nesređene Francuske. U Ljudskoj komediji, međutim, pored svih Balzacovih načelnih obzira. slika plemstva veoma je svirepa. Nepristrasni historičar. Balzac ne skriva nego javno ističe degeneraciju francuskog, plemstva koje vrlo često predstavljaju slabački i majušni čovječuljci, koji jedva dišu, ili mladi starci ostarjeli prije vremena uslijed terevenki za vladavine Louisa XV. Ne osjećajući se ni za šta sposobnim, plemstvo se povlači na svoja imanja da bi tamo skriveno umiralo, „bježeći u unutrašnjost ispred novih ideja kao nekada u inostranstvo ispred narodnih masa". Balzacovi aristokrati mnogo govore o pravdi i poštenju, o čovječnosti i plemenitosti — jer Balzac legitimist želi da oni takvi budu — a čine najgnusnija djela koja Balzacovo umjetničko poštenje ne može da prešuti, djela koja nam daju strašnu sliku njihove duhovne degeneracije i ekonomskog propadanja. Oni ne znaju ni za moral ni za zakon, vode prazan i parazitski život. U provinciji plemići žive po strani, bez veze sa stvarnošću. Liče na brodolomce koji nisu više za aktivan život, na olupine negdašnjih vremena. Njihovi sinovi nisu ništa bolji i žive razvratnim i beskorisnim životom. Balzac monarhist žali to

izumiranje plemstva, ali ga Balzac obožavalac neiscrpnih energija ne spasava. Zato, dok Balzac ideolog jadikuje nad propadanjem feudalizma, glas Balzaca realista optužuje moćne, silne i bogate, i snažno odjekuje kroz Ljudsku komediju, kroz koju Balzac diže glas protiv društvenog morala svoga doba, poziva na bunt protiv ljudskih konvencija, nepravde, nečovječnosti, čak i protiv zakona koji su „paučina kroz koju se provlače krupne muhe a zaglavi ju ju sitne mušice". U Čiči Goriotu naše su simpatije na strani Vautrina, odbjeglog robijaša, ubice ali i žrtve jednog socijalnog poretka protiv koga on istupa, dok osjećamo žive antipatije prema višem društvu, koje je predstavljeno s najgorim porocima i manama, od bezdušnih kćeri koje i posljednji franak uzimaju ocu kome ni na pogreb neće doći, do profesionalnih ljubavnika. Njegova satira viših društvenih redova oštra je i nedvosmislen: oni koji se u Parizu „kaljaju kolima pošteni su ljudi, oni koji se kaljaju pješice lopovi su. Oni koji u njemu ukradu kakvu sitnicu, označeni su kao neobične rijetkosti; oni koji ukradu milione, obilježeni su kao ljudi puni vrlina".

Iste je sudbine i Balzacov katolicizam. Iako je za njega katolička vjera jedina prava dobrotvorna i prosvjetiteljska sila, on o njoj i o njenim predstavnicima izriče sudove koji zaprepašćuju. On se ne usteže da jezuite naziva „janjičarima rimskog dvora". On u vjerskim idejama i predrasudama vidi smetnju pravilnog razvoja inteligencije. Za njega je samostan nešto gore od groba. Otuda u Ljudskoj komediji ima svećenika bez ijedne kršćanske vrline, mračnih spletkaroša koji truju tuđe živote i gaze preko Ieševa da bi ostvarili svoje gnusne planove.

Tako Balzac monarhist slika monarhističko društvo svoga doba ne skrivajući ni njegove mane ni njegovu trulost, jer njegove ličnosti ne žive i ne postupaju shodno njegovim političkim pogledima, nego su nošene životnom stvarnošću koja je jača od svih piščevih političkih teza. Zato je Engels i prešao preko svega Balzacova teorijskog nazadnjaštva i proglasio Balzaca „za mnogo većeg majstora realizma no što su svi Zole prošlosti, sadašnjosti i budućnosti". Balzac nam, kaže Engels, daje u svojoj Ljudskoj komediji „vanredno realističku povijest francuskog društva... iz koje sam ja čak i u pogledu ekonomskih pojedinosti (kao što je na primjer nova podjela realne i lične svojine nakon Revolucije) naučio više nego od svih profesionalnih ekonomista i istoričara toga doba zajedno... Što je Balzac prinuđen da postupa protiv svojih vlastitih klasnih simpatija i političkih predrasuda, što je vidio nužnost propadanja svojih voljenih aristokrata i što ih je opisivao kao ljude koji bolju sudbinu i ne zaslužuju, a što je prave ljude budućnosti vidio tamo gdje su se u ono doba jedino i mogli nalaziti — to smatram", zaključuje Engels, „jednom od najvećih pobjeda realizma i jednom od najvećih odlika starog Balzaca".

Borba buržoazije i plemstva predstavlja suštinu klasne borbe pod Restauracijom u mnogim romanima Ljudske komedije. Ali Balzac je naslutio da pored vidljivih snaga postoje i druge sile „koje opredjeljuju historiju", narod siromaha: „Život se može smatrati kao neprestana borba između bogataša i sirotinje." Ta je borba pokazana u svoj svojoj surovosti naročito u romanu Seljaci, koji je napisan na kraju Julske monarhije, kad radnički stalež stupa na političku pozornicu.

Očevidac prvih pojava utopističkog socijalizma i radničkih vrenja, svjedok bezdušne eksploatacije proletarijata, on, možda najviše iz mržnje prema buržoaziji, pokazuje žive simpatije prema borcima-slobodarima i radnicima i smjelo izjavljuje da budućnost pripada tim ljudima i da pravog rodoljublja ima još samo „pod prljavom košuljom". Iako su u Ljudskoj komediji gotovo zanemareni, Balzac o tim ljudima jedino govori s divljenjem i ljubavlju.

Iz svega ovoga izlazi da pravog Balzaca ne treba tražiti u njegovim shvaćanjima koja je imao o društvu, nego u njegovu slikanju tog društva, a ta je slika toga svijeta najsvirepija optužba svih njegovih nedjela, nasilja, razvrata, korupcije i trulosti, jer Balzac razgolićuje sva naličja društva u kom su kapitakl i politika, pod zaštitom zakona, ugnjetavali i iskorištavali radni i siromašni svijet. Balzac ne skriva nijedan oblik zloupotreba, pogrešaka i zabluda, nego ih, kao ljubitelj pravde, javno pokazuje, žigoše i osuđuje, a kao društveni kliničar predlaže lijekove. Slikajući porobljavanje i ljudskog duha i ljudskog tijela od strane krupnog i sitnog kapitala, razbojničke pljačke bankara i zelenaša, Balzac radi na djelu društvenog i političkog ozdravljenja. A zar u otkrivanju zla u svim oblastima i svim njegovim oblicima nije prvi uslov da se ono otkloni i popravi? Eto zbog čega je Balzac, i mimo svoje volje, jedan od najoštrijih kritičara društvenog poretka tadašnje Francuske i njenih gornjih slojeva.

Zato mi danas ne gledamo na Balzaca kao na pisca koji je mislio da jedan dotrajali svijet spašava svojim konzervativnim učenjima, i pri pomisli na njegovo djelo prvenstveno mislimo na optuživača svakog društvenog zla, a njegova Ljudska komedija, bez obzira na piščeve subjektivne težnje i namjere, označava u znatnoj mjeri narodni protest protiv svake eksploatacije i narodnu žeđ za socijalnom pravdom i

čovječnošću. Nesvijesno i nehotice, Balzac je dao svom djelu karakter optužnice protiv eksploatatorskih staleža Julske monarhije, izobličujući i žigošući laži svijeta u kom je živio i slažući se, mimo svoje volje, s najsmjelijim društvenim reformatorima. Ne cijeni se više pisac L j u d s k e   k o m e d i j e prema njegovim zabludama i slabostima nego prema pozitivnim i progresivnim silama i snagama njegova djela. Zato danas svi nazadni elementi njegova stvaralaštva katolicizam, misticizam, monarhizam — stoje potisnuti u zadnji plan pod neodoljivim pritiskom životne stvarnosti L j u d s k e   k o m e d i j e , tog golemog naslijeđa jednog od najvećih pisaca prošlosti, koga svako novo pokoljenje prima sa sve većim razumijevanjem i sve većim ushićenjem.

Onda kad su ostali romanopisci uskrsavali i opisivali prošlost, bilo stranu bilo francusku, Balzac je u životu svoje zemlje i svoga doba tražio i nalazio predmete svojih romana, slikao svijet svoga vremena i pisao historiju suvremenih naravi. Njegovi su romani odraz stvarnosti, slika cijelog jednog društva sa svim njegovim staležima i tipovima.

Balzac je otkrio sve bogatstvo i uvidio sav značaj privatnog života. On je osjetio i shvatio obilje unutrašnje ljudske drame i pokazao da se jake strasti, veliki bolovi i velike radosti odigravaju i u dušama malog svijeta, da jazbina zelenaša ili skrivnica tvrdice, kancelarija bilježnika ili putnička kola mogu biti poprišta uzbudljivih tragedija. On iznosi na pozornicu komedije koje se odigravaju u nekom neznanom kutku, drame u kojima se ubija, pogledom a ne mačem, tragedije bezimenih, surovije i krvavije od klasičnih tragedija.

Nijedan pisac u svetskoj književnosti nije uradio za roman ono što je Balzac uradio. Prije njega roman je smatran za niži književni rod. On ga je izvukao iz te potčinjenosti, obnovio njegove metode dao mu ogromno, dotad neslućeno prostranstvo, nevjerojatno bogatu raznovrsnost i bacio u zasjenak ostale književne radove. On nije samo obogatio roman karaktera i zasnovao roman običaja, nego je bolje no itko prije i poslije njega umio u istom djelu da spoji i slije oba ova vida romana i da slikanjem ličnih oznaka jedinki slika osobine cijelog jednog društva. On je do te mjere preporodio roman da je postao njegovo oličenje, kao što je Moliere oličenje komedije. Prije Balzaca svakodnevnosti našeg običnog života, svakidašnje naše navike i potrebe, sve one prisnosti kojima je stvarno ispunjen naš život, smatrane su za nezanimljive i nedostojne književne obrade. Ljubav je bila glavno i aotovo jedino zanimanje junaka u romanima, zboa čega oni nisu mogli biti slika stvarnosti, slika istinskog života. Balzac je uvidio da ta strast ne zauzima tako važno mjesto u našem životu, koji je u mnogo većoj mjeri ispunjen drugim potrebama, interesima i brigama na koje se gleda s potcjenjivanjem, da su upravo te obične pojedinosti najbolje i najpotpunije oznake našeg života, i da roman treba da pred stavlja život u svoj svojoj složenosti, raznovrsnosti i potpunosti, ne izostavljajući ništa. Za Balzaca se može reći da je prvi dao prava na život onoj ubogoj i poniženoj istini i stvarnosti običnog života koju su svi prezirali, kojoj su se samo podsmijevali i pisci romana i dramski pisci, smatrajući ih vulgarnim i nedostojnim umjetničke obrade.

Balzac ne slika samo društvene nego i materijalne sredine. Da bi slika ljudi bila tačna, treba tačno oživjeti i njihovu pozadinu, okvir u kome žive, u kom se kreću, jer sve to utječe na njih. Poznati su njegovi opisi varoši, ulica, kuća i pokućstva, koje prisajedinjuje zapletu svojih romana, tako da učestvuju u životu ličnosti i objašnjavaju izvjesne njihove postupke i odlike. Tu je došla do izražaja sva Balzacova snaga i sva virtuoznost opisivanja, koja spada u glavne karakteristike njegova umjetničkog genija. Cijela ta materijalna stvarnost, koja okružava ličnosti L j u d s k e   k o m e d i j e , ima neku moralnu fizionomiju, prisno je vezana za njih, njihov život, njihov karakter i njihova djela. Tu novinu romana Balzac je užljebio u sam pojam svog književnog rada i danas nam izgleda i prirodno i potrebno da nam romansijeri opišu mjesta i sredine u kojima žive njihova lica.

Balzac je stvorio čitav jedan svijet junaka i junakinja. To obilje i ta raznolikost i raznorodnost lica isto su toliko za divljenje koliko i njegova sposobnost da ih sve zadahne snažnim životom i ispuni životnom stvarnošću. Prije njega u romanu je bilo malo lica. On međutim baca na svoju prostranu pozornicu mase suparničkih interesa i težnja koje dovlače na poprište sukoba i radnji sve nove i nove učesnike. Kao što svaki njegov opis ima svoj smisao i svoje opravdanje, tako i svako lice ima svoje značenje u svakom Balzacovu djelu.

Balzac je nedostižan u stvaranju općih ljudskih tipova, koji su snažan odraz sadašnjice a žive dužim, istinitijim životom od pokoljenja u kom su sazdani. On majstorski umije zanemariti bezizrazne pojedinosti i iz zbrke događaja i pojava izvući ono što je zajedničko i karakteristično. Zbijanjem, sažimanjem i prečišćavanjem, on kreše ono što je izlišno i sporedno, a ističe ono što je izrazito i značajno. Svi su nosioci

važnijih uloga L j u d s k e k o m e d i j e *tipovi i simboli ljudskih vrsta. Balzac je neosporno najveći tvorac živih ljudskih tipova. Oko dvije hiljade ljudi i žena, mladih i starih, junaka i kukavica, poštenjakovića i hulja tiska se kroz njegovu* L j u d s k u k o m e d i j u , *i svi su zadahnuti snažnim životom, istinom i stvarnošću.*

Kad stvara tipove, Balzaca manje zanimaju osjećanja mekušaca i mlakonja; on je prije svega slikar snažnih volja, silovitih energija, neobuzdanih strasti. Svejedno da li su te volje, energije i strasti dobre ili rđave, vrline ili poroci, glavno je da su silne i snažne, da je cijelo biće na njih usredsređeno, sva snaga u njima sabrana i da one njima neprikosnoveno vladaju. Zato njega manje zanima štedljiv ćifta nego okorjeli tvrdica; lopov koji bojažljivo krade zemičku zato što je gladan manje je za njega zabavan nego profesionalni lopov koji krade iz strasti, neustrašiv, nezasićen. L j u d s k a k o m e d i j a *obiluje tim monomanima strasti koji svim svojim bićem iživljuju neko silno osjećanje, njihovo jedino znamenje života i jedini lik svijeta. Tvrdičluk ispunjava cio život čiče Grandeta, čiča Goriot zna samo za roditeljsku ljubav, pohota je pokretna sila svih ludosti barona Hulota, a zavist i mržnja uzročnici svih zločina rođake Bete. Da bi od ovih ličnosti stvorio nezaboravne tipove. Balzac ih unakažuje i pravi od njih prava čudovišta. Zato što je u prvom redu slikar društvenih vrsta. Balzac i bira obrasce koji najuočljivije predstavljaju svoje vrste, obrasce toliko opterećene svojim vrlinama Li manama da nam izgledaju izuzeci. Iako nesvakidašnje, one nam u njegovim romanima ne izgledaju nemoguće, nevjerojatne i nestvarne, nego živa bića koja je Balzac učinio realnim. Diveći se ovoj izvanrednoj moći i snazi u slikanju lica, Dostojevski je još za Balzacova života rekao: „Balzac je velik. Njegovi su karakteri tvorevine univerzalnog duha. To nije ishod jednog doba nego su hiljadugodišnje borbe stvorile takvu dubinu u duši jednog čovjeka".*

Balzac se više nego ijedan pisac unosio u svoje djelo, u svoj izmišljeni svijet. Snagom svoje volje i uobrazilje on se kao u nekoj duševnoj halucinaciji do te mjere suživljuje s licima iz svojih djela, toliko prodire u srž njihovih duša i suštinu njihovih karaktera, roni u njihovu savjest i, kao veliki glumac, izlazi iz samog sebe, mijenja se, pretvara se, i utapa u njih, izjednačuje se s njima i naizmjenično postaje svaka svoja ličnost, te više nije razlikovao jasno stvarnost od svijeta koji je stvarala njegova mašta.

U svojoj radnoj groznici, u svom stvaralačkom zanosu, Balzac je vjerovao u realnost svojih lica. U svom bjesomučnom radu, pišući i danju i noću. tjednima ne izlazeći iz svoje samice, on je gubio svijest o vanjskom svijetu, o stvarnosti, o realnim licima i događajima. On istinski vjeruje u događaje i lica o kojima priča. Jednom, sav usplahiren pojuri u susret prijatelju koji je ulazio u njegovu sobu: „Zamislite", reče mu on, „nesretnica se ubila". U pitanju je bila junakinja jednoga njegova romana. Jednom drugom prilikom govori svom prijatelju, sav obuzet svojim obmanama, kao da je riječ o nekom zajedničkom poznaniku: „Znate li koju uzima Felix de Vandenesse? Uzima jednu gospođicu Gradvilleovu. To je odlična prilika; Grandvilleovi su bogati iako su tako mnogo potrošili na gospođicu de Bellefenille." Ili, kad mu netko govori o svojoj porodici, o zajedničkim prijateljima, o važnim događajima, Balzac bi ga iznenada prekinuo: „Sve je to lijepo, ali vratimo se stvarnosti."

I pored svih preobražaja stvarnosti i iskustva u Balzacovoj stvaralačkoj groznici, njegova L j u d s k a k o m e d i j a *pored književne vrijednosti ima i veliki historijski značaj. Balzac je slikar Francuske proizišle iz Revolucije, historičar triju njenih etapa. Carstva, Restauracije i vladavine Louisa-Philivpea. U njegovu djelu ogleda se cijelo jedno polustoljeće francuskog društva i političkog života. On je izvrstan historičar nove Francuske koja se pred njegovim očima podizala na ruševinama starog poretka. On je objasnio uzroke smjena ta dva svijeta, zašto je stari propao, kako se novi uzdigao, obogatio i prigrabio vlast. I Lamartine, i Victor Hugo, i Sainte-Beuve, i George Sandova, koji su svojim očima gledali društvo što ga je Balzac slikao, isticali su historijski značaj njegova djela. I kasniji značajni umovi smatrali su* L j u d s k u k o m e d i j u *najtačnijom slikom cijelog jednog društva. Tako se Karl Marx oduševljavao* L j u d s k o m k o m e d i j o m *i nosio se mišlju da je protumači kad završi* K a p i t a l , *a Anatole France smatrao je Balzaca najvećim historičarom moderne Francuske, koja cijela živi u njegovu ogromnom djelu.*

Značaj Balzacova djela — čijoj je umjetnosti Tolstoj odao najveće priznanje rekavši da su se na njemu „učili da pišu" svi ruski romanopisci od Gončarova do Maksima Gorkog — magistralno je okarakterizirao engleski pisac George Moore. Pišući o Shakespeareu i Balzacu on je rekao: kada bi uslijed neke katastrofe Francuska potonula u more, nesreća bi bila mnogo umanjena ako bi nekim slučajem Balzacova djela bila spasena, jer bi čovječanstvo imalo dokument iz kog bi moglo uvoznati život i genij francuskog naroda. Kako Shakespeare Englesku, tako je Balzac Francusku stavio izvan opasnosti vremena i katastrofa. Zahvaljujući njemu Francuska nikad neće biti potpuno uništena.

Ljepša i veća hvala nije se mogla odati djelu jednog čovjeka. Ali Balzacovo djelo u cijelosti zaslužuje

takvu hvalu. I iz njegovih vrlina i iz njegovih mana izbija neka ogromna snaga i neka neizmjerna silina. Ako i ono ima slabosti, to su slabosti jednoga genija. Ako u njemu ima pretjerivanja, bilo kad opisuje mrtvu prirodu, bilo kad slika živa bića, ako u njemu nije sve usklađeno — to dolazi uslijed preobilja ideja i zapažanja, usljed neobuzdanosti piščeve silne i bujne mašte, uslijed zahuktalosti njegova dinamičkog temperamenta, uslijed silovitog previranja života u njemu. To su svakako prije vrline nego mane, ili su to možda mane pretjeranih vrlina. U svakom slučaju, Balzacova umjetnost toliko je velika da bi mogla iskupiti i mnogo veće slabosti no što su one koje u sebi nosi Ljudska komedija.

Balzac je svojim djelom „zaorao i posijao novu brazdu" koja više od sto godina bez prestanka rađa bogatom žetvom. Za posljednjih sto godina ništa se karakteristično nije pojavilo u Francuskoj što nije imalo oslonca u Ljudskoj komediji, toj oštroj satiri društvenog života jednog doba, u kojoj su opisane sve pokretne, stvaralačke i razorne sile suvremene Francuske. Tek onda kad se napiše historija njegova utjecaja, uvidjet će se sva ogromnost toga raznovrsnog, prostranog i trajnog upliva i na roman, i na kazalište, i na život. Od Hugoovih Jadnika, preko realizma i naturalizma, koji su tijesno vezani za njegovo ime, pa sve do naših dana, malo ima pisaca, ma koliko različitih umjetničkih temperamenata oni bili, koji ništa ne duguju Ljudskoj komediji. Mnoga značajna djela Francuske književnosti, svojom suvremenom i ljudskom stvarnošću, detaljnošću obrade, tačnošću opisivanja sredine, bilo fizičkih bilo društvenih, ukazat će se kao nova poglavlja Ljudske komedije.

Zbog svoje suvremene i ljudske stvarnosti, Balzacovo djelo ne vrši utjecaj samo na književnost nego i na život, na naravi. Još za Balzacova života svijet je podlijegao magičnim moćima njegovih romana. Pripadnici raznih društava uzimali su imena njegovih junaka i junakinja, ugledali se na njih, živjeli njihovim životom i glumili njihove uloge, dok su drugi meblirali svoje domove prema njegovim djelima. Ponirući duboko u osnove života i tajne ljudske prirode, Balzac je predosjetio karaktere i naravi kasnijih naraštaja. Zato se u njegovu djelu ogledaju i mogu prepoznati isto tako staleži i naraštaji našeg doba. Mnogi današnji Francuzi ne razlikuju se mnogo od lica njegovih romana. Oni su sinovi Balzacovih junaka, njegovih pustolova, njegovih slavoljubaca koji silno žude za položajima, za ljubavlju, za slavom, za bogatstvom. On je proročki vidio i postavio dijagnoze bolesti buržoaskog i kapitalističkog društva od kojih pati i suvremena Francuska.

Zato Balzac nije samo slikar svoga doba nego i posmrtni životvorac jednog novog svijeta. U Ljudskoj komediji ne prelazi samo život u djelo nego i djelo u život. Ondje gdje se zaustavilo Balzacovo djelo, ono je nastavljeno snažnim utjecajem Ljudske komedije, koji ispunjava cijelo jedno stoljeće koje nas razdvaja od Balzacove smrti.

I, ukoliko se više odmiče doba Balzacova stvaranja, on postaje sve veći i sve slavniji. Zaboravljene su mržnje i zavisti suvremenika koji su mrzili čovjeka i nedovoljno cijenili pisca. Njegovo je djelo postalo univerzalni oblik našeg duševnog života i svijeta, jedna od zajedničkih i djelatnih sila našeg doba, sastavni dio zapadnjačkog a možda i ljudskog genija. Njegova Ljudska komedija najvjernije i najizrazitije predstavlja Francusku XIX vijeka i ostat će najtrajniji i najveličanstveniji književni spomenik francuskog prošlog vijeka.

Dr DUŠAN MILAČIC

GOBSECK

Preveo Dušan Đokić

OPASNOSTI RĐAVOG VLADANJA

U toku zime 1829—1830, u jedan sat ujutru, još su se nalazile u salonu vikontese de Grandlieu dvije ličnosti strane njenoj porodici. Jedan mlad i lijep čovjek iziđe kad je čuo da izbija veliki sat. Kad se tutnjava kola razlegla u dvorištu, vikontesa, videći samo svoga brata i jednog porodičnog prijatelja koji su dovršavali svoj pike, uputi se svojoj kćeri koja, stojeći pred kaminom u salonu, kao da je neko litofanirano sjenilo razgledala za lampu i koja je slušala drndanje kola tako da je opravdavala strahovanja svoje matere.

— Camille, ako se i dalje budete ponašali prema mladom grofu de Restaud kao večeras, primorat ćete me da ga više ne primam. Slušajte, moje dijete, ako imate povjerenja u moju ljubav, pustite me da vas vodim u životu. U sedamnaestoj godini djevojka ne umije da sudi ni o budućnosti ni o prošlosti, ni o izvjesnim društvenim obzirima. Učinit ću vam samo jednu napomenu. G. de Restaud ima majku koja bi pojela milione, ženu s rđavim sklonostima, jednu gospođicu Goriot, koja je nekad dala mnogo povoda da se govori o njoj. Ona se tako rđavo ponašala prema svome ocu, da zaista ne zaslužuje da ima tako dobrog sina. Mladi grof neizmjerno je voli i podržava je sinovskom ljubavlju dostojnom najveće hvale; naročito preveliku pažnju poklanja svome bratu i svojoj sestri. Ma kako da je divljenja dostojno ovo ponašanje — doda grofica lukavo — dok mu je mati živa, sve će porodice strepiti da povjere ovom malom Restaudu budućnost i imanje jedne mlade djevojke.

— Čuo sam nekoliko riječi koje mi pobuđuju želju da se umiješam u razgovor vaš i gospođice de Grandlieu — uzviknu porodični prijatelj. — Dobio sam, gospođine grofe — reče on obraćajući se svome protivniku. — Ostavljam vas da pritečem u pomoć vašoj nećakinji.

— To se zove imati advokatske uši — uzviknu vikontesa. — Dragi Derville, kako ste mogli čuti ono što sam sasvim tiho kazala Camilli?

— Razumio sam vaše poglede — odgovori Derville sjedajući u naslonjač pored kamina.

Ujak stade pored svoje nećakinje, a gospođa de Grandlieu sjede na nisku stolicu, između svoje kćeri i Dervillea.

— Vrijeme je, gospođo vikonteso, da vam ispričam jednu priču koja će vas natjerati da promijenite svoj sud o imanju grofa Ernesta de Restaud.

— Priču? — uzviknu Camille. — Počnite brzo, gospodine.

Derville baci na gospođu de Grandlieu pogled koji joj dade na znanje da će je ta priča zanimati. Vikontesa de Grandlieu bila je, po svome bogatstvu i po starini svoga imena, jedna od najuglednijih žena u predgrađu Saint-Germain; i, ako izgleda neprirodno da jedan pariški advokat može da govori s njom tako familijarno i da se ponaša prema njoj tako slobodno, ipak je lako objasniti ovu neobičnu pojavu. Vrativši se u Francusku s kraljevskom porodicom, gospođa de Grandlieu nastanila se u Parizu, gdje je u prvi mah živjela samo od pomoći koju je Louis XVIII davao iz civilne liste — situacija nesnosna. Advokat je imao prilike da otkrije neke formalne greške koje je Republika bila učinila kad je nekad prodavala dvorac Grandlieu, i zahtijevao da se ovaj vrati vikontesi. On je poveo ovaj spor oslanjajući se na jednu omašku, i dobio ga je. Ohrabren ovim uspjehom, upleo je u parnicu ne znam koji dobrotvorni zavod tako vješto da je od njega dobio povratak šume Liceney. Zatim je povratio i neke akcije orleanskog kanala i neka dosta znatna nepokretna dobra koja car bješe poklonio javnim ustanovama. Ovako povraćena vještinom mladog advokata, imovina gospođe de Grandlieu popela se na prihod od oko šezdeset hiljada franaka, kad je donesen zakon o naknadi štete koji joj je donio ogromne sume. Kao čovjek veoma čestit, učen, skroman i dobro odgojen, ovaj advokat postao je tada porodični prijatelj. Mada mu je njegovo ponašanje prema gospođi de Grandlieu pridobilo ugled i klijentelu najboljih kuća u predgrađu Saint-Germain, on se nije koristio ovim povjerenjem kako bi se mogao Koristiti neki slavoljubiv čovjek. On je odbio ponude vJkontesine, koja je htjela nagovoriti ga da proda svoje zvanje i da stupi u sudsku struku u kojoj bi, njenom protekcijom, vrlo brzo napredovao. Izuzimajući dvorac de Grandlieu, u kome je pokadšto provodio večeri, on je odlazio u društva samo da održi svoje veze. Bio je vrlo sretan što je njegova sposobnost istaknuta njegovom odanošću gospođi de Grandlieu, jer bi se inače izložio opasnosti da mu kancelarija propadne. Derville nije imao advokatsku dušu. Otkako se grof Ernest de Restaud uvukao vikontesi, i otkako je Derville otkrio Camillinu

simpatiju za ovog mladića, on je postao tako redovit gost kod gospođe de Grandlieu, kao što bi bio kakav dendi iz Chaussee d'Antin, tek primljen u krugove otmjenog predgrađa. Na nekoliko dana ranije on se bješe na jednom plesu našao pored Camille i rekao joj, pokazujući joj mladog grofa:

— Jel’te da je šteta što ovaj mladić nema dvatri miliona?

— Zar je to neka nesreća? Ja ne mislim tako — odgovorila je ona. — G. de Restaud ima mnogo dara, obrazovan je, i njegov ministar ima lijepo mišljenje o njemu. Ne sumnjam da on neće jednog dana postati vrlo znatan čovjek. Taj momak naći će para koliko bude htio onog dana kad dođe na vlast.

—Da, ali da je već bogat?

— Da je bogat? — reče Camille i porumenje. — Pre svega mlade djevojke koje su ovdje otimale bi se o njega — dodade ona pokazujući kadril.

— I onda — odgovorio je advokat — gospođica de Grandlieu ne bi bila jedina koju bi on gledao. Eto zašto ste pocrvenjeli! Vi osjećate naklonosti prema njemu, jel'te? No, recite.

Camille je naglo ustala.

—Ona ga voli — pomislio je Derville.

Od toga dana Camille je pokazivala neobičnu pažnju prema advokatu, kad je primijetila da on odobrava njenu naklonost prema mladom grofu Ernestu de Restaud. Dotle, mada je znala za sve obaveze svoje porodice prema Dervilleu, ona je imala prema njemu više obzira no pravog prijateljstva, više učtivosti no osjećanja; njeno ponašanje kao i ton njezina glasa uvijek su mu davali da osjeti razdaljinu koju je etiketa stavljala između njih. Zahvalnost je dug koji djeca, ne primaju uvijek s inventarom.

ZELENAŠ

— Ovaj doživljaj — reče Derville nakon kratke šutnje — podsjeća me na jedine romantične okolnosti moga života. Vi se već smijete — nastavi on — što čujete jednog advokata da vam govori o romanu u svome životu! Ali i ja sam imao dvadeset i pet godina kao i svi drugi, i, u tim godinama, već sam bio vidio čudnih stvari. Treba prvo da vam govorim o jednoj ličnosti koju ne možete poznavati. Riječ je o jednom zelenašu. Da li ćete dobro predstaviti sebi to blijedo i tamno lice kome bih htio, kad bi mi to Akademija dopustila, da dam ime mjesečeva lika. Ličio je na pozlaćeno srebro s koga se otrla pozlata. Kosa toga zelenaša bila je zalizana, brižljivo začešljana i pepeljastosiva. Crte njegova lica, hladnog kao lice Talleyrandovo, kao da su bile izlivene u bronzi. Žute kao u kune, njegove male oči nisu gotovo imale trepavica i bojale su se svjetlosti; ali ih je štitnik jedne stare kape od nje čuvao. Njegov šiljati nos bio je tako rohav na vrhu, da biste ga mogli sravniti sa svrdlom. Usne su mu bile tanke kao u onih alkemičara i staraca koje su slikali Rembrandt ili Metzu. Taj je čovjek govorio tiho, blagim glasom i nije se nikad ljutio. Njegove godine bile su problem: nije se moglo znati da li je ostario prije vremena ili je štedio svoju mladost da ga uvijek služi. Sve je bilo čisto i izlizano u njegovoj sobi, koja je od zelene čohe na stolu do krevetskog pokrivača bila kao hladno svetilište onih matorih devojaka koje provode dane u trljanju svoga namještaja. Zimi su se ugarci na njegovu ognjištu, uvijek zapreteni u pepeo, dimili u njemu a nisu gorjeli. Njegovi postupci, od časa kad je ustao pa dok ga ne spopadne kašalj uveče, bili su točni kao sat. To vam je bio u neku ruku čovjek model koga je san navijao. Ako dirnete stonogu koja mili po papiru, ona stane i načini se mrtva; tako isto se ovaj čovjek prekidao usred svog govora i šutio je kad bi prolazila neka kola, da ne bi naprezao svoj glas. Po primjeru Fontenellea, štedio je životno kretanje i koncentrirao je sve ljudske osjećaje u svoje ja. I život mu je tekao nečujno kao pijesak kakvog antičkog sata. Pokadšto su njegove žrtve mnogo vikale, praskale; zatim je nastajala velika tišina kao u kuhinji u kojoj se kolje patka. Pred veče se čovjek-mjenica pretvarao u običnog čovjeka, a njegovo se zlato i srebro pretvaralo u ljudsko srce. Ako je bio zadovoljan svojim danom, trljao je ruke, odajući kroz ispucale bore svoga lica dah veselosti, jer je nemoguće drukčije izraziti nijeme pokrete njegovih mišića u kojima se ocrtavalo osjećanje slično praznom smijehu Kožnate čarape[64]. Najzad, u njegovim najvećim nastupima radosti, njegov je razgovor ostajao na jednosložnim riječima i njegova je sadržina bila uvijek negativna.

Takav je susjed koga mi je slučaj dao u kući u kojoj sam stanovao u ulici des Gres, kad sam bio tek drugi pisar i kad sam završavao svoju treću godinu prava. Ta kuća, koja nema dvorišta, vlažna je i mračna. Stanovi u njoj dobijaju svjetlost samo s ulice. Samostanski raspored, koji dijeli zgradu na sobe podjednake veličine, ne ostavljajući im drugog izlaska do dugačak hodnik osvijetljen prigušenom svjetlošću s vječito zatvorenih prozora kroz koje se nije moglo gledati van pokazuje da je kuća bila nekad sastavni dio nekog samostana. S obzirom na ovaj žalostan izgled, veselost jednog sina iz dobre kuće nestajala je prije nego bi on ušao mom

susjedu: njegova kuća i on ličili su jedno na drugo. Rekli biste školjka i njena stijena. Jedino stvorenje s kojim je općio, s društvenog gledišta, bio sam ja; dolazio je da ište od mene vatre, da pozajmi kakvu knjigu, novine, i dopuštao mi je uveče da uđem u njegovu ćeliju, u kojoj smo razgovarali kad je bio dobre volje. Ovi znaci povjerenja bili su plod četverogodišnjeg susjedstva i mog urednog vladanja, koje je, zato što nisam imao novaca, mnogo ličilo na njegovo. Da li je on imao rodbine, prijatelja? je li bio bogat ili siromah? Nitko ne bi mogao odgovoriti na ova pitanja. Ja nikad nisam vidio novac kod njega. Njegova se imovina bez sumnje nalazila u podrumima Banke. Primao je sam svoje novčanice, jureći po Parizu nogom hitrom kao što je noga u jelena. Jednog dana, slučajno, nosio je zlato; jedan dvostruki zlatnik propao je, ne zna se kako, kroz njegov džepić na prsluku; neki stanar koji je išao za njim stepenicama diže novac i pruži mu ga.

— To nije moje — odgovori on iznenađeno. — Zlato u mene! Zar bih ja živio ovako da sam bogat?

Ujutru je sam kuhao sebi kavu na gvozdenom mangalu koji je stajao uvijek u mračnom kutu njegova kamina; neki prodavač pečenja donosio mu je ručak. Naša stara vratarica pela se u utvrđen sat da uredi sobu. Najzad, jednom neobičnom slučajnošću koju bi Sterne nazvao sudbinom, taj se čovjek zvao Gobseck. Kad sam kasnije radio njegove poslove, doznao sam da je u trenutku kad smo se poznali imao oko sedamdeset i šest godina. Bio je rođen oko 1740. u jednom od anverskih predgrađa, od majke Židovke i oca Holanđanina, i zvao se Jean-Esther Van Gobseck. Vi znate koliko se Pariz zanimao ubistvom jedne žene koju su zvali lijepom Holanđankom? Kad sam slučajno govorio o njoj mome starom susjedu, on mi reče, ne izražavajući ni najmanje interesiranje, ni najlakše iznenađenje:

— To je unuka moje sestre.

Ova riječ bila je sve što mu je izmamila smrt njegove jedine nasljednice, unuke njegove sestre. Iz sudskog pretresa saznao sam da se lijepa Holanđanka doista zvala Sara Van Gobseck. Kad sam ga upitao kakvom je čudnovatošću njegova unuka po sestri nosila njegovo ime:

— Žene se nisu nikad udavale u našoj familiji — odgovori mi on smješeći se.

Ovaj neobični čovjek nije nikad htio da vidi ni jednu jedinu ličnost, od četiri ženska koljena u kojima su se nalazili njegovi rođaci. Mrzio je svoje nasljednike i nije shvaćao da njegovo bogatstvo može ikad netko drugi pritežavati, čak i poslije njegove smrti. Njegova majka bješe ga još kad mu je bilo deset godina ukrcala kao mornarskog šegrta za holandske posjede u Indiji, gdje je živio dvadeset godina. I bore njegova žućkastog čela sačuvale su tajne strašnih događaja, iznenadnih užasa, neočekivanih slučajeva, romantičnih neprilika, beskrajnih radosti: podnošenu glad, prezrenu ljubav, sreću izloženu opasnosti, izgubljenu, povraćenu, život više puta u opasnosti, i spasen možda onim odlukama čija nagla hitnost opravdava svirepost. Poznavao je admirala Simensea, g-na de Lally, g-na de Kergaroueta, g-na d'Estaing, Suffrena, g-na de Portenduerea, lorda Kornwallisa, lorda Hastingsa, oca Tippoo-Sahebova, pa i samog Tippoo-Saheba. Taj Savojac, koji je služio Madhađi-Sindiaha, kralja Delhija, i pridonio toliko da se zasnuje moć Mahrattesa, poslovao je s njim. Imao je odnose s Victor Hughesom i više čuvenih gusara, jer je dugo boravio u Saint-Thomasu. Tako je sve pokušao da se obogati, da je pokušao da pronađe zlato ovog plemena divljaka, tako čuvenih u okolini Byenos-Airesa. Najzad nije bio stran nijednom događaju iz rata za američku nezavisnost. Ali kad je govorio o Indiji ili o Americi, što mu se nije dešavalo ni s kim, a vrlo rijetko sa mnom, izgledalo je da je to indiskrecija, i on se za to kao kajao. Ako su čovjekoljublje i druževnost jedna religija, on je mogao biti smatran za ateistu. Mada sam imao namjeru da ga proučim, moram priznati na svoju sramotu da je do posljednjeg trenutka njegovo srce ostalo tajanstveno. Pitao sam se pokadšto kome spolu on pripada. Ako svi zelenaši liče na ovoga, mislim da su srednjeg roda. Da li je on ostao vjeran vjeri svoje majke i da li je smatrao kršćane svojim plijenom? da li je postao katolik, muhamedanac, bramanac ili luterovac? Nisam nikad ništa saznao o njegovim vjerskim mišljenjima. Jedno veće ušao sam ovom čovjeku koji se pretvorio u zlato, i koga su u ironiji ili iz podsmijeha njegove žrtve, koje je on nazivao svojim klijentima, zvale papa Gobseck. Našao sam ga na njegovu naslonjaču, nepomičnog kao kip, očiju uprtih u kamin, na kome kao da je čitao svoje spiskove eskontiranih mjenica. Jedna dimljiva lampa čija je noga bila zelena bacala je svjetlost koja je, umjesto da oboji ovo lice, još više isticala njegovu bljedoću. On me pogleda šutke i pokaza mi stolicu koja me je čekala.

— Na šta li misli ovaj čovjek? — rekoh u sebi. — Zna li on da li postoji bog, osjećaj, žene, sreća?

Zalio sam ga kao što bih požalio bolesnika. Ali sam i razumio da, ako ima milione u Banci, može u mislima imati zemlju koju je obišao, ispitivao, odmjeravao, procjenjivao, eksploatirao.

— Dobar dan, papa Gobseck — rekoh mu.

On okrenu glavu k meni, njegove debele crne obrve malo se približiše — kod njega je ovo

karakteristično savijanje bilo ravno najveselijem osmijehu jednog Južnjaka.

— Mračni ste onako isto kao onog dana kad su vam javili za bankrot onog knjižara čijoj ste se vještini toliko divili, mada ste bili njegova žrtva.

— Žrtva? — reče on začuđeno.

— Da bi dobio poravnanje, nije li vaše potraživanje regulirao mjenicama potpisanim od bankrotirane trgovačke firme; a kad se ponovo podigao, nije li vam ih podvrgao redukciji koju je tražilo poravnanje?

— Bio je vješt — odgovori on — ali sam ga ponovo ukebao.

— Imate li dakle koju mjenicu da protestirate? Danas je mislim trideseti.

Govorio sam mu o novcu prvi put. On me pogleda podrugljivo; i svojim blagim glasom čiji je zvuk ličio na zvuk što ga iz svoje flaute izvlači učenik koji nema njenog piska:

— Zabavljam se — reče mi.

— Zar se i vi pokadšto zabavljate?

— Mislite li vi da su pjesnici samo oni koji štampaju stihove? — upita me on sležući ramenima i gledajući me sa sažaljenjem.

— Poezije u ovoj glavi! — pomislih, jer još nisam znao ništa iz njegovog života.

— Kakav bi život mogao biti tako divan kao što je moj? — nastavi on i pogled mu postade življi. — Vi ste mladi, imate ideje vaše krvi, vidite žene u vašim ugarcima; ja u svojim vidim samo ugljen. Vi vjerujete u sve; ja, ja ne vjerujem ni u šta. Sačuvajte svoje iluzije, ako možete. Ja ću vam reći šta treba odbiti od vrijednosti života. Bilo da putujete, bilo da ostanete pored svoga kamina i svoje žene, uvijek nailazi jedno doba starosti u kome je život samo jedna navika koja se vrši u izvjesnoj predpostavljenoj sredini. Sreća se tada sastoji u vršenju naših sposobnosti primijenjenih na stvarnost. Izvan ova dva pravila sve je lažno. Moja načela mijenjala su se kao načela ljudi, morao sam ih mijenjati na svakoj geografskoj širini. Ono čemu se Evropa divi, Azija kažnjava. Što je porok u Parizu, postaje neophodnost kad čovjek prijeđe Azorska ostrva. Ništa nije stalno na ovom svijetu, na njemu postoje samo konvencije koje se mijenjaju prema klimi. Za onoga koji se po nevolji bacio u sve društvene forme, uvjerenja i moral su samo riječi bez vrijednosti. Ostaje u nama jedini istiniti osjećaj koji je priroda u nas usadila: nagon našeg održavanja. U vašim evropskim društvima taj se nagon zove lični interes. Da ste živjeli toliko koliko ja, znali biste da postoji jedna jedina bitna stvar čija je vrijednost dosta izvjesna da o njoj čovjek vodi računa. Ta stvar... to je ZLATO. Zlato predstavlja sve ljudske snage. Ja sam putovao i vidio sam da svuda ima ravnica ili planina: ravnice su dosadne, planine zamaraju; mjesta ne znače dakle ništa. Što se tiče načina života, čovjek je svuda isti: svuda postoji borba između siromaha i bogatoga, svuda je cna neizbježna; bolje je dakle biti onaj koji eksploatira no biti eksploatiran; svuda se nalaze mišićavi ljudi koji rade i mekušni ljudi koji se muče; svuda su zadovoljstva ista, jer se svuda ljudi iscrpljuju, i nadživljuje ih jedan jedini osjećaj, taština! Taština, to je uvijek ja. Taština se zadovoljava samo talasima zlata. Naše ćudi hoće vremena, fizičkih sredstava ili briga. E vidite! Zlato sadrži sve u klici, i daje sve u stvari. Samo luđaci ili bolesnici mogu nalaziti sreće u tome da svako veče miješaju karte da znaju da li će dobiti koju paru. Samo glupači mogu da upotrebljavaju sve svoje vrijeme da se pitaju šta se događa, da li je ta i ta gospođa legla na svoj kanape sama ili u društvu, da li ima više krvi no limfe, više temperamenta no vrline. Samo budale mogu vjerovati da su korisne svojim bližnjima zanimajući se propisivanjem političkih načela da bi se upravljalo događajima uvijek nepredviđenim. Samo blesani mogu voljeti da govore o glumcima i da ponavljaju njihove riječi; da šeću svaki dan, ali na većem prostoru, kao što životinja šeće u svojoj pregradi; da se oblače za druge, da jedu za druge; da se diče konjem ili kolima koje susjed može da ima tek tri dana poslije njih. Nije li to život vaših Parižana izražen u nekoliko rečenica? Da vidimo život s veće visine no što ga vide oni! Sreća se sastoji ili u jakim uzbuđenjima koja satiru život, ili u redovnim zanimanjima koja stvaraju od njega englesku mašinu koja radi odmjerenim taktom. Iznad ovih sreća postoji neka radoznalost, tobože plemenita, da se saznaju tajne prirodine ili da se dobije izvjesna imitacija njenih efekata. Nije li to, u dvije riječi, umjetnost ili nauka, strast ili mir? E vidite, sve ljudske strasti, uvećane igrom vaših društvenih interesa, paradiraju preda mnom koji živim u miru. Poslije, vašu naučnu radoznalost, vrstu borbe u kojoj čovjek uvijek podliježe, zamjenjujem ja prodiranjem u sve opruge koje pokreću čovječanstvo. Jednom riječi, ja držim svijet bez umora, a svijet nema ni najmanje utjecaja na mene. Čujte me, nastavi on: iz pričanja jutrošnjih događaja pogodit ćete moja zadovoljstva.

On ustade, ode da navuče rezu na svojim vratima, navuče jednu staru zavjesu čiji su prstenovi zaškripali na šipci, i vrati se i sjede.

— Jutros sam — reče mi — imao da primim samo dvije mjenice, ostale su bile date sinoć mojim

klijentima kao gotov novac. Utoliko je dobijeno! jer, pri eskontiranju, ja odbijam za odlazak na koji me primorava naplata, uzimajući dva franka za tobožnji kabriolet. Zar ne bi bilo smiješno da zbog jedne mušterije prođem kroz cio Pariz za šest franaka odbitka, ja koji se ne pokoravam ničemu, ja koji plaćam svega sedam franaka poreza! Prvu mjenicu, vrijednost od hiljadu franaka koju je podnio neki mlad čovjek, lijep sin s prslukom iskićenim šljokicama, s lornjonom, s tilburyjem, engleskim konjem, itd., potpisala je jedna od najljepših žena u Parizu, uđata za nekog bogatog posjednika, jednog grofa. Zašto je ta grofica potpisala jednu mjenicu, pravno bezvrijednu, ali stvarno odličnu; jer se te jadne žene boje skandala koji bi protest izazvao u njihovu braku, i prije bi se dale u isplatu nego da ne plate? Htio sam da saznam tajnu vrijednost ove mjenice? Je li to bila glupost, nesmotrenost, ljubav ili milosrđe? Drugu mjenicu, na istu sumu, potpisanu: ,,Fanny Malvaut“ podnio mi je neki trgovac slikama na putu propasti. Nijedna osoba koja ima kakav kredit u Banci ne dolazi u moj dućan, gdje prvi korak učinjen od mojih vrata k mome stolu odaje očajanje, blisko bankrotstvo, a naročito odbijanje davanja novca od strane svih bankara. Tako ja i viđam samo jelene u očajnom položaju, što ih goni čopor njihovih vjerovnika. Grofica je stanovala u ulici Helder, a Fanny u ulici Montmartre. Kakve li sve pretpostavke nisam učinio polazeći odavde jutros! Ako ove dvije žene nemaju novaca, primit će me s više poštovanja no da sam im rođeni otac. Koliko mi majmunarija ne bi grofica odigrala za hiljadu franaka! Bit će vrlo ljubazna, govorit će mi glasom čija je umiljatost namijenjena indosantu mjenice, zasut će me laskavim riječima, preklinjat će me možda; a ja... — (Tu me starac pogleda svojim hladnim pogledom). — A ja, nepokolebljiv! — nastavi on. — Stojim kao osvetnik, pojavljujem se kao grižnja savjesti. Ostavimo na stranu predpostavke. Prelazim na stvar.

— Gospođa grofica spava — reče mi jedna sobarica:

— Kad će se moći vidjeti?

— U podne.

— Da nije gospođa grofica bolesna?

— Nije, gospodine, ali se vratila sa zabave u tri sata.

— Ja se zovem Gobseck, kažite joj moje ime, bit ću ovdje u podne.

I otišao sam obeljažavajući svoju prisutnost na prostirci koja je zastirala kamene ploče stepenica. Ja volim da prljam prostirke bogatog čovjeka, ne iz niskosti, nego da osjete kandže Sirotinje. Kad sam došao u ulicu Montmartre, pred neku neuglednu kuću, gurnuo sam stara ulazna vrata i ugledao jedno od onih mračnih dvorišta u koja sunce nikad ne dopire. Vratareva soba bila je mračna, prozor je ličio na rukav suviše dugo nošenog kaputa, bio je mastan, taman, ispucao.

— Gospođica Fanny Malvaut?

— Izišla je; ali ako ste došli zbog jedne mjenice, novac je tu.

— Doći ću kasnije — rekoh.

— Čim je novac bio kod vratara, htio sam da upoznam djevojku; zamišljao sam da je lijepa. Proveo sam prijepodne u razgledanju bakroreza izloženih na bulevaru; a zatim sam, točno u podne, prošao kroz salon pred grofičinom sobom.

— Sad je baš zvonila gospođa — reče mi sobarica — ne vjerujem da se može k njoj.

— Čekat ću — odgovorih sjedajući u naslonjač.

Kapci se otvoriše, sobarica dotrča i reče mi:

— Uđite gospodine.

— Po blagosti njezina glasa pogodio sam da njena gospođa nema novaca. Koliko je bila lijepa žena koju sam tada vidio! Bacila je bila na brzu ruku na svoja gola ramena kašmirski šal u koji se uvila tako dobro da joj se tijelo moglo nazrijeti u svoj nagosti. Imala je na sebi jutarnju sobnu haljinu ukrašenu kao snijeg bijelim rišem koji je odavao godišnji izdatak od oko dvije hiljade franaka za pralju. Njene crne kose ispadale su u debelim viticama ispod lijepe svilene marame nemarno svezane na glavi kao u Kreolaka. Njena postelja pružala je sliku nereda koji je bez sumnje stvorio nemiran san. Jedan slikar platio bi da ostane nekoliko trenutaka usred ovog prizora. Pod draperijom sladostrasno privezanom jedan jastuk na perini od plave svile, i čija se navlaka u čipkama živo izdvajala na ovoj plavoj osnovi, pokazivao je otisak neodređenih oblika koji su raspaljivali maštu. Na velikoj medveđoj koži, prostrtoj pred nogama lavova izrezanih u mahagoniju od koga je bila postelja, blistale su se dvije cipelice od bijelog satina, bačene s nemarom koji prouzrokuje umor od plesa. Na jednoj stolici ležala je izgužvana haljina čiji su rukavi padali do zemlje. Čarape, koje bi i najmanji pokret zraka odnio, ležale su do noge jednog naslonjača. Bijele podvezice lepršale su se duž malog kanapeta. Skupocjena lepeza, upola raširena, svijetlila se na kaminu. Ladice ormara bile su otvorene.

Cvijeće, dijamanti, rukavice, jedan buket, jedan pojas ležali su ovdje-ondje. Ja sam udisao neodređene mirise. Sve je bilo raskoš i nered, ljepota bez harmonije. Ali je već, za nju ili njenog obožavaoca, bijeda, šćućurena ispod toga, dizala glavu i pomaljala svoje oštre zube. Umorno lice grofičino ličilo je na ovu sobu pokrivenu ostacima jedne svečanosti. Ove rasturene trice izazivale su u meni sažaljenje; skupljene na svom mjestu prouzrokovale su prošlog dana nekakvu ludost. Ovi ostaci jedne ljubavi koju je grižnja savjesti ubila, ova slika jednog života punog rasipanja, raskoši i buke, odavali su Tantalova naprezanja da se prigrle prolazna zadovoljstva. Nekoliko crvenih pjega na licu mlade žene svjedočilo je o nježnosti njene kože; ali su joj crte bile kao odebljale, a modar krug koji joj se ocrtavao ispod očiju izgledao je jače obilježen no obično. Unatoč svemu tome priroda je imala dosta energije u njoj da joj ovi znaci lakomislenog života ne naruše ljepotu. Njene su se oči svijetlile. Slično jednoj od onih Herodijada za koje ima da se zahvali kistu Leonarda da Vincija (ja sam trgovao slikama), ona je bila puna života i snage; ničega sitnog nije bilo ni u njenim konturama ni u njenim crtama; ona je ulijevala ljubav, i izgledalo mi je da je jača no ljubav. Ona mi se dopala. Moje srce odavno nije bilo jače zakucalo. Bio sam dakle već isplaćen! dao bih hiljadu franaka za osjećaj koji bi me podsjetio na moju mladost.

— Gospodine — reče mi ona pokazujući mi jednu stolicu — hoćete li biti tako ljubazni da pričekate?

— Do sutra u podne, gospođo — odgovorih savijajući mjenicu koju sam joj bio podneo — tek u to doba imam prava da zatražim protest.

Zatim rekoh u sebi:

— Plati svoju raskoš, plati svoje ime, plati svoju sreću, plati sve povlastice što ih uživaš! Da osiguraju svoja dobra, bogataši su izmislili sudove, suce i giljotinu, tu vrstu svijeće na kojoj sagorijevaju neznalice. Ali, za vas koji spavate na svili i pod svilom, ima grižnje savjesti i škrguta zuba koji se kriju pod osmijehom, i čeljusti fantastičnih lavova koji vas ujedaju za srce.

— Protest! šta vam pada na um? — uzviknu ona gledajući me — zar biste imali tako malo obzira prema meni?

— Kad bi mi kralj dugovao, gospođo, i ne bi platio, tužio bih ga sudu još brže nego svakog drugog dužnika.

U tom trenutku čusmo tiho kucanje na sobnim vratima.

— Nisam ovdje! — reče zapovjednički mlada žena.

— Anastasie, htio bih ipak da se vidim s vama.

— Ne možete u ovom trenutku, dragi moj — odgovori ona glasom manje strogim, ali svejedno nimalo nježnim.

— Kakva šala! vi govorite s nekim — odgovori ulazeći jedan čovjek koji je mogao biti samo grof.

Grofica me pogleda, ja je shvatih, ona posta moj rob. Bilo je jedno vrijeme, mladi čovječe, kad bih možda bio glup da ne iščem protest. Godine 1763., u Pondicheryu, smilovao sam se na jednu ženu koja me je lijepo izigrala. To sam i zaslužio, zašto sam joj povjerovao?

— Šta hoće gospodin? — upita me grof.

Vidio sam ženu kako je uzdrhtala od glave do pete, bijela i nježna koža njenoga vrata postade gruba; bila se sva naježila. Ja, ja sam se smijao, i nijedan mišić na meni nije uzdrhtao.

— Gospodin je jedan od mojih dobavljača — reče ona.

Grof mi okrene leđa, ja izvadih upola mjenicu iz svoga džepa. Na ovaj neumoljiv pokret, mlada žena mi priđe i pruži mi jedan dijamant.

— Uzmite ovo — reče — i idite.

Mi izmijenismo dvije vrijednosti, i ja izidoh pozdravljajući je. Dijamant je vrijedio za mene hiljadu i dvije stotine franaka. Vidio sam u dvorištu množinu momaka koji su četkali svoje livreje, mazali ili čistili gospodske kočije.

— Evo, rekoh u sebi, šta dovodi ove ljude k meni. Evo šta ih goni da pristojno kradu milione, da izdaju svoju otadžbinu. Da se ne bi ukaljao idući pješke, veliki gospodin ili onaj koji ga podražava okupa se jednom za svagda u blatu!

U taj mah otvoriše se velika vrata i propustiše kabriolet mladog čovjeka koji mi bješe podnio mjenicu.

— Gospodine — rekoh mu kad je sišao s kola — evo vam dvije stotine franaka koje vas molim da predate gospođi grofici, i da joj napomenete da ću osam dana držati na njenom raspoloženju zalog koji mi je dala jutros.

On uze dvije stotine franaka i podrugljivo se nasmija kao da je rekao: „Ah! platila je? – Boga mi utoliko

bolje!" Na ovoj fizionomiji pročitao sam budućnost grofičinu. Ovaj lijepi gospodin plav, hladan, kartaš bez duše, upropastit će se, upropastit će nju, upropastit će muža, upropastit će djecu, pojest će njihove miraze, i hačinit će više pustoši po salonima no što bi načinila baterija haubica u jednom puku. Otišao sam u ulicu Monmartre, ka gospođici Fanny. Popeo sam se uz male stepenice, vrlo strme. Kad sam došao na peti sprat, uveden sam u stan koji se sastojao iz dvije sobe, gdje je sve bilo čisto kao nov dukat. Nisam primijetio ni najmanjeg traga prašine na namještaju u prvoj sobi u kojoj me je primila gospođica Fanny, mlađa pariška djevojka, obučena skromno: glava otmjena i svježa, lice lijepo, lijepo očešljana kestenjasta kosa, koja je, zakovrčena u dva luka na sljepočicama, davala finoće plavim očima, bistrim kao kristal. Dan je, prodirući kroz male zavjese koje su zastirale okna, bacao blagu svjetlost na njenu skromnu pojavu. Oko nje, mnogobrojni komadi iskrojenog platna kazivali su mi njeno obično zanimanje, ona
je šila rublje. Bila je tu kao anđeo samoće. Kad sam joj podnio mjenicu, rekoh joj da je jutros nisam našao kod kuće.

— Ali novac je — reče ona — bio kod vratarice.

Učinio sam se da ne čujem.

— Kako izgleda, gospođica odlazi od kuće rano.

— Ja rijetko izlazim; ali kad se radi noću, treba se pokadšto okupati.

Ja je pogledah. Jednim pogledom pogodio sam sve. To je bila djevojka koju je neka nesreća osudila na rad, i koja je pripadala nekoj porodici čestitih seljaka, jer je imala nekoliko pjega svojstvenih ličnostima koje su se rodile na selu. Neki izgled vrline ogledao se u njenim crtama. Učinilo mi se da se nalazim u atmosferi iskrenosti, nevinosti, u kojoj su se moja pluća osvježavala. Jadna nevinost! ona je vjerovala u nešto! iznad njezina prostog kreveca od obojena drveta visjelo je raspelo ukrašeno dvjema šimširovim grančicama. Bio sam gotovo tronut. Osjećao sam se raspoloženim da joj ponudim novac samo s dvanaest na sto, da joj olakšam kupovinu kakvog dobrog lokala.

— Ali — rekoh u sebi — možda ima kakvog rođaka koji će s njenim potpisom doći do novaca i upropastiti jadnu djevojku.

Otišao sam, dakle, držeći se na oprezu prema svojim plemenitim mislima, jer sam često imao prilike zapaziti da dobročinstvo kad ne škodi dobrotvoru ubija obvezanoga. Kad ste ušli, mislio sam da bi Fanny Malvaut bila dobra ženica; stavljao sam njezin čist i osamljen život prema životu ove grofice, koja će, već zapala u mjenice, odsrljati u ponor poroka! — E — nastavi on poslije kratke duboke šutnje, za vrijeme koje sam ga posmatrao — mislite li vi da to nije ništa prodrijeti ovako u najtajnije kutove ljudskog srca, usvojiti život drugih i viditi ga otvorena? Prizori uvijek raznoliki: gnusne rane, smrtonosna tuga, ljubavni prizori, bijede koje čekaju Seinine vode, radosti mladog čovjeka koje vode na gubilište, smijeh pun očajanja i raskošne gozbe. Juče, tragedija: neki dobričina otac ugušio se jer ne može više da hrani svoju djecu. Sutra, komedija: neki mlad čovjek pokušavat će da mi odigra scenu g. Dlmanchea, s varijantama naše epohe. Vi ste čuli da hvale rječitost posljednjih propovjednika; ja sam pokadšto otišao da gubim svoje vrijeme slušajući ih, oni su me navodili da promijenim mišljenje, ali način života, kao što je kazao ne znam tko, nikad! E vidite, ovi dobri svećenici, vaš Mirabeau, Vergniaud i ostali samo su tepavci prema mojim govornicima. Često su me neka mlada zaljubljena djevojka, neki stari trgovac koji se primiče bankrotu, majka koja hoće da sakrije pogrešku svoga sina, umjetnik bez kruha, kakav velikan na izmaku povjerenja i koji će, nemajući novaca, izgubiti plod svojih napora, potresli silinom svoje riječi. Ovi uzvišeni glumci igrali su samo za mene i nisu me mogli prevariti. Moj je pogled kao pogled božji, ja vidim u srcima. Ništa se od mene ne može da sakrije. Ne odbija se ništa čovjeku koji vezuje i driješi vrpce kese. Ja sam dosta bogat da mogu da kupim savjest onih ljudi koji pokreću ministre, od njihovih momaka do njihovih naložnica: nije li to Vlast? Mogu da imam najljepše žene i njihova najnježnija milovanja, nije li to Zadovoljstvo. Vlast i Zadovoljstvo ne rezimiraju li sav vaš društveni poredak? Ima nas u Parizu tako desetak, svi smo nijemi i nepoznati kraljevi, suci vaših sudbina. Nije li život mašina koju novac pokreće? Znajte to, sredstva se uvijek miješaju s rezultatima: nećete nikad uspjeti da razdvojite dušu od čula, duh od materije. Zlato je spiritualizam vaših sadašnjih društava. Vezani istim interesima, mi se iskupljamo u izvesne dane u tjednu u kavani Themis, u blizini Novog mosta. Tu otkrivamo jedan drugome tajne bankara. Nikakvo bogatstvo ne može da nas slaže, mi znamo tajne sviju porodica. Imamo neku vrstu crne knjige u koju se upisuju najvažnije napomene o javnom kreditu, o bankama, o trgovini. Kazuisti burze, mi obrazujemo inkvizicioni sud u kome se sude i ispituju i najneznačajniji postupci sviju ljudi koji imaju neku imovinu, i pogađamo uvijek istinu. Ovaj motri na sudsko osoblje, onaj na bankarsko: jedan na osoblje administrativno, drugi na osoblje trgovačko. Ja motrim na

sinove iz dobrih kuća, umjetnike, ljude iz otmjenog društva, i na kartaše, najuzavreliji dio Pariza. Svaki nam kazuje tajne svoga susjeda. Obmanute strasti, uvrijeđene sujete brbljave su. Poroci, razočaranja, osvete najbolji su agenti policije. Kako ja, i svi moji kolege nauživali su se svega, zasitili su se svega, i došli su dotle da vole vlast i novac samo radi vlasti i novca. Ovdje se — reče pokazujući mi svoju golu i hladnu sobu — najplahovitiji ljubavnik, koji drugdje plane na jednu riječ i poteže mač za jednu riječ, moli bogu sklopljenih ruku! Ovdje se najoholiji trgovac, žena najsujetnija na svoju ljepotu, najponosniji vojnik mole bogu sa suzama u očima, od gnjeva ili od bola. Ovdje se mole bogu najslavniji umjetnik i pisac čije je ime namijenjeno potomstvu. Ovdje se najzad — doda on prinoseći ruku čelu — nalazi vaga na kojoj se mjere nasljeđa i interesi cijelog Pariza. Mislite li sad da nema uživanja pod ovom bijelom obrazinom, čija vas je nepomičnost tako često začudila? — reče on pokazujući mi svoje blijedo lice koje je opominjalo na novac.

Vratio sam se kući preneražen. Ovaj suh starčić bješe porastao. Pretvorio se u mojim očima u nekakvu fantastičnu sliku, na kojoj se oličava moć zlata. Život, ljudi izazivali su u meni gnušanje.

— Treba li sve dakle da se raspravi novcem? — pitao sam se.

Sjećam se da sam zaspao tek vrlo kasno. Vidio sam oko sebe gomile zlata. Mislio sam o lijepoj grofici. Na svoju sramotu priznat ću da je ona potpuno pomračila sliku prostog i čednog stvorenja koje je bilo posvećeno radu i mraku; ali, sutradan ujutru, kroz maglu moga buđenja, ljupka Fanny izišla mi je pred oči u svoj svojoj ljepoti, mislio sam samo na nju.

— Hoćete li čašu zašećerene vode? — reče vikontesa prekidajući Dervillea.

— Rado — odgovori on.

— Ali u svemu tome ja ne vidim ničega što se može ticati nas — reče gospođa de Grandlieu zazvonivši.

— Do đavola! — uzviknu Derville, — lijepo ću probuditi gospođicu Camille ako joj kažem da je njena sreća zavisila doskora od papa Gobsecka, ali kako je ovaj čiča umro u osamdeset devetoj godini, g. de Restaud primit će uskoro jedno lijepo bogatstvo. Ovo je potrebno objasniti. Sto se tiče Fanny Malvaut, vi je poznajete, to je moja žena!

— Jadan momak — odgovori vikontesa — priznao bi to pred dvadeset lica sa svojom obilnom iskrenošću.

— Objavio bih to cijelom svijetu — reče advokat.

— Pijte, pijte, jadni moj Derville. Vi nećete nikad biti ništa drugo do najsretniji i najbolji čovjek na svijetu.

— Ostavio sam vas u ulici Helder, kod jedne grofice — uzviknu ujak pridižući svoju glavu koja biješe malo zadrijemala.. — Sta ste s njom učinili?

III
ADVOKAT

— Nekoliko dana nakon razgovora koji sam vodio sa starim Holanđaninom primljena je moja teza — nastavio Derville. — Svršio sam pravo i postao šam advokat. Povjerenje koje je stari škrtac imao u mene mnogo je poraslo. On me je bez naplate honorara pitao za mišljenje o škakljivim stvarima u koje se zapletao po pouzdanim podacima, i koje bi se učinile rđave svima pravoznalcima. Taj čovjek, na koga nitko ne bi mogao ni najmanje utjecati, slušao je moje savjete s nekom vrstom poštovanja. Istina je da je zbog toga uvijek prolazio vrlo dobro. Najzad, onog dana kad sam postavljen za prvog advokatskog pisara u kancelariji u kojoj sam radio već tri godine, ostavio sam kuću u ulici des Gres i preselio sam se k svom patronu koji mi je dao hranu, stan, i sto pedeset franaka mjesečno. Bio je to lijep dan! Kad sam rekao zbogom zelenašu, on nije pokazao prema meni ni prijateljstvo ni negodovanje, nije me pozvao da ga posjetim: bacio je samo na mene jedan od onih pogleda koji, kod njega, kao da su odavali u neku ruku dar drugog vida. Nakon osam dana posjetio me je moj stari susjed, i donio mi je jednu dosta tešku stvar, neku eksproprijaciju; i dalje je dolazio na besplatne konzultacije tako slobodno kao da me je plaćao. Na kraju druge godine, od 1818., 1819., moj patron, koji je volio zadovoljstva i bio veliki rasipnik, našao se u velikoj neprilici i bio je primoran da proda svoju kancelariju. Mada u to vrijeme kancelarije nisu bile dostigle pretjeranu vrijednost na koju su se popele danas, moj patron tražio je za ustupanje svoje svega sto pedeset hiljada franaka. Čovjek vrijedan, obrazovan, pametan mogao je da živi časno, da plaća kamate na ovu sumu i da se oslobodi ovog duga za deset godina, ako ma i najmanje stekne povjerenja. Ja, sedmo dijete jednog malog građanina iz Noyona, ja

nisam imao ni pare i nisam poznavao u svijetu drugog kapitalista osim čiče Gobsecka. Neka ambiciozna misao i ne znam kakav zračak nade uliše mi hrabrost da odem do njega. Jedno veče, dakle, otišao sam lagano do ulice des Gres. Srce mi je lupalo vrlo jako kad sam zakucao na vrata mračne kuće. Sjećao sam se svega što mi je nekad rekao stari škrtac, u vrijeme kad nisam ni izdaleka slutio jačinu muka koje su počinjale na pragu ovih vrata. I ja sam dakle htio da molim kao toliki drugi.

— E, ne! — rekoh u sebi — pošten čovjek treba svagdje da čuva svoje dostojanstvo. Bogatstvo ne vrijedi toliko da čovjek njega radi učini neku podlost; treba da se pokažem stvaran koliko i on.

Kad sam otišao, čiča Gobseck bješe unajmio i moju sobu, da nema susjeda; načinio je i mali otvor s rešetkom na sredini svojih vrata, i otvorio mi je tek kad je poznao moje lice.

— Dakle — reče mi on svojim slabim prijatnim glasom — vaš patron prodaje svoju kancelariju?

— Otkud to znate? O tome je dosad govorio samo meni.

Starčeve usne razvukoše se ka kutovima njegovih usta baš kao zavjese, i ovaj nijemi osmijeh bio je popraćen hladnim pogledom.

— Trebalo je to pa da vas vidim kod sebe — doda on hladnim tonom i nakon kratke pauze za vrijeme koje sam ja stajao posramljen.

— Slušajte, gospodine Gobseck — nastavih ja s onoliko mirnoće koliko sam mogao pokazati pred ovim starcem, koji me je nepomično gledao svojim hladnim očima, čiji me je sjaj zbunjivao.

On učini jedan pokret kao da mi kaže: „Govorite."

— Ja znam da je vrlo teško uzbuditi vas. Zato neću ni da trošim svoju rječitost da pokušam naslikati vam položaj jednog advokatskog pisara koji nema ni pare, koji svu nadu polaže u vas, i nema na svijetu drugog srca do vaše u kome može naći razumijevanje svoje budućnosti. Ostavimo na stranu srce. Poslovi se rade kao poslovi a ne kao romani, s lažnom osjetljivošću. Evo činjenice. Kancelarija moga patrona donosi godišnje u njegovim rukama dvadesetinu hiljada franaka; ali mislim da bi u mojim donosila četrdeset. On hoće da je proda za pedeset hiljada talira. Ja osjećam tu — rekoh kucajući se u čelo — da bih, kad biste mi mogli dati na zajam sumu potrebnu za ovu kupovinu, isplatio dug za deset godina.

— Tako se govori, — odgovori čiča Gobseck koji mi pruži ruku i stište moju. — Nikad, otkako se bavim poslovima — nastavi on — nitko mi nije jasnije izložio pobude svoje posjete. Garancije? — reče on mjereći me od glave do nogu. — Nikakve — doda on nakon kratke šutnje. — Koliko vam je godina?

— Dvadeset pet godina za deset dana — odgovorili; — inače ne bih mogao ugovarati.

— Tako je.

— Pa?

— Može nešto biti.

— Znate, treba svršavati brzo; inače ću imati nadmetača.

— Donesite mi sutra ujutru svoj krsni list, pa ćemo govoriti o vašoj stvari: ja ću misliti na nju.

Sutradan u osam sati, bio sam kod starca. On uze službenu ispravu, natače naočari, nakašlja se, pijunu, uvi se u svoj crni ogrtač i pročita izvod iz općinske knjige do kraja. Zatim ga obrnu, opet obrnu, pogleda me, ponovo se nakašlja, stade se vrpoljiti na svojoj stolici i reče mi:

— To je stvar koju ćemo gledati da svršimo.

Ja uzdrhtah.

— Ja vučem pedeset posto od svog kapitala — nastavi on — pokađšto sto, dvije stotine, pet stotina na sto.

Na ove riječi ja preblijedjeh.

— Ali za ljubav našeg poznanstva zadovoljit ću se s dvanaest i po kamata na...

On se ustezaše.

— Jest, za vas ću se zadovoljiti s trinaest posto na godinu. Slažete li se?

— Slažem — odgovorih.

— Ali, ako je mnogo — odgovori on — branite se, Grotiuse! (Zvao me je Grotiusom u šali.) Tražeći od vas trinaest posto, ja radim svoj zanat; vidite možete li da platite. Ja ne volim čovjeka koji pristaje na sve. Je li to suviše?

— Nije — rekoh — samo ću se pomučiti malo više.

— Razumije se! — reče on pogledavši me lukavo ispod oka — vaši klijenti platit će to.

— Ne, do sto đavola! — uzviknuh — platit ću ja. Prije bih odsjekao sebi ruku no što bih ogulio svijet.

— Laku noć! — reče mi čiča Gobseck.

— Ali honorari su propisani — nastavih ja.

— Nisu propisani — nastavi on — za poravnanja, za produženje roka plaćanja, za izmirenja. Tada možete da računate hiljade franaka, čak i šest hiljada franaka, prema važnosti posla, za konferencije, za svoje trčkaranje, nacrte akata, za svoje predstavke i brbljanje. Treba znati pronalaziti takve stvari. Ja ću vas preporučiti kao najčuvenijeg i najvještijeg advokata, poslat ću vam toliko parnica te vrste, da će vaše kolege pući od zavisti. Werbrust, Palma, Gigonnet, moji kolege, dat će vam svoje eksproprijacije; a bog zna koliko ih imaju! Imat ćete tako dvije klijentele, jednu koju kupujete i drugu koju ću vam ja stvoriti. Trebalo bi gotovo da mi date petnaest posto na mojih sto pedeset hiljada franaka.

— Dobro, ali ne više — rekoh s odlučnošću čovjeka koji nije htio više ništa da odobri preko ovoga.

Čiča Gobseck omekša i izgledao je zadovoljan sa mnom.

— Platit ću ja sam — nastavi on — obavezu vašem patronu, tako da utvrdim prvenstveno pravo naplate od vrijednosti i kaucije.

— O! sve što hoćete kao garanciju.

— Poslije, dat ćete mi vrijednost u petnaest mjenica bianco akceptiranih, svaka na sumu od deset hiljada franaka.

— Samo da ova dupla vrijednost bude konstatirana...

— Ne! — uzviknu Gobseck prekidajući me. — Zašto hoćete da ja imam više povjerenja u vas nego što ga imate vi u mene?

Ja sam šutio.

— A poslije — reče on nastavljajući dobroćudno — vi ćete svršavati moje poslove bez nagrade, dok budem živ, je li tako?

— Neka bude, samo da ne bude unaprijed isplate glavnice.

— Tako je — reče on. — A da! — nastavi starac čije je lice imalo muke da izgleda dobroćudno — vi ćete mi dopustiti da vas posjećujem?

— Učinit ćete mi uvijek zadovoljstvo.

— Da, ali ujutru će to biti vrlo teško. Vi ćete imati svoje poslove, a ja imam svoje.

— Dođite uveče.

— O ne — odgovori on živo — treba da odlazite u društvo, da vidite vaše klijente, ća, ja imam svoje prijatelje, u kavani u koju odlazim.

— Njegovi prijatelji!... — pomislih. — Pa lijepo! — rekoh. — Zašto ne bismo uzeli vrijeme ručka?

— Tako je — reče Gobseck. — Nakon Burze, u pet sati. Dakle, vidjet ćete me svake srijede i subote. Razgovarat ćemo o našim poslovima kao dobri prijatelji. Ha! ha! ja sam pokadšto veseo. Dajte mi jedno krilo od jarebice i čašu šampanjca, pa ćemo da razgovaramo, ća znam puno stvari koje se danas mogu reći, i koje će vas naučiti da poznajete ljude, a naročito žene.

— Dat ću vam jarebicu i čašu šampanjca.

— Ne činite ludosti; inače biste izgubili moje povjerenje. Ne živite na velikoj nozi. Držite jednu staru sluškinju, samo jednu, ja ću vam dokazati da se uvjerim o vašem zdravlju. Jedan moj kapital bit će uložen na vašu glavu, he! he! moram pratiti kako teku vaši poslovi. Dakle, dođite večeras sa svojim patronom.

— Da li biste mi mogli reći, ako nije indiskretno pitati — rekoh starcu kad smo bili na pragu vrata — od kakve je važnosti bio moj rodni list u ovoj stvari?

Jean-Esther Van Gobseck sleže ramenima, nasmiješi se lukavo i odgovori mi:

— Kako je mladost budalasta! Znajte, gospodine advokate, jer to treba da znate da ne biste pali u klopku, da su prije tridesete godine poštenje i dar još vrste intabulacija. Nakon trideset godina ne može se više računati na čovjeka.

I on zatvori vrata. Nakon tri mjeseca ja sam bio advokat. Ubrzo sam imao sreću, gospođo, da mogu poduzeti poslove koji su se ticali vraćanja vaših dobara. Dobijanje ovih parnica iznijelo me na glas. I pored ogromnih kamata koje sam imao da plaćam Gobsecku, za manje od pet godina ja sam isplatio sve svoje obaveze. Oženio sam se s Fanny Malvaut, koju sam iskreno volio. Sličnost naših sudbina, naših radova, naših uspjeha, povećala je jačinu naših osjećanja. Jedan od njenih ujaka, zemljoradnik koji se obogatio, umro je i ostavio joj je sedamdeset hiljada franaka koji su mi pomogli da se odužim. Od tog dana moj je život bio samo sreća i uspjeh. Ne govorimo dakle više o meni, ništa nije tako nesnosno kao sretan čovjek. Vratimo se našim licima. Godinu dana nakon što sam kupio kancelariju odvučen sam, gotovo protiv svoje volje, na jedan momački ručak. Taj je ručak bio posljedica oklade koju je jedan od mojih drugova izgubio protiv nekog

mladog čovjeka koji je tada bio poznat u otmjenom svijetu. G. de Trailles, cvijet dandizma onog vremena, bio je na velikom glasu.

— Još je i sad — reče grof de Born prekidajući advokata. — Nitko ne nosi bolje frak, ne tjera tandem bolje no on. Maxime ima dara da igra karata, da jede i da pije s više gracije no itko na svijetu. On se razumije u konje, u šešire, u slike. Sve žene luduju za njim. On troši uvijek oko sto hiljada franaka godišnje, a nitko ne zna ni jedno jedino njegovo dobro niti i jedan jedini kupon rente. Tip vitezova lutalica naših salona, naših budoara, naših bulevara, vrsta vodozemca koja je koliko muškarac toliko žena, grof Maxime de Trailles neobičan je stvor koji je za sve i nije ni za šta, koga se boje i koga preziru, koji zna sve i ne zna ništa, tako isto kadar da učini neko dobročinstvo kao i da odluči kakav zločin, čas kukavica a čas otmjen, prije pokriven blatom no uprskan krvlju, s više briga no grižnje savjesti, više zauzet dobrom probavom no mislima, pretvarajući se da je pun strasti a ne osjećajući ništa. Sjajan prsten koji bi mogao da spoji robiju s visokim društvom, Maxime de Trailles je čovjek koji pripada onoj osobito umnoj klasi iz koje pokadšto izlijeti jedan Mirabeau, jedan Pitt, jedan Richelieu, ali koja najčešće daje grofove de Horn, Fouquier-Tinville i Coignarde.

— Znate — nastavi Derville pošto je saslušao grofičina brata — o toj ličnosti mnogo sam slušao od onog jadnog čiča Goriota, jednog od mojih klijenata, ali sam već više puta izbjegao opasnu čast njegova poznanstva kad sam ga sretao u društvu. Međutim, moj je drug toliko navaljivao na mene da dođem na njegov ručak, da se nisam mogao toga osloboditi a da me ne okrivljuju da izigravam sveca.

Bilo bi vam teško, gospođo, da shvatite jedan momački ručak. To vam je sjaj i rijetka profinjenost, raskoš jednog škrca koji iz sujete postaje sjajan za jedan dan. Kad čovjek uđe, iznenadi ga red koji vlada na stolu što blista od srebra, kristala, lanenog rublja. Život je u svome cvijetu: mladi ljudi su ljubazni, smiješe se, govore tiho i liče na mlade nevjeste: oko njih sve je nedirnuto. Nakon dva sata, rekli biste da imate pred sobom bojno polje poslije bitke: na sve strane polomljene čaše, ubrusi izgužvani, izgaženi; jela načeta, mrsko čovjeku da ih vidi; zatim se čuje dernjava da probije glavu čovjeku, šaljive zdravice, pljusak od epigrama i rđavih šala, vidite zajapurena lica, užagrene oči koje ne kazuju više ništa, nehotične ispovijedi koje kazuju sve. Usred paklene galame jedni razbijaju boce, drugi pjevaju; izazivaju jedan drugoga, ljube se ili se tuku; diže se odvratni miris, mješavina stotinu mirisa, i galama, mješavina stotinu glasova; nitko više ne zna šta jede, šta pije, ni šta govori; jedni su snuždeni, drugi ćeretaju; ovaj je monomah i ponavlja istu riječ, kao zaljuljano zvono; onaj hoće da zapovijeda metežu, najumjereniji predlaže pijanku. Kad bi hladnokrvan čovjek ušao, pomislio bi da je na nekoj bakanaliji.

Usred ovakve jedne buke pokušao je g. de Trailles da zadobije moju naklonost. Ja sam bio gotovo sačuvao svoju prisebnost, i bio sam na oprezu. Sto se njega tiče, mada se pretvarao da je pijan, bio je potpuno hladnokrvan i mislio je na svoje stvari. Doista, ne znam kako je to bilo, ali, kad smo izlazili iz salona Grignonovih, u devet sati uveče, on me bješe sasvim opčinio, i ja sam mu bio obećao da ću ga sutradan odvesti našem čiča Gobsecku. Riječi „čast, vrlina, grofica, poštena žena, nesreća“ bjehu se, zahvaljujući njegovu zlatnom jeziku, kao čarolijom uvukle u njegov govor. Kad sam se sutradan ujutro probudio i htio da se sjetim onoga šta sam radio prošle večeri, stalo me je mnogo muke da povežem neke misli. Ukratko, učinilo mi se da je kći jednoga od mojih klijenata bila u opasnosti da izgubi svoje dobro ime, poštovanje i ljubav svoga muža, ako ne nađe jedno pedeset hiljada franaka do podne. Bila je riječ o nekom dugu od kartanja, o računima kolara, o novcu izgubljenom ne znam na čemu. Moj zanosni drug u gozbi uvjeravao me je da je ona dovoljno bogata da za nekoliko godina štednje naknadi štetu koju će svome imanju nanijeti. Tek tada počeo sam pogađati zašto me je moj drug toliko salijetao. Ali, na svoju sramotu, priznajem da ni slutio nisam koliko je bilo važno za čiča Gobsecka da se izmiri s ovim dendijem. U trenutku kad sam ustao, g. de Trailles uđe.

— Gospodine grofe — rekoh mu, pošto smo izmijenili uobičajene pozdrave — ne vidim da sam vam ja potreban da vas predstavim Van Gobsecku, najučtivijem, najnevinijem od sviju kapitalista. On će vam dati novaca ako ga ima, ili bolje reći ako mu pružite dovoljno jamstva.

— Gospodine — odgovori mi on — ne pada mi ni na pamet da vas prisiljavam da mi učinite jednu uslugu, baš i da ste mi je obećali.

— Do đavola! — rekoh u sebi — da li da ostavim ovog čovjeka u uvjerenju da nisam održao riječ koju sam mu dao?

— Imao sam čast kazati vam juče da sam se u vrlo nezgodan čas zavadio s čiča Gobseckom — reče on dalje. — A kako je on jedini u Parizu koji može u jednom trenutku, i to sutradan po isteku jednog mjeseca, da ispovrti stotinjak hiljada franaka, to sam vas zamolio da me pomirite s njim. Ali ne govorimo više o

tome...

G. de Trailles me pogleda učtivo uvredljivo i spremao se da ode.

— Gotov sam da vas vodim — rekoh mu.

Kad smo ušli u ulicu des Gres, dendi je gledao oko sebe s pažnjom i nespokojstvom koji me začudiše. Lice mu je, naizmjence, blijedjelo, crvenjelo, žutjelo, i nekoliko kapi znoja pojavi se na njegovu čelu kad je spazio vrata Gobseckove kuće. U trenutku kad smo silazili s kabrioleta, jedan fijaker uđe u ulicu des Gres. Sokolovo oko dopusti mladom čovjeku da u dnu ovih kola raspozna jednu ženu. Izraz gotovo divlje radosti ozari njegovo lice, on viknu jednog dečka koji je prolazio i dade mu konja da ga pridrži. Mi se popesmo k starom zajmodavcu.

— Gospodine Gobseck — rekoh mu — doveo sam vam jednog od svojih najprisnijih prijatelja (koga se čuvam kao đavola, nadovezao sam na uho starcu.) Iz obzira prema meni, vi ćete mu ukazati vaše usluge (s običnim kamatima), i izvući ćete ga iz neprilike (ako vam se to svidi).

G. de Trailles pokloni se pred zelenašem, sjede i, da ga sasluša, uze jedan od onih udvoričkih stavova čija bi vas ljubazna niskost očarala; ali moj Gobseck osta na svojoj stolici, pored vatre, nepomičan, neosjetljiv. Gobseck je ličio na statuu Voltairea, uveče, u galeriji Francuske komedije; on podiže malo, kao da pozdravlja, pohabani kačket, kojim je pokrivao glavu, a djelić žute lubanje koju je pokazivao upotpunjavao je njegovu sličnost s mramorom.

— Ja imam novaca samo za svoje mušterije — reče on.

— Dakle, vrlo vam je žao što sam odlazio da se upropašćujem drugdje a ne kod vas? — odgovori grof smijući se.

— Da se upropašćujete! — nastavi Gobseck ironično.

— Hoćete li da kažete da se ne može upropastiti čovjek koji nema ništa? Ali ja se kladim da ne možete naći u Parizu ljepši kapital od ovog — uzviknu mlađi gizdelin ustavši i obrnuvši se na petama. Ova lakrdija, gotovo ozbiljna, nije imala sreće da uzbudi Gobsecka.

— Zar ja nisam prisan prijatelj s mladićima iz obitelji Ronquerolles, de Marsay, Franchessini, s oba Vandenessea, Ajuda-Pinto, ukratko sa svim mladim ljudima koji su najviđeniji u Parizu? Ja sam u kartanju ortak jednog princa i jednog ambasadora koje poznajete. Ja imam svoje prihode u Londonu, u Karlsbadu, u Badenu, u Bathyju. Zar to nije najsjajnija industrija?

— Istina je.

— Vi pravite spužvu od mene, do sto vraga! i badrite me da se napnem u svijetu, da me iscijedite u trenucima krize; ali i vi ste spužva, i smrt će vas iscijediti.

— Možda.

— Da nije raspikuća, šta bi bilo s vama? Mi smo u dvoje duša i tijelo.

— Tačno je.

— Ovamo ruku, stari čiča Gobseck, i budite velikodušni, ako je to istina, tačno i moguće.

— Došli ste k meni — odgovori hladno zelenaš — zato što Girard, Palma, Verbrust i Gigonnet imaju pune džepove vaših mjenica, što ih svuda nude s pedeset posto gubitka; a ako su oni vjerojatno dali samo polovinu vrijednosti, one ne vrijede ni dvadeset pet. Sluga sam! — Mogu li — reče Gobseck nastavljajući — da dam na zajam i jednu paru čovjeku koji duguje trideset hiljada franaka a nema ni groša? Vi ste izgubili deset hiljada franaka prekjuče na zabavi, kod baruna de Nucingen.

— Gospodine — odgovori grof s rijetkom bestidnošću mjereći starca — moje vas se stvari ne tiču. Tko ima rok, ne duguje ništa.

— To je istina.

— Moje će mjenice biti isplaćene.

— Moguće.

— I u ovom trenutku pitanje među nama svodi se na to da se zna pružam li vam ja dovoljno garancije za sumu koju sam došao da uzmem na zajam od vas.

— Tačno je.

Topot fijakera koji se zaustavio pred vratima odjeknu u sobi.

— Idem da potražim nešto što će vas možda zadovoljiti! — uzviknu mladi čovjek.

— O, sine moj — uzviknu Gobseck ustajući i pružajući mi ruke, kad je uzajmilac izišao — ako on ima dobre zaloge, ti si mi spasio život! Svisnuo bih od muke. Werbrust i Gigonnet mislili su da me izigraju. Zahvaljujući tebi, večeras ću se slatko smijati na njihov račun.

Starčeva radost imala je nečeg strašnog. To je bio jedini trenutak izljeva osjećaja prema meni. Unatoč svoj naglosti ove radosti, ona se neće nikad izgubiti iz mog sjećanja.

— Učinite mi zadovoljstvo da ostanete ovdje — doda on. — Mada sam naoružan, siguran u svoj hitac, kao čovjek koji je nekad lovio tigrove, i igrao svoju partiju na krovu trgovačkog broda, kad je trebalo pobijediti ili umrijeti, ja nemam povjerenja u ovog elegantnog nitkova.

On ode da sjedne u naslonjač pred svojim stolom. Njegovo lice ponovo postade blijedo i mirno.

— O! o! — nastavi on obrnuvši se k meni — bez sumnje ćete vidjeti lijepo stvorenje o kome sam vam nekoć govorio, čujem u hodniku aristokratski hod.

Doista, mladi čovjek vrati se, vodeći pod ruku jednu ženu u kojoj sam poznao onu groficu čije mi je ustajanje ranije naslikao Gobseck, jednu od dviju kćeri čiče Goriota.

Grofica me nije vidjela u prvi mah, jer sam stajao u udubini prozora, licem okrenut oknima. Kad je ušla u mračnu i vlažnu sobu zelenaševu, ona baci na Maximea pogled pun nepovjerenja. Bila je tako lijepa da sam je, i pored njenih pogrešaka, žalio. Neka strašna muka uzrujavala je njeno srce, njene otmjene i ponosite crte imale su grčevit izraz, rđavo prikriven, Ovaj mladi čovjek bješe postao za nju zao duh. Ja sam se divio Gobsecku koji je četiri godine ranije pogodio sudbinu ova dva stvorenja po prvoj mjenici.

— Vjerojatno — rekoh u sebi — ovo čudovište sa anđeoskim licem vlada njome svima mogućim sredstvima: sujetom, ljubomorom, uživanjima.

— Ali — uzviknu vikontesa — i same vrline te žene bile su za njega oružje; izmamio joj je suze Odanosti, umio je da raspali u njoj plemenitost urođenu našem spolu, i on je zloupotrijebio njenu ljubav da joj proda vrlo skupo grešna zadovoljstva.

— Priznajem vam —reče Derville koji nije razumijevao znake koje mu je davala gospođa de Grandlieu — ja nisam oplakivao sudbinu toga nesretnog stvorenja, tako sjajnu u očima svijeta i tako strašnu za onoga koji je čitao u njenom srcu; ne, ja sam drhtao od užasa, posmatrajući njenog ubicu, ovog mladog čovjeka čije je čelo bilo tako čisto, usta tako svježa, osmijeh tako ljubazan, zubi tako bijeli, i koji je ličio na anđela. U tom trenutku oboje su bili pred svojim sucem, koji ih je posmatrao kako je neki stari dominikanac iz XVI vijeka morao posmatrati mučenje dvaju Maura, u podzemnim prostorijama inkvizicionog suda.

— Gospodine, ima li načina da dobijem vrijednost ovih dijamanata, ali zadržavajući pravo da ih odkupim? — reče ona uzdrhtalim glasom pružajući mu kutiju s nakitom.

— Ima, gospođo — odgovorih ja, umiješavši se, i pokazah se.

Ona me pogleda, prepozna me, uzdrhta i upravi na mene pogled koji u svakoj zemlji znači: „Šutite!"

— To je — nastavih ja — akt koji mi zovemo prodaja s pravom otkupa prodane stvari, ugovor koji se sastoji u ustupanju i prenošenju izvjesne pokretne ili nepokretne imovine za određeno vrijeme, po isteku koga se može opet dobiti sporni predmet za utvrđenu sumu.

Ona je disala lakše. Grof Maxime nabra obrve; slutio je da bi tad zelenaš dao manju sumu za. dijamante, vrijednost podložnu padanju. Gobseck, nepomičan, bješe ščepao svoju lulu i posmatrao je šutke kutiju s nakitom. Da živim sto godina, ne bih zaboravio sliku koju nam je pružalo njegovo lice. Njegove blijede jagodice bješe oblila rumen; u njegovim očima, u kojima kao da je blistanje dragog kamenja odsijevalo, blistala je nadprirodna vatra. On ustade, priđe prozoru i prinese dijamante blizu svojih bezubih usta, kao da je htio da ih proždere. Mrmljao je nejasne riječi, dižući redom grivne, naušnice, đerdane, dijademe, koje je prinosio svjetlosti da ocijeni njihovu jasnoću, bjelinu, rez; vadio ih je iz kutije, stavljao u nju, ponovo ih uzimao, okretao ih je da vidi sve njihovo blistanje, više dijete no starac, ili bolje reći dijete i starac ujedno.

— Lijepih li dijamanata! To bi vrijedilo tri stotine hiljada franaka prije Revolucije. Kakav sjaj! To su pravi azijski dijamanti iz Golkonde ili iz Vizapura! Znate li njihovu vrijednost? Ne, ne, Gobseck je jedini u Parizu koji zna da ih procijeni. Za vrijeme Carstva trebalo bi opet više od dvije stotine hiljada franaka da se izradi sličan nakit.

On učini jedan pokret gnušanja i doda:

— Sada dijamant gubi svaki dan na vrijednosti, Brazilija nas pretrpava njima odkako je zaključen mir, i iznosi na tržište dijamante manje bijele no što su oni iz Indije. Žene ih nose još samo na dvoru. Odlazi li gospođa tamo?

Dok je izgovarao ove strašne riječi, on je s neiskazanom radošću razgledao drago kamenje jedno za drugim.

— Bez pjege — govorio je. — Evo jedne pjege... Evo jedne mrlje... Lijep dijamant!

Njegovo blijedo lice bilo je tako dobro osvijetljeno sjajem ovog dragog kamenja da sam ga poredio s

onim starim zelenkastim ogledalima što se nalaze u provinciskim krčmama, koja primaju svijetle odsjeve ne ponavljajući ih, i daju izgled čovjeka koga je kaplja udarila, putniku koji je tako smion da se pogleda u jednom od njih.

— Onda! — reče grof udarajući Gobsecka po ramenu.

Matoro dijete uzdrhta. Ostavi svoje igračke, spusti ih na stol, sjede i ponovo postade zelenaš, neosjetljiv, hladan i uglađen kao mramorni stup:

— Koliko vam treba?

— Sto hiljada franaka za tri godine — reče grof.

— Moguće — reče Gobseck, vadeći iz jedne kutije od mahagonija vagu neocjenjivu po svojoj tačnosti, njegov nakit.

On vagnu kamenje ocjenjujući od oka (i bogzna kako) težinu zlata kojim je kamenje bilo optočeno. U toku ovog rada lice zajmodavčevo borilo se između radosti i strogosti. Grofica je bila utonula u preneraženost koju sam joj uzimao u obzir, učinilo mi se da mjeri dubinu provalije u koju je padala. Bilo je još grižnje savjesti u ovoj ženskoj duši; trebao je možda samo jedan mali napor, samo jedna milosrdno pružena ruka pa da se spasi, ja to pokušali.

— Ovi su dijamanti vaši, gospođo? – upitah je jasnim glasom.

— Jesu, gospodine — odgovori ona gledajući me oholo.

— Sastavite ugovor o prodaji s pravom otkupa, brbljavče! — reče mi Gobseck ustajući i pokazujući mi svoje mjesto za stolom.

— Gospođa je bez sumnje udata? — upitah opet.

Ona živo klimnu glavom.

— Neću da pišem taj ugovor! — uzviknuh.

— A zašto? — reče Gobseck.

— Zašto? — nastavih, odvlačeći starca u udubinu prozora da govorim s njim tihim glasom. — Kako je ova žena pod vlašću muževljevom, pravo otkupa bit će ništavno; vi ne biste mogli isticati neznanje jednog fakta konstatiranog samim ugovorom. Bili biste dakle obavezni da pokažete dijamante koji će vam biti ostavljeni, i čija će težina, vrijednost ili veličina biti opisani.

Gobseck me prekinu jednim znakom glave i okrenu se krivcima.

— Ima pravo — reče. — Sve je promijenjeno. Osamdeset hiljada franaka u gotovu, i ostavit ćete mi dijamante — doda on glasom potmulim i umilnim. — Kod pokretnina državina znači vlasništvo.

— Ali... — odgovori mladi čovjek.

— Tako ili nikako — nastavi Gobseck predajući kutiju s nakitom grofici — ja se izlažem suviše velikoj opasnosti.

— Bolje biste učinili da padnete pred noge svome mužu — rekoh joj na uho nagnuvši se k njoj.

Zelenaš je bez sumnje pogodio moje riječi po micanju mojih usana pa upravi na mene hladan pogled. Lice mladog čovjeka sasvim problijeđje. Ustezanje grofičino bilo je očigledno. Grof joj priđe, i, iako je govorio vrlo tiho, ja čuh:

— Zbogom, draga Anastasie, budi sretna! Sto se tiče mene, sutra neću imati više briga.

— Gospodine — povika mlada žena obraćajući se Gobsecku — primam vašu ponudu!

— No! — odgovori starac — vi se teško izjašnjavate, lijepa gospo.

On potpisa uputnicu na pedeset hiljada franaka na Banku i preda je grofici.

— Sad ću vam — reče on s osmijehom koji je ličio dosta na osmijeh Voltaireov – popuniti vašu sumu s trideset hiljada franaka u mjenicama čija mi ispravnost neće biti osporena. To je zlato u šipkama. Gospodin mi je malo prije kazao: „Moje će mjenice biti isplaćene" — doda on podnoseći mjenice koje je grof potpisao, sve protestirane prošlog dana na molbu onoga njegova kolege koji mu ih je vjerojatno prodao jeftino.

Mladi čovjek kriknu, i u toj rici najviše se čula riječ: „Matori lupežu!" Ciča Gobseck ne namršti obrve, izvadi iz jedne kutije dva pištolja i reče hladno:

— U svojstvu uvrijeđenoga, ja ću pucati prvi.

— Maxime, dužni ste da se izvinite gospodinu — uzviknu tiho uzdrhtala grofica.

— Nisam imao namjere vrijeđati vas — reče mladi čovjek mucajući.

— Znam — odgovori Gobseck mirno — namjera vam je samo bila da ne platite svoje mjenice.

Grofica ustade, pozdravi i ode, bez sumnje obuzeta dubokim gnušanjem. G. de Trailles bio je prinuđen da ode za njom; ali prije nego je izišao:

— Ako se što o ovome čuje, gospodo — reče — napit ću se vaše krvi ili vi moje.

— Amen! — odgovori mu Gobseck zatvarajući svoje pištolje. — Da čovjek stavi na kocku svoju krv, treba da je ima, dragi moj, a ti imaš u svojim žilama samo blato.

Kad su se vrata zatvorila i obadvoja kola otišla, Gobseck ustade i stade plesati ponavljajući:

— Dijamanti su kod mene! dijamanti su kod mene! lijepih li dijamanata! kakvi dijamanti! i nimalo skupi. Ha! Ha! Werbrust i Gigonnet, mislili ste da podvalite starom papa Gobsecku. *Ego sum papa!* ja sam majstor sviju vas! Potpuno isplaćen! Kako će izgledati smiješni, večeras, kad im ispričam stvar, između dvije partije domina!

Ova mračna radost, ova divljačka svirepost izazvana posjedovanjem nekoliko bijelih šljunaka, učiniše da zadrhtim. Bio sam nijem i preneražen.

— A! a! tu si, momče — reče on. — Večerat ćemo zajedno. Zabavljat ćemo se kod tebe, ja nemam kuće. Svi ovi gostioničari, s njihovim šupama, njihovim sosovima, njihovim vinima i đavola bi otrovali.

Izraz moga lica povrati mu najednom njegovu hladnu neosjetljivost.

— Vi to ne shvaćate — reče mi on sjedajući kraj svog ognjišta u koje je stavio svoju limenu šerpenju punu mlijeka na mangal. — Hoćete li da ručate sa mnom? — nastavi on. — Bit će ručka možda dosta za obojicu.

— Hvala — odgovorih — ja ručam tek u podne.

U tom trenutku odjeknuše u hodniku brzi koraci.
Nepoznati koji je nailazio zaustavi se pred Gobseckovim vratima i bijesno kucnu nekoliko puta. Zelenaš ode da vidi tko je kroz otvor na vratima, i otvori jednom čovjeku od oko trideset i pet godina, koji mu se bez sumnje učinio neopasan, pored sve svoje ljutine. Čovjek koji je ušao, prosto obučen, ličio je na pokojnog vojvodu od Richelieua: to je bio grof koga ste morali ranije viđati, i koji je imao, dopustite mi ovaj izraz, aristokratsko držanje državnika iz vašeg predgrađa.

— Gospodine — reče on obraćajući se Gobsecku, pošto se umirio — moja je žena sad bila ovdje?

— Možda.

— No! gospodine, zar me ne razumijete?

— Nemam čast poznavati gospođu vašu suprugu — odgovori zelenaš. — Primio sam jutros mnogo svijeta: žene, muškarce, gospođice koje su ličile na mladiće i mladiće koji su ličili na gospođice. Bilo bi mi vrlo teško...

— Prestanimo sa šalom, gospodine! ja govorim o ženi koja je ovog časa otišla cd vas.

— Kako mogu znati je li ona vaša žena — upita zelenaš — nikad nisam imao sreću da vas vidim?

— Varate se, gospodine Gobseck —reče grof s dubokom ironijom. — Mi smo se vidjeli jednog jutra u sobi moje žene. Došli ste bili da naplatite jednu mjenicu koju je ona potpisala, mjenicu po kojoj ona nije dugovala.

— Nije moje da istražujem na koji je način ona primila njenu vrijednost — odgovori Gobseck pogledajući grofa pakosno. — Ja sam eskontirao mjenicu jednom od mojih kolega. Uostalom, gospodine — reče kapitalist ne uzbuđujući se i ne ubrzavajući svoj govor, i ulijevajući kavu u svoju činiju s mlijekom — vi ćete mi dopustiti da vam napomenem da mi nije dokazano da imate prava činiti mi prijekore kod mene: ja sam punoljetan od godine šezdeset prve prošloga vijeka.

— Gospodine, vi ste kupili maloprije vrlo jeftino porodične dijamante koji nisu bili svojina moje žene.

— Iako ne smatram da sam dužan upućivati vas u tajne mojih poslova, reći ću vam, gospodine grofe, da je trebalo, ako vam je gospođa grofica uzela dijamante, da jednim raspisom opomenete draguljare da ih ne kupuju; ona ih je mogla prodati komad po komad.

— Gospodine — uzviknu grof — vi ste poznavali moju ženu!

— Istina je.

— Ona stoji pod vlašću muža.

— Možda.

— Ona nije imala prava raspolagati tim dijamantima...

— Tačno je.

— Pa! gospodine?

— Eh! gospodine, ja poznajem vašu ženu, ona stoji pod vlašću svoga muža, dopuštam, ona stoji pod vlašću mnogih sila; ali — ja ne — poznajem — vaše dijamante. Ako gospođa grofica potpisuje mjenice, ona bez sumnje može i da trguje, da kupuje dijamante, da ih prima na prodaju, toga je već bilo!

— Zbogom, gospodine! — povika grof, blijed od ljutine — ima sudova!

— Tačno.

— Ovaj je gospodin — doda on, pokazujući mene — bio svjedok prodaje.

— Možda.

Grof htjede da iziđe. Najednom, osjećajući važnost ove stvari, ja se umiješah među zaraćene strane.

— Gospodine grofe — rekoh — vi ste u pravu, a g. Gobseck je bez ikakve krivice. Vi ne biste mogli tužiti kupca a da ne uvučete u parnicu svoju ženu, i neprijatnost ove stvari ne bi pala samo na nju. Ja sam advokat, i dužan sam samom sebi, još više no mom službenom pozivu, izjaviti vam da je dijamante o kojima govorite kupio g. Gobseck u mom prisustvu; ali mislim da biste pogriješili ako biste osporili zakonitost ove prodaje, čiji se predmet uostalom teško može poznati. U pogledu pravičnosti, vi biste bili u pravu; na sudu vi biste propali. G. Gobseck je i suviše častan čovjek da poriče da je ova prodaja svršena u njegovu korist, naročito kad me moja savjest i moja dužnost primoravaju da to priznam. Ali, ako biste poveli spor, gospodine grote, ishod bi bio sumnjiv. Ja vam dakle savjetujem da se izravnate s g. Gobseckom, koji se može pozvati na svoju dobru namjeru, ali kome ćete uvijek morati vratiti prodajnu cijenu. Pristanite na pravo otkupa od sedam do osam mjeseci, i čak od godinu dana, rok koji će vam dopustiti da vratite sumu koju je gospođa grofica uzela na zajam, osim ako biste više voljeli da ih otkupite još danas, davši jamstva za plaćanje.

Zelenaš je umakao kruh u šalicu i jeo je potpuno ravnodušno, ali na riječ izravnanje on me pogleda kao da je rekao: „Obješenjak jedan! Kako se koristi mojim lekcijama." S moje strane, ja sam mu odgovorio pogledom koji je on divno razumio. Stvar je bila vrlo sumnjiva, odvratna; bilo je hitno poravnati se. Gobseck ne bi mogao poricati, ja bih rekao istinu. Grof mi zahvali jednim blagonaklonim osmjehom. Nakon pretresanja, u kome bi vještina i lakomost Gobseckova izigrala svu diplomaciju jednog kongresa, ja sam sastavio jedan akt kojim je grof priznavao da je primio od zelenaša sumu od osamdeset i pet hiljada franaka, računajući tu i kamate, i po isplati koje se g. Gobseck obvezivao vratiti grofu dijamante.

— Kakvo rasipanje! — uzviknu muž pođpisujući. — Kako napraviti most preko ove provalije?

— Gospodine — reče ozbiljno Gobseck — imate li mnogo djece?

Na ovo pitanje grof uzdrhta kao da je zelenaš, sličan nekom učenom liječniku, odjednom stavio prst na bolno mjesto. Muž ne odgovori.

— E vidite — nastavi Gobseck koji je razumio bolnu šutnju grofovu — ja znam vašu historiju napamet. Ta je žena demon koga vi možda još volite; to vjerujem, mene je uzbudila. Možda biste htjeli da spasite svoju imovinu, da je sačuvate za jedno ili dvoje vaše djece. E lijepo! Bacite se u vrtlog svijeta, kockajte se, gubite tu imovinu, dođite često Gobsecku. Svijet će reći da sam Židov, čovjek bez srca, zelenaš, razbojnik, da sam vas upropastio! Marim ja! Ako me tko uvrijedi, ja ga oborim, nitko ne puca tako dobro iz pištolja i ne vlada tako mačem kao vaš sluga. To se zna! Zatim imajte jednog prijatelja, ako možete da ga nađete, kome ćete prividno prodati vaša dobra. — Ne zovete li vi to fideikomis? — upita me on okrenuvši se meni.

Grof kao da se potpuno zanesao u svoje misli, i ostavi nas rekavši:

— Sutra ćete dobiti svoj novac, gospodine; držite dijamante spremne.

— Ovaj mi izgleda glup kao pošten čovjek — reče mi hladno Gobseck kad je grof otišao.

— Radije recite glup kao čovjek zaljubljen.

— Grof vam duguje trošak za sastav dokumenata — uzviknu on kad je vidio da se praštam s njim.

Nekoliko dana nakon ove scene, koja me je uputila u strašne tajne života jedne žene po modi, uđe jednog jutra grof u moju kancelariju.

— Gospodine — reče — došao sam da vas pitam za savjet u vrlo ozbiljnoj stvari, izjavljujući vam da imam u vas najpotpunije povjerenje, i nadam se dati vam o tome dokaza. Vaše je ponašanje prema gospođi de Grandlieu — reče grof — iznad svake pohvale. — (Vi vidite, gospođo, reče advokat vikontesi, da sam hiljadu puta dobio od vas nagradu za stvar vrlo prostu...)

Poklonih se s poštovanjem i odgovorih da sam samo vršio svoju dužnost poštenog čovjeka..

— Dakle, gospodine, ja sam se mnogo raspitivao o neobičnoj osobi kojoj imate da zahvalite za svoj položaj — reče mi grof. — Po svemu onome što znam, ja vidim u Gobsecku filozofa iz cinične škole. Šta vi mislite o njegovu poštenju?

— Gospodine grofe — odgovorih — Gobseck je moj dobrotvor... s petnaest posto — dodađoh smijući se. — Ali njegova škrtost ne daje mi prava da ga vjerno slikam nepoznatom čovjeku.

— Govorite, gospodine! vaša iskrenost ne može škoditi ni Gobsecku ni vama. Ja ne očekujem da

nađem anđela u jednom zajmodavcu na zaloge.

— Čiča Gobseck je — nastavih ja — duboko uvjeren u jedno načelo kojim se rukovodi u svome životu. Po njemu, novac je roba koju čovjek može, potpuno mirne savjesti, prodavati skupo ili jeftino, prema prilici. Kapitalist je, u njegovim očima, koji ulazi, s dobrim kamatama što ih zahtijeva od svog novca, kao ortak unaprijed u unosna poduzeća i spekulacije. Ostavljajući na stranu njegova finansiska načela i njegova filozofska posmatranja o prirodi ljudskoj, koja mu dopuštaju da se ponaša po izgledu kao kakav zelenaš, ja sam duboko uvjeren da je on, izvan svojih poslova, najosjetljiviji i najpošteniji čovjek koji postoji u Parizu. U njemu su dva čovjeka: on je škrtac i filozof, mali i veliki. Kad bih umro i ostavio djecu, on bi bio njihov staratelj. Eto, gospodine, u kakvom mi je vidu iskustvo pokazalo Gobsecka. Ja ne znam ništa o njegovu ranijem životu. Mogao je biti gusar, možda je obišao cio svijet trgujući dijamantima ili ljudima, ženama ili državnim tajnama, ali se kunem da ni jedna ljudska duša nije bila ni jače prekaljena ni izložena većem iskušenju. Onoga dana kad sam mu odnio sumu kojom sam isplaćivao i ostatak svog duga, upitah ga, ne bez izvjesne govorničke obazrivosti, kakav ga je osjećaj rukovodio da mi naplati tako ogromne kamate, i iz kojih razloga, kad je već htio da me obveže, mene, svog prijatelja, nije priuštio sebi potpuno dobročinstvo.

— Sine moj, ja sam te razriješio zahvalnosti, davši ti pravo da misliš da mi ništa ne duguješ. I tako mi smo najbolji prijatelji na svijetu. Ovaj će vam odgovor, gospodine, objasniti čovjeka bolje no sve moguće reci.

— Ja sam se konačno odlučio — reče mi grof. — Spremite potrebne dokumente da prenesem na Gobsecka moja dobra. Ja imam povjerenja samo u vas, gospodine, za sastav protu dokumenta, kojim će on izjaviti da je ova prodaja prividna i uzeti na sebe obavezu da će moju imovinu, kojom će upravljati kako umije da upravlja, predati mome prvencu kad bude punoljetan. Sad, gospodine, treba da vam kažem: ja bih se bojao da čuvam taj dragocjeni dokumenat kod sebe. Zbog naklonosti moga sina prema njegovoj majci bojim se da mu povjerim taj protudokumenat. Smijem li vas moliti da ga vi čuvate. Za slučaj smrti, Gobseck bi vas odredio za nasljednika mojih dobara. Tako je sve predviđeno.

Grof je šutio neko vrijeme i izgledao vrlo uzbuđen.

— Oprostite, gospodine — reče mi on nakon kratke šutnje — ja mnogo patim i moje mi zdravlje zadaje mnogo brige. Skorašnja tuga svirepo je poremetila moj život i natjerala me je na krupnu mjeru koju poduzimam.

— Gospodine — rekoh mu — dopustite mi da vam prije svega zahvalim na povjerenju koje imate u mene. Ali ja treba da ga opravdam napominjući vam, da ovim mjerama potpuno lišavate nasljeđa vašu... drugu djecu. Ona nose vaše ime. Da su samo i djeca jedne žene koju ste nekoć voljeli, a koja je sad pala, ona imaju prava na izvjestan život. Izjavljujem vam da ne primam dužnost kojom mi ukazujete čast, ako njihova sudbina ne bude utvrđena.

Na ove riječi grof jako uzdrhta. U očima mu se pojaviše suze, on mi stišće ruku i reče mi:

— Još vas nisam poznavao potpuno. Vi ste mi sad pričinili u isti mah i radost i bol. Dio ove djece utvrdit ćemo odredbama u protudokumentu.

Ispratio sam ga do vrata svoje kancelarije, i učinilo mi se da je njegove crte razgalio osjećaj zadovoljstva koje je u njemu izazvao ovaj akt pravičnosti.

Eto, Camille, kako mlade žene počinju svoju vožnju u ponore. Dovoljan je pokadšto, jedan kadril, jedna arija otpjevana za klavirom, jedan izlet u polje, da odluče užasne nesreće. Srlja se u njih na uobražen glas sujete, oholosti, na jedan osmijeh, ili iz lakomislenosti, iz nerazboritosti! Stid, grižnja savjesti i bijeda tri su furije u čije ruke moraju neizbježno da padnu žene čim prijeđu granice...

— Moja jadna Camille živa je zaspala — reče vikontesa prekidajući advokata. — Idi, kćeri, idi spavaj; tvome srcu nisu potrebne strašne slike da ostane čisto i čestito.

Camille đe Grandlieu shvati svoju majku i iziđe.

— Otišli ste malo predaleko, dragi gospođine Derville — reče vikontesa. — Advokati nisu ni majke ni propovjednici.

—Ali novine su hiljadu puta više...

— Jadni Derville! — reče vikontesa prekidajući advokata — ne prepoznajem vas više. Zar vi mislite da moja kći čita novine? — Nastavite — doda ona nakon kratke stanke.

IV

MUŽEVLJEVA SMRT

Tri mjeseca nakon potvrde prodaja na koje je pristao grof u korist Gobsecka...

— Možete imenovati grofa de Restaud, jer moja kći nije više ovdje — reče vikontesa.

— Dobro! — nastavi advokat. — Dugo nakon ove scene nisam još bio primio protudokumenat koji je trebalo da mi ostane u rukama. U Parizu su advokati nošeni strujom koja im dopušta da stvarima svojih klijenata poklanjaju samo toliko pažnje koliko je sami unose u njih, osim izuzetaka koje mi umijemo da pravimo. Međutim, jednog dana kad je zelenaš ručao kod mene, ja ga upitah, kad smo ustali od stola, da li zna zašto ništa više ne čujem o g. de Restaud.

— Ima zato izvrsnih razloga — odgovori mi on. — Grof je na samrti. To je jedna od onih nježnih duša koje, ne znajući kako da ubiju bol, puštaju uvijek da on ubije njih. Život je posao, zanat koji čovjek treba da se potrudi da nauči. Kad je čovjek upoznao život, jer je osjetio njegove patnje, njegova vlakna ojačaju i dobijaju izvjesnu gipkost koja mu dopušta da vlada svojom osjetljivošću; on pretvara svoje živce u nekakve čelične opruge koje se savijaju a ne lome; ako je želudac dobar, ovako priugotovljen čovjek treba da živi toliko dugo koliko i cedrovi libanonski, koji su čuvena drveta.

— Dakle, grof je na samrti? — rekoh.

— Možda — reče Gobseck. — U njegovu nasljeđu čeka vas sočan posao.

Ja pogledah u Gobsecka i rekoh mu da ga iskušam:

— Objasnite mi, zašto smo grof i ja jedini za koje ste se zauzimali?

— Zato što ste mi se jedini povjerili bez lukavstva — odgovori mi on.

Mada mi je ovaj odgovor dopuštao vjerovati da Gobseck ne bi zloupotrijebio svoj položaj, ako bi se protudokumenat izgubio, odlučih se da posjetim grofa. Izgovorio sam se poslovima i izišli smo. Brzo sam došao na ulicu Helder. Uveden sam u jedan salon u kome se grofica igrala sa svojom djecom. Kad su me prijavili, ona je naglo ustala, izišla mi u susret i bez i jedne riječi sjela je, pokazavši mi rukom praznu fotelju pored vatre. Njeno lice uze onu neprobojnu masku pod koju žene iz otmjenog svijeta umiju tako dobro da sakriju svoje strasti. Patnje bjehu već smežurale ovo lice; divne crte koje su mu ranije davale vrijednost ostale su jedine da svjedoče o njegovoj ljepoti.

— Vrlo je potrebno, gospođo, da govorim s gospodinom grofom...

— To biste vi onda bili u većoj milosti no što sam ja — odgovori ona prekidajući me. — G. de Kestaud neće nikoga da vidi, jedva dopušta da ga obiđe liječnik, a odbija svaku njegu, čak i moju. Bolesnici imaju čudne ćudi!... oni su kao djeca, ne znaju šta hoće.

— Možda, kao djeca, znaju vrlo dobro šta hoće?

Grofica pocrvenje. Ja se gotovo pokajah što sam dao ovaj odgovor dostojan Gobsecka.

— Ali — nastavih ja da promijenim razgovor — nemoguće je, gospođo, da g. de Restaud ostane vječito sam.

— Kod njega je njegov najstariji sin — reče ona.

Uzalud sam gledao groficu, ovog puta nije više pocrvenjela, i učinilo mi se da se utvrdila u odluci da me ne pusti da proniknem u njene tajne.

— Vi ćete razumjeti, gospođo, da moj korak nije indiskretan — nastavih. — On se oslanja na veliki interes...

Ugrizoh se za usne, osjećajući da sam udario pogrešnim putem. I grofica se smjesta okoristi mojom nerasudnošću.

— Moji interesi nisu odvojeni od interesa moga muža, gospodine — reče ona. — Ništa vam ne stoji na putu da se obratite meni...

— Stvar radi koje sam došao tiče se samo g. grofa — odgovorih odlučno.

— Naredit ću da mu se saopći vaša želja da se vidite s njim.

Učtiv ton, lice koje je imala kad je izgovorila ovu rečenicu nisu me prevarili, pogodio sam da me ona nikad neće pustiti da dođem do njenog muža. Razgovarao sam kratko vrijeme o stvarima neznačajnim, da bih mogao posmatrati groficu; kao i sve žene koje su sklopile jedan plan, ona je znala da se pretvara s onim rijetkim savršenstvom koje je, kod osoba vašeg spola, posljednji stupanj lažnosti. Ako smijem reći, ja sam od

nje očekivao sve, čak i zločin. Ovaj osjećaj dolazio je od pogleda u budućnost koji se opažao u njenim pokretima, u njenim pogledima, u njenom ponašanju pa čak i intonacijama njenog glasa. Ostavio sam je... Sad ću da vam ispričam scene koje završavaju ovu avanturu, dodajući njima okolnosti koje mi je vrijeme otkrilo i pojedinosti koje je oštroumnost Gobseckova ili moja pogodila. Cim je izgledalo da se grof de Restaud bacio u vrtlog zadovoljstva i da hoće da proćerda svoju imovinu, izbile su među supružnicima scene čija je tajna bila nedokučiva, i koje su dopustile grofu da sudi o svojoj ženi još nepovoljnije no što je činio dotle. Čim se razbolio i bio primoran leći u postelju, pokazala se njegova odvratnost prema grofici i njegova dva posljednja djeteta; on im zabrani ulazak u njegovu sobu, a kad su oni pokušali da osujete ovu zabranu, njihova neposlušnost izazvala je tako opasne krize za g. de Restauda, da je liječnik preklinjao gospođu da ne krši zapovijedi svoga muža. Kad je vidjela da su redom zemlje, porodična dobra, pa čak i dvorac u kome je boravila, prešli u ruke Gobsecka koji kao da je, što se tiče njihove imovine, ostvario fantastičnu ličnost diva koji jede djecu, gospođa de Restaud shvatila je bez sumnje namjere svoga muža. G. de Trailles, koga su nekako odveć živo gonili njegovi vjerovnici, putovao je tada po Engleskoj. On bi jedini mogao kazati grofici tajne mjere što ih je Gobseck sugerirao g. de Restaudu protiv nje. Kažu da se ona dugo opirala da da svoj potpis, neophodno potreban po odredbama naših zakona za potvrdu prodaje dobara, i grof ga je ipak dobio. Grofica je mislila da njezin muž pretvara svoju imovinu u gotovinu, i da će mali svezak novčanica koje je predstavljaju biti u kakvom tajnom skrovištu, kod bilježnika ili možda u Banci. Po njenom računu, g. de Restaud morao je neminovno imati nekakav pisani dokumenat, kako bi olakšao svome najstarijem sinu da dođe do onih imanja do kojih mu je stalo. Ona dakle odluči da postavi oko sobe svoga muža najtačniji nadzor. Vladala je despotski u kući koja je bila podvrgnuta njenoj ženskoj špijunaži. Sjedila je po cio dan u salonu do sobe svoga muža odakle je mogla da čuje svaku njegovu riječ i njegov najmanji pokret. Noću je namještala jednu postelju u ovoj sobi, i većinom nije spavala. Liječnik joj je bio potpuno odan. Ova odanost izgledala je divna. S vještinom prirodnom podmuklim osobama, ona je znala da sakrije odvratnost koju je g. de Restaud pokazivao prema njoj, i tako je savršeno izigravala bol da je stekla neku vrstu slave. Neke čestite žene nalazile su čak da je ona na ovaj način iskupila svoje grijehe. Ali ona je uvijek imala pred očima bijedu koja je čekala po smrti grofovoj, ako ne bude imala prisutnosti duha. Tako je ova žena, odbijena od bolesničke postelje na kojoj je ječao njezin muž, napravila unaokolo magični krug. Daleko od njega, a blizu njega, u nemilosti i svemoćna, supruga prividno odana, ona je vrebala smrt i imanje, kao onaj poljski kukac koji, na dnu svoga ponora od pijeska u obliku spirale, očekuje neizbježnu žrtvu slušajući kako svako zrno prašine pada. Ni najstroži kritičar nije mogao ne priznavati da je grofica u velikoj mjeri pokazivala svoje osjećaje materinstva. Smrt njenoga oca bila je, kažu, za nju dobra lekcija. Obožavajući svoju djecu, ona bješe prikrila cd njih svoje nedostojno vladanje, njihova velika mladost, pomogla joj je da postigne svoj cilj i da je djeca zavole, ona im je dala najbolji i najsjajniji odgoj. Priznajem da ne mogu a da se ne divim toj ženi i da ne osjećam prema njoj sažaljenje, zbog kojeg mi se Gobseck još ruga. U to vrijeme je grofica, koja je uviđala niskost Maximeovu, ispaštala krvavim suzama grijehe svoga minulog života. To vjerujem. Ma kako odvratne da su bile mjere koje je poduzimala da ponovo dobije imovinu svoga muža, nisu li joj te mjere nametale njena materinska ljubav i želja da zagladi svoje nepravde prema djeci? Zatim, kao mnoge žene koje su pretrpjele bure jedne strasti možda je osjećala potrebu da ponovo bude poštena žena. Možda je spoznala vrijednost vrline tek u trenutku kad je požnjela žalosne plodove posijane njenim pogreškama. Svaki put kad je izlazio iz sobe svoga oca, mladi Ernest izdržavao je inkvizitorsko ispitivanje o svemu šta je grof radio i rekao. Dijete se uslužno odazivalo željama svoje majke koje je pripisivalo njenim nježnim osjećajima, i izlazilo je ususret svima pitanjima. Moja posjeta bila je zračak svjetlosti za groficu, koja je gledala u meni izvršioca grofovih osveta, i odlučila da me ne pusti da se približim samrtniku. Obuzet nekim strašnim predosjećanjem, ja sam živo želio da govorim s g. de Restaud, jer nisam bio bez nespokojstva u pogledu sudbine protudokumenta; ako bi on pao u ruke grofičine, ona bi se mogla koristiti njime, i tako bi između nje i Gobsecka nastali beskrajni sporovi. Ja sam dosta poznavao zelenaša da znam da on ne bi nikad povratio dobra grofici, a u sastavu tih spisa bilo je mnogobrojnih elemenata za parnice, koje sam mogao voditi samo ja. Htio sam da predusretnem tolike nesreće i otišao sam grofici po drugi put.

— Zapazio sam, gospođo — reče Derville vikontesi de Grandlieu uzimajući ton jedne ispovijesti — da postoje izvjesne moralne pojave na koje mi u svijetu ne obraćamo dovoljno pažnje. Po prirodi posmatrač, ja sam unosio u poslove koje radim, i u koje su strasti živo upletene, duh nehotične analize. Uvijek sam se divio s novim iznenađenjima što su tajne namjere i misli koje nose u sebi dva protivnika gotovo uvijek uzajamno pogođene. Nailazite pokadšto kod dva neprijatelja na istu bistroću duha, na istu snagu

intelektualnog pogleda na koju možete naići kod ljubavnika koji čitaju u duši jedno drugoga. Tako, kad smo nas dvoje bili jedrio prema drugome, grofica i ja, ja sam odjednom razumio šta je uzrok njenoj antipatiji prema meni, mada je ona krila svoje osjećaje pod najljubaznijim vidrin učtivosti i prijatnosti. Ja sam bio povjerenik nametnut, i nemoguće je da žena ne mrzi čovjeka pred kojim mora da crveni. Što se nje tiče, ona je pogodila da mi njezin muž, ako sam bio čovjek kome je on poklanjao svoje povjerenje, nije još bio predao svoju imovinu. Naš razgovor, od koga hoću da vas poštedim, ostao je u mojoj uspomeni kao jedna od najopasnijih borbi što sam ih ikad vodio. Grofica, od prirode obdarena svojstvima potrebnim da vrši neodoljiva zavođenja, pokaza se naizmjence gipka, ponosita, umiljata, povjerljiva; išla je čak dotle da je pokušala da raspali moju radoznalost, da probudi u mome srcu ljubav da bi gospodarila nada mnom: nasjela je. Kad sam se opraštao s njom, vidio sam u njenim očima izraz mržnje i gnjeva od koga sam uzdrhtao. Rastali smo se kao neprijatelji. Ona bi me rado smoždila, a ja sam osjećao prema njoj sažaljenje, osjećaj koji je, za izvjesne karaktere, ravan najtežoj uvredi. Ovaj je osjećaj izbijao u posljednjim uvaženjima koje sam joj ukazao. Ostavio sam joj, mislim, dubok strah u duši, izjavivši joj da će, ma šta radila, neminovno biti upropašćena.

— Kad bih vidio g. grofa, bar dobro vaše djece...

— Ja bih vam tada bila predana na milost i nemilost — reče ona prekidajući me jednim pokretom gnušanja.

Pošto su pitanja postavljena između nas na način tako iskren, odlučih da spasim ovu porodicu od bijede koja ju je čekala. Odlučivši da ću pribjeći i sudskim nezakonitostima, ako bi one bile potrebne da postignem svoj cilj, evo šta sam bio pripremio. Tužio sam g. grofa de Restaud za jednu sumu koju je tobože dugovao Gobsecku i dobio sam osudu. Grofica je po nužnosti sakrila ovo vođenje spora, ali ja sam tako zadobio pravo da stavim pečate kad grof umre. Podmitio sam jednog od momaka u kući, i dobio sam od njega obećanje da će, onog trenutka kad njegov gospodar bude na izdisaju, doći da me izvijesti, ma to bilo u ponoći, da mogu odmah intervenirati, uplašiti groficu prijetnjom da ću smjesta stasiti pečate, pa da tako spasim protudokumenat. Doznao sam kasnile da je ta žena proučavala zakonik dok je slušala jecanje svoga muža na samrti. Kakve bi užasne slike predstavljale duše onih koji okružavaju samrtničke postelje kad bi se mogle slikati misli? I uvijek je imovina pokretač intriga koje se prave, planova koji se izrađuju, spletaka koje se snuju! Ostavio sam na stranu ove pojedinosti dosta gnusne po njihovoj prirodi, ali koje su vam mogle dopustiti da pogodite bol ove žene, patnje njenog muža, i koje vam otkrivaju tajne nekolikih kuća sličnih ovoj. Već dva mjeseca grof de Restaud, pomiren sa svojom sudbinom, ležao je sam u svojoj sobi. Smrtna bolest bješe lagano oslabila njegovo tijelo i njegovu dušu. Izložen onim bolesničkim ćudima, čija čudnovatost izgleda neobjašnjiva, on se protivio da se udesi njegova soba, odbijao je svaku njegu, pa čak i da mu se namjesti postelja. Ova krajnja apatija zapažala se svuda oko njega: namještaj u njegovj sobi bio je u neredu; prašina i paučina pokrivale su najfinije predmete. Nekad bogat i profinjen u svome ukusu, on je sad nalazio zadovoljstva u žalosnom izgledu koji mu je pružala ova soba, u kojoj su kamin, pisaći sto i stolice bili pretrpani predmetima što ih natura bolest: bočicama praznim ili punim, a gotovo sve bijahu prljave; razbacanim rubljem, polomljenim tanjirima, otvorenom grijalicom kreveta pored vatre, kadom još punom mineralne vode. Osjećaj pustoši bio je izražen u svakoj pojedinosti ovog odvratnog darmara. Smrt se vidjela u stvarima prije nego je osvojila osobu. Grof se grozio svjetlosti, zato su kapci na prozorima bili zatvoreni, i mrak je još više pridonosio mračnom izgledu ovog tužnog mjesta. Bolesnik bješe jako omršavio. Njegove oči, u koje kao da se život sklonio, bijahu ostale sjajne. Modra bjelina njegova lica imala je nečega užasnog, što je još više isticalo neobičnu dužinu njegove kose, koju nikad nije htio da dopusti da mu ošišaju, i koja mu je u dugačkim zalizanim pramenovima padala niz obraze. Ličio je na fanatične stanovnike pustinje. Tuga je ugasila sve čovječanske osjećaje u ovom čovjeku koji je jedva imao pedeset godina, koga je cio Pariz poznavao tako sjajnog i tako sretnog. Početkom mjeseca decembra godine 1824, jednog jutra, on pogleda svog sina Ernesta, koji je sjedio u podnožju njegove postelje i koji ga je tužno posmatrao.

— Boli li vas šta? — upitao ga je mladi vikont.

— Ne! — reče on sa strašnim osmijehom. — Sve je ovdje i oko srca!

I pošto je pokazao svoju glavu, on pritisnu svoje sasvim mršave prste na upale grudi, pokretom koji rasplaka Ernesta.

— Zašto ne dolazi g. Derville? — upita on svoga sobara, za koga je mislio da mu je vrlo odan, ali koji je bio sasvim na strani grofičinoj. — Kako! Maurice — uzviknu samrtnik koji sjede i koji kao da je povratio svu svoju prisebnost — već sedam-osam puta poslao sam vas do mog advokata, za ovih posljednjih petnaest

dana, i on nije došao! Mislite li da se može titrati sa mnom? Idite po njega odmah, i dovedite ga. Ako ne izvršite moje zapovijedi, ustat ću sam i otići ću...

— Gospođo — reče sobar izišavši — vi ste čuli g. grofa, šta treba da radim?

— Pretvarat ćete se da idete advokatu, i vratit ćete se da kažete gospodinu da je njegov poslovni čovjek otišao na četrdeset milja odavde, zbog neke važne parnice. Dodat ćete da ga očekuju krajem tjedna. — Bolesnici se uvijek varaju o svojoj sudbini — pomisli grofica — i on će čekati povratak tog čovjeka.

Liječnik bješe izjavio uoči tog dana da je teško da će grof preživjeti dan. Kad je, dva sata kasnije, sobar došao da kaže svome gospodinu ovaj očajan odgovor, samrtnik je izgledao vrlo uzrujan.

— Bože moj! Bože moj! — ponovio je on više puta — imam povjerenja samo u tebe.

On je dugo gledao svog sina, i najzad mu reče malaksalim glasom:

— Erneste, moje dijete, ti si vrlo mlad; ali ti imaš dobro srce i bez sumnje razumiješ svetinju obećanja datog jednom samrtniku, jednom ocu... Osjećaš li se sposobnim da sačuvaš jednu tajnu, da je zakopaš u samom sebi tako da ni sama tvoja mati to i ne nasluti? Danas si, sine, ti jedini u ovoj kući kome se mogu povjeriti. Ti nećeš iznevjeriti moje povjerenje?

— Neću, oče.

— E lijepo, Erneste, za nekoliko trenutaka predat ću ti jedan zapečaćeni paket koji pripada g. Dervillu, ti ćeš ga čuvati tako da nitko ne zna da je kod tebe, izvući ćeš se iz kuće i bacit ćeš ga na poštu na kraju ulice.

— Hoću, oče.

— Mogu računati na tebe.

— Možete, oče.

— Hodi da me poljubiš. Učinit ćeš mi tako smrt manje gorkom, moje drago dijete. Za šest ili sedam godina shvatit ćeš važnost ove tajne, i tada ćeš biti dobro nagrađen za svoju vještinu i svoju vjernost, i tada ćeš znati koliko te volim. Ostavi me samog za časak i ne puštaj apsolutno nikog da uđe ovamo.

Ernest iziđe i spazi svoju majku koja je stajala u salonu.

— Erneste — reče mu ona — hodi ovamo.

Ona sjede, uze svoga sina među koljena, i, stežući ga snažno na svoje srce, ona ga poljubi.

— Erneste, tvoj je otac govorio s tobom čas prije?

— Da, mama.

— Sta ti je rekao?

— Ne mogu to da kažem, mama.

— Oh moje drago dijete — uzviknu grofica poljubivši ga s oduševljenjem — koliko mi zadovoljstva čini tvoja diskrecija! Nikad ne lagati i ostati vjeran datoj riječi dva su principa koja ne treba nikad zaboravljati.

— Oh! kako si uzvišena, mama! Ti, ti nikad nisi lagala, uvjeren sam.

— Lagala sam pokadšto, dragi Erneste. Jest, nisam držala svoju riječ u prilikama pred kojima padaju svi zakoni. Slušaj, Erneste, ti si dosta veliki, dosta pametan da primjećuješ da me tvoj otac odbija od sebe, neće da ga njegujem, a to nije prirodno, jer znaš koliko ga volim.

— Znam, mama.

— Moje jadno dijete — reče grofica plačući — ta je nesreća posljedica lažnih podmetanja. Rđavi ljudi gledali su da me odvoje od tvoga oca, u cilju da zadovolje svoju gramzljivost. Oni hoće da nas liše našeg imanja i da ga prisvoje. Da je tvoj otac zdrav, nesloga koja postoji između nas ubrzo bi prestala, on bi me saslušao; i, kako je dobar i voli nas, on bi uvidio svoju zabludu; ali njegov je razum poremećen, i predrasude koje je imao protiv mene postale su fiksna ideja, neka vrsta ludila, posljedica njegove bolesti. Osobita naklonost koju tvoj otac pokazuje prema tebi nov je dokaz da su njegove umne sposobnosti poremećene. Ti nisi nikad primijetio da je prije svoje bolesti manje volio Paulinu i Georgesa nego tebe. Sve je ćud kod njega. Ljubav koju osjeća prema tebi mogla ga je navesti na misao da ti izda neke zapovijedi da ih izvršiš. Ako nećeš da upropastiš svoju porodicu, dragi moj anđele, i nećeš da vidiš svoju majku kako prosi svoj kruh jednog dana kao prosjakinja, treba sve da joj kažeš...

— Aha? — uzviknu grof koji se, pošto je otvorio vrata, pojavio najedanput gotovo nag, već tako suh, tako mršav kao kostur.

Ovaj potmuli uzvik proizveo je strašan dojam na groficu, koja je ostala nepomična i kao preneražena. Njezin je muž bio tako slab i tako blijed da je izgledalo da je ustao iz groba.

— Vi ste ispunili moj život tugom i hoćete da uznemirite i moju smrt, da pomutite razum mome sinu i

načinite ga poročnim čovjekom! — povika on promuklim glasom.

Grofica pade pred noge ovog samrtnika, koga su ova posljednja uzbuđenja u životu načinila skoro ružnim, i proli potok suza.

— Milost! milost! — uzviknu ona.

— A jeste li vi imali sažaljenja prema meni? — upita on. — Pustio sam da pojedete svoju imovinu, hoćete li sad da pojedete i moju, da upropastite moga sina?

— Pa dobro, nemojte imati milosti prema meni, budite neumoljivi! — reče ona. — Ali djeca? Osudite svoju udovicu da živi u nekom samostanu, ja ću se pokoriti; da ispaštam svoj grijeh prema vama, ja ću učiniti sve što vam bude volja da naredite; ali neka djeca budu sretna! Oh! djeca! djeca!

— Ja imam samo jedno dijete — odgovori grof pružajući očajnim pokretom svoju mršavu ruku k svome sinu.

— Oprostite! Ja sam pokajnica! pokajnica!... — vikala je grofica ljubeći vlažne noge svoga muža.

Jecanje joj nije davalo da govori, i riječi nejasne, bez veze, izlazile su iz njezina vrelog grla.

— Nakon onoga što ste rekli Ernestu, vi se usuđujete da govorite o kajanju! — reče samrtnik koji je nogom oborio groficu. — Vi me zaprepašćujete! — doda on s ravnodušnošću koja je imala nečeg strašnog. — Vi ste bili rđava kći, rđava žena, pa ćete biti i rđava majka...

Nesretna žena pade onesviještena. Samrtnik se vrati svojoj postelji, leže i nakon nekoliko sati izgubi svijest. Svećenici dođoše da mu podijele sakramente. Bila je ponoć kad je izdahnuo. Jutrošnja scena bješe iscrpla i ostatak njegove snage. Ja sam došao u ponoć s čiča Gobseckom. Koristeći se neredom koji je vladao, provukli smo se do malog salona pred sobom u kojoj je grof umro, i u kome smo našli tri rasplakana djeteta između dva svećenika koji će probdjeti noć kraj mrtvog tijela. Ernest mi priđe i reče mi da njegova mati hoće da bude sama u grofovoj sobi.

— Nemojte ulaziti — reče on s izrazom divnim u akcentu i u pokretu — ona se moli Bogu!

Gobseck se stade smijati onim nijemim smijehom koji mu je bio svojstven. Ja sam se osjećao i suviše uzbuđen osjećanjem koje se vidjelo na mladom licu Ernestovu, da dijelim škrčevu ironiju. Kad je dijete vidjelo da prilazimo vratima, ono se prilijepilo uz njih vičući:

— Mama, evo te traže neka crna gospoda.

Gobseck ukloni dijete kao da je kakvo pero i otvori vrata. Kakav se prizor ukazao našim pogledima! Strašan nered vladao je u toj sobi. Razbarušena od očajanja, sjajnih očiju, stajala je grofica, preneražena, usred ispreturanih haljina, papira, dronjaka. Užasan nered oko pokojnika. Čim je grof izdahnuo, njegova je žena obila sve ladice i sto, oko nje je prostirka bila pokrivena ostacima, nekoliko stvari od namještaja i više lisnica bješe polomljeno, sve je nosilo obilježje njenih smjelih ruku. Ako su u prvi mah njena istraživanja bila uzaludna, po njenom držanju i njenoj uzrujanosti predpostavljao sam da je najzad pronašla tajanstvene papire. Bacio sam jedan pogled na postelju, i, s instinktom koji nam daje navika na poslove, pogodio sam šta se dogodilo. Grofov leš nalazio se između kreveta i duvara, gotovo poprijeko, licem obrnut dušecima, prezrivo bačen kao jedan od papirnatih omota koji su ležali na podu; jer ni on nije više bio ništa drugo do običan omot. Njegovi kruti i ukočeni udovi davali su mu nečega smiješno užasnog. Samrtnik bješe bez sumnje sakrio protudokumenat pod svoj jastuk, kao da ga želi sačuvati od svakog domašaja do svoje smrti. Grofica bješe pogodila misao svoga muža, misao koja, uostalom, kao da je bila ispisana u posljednjem pokretu, u grčenju savijenih prstiju. Jastuk je bio bačen s kreveta na zemlju, i na njemu se još vidio otisak grofičine cipele; kod njegovih nogu, pred njom, vidio sam jedan papir zapečaćen na više mjesta pečatom s grof ovim grbom, podigao sam ga živo i pročitao sam na njemu adresu koja je označavala da je sadržinu trebalo meni predati. Gledao sam pravo u oči groficu s oštrom strogošću suca koji ispituje krivca. Plamen u ognjištu proždirao je papire. Kad nas je čula da dolazimo, grofica ih je bacila u vatru misleći, po čitanju prvih odredaba koje sam izazvao u korist djece, da uništava testament koji ih je lišavao njihove imovine. Grižnja savjesti i nehotičan užas koje ulijeva zločin onima koji ga čine bjehu joj oduzeli moć rasuđivanja. Videći da je uhvaćena na djelu, ona je nazirala možda gubilište i osjećala gvožđe dželatovo.

Ova žena čekala je zadihana naše prve riječi, i gledala nas je unezvjerenim očima.

— Ah! gospođo — rekoh vadeći iz kamina jedan komadić papira koji vatra nije bila dohvatila — vi ste upropastili svoju djecu! Ovi su papiri bili njihove isprave o svojini.

Njena se usta pokrenuše, kao da će je kaplja udariti.

— He! he! — uzviknu Gobseck, čiji je uzvik učinio na nas utisak kao škripanje koje se čuje kad se bakarni svijećnjak vuče po mramoru.

Nakon kratke šutnje, starac mi reče mirnim glasom:

— Da li ste time htjeli da stvorite mišljenje kod grofice da ja nisam zakoniti vlasnik dobara koja mi je g. grof prodao? Ova je kuća moja od prije jednog trenutka.

Iznenadan udarac maljem u glavu pričinio bi mi manje bola i iznenađenja. Grofica uoči sumnjiv pogled koji sam bacio na zelenaša.

— Gospodine, gospodine! — reče mu ona ne nalazeći drugih riječi.

— Vi imate fideicommis? — upitah ga.

— Možda.

— Vi biste se dakle koristili zločinom koji je gospođa učinila?

— Tačno je.

Izišao sam, ostavivši groficu koja je sjedila kraj postelje svoga muža i gorko plakala. Gobseck je izišao za mnom. Kad smo se našli, rastao sam se s njim; ali on mi priđe, pogleda me jednim od onih dubokih pogleda kojima on ispituje srca, i reče mi svojim umilnim glasom koji je uzeo oštre tonove:

— Ti me osuđuješ?

Od tog vremena malo smo se viđali. Gobseck je iznajmio grofov dvorac, on provodi ljeta na imanju, izigrava plemića, podiže majure, popravlja mlinove, putove i sadi drveće. Jednoga dana sreo sam ga u jednoj aleji u Tuilerieama.

— Grofica provodi herojski život — rekoh mu. — Ona se posvetila odgoju svoje djece, koju je savršeno odnjegovala. Najstariji je krasan dečko...

— Možda.

— Ali — nastavih — zar ne bi trebalo da pomognete Ernestu?

— Da pomognem Ernestu! — uzviknu Gobseck. — Ne, ne! Nesreća je naš najveći učitelj, nesreća će ga naučiti da cijeni vrijednost novca, vrijednost muškaraca, i vrijednost žena. Neka brodi po pariškom moru! kad postane dobar krmanoš, dat ćemo mu jednu lađu.

Ostavih ga ne hoteći da objasnim sebi smisao njegovih riječi. Mada g. de Restaud, kome je njegova mati ulila odvratnost prema meni, i ne pomišlja da me uzme za savjetnika, otišao sam posljednje nedjelje Gobsecku da ga obavijestim o ljubavi koju Ernest osjeća prema gospođici Camilli; salijetao sam ga da izvrši povjereni mu nalog, jer će mladi grof uskoro biti punoljetan. Stari zajmodavac bio je već odavno u postelji i bolovao je od bolesti koja će ga umoriti. On odgodi svoj odgovor dok ne bude mogao ustati i baviti se poslovima, nije htio bez sumnje ničega da se liši do svog posljednjeg daha, njegov neodređeni odgovor nije imao drugih pobuda. Našavši ga mnogo bolesnijeg no što je on sam mislio, ostao sam kod njega dosta dugo da uvidim napredovanje jedne strasti koju starost bješe pretvorila u neku vrstu ludila. Da ne bi nikoga bilo u kući u kojoj je stanovao, on ju je čitavu unajmio i sve sobe u njoj ostavio je nezauzete. U onoj u kojoj je boravio nije bilo ništa promijenjeno. Namještaj, koji sam već šesnaest godina tako dobro poznavao, kao da je bio čuvan pod staklenim zvonom, toliko je bio tačno onakav isti. Njegova stara i vjerna vratarica, udata za jednog invalida koji je sjedio u vratarskoj sobi dok je ona bila gore kod gospodara, bila je još uvijek njegova domaćica, žena od povjerenja, prijavljivala je svakog koji je dolazio da ga vidi, i vršila kod njega dužnost bolničarke. Pored sve svoje velike slabosti, Gobseck je još lično primao svoje mušterije, svoje prihode, i tako je dobro uprostio svoje poslove da mu je bilo dovoljno da pošalje svog invalida da izvrši nekoliko poruka, pa da ih otpravlja. Prilikom ugovora kojim je Francuska priznavala republiku Haiti, Gobseckovo poznavanje starih imovina u Saint-Domingueu i naseljenika ili njihovih prijemnika prava kojima je pripalo pravo na naknadu, učinilo je te ga naimenovaše za člana komisije određene da likvidira njihova prava i da podijeli novac koji je Haiti bio dužan da položi. Genij Gobseckov izmislio je jednu agenciju za eskontiranje potraživanja naseljenika ili njihovih nasljednika, pod imenima Webrust i Glgonnet, s kojima je on dijelio dobit ne imajući potrebe da daje unaprijed svoj novac, jer je njegova sposobnost predstavljala njegov uloženi kapital. Ta je agencija bila kao neka destilerija u kojoj su se cijedila potraživanja neznalica, onih koji nisu imali vjere, ili onih čija su prava mogla biti osporena. Kao likvidator, Gobseck je znao da pregovara s velikim vlasnicima, koji su mu, bilo da bi njihova prava bila ocijenjena što više, bilo da budu brzo odobrena, davali poklone srazmjerne važnosti svoje imovine. Tako su pokloni bili neka vrsta odbitaka od suma kojih mu je nemoguće bilo da postane vlasnik; zatim mu je agencija prodavala vrlo jeftino mala, sumnjiva potraživanja, i potraživanja ljudi koji su više voljeli da dobiju novac odmah, ma koliko malo to bilo, no da čekaju na neizvjesna plaćanja Republike. Gobseck je bio dakle nenasit zmijski car ove velike afere. Svako jutro primao je svoj danak i posmatrao ga, kao što bi činio ministar nekog naboba prije nego bi se odlučio da potpiše neko

pomilovanje. Gobseck je uzimao sve, od kotarčice siromaška do funte svijeća savjesnih ljudi, od stolnog posuđa bogataša do zlatnih tabakera spekulanata. Nitko nije znao kamo su odlazili ti pokloni učinjeni starom zelenašu. Sve je ulazilo u njegov stan, ništa iz njega nije izlazilo.

— Tako mi moje riječi poštene žene — govorila mi je vratarica, moja stara poznanica — mislim da sve guta a ne postaje nimalo deblji, jer je suh i mršav kao kukavica u mom satu.

Najzad, prošlog ponedjeljka, Gobseck posla po mene invalida koji mi reče ulazeći u moj kabinet:

— Hodite brzo, gospodine Derville, gazda će da ide bogu na istinu; požutio je kao limun; nestrpljivo očekuje da govori s vama; smrt ga muči, i ropac mu krči u guši.

Kad sam ušao u sobu samrtnikovu, zatekao sam ga na koljenima pred kaminom, u kome se, ako u njemu nije bilo vatre, nalazila velika gomila pepela. Gobseck se bješe onamo dovukao iz svoje postelje ali nije imao snage da se vrati da legne, kao ni glasa da se potuži.

— Stari moj prijatelju — rekoh mu dižući ga i pomažući mu da se vrati u postelju — bilo vam je hladno, zašto niste naložili vatru?

— Nije mi hladno — reče on — ne treba mi vatra! ne treba mi vatra! Idem ne znam kamo, momče — nastavi on, bacivši na mene i posljednji pogled bez izraza i bez topline — ali idem odavde! Imam karfologiju[1], — reče on služeći se jednim izrazom koji je kazivao koliko je njegova inteligencija bila još jasna i čista. — Učinilo mi se da vidim svoju sobu punu živog zlata, i ustao sam da ga uzmem; Kome će sve moje pripasti? Neću da ga ostavim vladi; napisao sam testament, nađi ga, Grotiuse... Lijepa Holanđanka imala je jednu kćer, koju sam vidio ne znam gdje, u ulici Vivienne, jedno veće; Čini mi se da je zovu Torpedo; lijepa je kao Amor, potraži je, Grotiuse. Ti si moj testamentalni izvršilac, uzmi šta hoćeš, jedi: ima pašteta od guščije jetre, vreća kave, ima šećera, srebrnih žlica. Daj Odiotov servis svojoj ženi. Ali kome dijamante? Šmrčeš li momče? Imam burmuta, prodaj ga u Hamburgu, oni dobijaju polovinu. Najzad, imam svega, i treba sve staviti! — No, čiča Gobseck — reče on sebi — nemoj biti slab, budi stari Gobseck.

On se podiže i sjede u krevetu, lice mu se jasno ocrtavalo na jastuku, kao da je bilo od bronze; ispruži svoju suhu mišicu i svoju koščatu ruku na pokrivač, koji je stegao kao da je htio da se pridrži; pogledao je svoje ognjište toliko hladno koliko je bilo hladno njegovo oko metalne boje, i umre potpuno priseban, pružajući vratarici, invalidu i meni, sliku onih starih pažljivih Rimljana što ih je Lethiere naslikao iza konzula, na svojoj slici Smrt Brutove djece.

— Ali je siletina ovaj matori lisac! — reče mi invalid u svom vojničkom žargonu.

Ja sam još slušao fantastično nabrajanje njegovih bogatstava, koje je samrtnik vršio, i moj pogled, koji je išao za njegovim, zaustavio se na gomili pepela čija mi je veličina pala u oči. Uzeo sam mašice, i, kad sam ih zavukao u pepeo, udario sam o gomilu zlata i srebra, koju su bez sumnje sačinjavala primanja prikupljena za vrijeme bolesti i koja ga je njegova slabost spriječila da sakrije, ili koja mu njegova nepovjerljivost nije dopustila da pošalje u Banku.

— Trčite po mirovnog suca — rekoh starom invalidu — da se ovo ovdje odmah popečati!

Začuđen posljednjim riječima Gobseckovim i onim što mi tu skoro bješe rekla vratarica, uzeo sam ključeve od soba na prvom i drugom spratu da ih pregledam. U prvoj sobi koju sam otvorio našao sam objašnjenje riječi koje su mi se učinile bez smisla, kad sam vidio posljedice jedne škrtosti kojoj je još samo bio ostao onaj nelogičan nagon, čije nam tolike primjere pružaju palanački škrci. U sobi do one u kojoj je Gobseck izdahnuo, nalazile su se pokvarene paštete, gomila svakojakih jestiva, pa čak i školjke, ribe koje su imale bradu i čiji me razni zadasi umalo nisu ugušili. Svuda su gmizali crvi i insekti. Ovi pokloni, nedavno učinjeni, bili su izmiješani s kutijama svakojakih oblika, sa sanducima čaja, vrećama kave. Na kaminu, u jednoj srebrnoj činiji, bili su izvještaji o dolasku robe upućene na njegovo ime u Havre, bale pamuka, burad šećera, ruma, kave, čivita, bale duhana, čitav dućan kolonijalne robe. Ova je soba bila pretrpana namještajem, srebrnim posuđem, lampama, slikama, vazama, knjigama, lijepim gravirama uvijenim, bez okvira, i rijetkostima. Možda ova ogromna količina stvari od vrijednosti nije potjecala sva od poklona, nego je sačinjavala zaloge koji su mu ostali kao neisplaćeni. Vidio sam kutije s grbovima ili numerirane, stolne pribore od lijepog rublja, skupocjeno oružje, ali bez etiketa. Kad sam otvorio jednu knjigu koja mi se činila da nije na svom mjestu, našao sam u njoj novčanice od hiljadu franaka. Odlučio sam da dobro pregledam i najmanje stvari, da ispitam podove, tavanice, vijence i zidove, da pronađem sve to zlato za kojim je strasno žudio ovaj Holanđanin dostojan Rembrandtova kista. U toku svoga advokatskog života nikad nisam vidio

1 Bolest u kojoj bolesnik pokušava rukama da uhvati neke sitne nevidljive predmete.

takve posljedice škrtosti i originalnosti. Kad sam se vratio u njegovu sobu, našao sam na njegovu stolu razlog ovog postupnog nereda i nagomilavanja ovih bogatstava. Pod jednim pritiskivačem bila je prepiska između Gobsecka i trgovaca kojima je bez sumnje on obično prodavao svoje poklone. Ali, bilo da su ovi ljudi bili žrtve Gobseckove vještine, bilo da je Gobseck htio suviše veliku cijenu za svoju robu ili svoje fabricirane stvari od vrijednosti, svaka je pogodba bila nesvršena. Stvari za jelo nije prodao Chevetu zato što je Chevet pristao da ih primi natrag samo s trideset posto gubitka. Gobseck je pravio pitanje za nekoliko franaka razlike, i u toku diskusije roba se kvarila. Za svoje srebrno posuđe odbijao je da plati troškove oko predaje. Za svoju kavu nije htio da jamči za manjak. Najzad, svaki je predmet davao povoda sporovima koji su već odavali u Gobsecku prve simptome ove djetinjarije, onog neshvatljivog tvrdoglavstva u koje padaju svi starci kod kojih jaka strast nadživi inteligenciju. Velim sebi, kao što je on sam sebi rekao: „Kome će pripasti sva ova bogatstva?"...

Misleći na čudno obavještenje koje mi je dao o svojoj jedinoj nasljednici, primoran sam da pretresem sve sumnjive kuće u Parizu, da nekoj rđavoj ženi u njima bacim u krilo jedno ogromno bogatstvo. Prije svega znajte da će, punovažnom zakonskom odlukom, grof Ernest de Restaud za koji dan, postati vlasnik imanja koje mu dopušta da se oženi gospođicom Camillom i da u isto vrijeme odredi grofici de Restaud svojoj majci, svome bratu i svojoj sestri dovoljnu rentu i dijelove.

— Lijepo, dragi gospodine Derville, promislit ćemo o tome — odgovori gospođa de Grandlieu — g. Ernest treba da je vrlo bogat pa da njegovu majku primi jedna porodica kao što je naša. Pomislite da će moj sin biti jednog dana vojvoda de Grandlieu; on će ujediniti imovinu obiju kuća de Grandlieu; i zato hoću da imam šurjaka po svojoj volji.

- Ali – reče grof de Born — Restaud ima grb sa srebrnim presjekom, s četiri zlatna štita, svaki s crnim krstom, i to je vrlo lijep grb.

_To je istina — reče vikontesa. Uostalom Camille može i da ne vidi svoju svekrvu.

- Gospođa de Beauseant primala je gospođu de Restaud — reče stari ujak.

- Jest, na svojim rautima — odgovori vikontesa.

Pariz, januara 1830.

BEZBOŽNIKOVA MISA

Preveo

Dušan Đokić

Jedan liječnik kome nauka ima da zahvali za jednu lijepu teoriju fiziološku, i koji se, još mlad, stavio među veličine pariške škole, središta nauke kome evropski liječnici svi odaju poštu, doktor Bianchon se dugo bavio kirurgijom prije nego se predao medicini. Njegovim prvim studijama upravljao je jedan od najvećih kirurga francuskih, slavni Desplein koji je prošao kao kakav meteor u nauci. Po priznanju njegovih neprijatelja, on je odnio u grob jednu metodu neprenosnu. Kao svi genijalni ljudi, bio je bez nasljednika: nosio je i odnio sve sa sobom. Slava kirurga liči na slavu glumaca koji postoje samo za svoga života i čiji se dar ne može više ocjenjivati čim su nestali. Glumci i kirurzi, kao i veliki pjevači, kao veliki virtuozi koji svojim izvođenjem udesetostručavaju moć muzike, svi su junaci trenutka. Desplein je dokaz ove sličnosti između sudbine ovih prolaznih genija. Njegovo ime, tako slavno juče, danas gotovo zaboravljeno, ostat će u svojoj stručnosti, ne prelazeći njene granice. Ali, zar nisu potrebne nečuvene okolnosti pa da ime jednog učenjaka prijeđe iz oblasti nauke u opću historiju čovječanstva? Je li Desplein imao ukupnost znanja koja čine čovjeka simbolom jednog vijeka? Desplein je imao jedan božanstven pogled: on je pronicao bolesnika i njegovu bolest, stečenom ili prirodnom intuicijom, koja mu je dopuštala da obuhvati znake bolesti svojstvene ličnosti, da odredi tačan trenutak, sat, minutu, u kojoj je trebalo operirati s obzirom na atmosferske prilike i osobine temperamenta. Da bi išao tako naporedo s prirodom, da nije proučio neprekidno sjedinjavanje bića ili elementarnih supstancija koje se nalaze u atmosferi ili koje daje zemlja čovjeku koji ih apsorbira ili preparira da iz njih izvuče neki naročiti izraz? Da li je postupao s onom snagom dedukcije i analogije; kojoj ima da se zahvali za genij Cuvierov? Kako bilo da bilo, taj je čovjek načinio od sebe tajnika ljudskoga tijela; on ga je proučavao u prošlosti kao i u budućposti, oslanjajući se na sadašnjost. Ali da li je u svojoj ličnosti pokupio svu nauku, kao što su učinili Hipokrat, Galien, Aristotel? Da li je odveo čitavu jednu školu novim svjetovima? Nije. Ako se ne može poreći da je ovaj vječiti posmatrač ljudske kemije znao staru nauku magizma, to jest poznavanje Stopljenih elemenata, uzroka života, života prije života, ono što je život, prije no što je postao, spremao da bude, treba priznati da je, na žalost, sve u njemu bilo lično: bio je osamljen egoist u svom životu, pa egoizam sada ubija samoubilački njegovu slavu. Na njegovu grobu nema zvučne statue koja ponavlja budućnosti tajne što ih genij traži o svom trošku. Ali možda je dar Despleinov bio solidaran s njegovim vjerovanjima, i prema tome smrtan. Za njega je zemaljska atmosfera bila kesa plodnosti: vidio je zemlju kao jaje u ljusci, i kako nije mogao znati da li je prvo bilo jaje ili prvo kokoš, on nije priznavao ni jaje ni kokoš. On nije vjerovao ni u neku raniju životinju ni u duh koji bi došao poslije čovjeka. Desplein nije sumnjao, on je tvrdio. Njegov ateizam čist i iskren ličio je na ateizam mnogih učenjaka, najboljih ljudi na svijetu, ali neodoljivih ateista, ateista kakvi po shvaćanju religioznih ljudi ne mogu da postoje. Ovo mišljenje nije moglo biti drukčije čovjeka naviknuta od mladosti da secira biće u najvišem smislu te riječi prije, za vrijeme i poslije života, da ga pretresa u svima njegovim organima, ne nalazeći onu jedinstvenu dušu, tako potrebnu religioznim teorijama. Pošto je u njemu našao moždani centar, centar nervni i centar za zrak i krv, od kojih dva prva tako dobro dopunjuju jedan drugi, da je u posljednjim danima svoga života stekao uvjerenje da čulo sluha nije baš neophodno potrebno da se čuje, ni čulo vida apsolutno potrebno da se vidi, i da ih pleksus Solaris zamjenjuje, tako da se u to ne može da posumnja, Desplein, nalazeći dvije duše u čovjeku, potkrijepi svoj ateizam ovim faktom, mada nije prejudicirao još ništa o Bogu. Ovaj je čovjek umro, kažu, ne pokajavši se ni na samrti, kao što na žalost umiru mnogi genijalni ljudi, kojima Bog neka oprosti.

Život ovog čovjeka tako velikog pokazivao je mnogo slabosti, da upotrijebimo izraz kojim su se služili njegovi neprijatelji, željni da umanje njegovu slavu, ali koje bi pristojnije bilo nazvati prividnim netačnostima. Ne znajući nikad odluke po kojima se ravnaju viši duhovi, zavidljivci ili glupači naoružaju se odmah nekolikim površnim protivurječjima da podignu optužbu na osnovu koje ih trenutno sude. Ako, kasnije, uspjeh okruni napadnute kombinacije, tim što pokaže uzajamnu zavisnost pripreme i rezultata, ostat će ipak nešto od početnih kleveta. Tako su naših dana Napoleona osudili naši savremenici, kad je raširio krila svoga orla nad Engleskom; trebala je 1822., da objasni 1804. i bulonjske lađe za prijevoz.

Kako se u Despleina slava i nauka nisu mogle napadati, njegovi su se neprijatelji okomili na njegovu čudnu narav, na njegov karakter; dok je on prosto imao onu osobinu koju Englezi zovu exeentricity. Pokadšto osobito lijepo odjeven kao tragičar Crebillon, odjednom bi pokazivao neobičnu nemarnost u pogledu odijela; viđali su ga čas na kolima, čas pješke. Naizmjence naprasit i dobar, prividno surov i škrtac, ali u stanju da ponudi svoju imovinu svojim prognanim gospodarima, koja su mu ukazali čast da ga prime za nekoliko dana, nijedan čovjek nije inspirirao više suprotnih mišljenja. Iako je bio kadar da, radi crnog ordena za kojim liječnici ne bi trebalo da teže, na dvoru ispusti molitvenik iz svoga džepa, vjerujte da se on

u sebi rugao svemu; gajio je duboko preziranje prema ljudima, pošto ih je posmatrao odozgo i odozdo, pošto ih je vidio u najsvečanijim i nabjednijim prilikama u životu. U velikog čovjeka dobra su svojstva često solidarna. Ako, među ovim kolosima, jedan od njih ima više talenta no duha, njegov je duh još obimniji no duh onoga za koga se prosto kaže: „Ima duha.“ Svaki dar predpostavlja jedno moralno gledište. Ovo se gledište može primijeniti na neku osobenost; ali tko vidi cvijet, mora vidjeti i sunce. Onaj koji je čuo diplomata, koga je spasao, kako pita: „Kako je car?“ i koji odgovara: „Dvoranin se vraća, a za njim će i čovjek!" taj nije samo kirurg ili liječnik, nego je i čudesno duhovit. Tako će strpljiv i ustrajan posmatrač čovječanstva opravdati pretjerane pretenzije Despleinove, i vjerovat će mu, kao što je vjerovao i on sam, da je sposoban da bude isto toliko veliki ministar kao što je bio kirurg.

Među zagonetkama koje iznosi pred oči nekolicine suvremenika život Despleinov, mi smo izabrali jednu od najzanimljivijih, jer će se odgonetka naći u završetku priče i osvetit će ga za neke glupe optužbe.

Od sviju učenika što ih je Desplein imao u svojoj bolnici Horacije Bianchon bio je jedan od onih koje je najviše volio. Prije nego je postao liječnički pomoćnik u bolnici Hotel-Dieu, Horacije Bianchon bio je student medicine, na stanu i hrani u jednom bijednom pansionu u Latinskom kvartu, poznatom pod imenom Vauquerov dom. Ovaj jadni mladić osjetio je tu udare one velike bijede, vrste iskušenja iz koga veliki talenti treba da iziđu čisti i neporočni, kao dijamanti koje možete podvrći svim udarima a neće se razbiti. Na silnom plamenu svojih razbuktalih strasti, oni su stekli najpostojaniju čestitost, i naviku na borbe koje očekuju talent neprekidnim radom u koji su uobručavali svoje prevarene prohtjeve. Horacije je bio častan mladić, nesposoban da ševrda u pitanjima časti, koji je bez fraza prelazio na djelo, gotov da za svoje drugove založi svoj ogrtač, kao i da im da svoje vrijeme i svoj noćni rad. Horacije je, ukratko, bio jedan od onih prijatelja koji ne vode računa o onome što primaju u razmjenu za ono što daju, uvjereni da će primiti više nego što će dati. Većina njegovih prijatelja osjećala je prema njemu ono unutrašnje poštovanje koje ulijeva vrlina bez emfaze, i nekolicina njih bojali su se njegovih ukora. Ali ove lijepe osobine razvijao je Horacije bez pedanterije. Ni puritanac ni gnjavator, on je „psovao" ljubazno, dajući ljudima savjete a rado bi se ponekad, kad bi se ukazala prilika, pomalo i nabokao. Dobar drug, ne čedniji no što je kakav oklopnik, otvoren i iskren, ne kao kakav mornar, jer mornar je danas lukavi diplomat, nego kao neki čestit mladić koji nema ništa da krije u svome životu, on je išao uzdignute glave i s nasmijanim mislima. Ukratko, da sve kažemo jednom riječi, Horacije je bio Pilad ne jednog Oresta, jer se vjerovnici danas smatraju kao najstvarniji vid antičkih Furija. On je podnosio svojti bijedu s onom veselošću koja je možda jedan od najvećih elemenata hrabrosti, i, kao svi oni koji nemaju ništa, malo se zaduživao. Umjeren kao deva, čio kao jelen, bio je čvrst u svojim idejama i h svome vladanju. Sretan život Bianchonov počeo je onog dana kad se čuveni kirurg uvjerio o lijepim osobinama i manama koje, i jedne i druge, čine dvostruko dragocjenim njegovim prijateljima doktora Horacija Bianchona. Kad jedan šef klinike uzme pod svoje okrilje jednog mladog čovjeka, onda je, kako kažu, taj mladi čovjek na konju. Desplein nije propustio da povede Bianchona da mu ovaj bude pomagač u bogatim kućama, u kojima je gotovo uvijek padao po koji dar u kesu liječnikova pomoćnika i u kojima su se neosjetno otkrivale provincijalcu tajne pariškog života; on ga je držao u svom kabinetu prilikom svojih konzultacija, i upotrebljavao ga je tom prilikom; pokadšto ga je slao da prati kakvog bogatog bolesnika u banju; ukratko, pripremao mu je klijentelu. Iz ovog izlazi da je nakon izvjesnog vremena tiranin kirurgije imao jednog slijepog privrženika. Ova dva čovjeka, jedan ha vrhuncu počasti i svoje nauke, s ogromnim bogatstvom i ogromnom slavom, drugi, skromna omega, nemajući ni bogatstva ni slave, postadoše prisni prijatelji. Veliki Desplein kazivao je sve svome pomoćniku; pomoćnik je znao je li izvjesna žena sjedila na stolici pored patrona, ili na čuvenom kanapetu koji se nalazio u kabinetu i na kome je Desplein spavao: Bianchon je znao tajne ovog temperamenta lava i bika, koji je razvio, proširio preko mjere bistu velikog čovjeka i prouzrokovao njegovu smrt proširenjem srca. On prouči sve nastranosti ovog života tako zaposlenog, projekte ovog škrtarenja tako gadnog, nade političara skrivenog u učenjaku; mogao je predvidjeti razočaranja koja su očekivala jedini osjećaj sakriven u ovom srcu manje od bronze no bronzane boje.

Jednog dana Bianchon reče Despieinu da jedan siromah vođonoša iz kvarta Saint-Jacques ima neku strašnu bolest prouzrokovanu umorom i bijedom; ovaj jadni Overgnanac bješe jeo samo krumpire za vrijeme velike zime 1821. Desplein ostavi sve svoje bolesnike. Izlažući se opasnosti da konj lipše pod njim, on odletje, praćen Bianchonom, jadnom čovjeku i sam ga prenese u bolnicu koju je osnovao čuveni Dibois u predgrađu Saint-Denis. Odlazio je da liječi tog čovjeka kome je dao, kad ga je oporavio, potrebnu sumu da kupi konja i mala kolica na dva točka. Ovaj Overgnanac odlikovao se jednom Originalnom crtom. Jedan od

njegovih prijatelja razbolje se, on ga odmah dovede Despieinu, rekavši svome dobrotvoru:

— Ne bih mogao da dopustim da ode nekom drugom.

Ma kako osoran da je bio, Desplein stisnu ruku vodonoši i reče mu:

— Dovedite mi ih sve.

I on uvede Cantalovo čedo u bolnicu Hotel-Dieu, gdje ga je najbrižljivije liječio. Bianchon bješe već više puta zapazio kod svoga šefa osobitu ljubav za Overgnance, a naročito za vodonoše; ali kako je Desplein unosio neku vrstu ponosa u svoja liječenja u bolhici Hotel-Dieu, učenik nije vidio u tome ništa naročito neobično.

Jednog dana, prelazeći preko trga Saint-Sulpice, Bianchon spazi svoga učitelja kad je ušao u crkvu oko devet sati prije podne. Desplein, koji tada nikamo nije odlazio bez svojih kola, išao je pješke, i uvukao se na vrata iz ulice Mali Lav, kao da je ušao u neku sumnjivu kuću. Prirodno obuzet radoznalošću, liječnik, koji je znao mišljenje svoga učitelja i koji je bio đavolski kabanist, Bianchon se uvuče u Saint-Sulpice, i nije se malo iznenadio kad je vidio velikog Despleina, ovog bezbožnika nemilosrdnog prema anđelima, koji ne podliježu kirurškom nožu i ne mogu da imaju ni fistule ni gastritisa, ukratko ovog neustrašivog pcđrugljivca, kako ponizno kleči, i to gdje?... u kapeli Svete Bogorodice, pred kojom se saslušao jednu misu, dao prilog za troškove obreda, za sirotinju, ostavši ozbiljan kao da je bila u pitanju neka operacija.

— Zacijelo nije došao da rasvijetli pitanja koja se odnose na porodaj Bogorodičin —govorio je u sebi Bianchon, čijem čuđenju nije bilo granica. — Da sam ga vidio kako o Brašančevu drži jednu od traka neba, morao bih se smijati; ali, u ovo doba, sam, bez svjedoka, zacijelo se treba zamisliti!

Bianchon nije htio da izgleda kao da uhodi prvog kirurga bolnice Hotel-Dieu, i ode. Slučajno, Desplein ga pozva tog istog dana da ruča s njim van kuće u jednom restoranu. Između kruške i sira, Bianchon vještim pripremama dođe na to da govori o misi, nazivajući je pretvaranjem i lakrdijom.

— Lakrdija — reče Desplein — koja je stala kršćanstvo više krvi no sve Napoleonove bitke i sve Broussaisove pijavice! Misa je papinski pronalazak, datira tek od VI vijeka i zasnovana je na *Hoc est corpus.* Koliko se potoka krvi moralo proliti da se ustanovi Brašančevo, čijim je zavođenjem rimska kurija htjela da konstatira svoju pobjedu u stvari istinskog prisustva Kristova u pričešću, šizme koja je čitava tri vijeka potresala crkvu! Ratovi grofa od Toulouse i Albigenci su kraj ove stvari. Vođojci i Albigenci nisu htjeli da priznaju ovu novotariju.

Najzad Desplein se sa zadovoljstvom predao svom svome ateističkom oduševljenju, i tako je došlo do izlijeva volterskih šala, ili, da budemo tačniji, do gadnog oponašanja Citatora.

— Oho! — reče Bianchon u sebi — gdje je moj jutrošnji bogomoljac?

On ne reče ništa, posumnja da je vidio svog šefa u Saint-Sulpiceu. Desplein se ne bi potrudio da slaže Bianchona: poznavali su se i suviše dobro obojica, bijahu već o pitanjima jednako ozbiljnim izmijenili misli, diskutirali su o sistemima de natura rerum ispitujući ih ili raščlanjujući ih noževima ili skalpelom nevjerovanja. Prošla su tri mjeseca. Bianchon se nije vraćao na ovaj događaj, mada je ostao urezan u njegovoj pameti. Te godine, jednog dana, jedan od liječnika bolnice Hotel-Dieu uze Despleina za ruku pred Bianchonom, kao da ga pita:

— Što ste išli u Saint-Sulpice, dragi učitelju? — reče mu.

— Da vidim jednog svećenika koji ima upalu koljena i koga mi je vojvotkinja od Angoulemea izvoljela preporučiti — reče Desplein.

Liječnik se zadovolji ovim izgovorom, ali Bianchon ne.

— Ah! ide u crkvu da vidi bolesna koljena! Išao je da sluša misu — reče u sebi interni.

Bianchon odluči da uhodi Despleina; on se opomenu dana i sata kad ga je spazio da ulazi u Saint-Sulpice, i odluči da ode tamo iduće godine istog dana i u isti sat, da vidi da li će ga opet zateći. U tom slučaju periodičnost njegove pobožnosti dala bi povoda za naučno ispitivanje, jer se kod jednog takvog čovjeka nije moglo naići na neposrednu protivrječnost između misli i djela. Iduće godine, u rečeni dan i sat, Bianchon, koji nije više bio Despleinov pomoćnik, vidje kako su se kirurgova kola zaustavila na uglu ulice Tournon i ulice Mali Lav, odakle je njegov prijatelj jezuitski išao pored zidova u Saint-Sulpice, gdje je opet slušao misu na oltaru Svete Bogorodice. To je doista bio Desplein! prvi kirurg, bezbožnik in petto, bogomoljac slučajno. Intriga se zapetljavala. Postojanost ovog čuvenog učenjaka komplicirala je sve. Kad je Desplein izišao, Bianchon priđe crkvenjaku koji je došao da raspremi kapelu i upita ga da taj gospodin nije redovan gost.

— Ima dvadeset godina kako sam ovdje — reče crkvenjak — i od tog vremena g. Desplein dolazi četiri puta godišnje da čuje ovu misu: on ju je i osnovao.

— Jedna njegova ustanova! — reče Bianchon odlazeći. — Ovo je kao i tajna bezgriješnog začećai, stvar koja sama po sebi treba da učini liječnika nevjernim.

Prošlo je neko vrijeme a doktor Bianchon, iako je bio prijatelj Despleinov, nije bio u stanju da govori s njim o ovoj okolnosti u njegovu životu. Ako bi se našli kod nekog bolesnika ili u društvu, teško je bilo naći onaj trenutak povjerenja u osamljenosti kad se ostaje s nogama na prekladu, s glavom naslonjenom na leđa naslonjača i za vrijeme koga dva čovjeka kazuju jedan drugome svoje tajne. Najzad, nakon sedam godina, poslije revolucije od 1830., kad je narod napadao na Nadbiskupiju, kad su ga republikanska nadahnuća gonila da uništava pozlaćene križeve, koji su kao munje izbijali u ovom ogromnom oceanu od kuća; kad se nevjerovanje, naporedo s bunom, isprsavalo ulicama, Bianchon zateče Despleina kako opet ulazi u Saint-Sulpice. Doktor uđe za njim, stade pored njega, a njegov' prijatelj mu ne dade ni najmanji znak niti pokaza[1] ma i najmanje iznenađenje. Obojica saslušaše osnovanu misu.

— Hoćete li mi reći, dragi prijatelju — reče Bianchon Despleinu kad su izišli iz crkve — razlog vaše kapucinske budalaštine? Vidio sam vas već triput kako idete na misu, vi! Objasnit ćete mi ovu tajnu i ovo očevidno neslaganje između vaših mišljenja i vašeg ponašanja. Ne vjerujete u Boga, a idete na misu! Dragi učitelju, dužni ste da mi odgovorite.

— Ja ličim na mnoge bogomoljce, na ljude prividno duboko pobožne, ali koji su isto tako bezbožni kao što možemo biti vi i ja.

I nastala je bujica epigrama o nekim političkim ličnostima od kojih nam najpoznatija pruža u ovom vijeku novo izdanje Moliereova Tartuffea.

— Ne pitam vas sve to — reče Bianehon — hoću da znam razlog onome što činite ovdje, zašto ste psnovali ovu misu?

— Vjere mi, dragi prijatelju — reče Desplein — ja sam na ivici svoga groba, prema tome mogu vam govoriti o počecima svoga života.

U tom trenutku Bianehon i veliki čovjek nalazili su se u ulici Quatre-Vents, jednoj od najstrašnijih ulica u Parizu. Desplein pokaza šesti sprat jedne od onih kuća koje liče na obelisk, a čija kapija vodi na aleju na kraju koje se nalaze jedne uvijene stepenice osvijetljene prozorom s rešetkom. Bila je to zelenkasta kuća, u čijem je prizemlju stanovao jedan trgovac namještajem, i koja kao da je na svakom svom spratu davala utočišta drugoj vrsti bijede. Dižući ruku pokretom punim energije, Desplein reče Bianchonu:

— Dvije godine stanovao sam gore!

— Znam, d'Arthez je tu stanovao, dolazio sam ovamo gotovo svaki dan u svojoj prvoj mladosti, zvali smo je tada tegla s velikim ljudima! Dalje?

— Misa koju sam maloprije saslušao skopčana je s događajima koji su se odigrali kad sam stanovao na mansardi u kojoj mi kažete da je stanovao d'Arthez, ona na čijem prozoru leprša konopac s povješanim rubljem iznad jedne saksije s cvijećem. Ja sam imao tako mučne početke, dragi Bianehone, da se sa svakim mogu otimati o palmu pariških patnji. Sve sam podnosio: glad, žeđ, nemanje novca, nemanje odijela, obuće i rublja, sve što bijeda ima najmučnijeg. Puhao sam na svoje ukočene prste u ovoj tegli s velikim ljudima, koju bih volio da ponovo vidim s vama. Cijele jedne zime radio sam videći kako mi se glava puši i raspoznavajući paru moga zno'enja kao što vidimo paru konja kad je mraz. Ne znam gdje čovjek nalazi svoj oslonac da odoli ovakvom životu. Bio sam sam, bez pomoći, bez i jedne pare ni da kupim kpjige ni da platim troškove moga medicinskog učenja; bez prijatelja; moja narav durnovita, nepovjerljiva, nespokojna škodila mi je. Nitko nije htio da vidi u mojoj razdražljivosti nelagodnost i rad čovjeka koji se otima da, sa dna društvenog položaja na kome se nalazi, izbije na površinu. Ali ja sam imao, to vam mogu reći, vama pred kojim nemam potrebe da se pravim važnim, onu osnovu dobrih osjećaja i žive osjetljivosti koja će uvijek biti apanaža ljudi dovoljno jakih da se uspnu na neki vrh, pošto su dugo gacali po baruštinama bijede. Nisam mogao ništa izvući od svoje rodbine, ni od svog kraja, preko nedovoljnog izdržavanja koje mi je davano. Najzad, u to vrijeme jeo sam u jutru jednu zemičku, koju mi je pekar iz ulice Mali lav prodavao jeftinije, jer je bila jučerašnja ili prekjučerašnja, i ja sam je drobio u mlijeko: tako me je doručak stajao svega dva sua. Ručavao sam svaki drugi dan u jednom pansionu u kome je ručak stajao šesnaest sua. Tako sam trošio svega devet sua dnevno. Vi znate isto tako dobro kao i ja koliko sam se mogao brinuti o svom odijelu i svojoj obući! Ne znam da li ćemo kasnije osjećati toliko bola zbog izdaje kakvog kolege koliko smo osjećali, i vi i ja, kad smo spazili nasmijanu grimasu cipela koja se rašila, i čuli pucanje rukava na kaputu. Pio sam samo vodu, imao sam najveće poštovanje za kavu. Zoppi mi je izgledao kao obećana zemlja, gdje su Lukuli latinske zemlje jedini imali pravo pristupa. „Da li ću ikad moći, govorio sam sam u sebi, popiti tu šalicu kave s mlijekom, odigrati

partiju domina?" Najzad, unosio sam u svoje radove pomamu koju mi je ulijevala bijeda. Trudio sam se da pribavim stvarna znanja kako bih imao ogromnu ličnu vrijednost, pa da zaslužim mjesto na koje ću se ispeti onog dana kad iziđem iz svog ništavila. Trošio sam više ulja no kruha: svjetlost koja mi je svijetlila u ovim upornim noćima stajala me je više no moja hrana. Ovaj je dvoboj bio dug, uporan, bez utjehe. Nisam budio nikakve simpatije oko sebe. Da čovjek ima prijatelja, ne treba li da se veže s mladim ljudima, da ima neku paru da popije koju s njima, da ide svuda kud idu studenti? Ja nisam imao ništa! I nitko u Parizu i ne pomišlja da je ništa ništa. Kad je valjalo da odkrijem svoju bijedu, osjećao sam u grlu onaj nervozni grč od koga se našim bolesnicima čini da im se kao neka kugla u jednjaku diže u guši. Kasnije sam našao ljude koji, rođeni bogati, i ne oskudijevajući nikad ni u čemu, ne znaju problem ovog pravila trojnog: Jedan mlad čovjek prema zločinu stoji kao petodinarka prema X. Ovi mi zlatni glupači vele:

— „Zašto ste pravili dugove? Zašto ste zaboga potpisivali teške obveznice?"

Oni mi izgledaju kao ona knjeginja koja je, znajući da narod nema kruha, rekla: „Što ne kupi kolača?" Volio bih da vidim jednog od tih bogataša, koji se žali da naplaćujem suviše mnogo kad ga treba operirati, jest volio bih da ga vidim samog u Parizu, bez kršene pare, bez prijatelja, bez kredita, i primoranog sa svojih pet prstiju da živi? Šta bi radio? kamo bi išao da utoli svoju glad? Bianchone, ako ste me kadgod vidili ogorčena i nemilosrdna, ja sam tada slagao svoje prve bolove na neosjetljivost, na egoizam, o kojima sam imao tisuće dokaza u visokim sferama; ili sam pomišljao na smetnje koje su mržnja, zavist, zavidljivost, kletva, stavljali između uspjeha i mene. U Parizu, kad vas stotine ljudi vide da ćete da pojašete, jedni vas vuku za skute vašeg kaputa, drugi popuštaju pređicu na kolanu, da padnete i slomite vrat; ovaj vam otkiva konja, onaj vam krade bič; najmanje je izdajnik onaj koji vam prilazi da vam skreše pištolj u grudi. Vi imate dovoljno dara, drago moje dijete, da uskoro upoznate strašnu, neprekidnu borbu koju ljudi slabe sposobnost vode protiv čovjeka superiornog. Ako jedno veče izgubite dvadeset i pet zlatnika, sutradan će vas okriviti da ste kockar, i vaši najbolji prijatelji reći će da ste prošle večeri izgubili dvadeset i pet hiljada franaka. Neka vas boli glava, kazat će da ste ludi. Budite malo prgaviji, smatrat će se da niste za društvo. Ako, da biste se usprotivili ovom bataljonu pigmeja, prikupite u sebe veće snage, najbolji vaši prijatelji graknut će da hoćete sve da prožderete, da imate namjere da gospodarite, da tiranizirate. Najzad vaše dobre osobine postat će mane, vaše mane postat će poroci, a vaše vrline bit će zločini. Ako ste spasli nekoga, reći će se da ste ga, ubili, a ako se vaš bolesnik ponovo pojavi, bit će izvjesno da ste osigurali sadašnjost na račun budućnosti; ako nije umro, umrijet će. Spotaknite se, kazat će da ste pali! pronađite ma šta, zahtjevajte svoja prava, reći će se za vas da ste čovjek koji stvara smetnje, čovjek prepreden, koji ne pušta mlade ljude da izbiju. I tako, dragi moj, ako ne vjerujem u bega, ja još manje vjerujem u čovjeka. Zar vi ne poznajete u meni jednog Despleina sasvim različitog od Despleina koga svatko ogovara? Ali ne baratajmo po ovom blatu. Dakle, ja sam stanovao u ovoj kući, radio sam da bih mogao položiti svoj prvi ispit, i nisam imao ni pare. Znate, došao sam u jednu od onih posljednjih krajnosti kad čovjek veli sebi: „Stupit ću u vojsku!" Imao sam jednu nadu. Očekivao sam iz svog sela jedan sanduk pun rublja, poklon od onih starih tetaka koje, ne znajući ništa o Parizu, misle na vaše košulje, zamišljajući da s njihovih trideset franaka mjesečno njihov sestrić jede ptice ortolane. Sanduk dođe dok sam bio u školi: njegovo nošenje stajalo je četrdeset franaka; vratar, jedan njemački obućar koji je živio pod tavanom, platio ih je i zadržao sanduk. Ja sam se prošetao ulicom Fosses-Saint-Germaindes-Pres, i ulicom Ecole-de-Međicine, ali nisam mogao izmisliti nikakvo lukavstvo koje bi mi predalo moj sanduk a da ne moram dati četrdeset franaka koje bih razumije se platio kad prodam rublje. Moja glupost pokazala mi je da nemam dar za šta drugo osim za kirurgiju. Dragi moj, osjetljive duše, čija se snaga pokazuje u sferi uzvišenoj, nemaju onaj spletkaški duh, plodan u iznalaženju novčanih sredstava, u kombinacijama; njihov je dar slučaj: one ne traže, one nalaze.

Najzad, vratih se pred noć, u trenutku kad se vraćao moj susjed, jedan vodonoša po imenu Bourgeat, jedan čovjek iz Saint-Floura. Mi smo se poznavali kao što se poznaju dva stanara koji imaju svaki svoju sobu na istom spratu, koji se čuju kako spavaju, kako kašlju, kako se oblače, i koji se najzad naviknu jedan na drugoga. Moj mi susjed reče da me je gazda, kome sam dugovao tri stanarine, izbacio: trebalo je da stignem sutradan. I on sam bio je istjeran zbog svog zanimanja. Proveo sam najtužniju noć u svome životu. „Gdje da nađem nosača da odnesem svoje jadno pokućstvo, svoje knjige? Kako da platim nosača i vratara? Kamo da idem?" Ova nerazrešljiva pitanja ponavljao sam u suzama, kao što luđaci ponavljaju svoje refrene. Zaspao sam. Bijeda ima za sebe božanski san pun lijepih snova. Sutradan ujutru, u trenutku kad sam jeo svoj čanak mlijeka u koji je bio udrobljen kruh, Bourgeat uđe i reče mi rđavim francuskim:

— Gospodine studente, ja sam siromašak, nahoče sirotinjskog doma u Saint-Flouru, bez oca i bez

majke, i nisam dovoljno bogat da se oženim. Vi takođe nemate roditelja, ni onog što se računa. Slušajte, ja imam dolje jedna ručna kolica koja sam najmio za dva sua na sat, sve naše stvari mogu stati u njih; ako hoćete, potražit ćemo stan zajednički, jer smo istjerani odavde. Uostalom, ovo nije zemaljski raj.

— Znam, — rekoh mu — dobri moj Bourgeat. Ali sam u velikoj neprilici: dolje imam sanduk koji sadrži za sto talira rublja, kojim bih mogao platiti i gazdu i ono što dugujem vrataru, a nemam ni pet franaka.

— Eh, koješta! ja imam neku crkavicu — odgovori mi veselo Bourgeat, pokazujući mi jednu staru prljavu kožnatu kesu. — Zadržite svoje rublje.

Bourgeat plati moje tri stanarine, svoju i isplati vratara. Zatim natovari naše stvari i moje rublje u svoja kolica i stade ova vući ulicama zaustavljajući se pred svakom kućom na kojoj je visjela objava. Ja sam se uspinjao da vidim da li nam se stan koji se izdaje mogao svidjeti. U podne još smo lutali po Latinskom kvartu, ne našavši ništa. Cijena je bila velika smetnja. Bourgeat mi predloži da ručamo u jednoj prčvarnici, pred čijim smo vratima ostavili kolica. Predveče sam pronašao u dvorištu Rohan, u Trgovačkom prolazu, na vrhu jedne kuće, pod krovom, dvije sobe koje su razdvajale stepenice. Svaki je dobio sobu za šesdeset franaka godišnje stanarine. I tako smo se smjestili, ja i moj skromni prijatelj. Večerali smo zajedno. Bourgeat, koji je zarađivao oko dva i po franka dnevno, imao je otprilike sto talira. Još malo pa je mogao da ostvari svoj san da kupi kolica i jednog konja. Kad je saznao za moj položaj, jer mi je izmamio moje tajne s prepredenom vještinom i s dobrodušnošću koja mi još i danas potresa srce kad se sjetim, on se odreče za neko vrijeme ambicije cijelog svog života: Bourgeat je bio ulični prodavač dvadeset i dvije godine; on žrtvova svojih sto talira mojoj budućnosti.

Ovdje Desplein jako steže ruku Bianchonu.

— On mi dade novac potreban za moje ispite! Taj čovjek, prijatelju, razumio je da imam jednu misiju, da potrebe moje inteligencije idu ispred njegovih. On se brinuo o meni, zvao me je svojim mališanom, pozajmio mi je novac potreban za kupovanje knjiga i dolazio je pokadšto polako da me vidi kako radim; najzad je poduzeo materinske mjere da nedovoljnu i rđavu hranu na koju sam bio osuđen zamijenim hranom zdravom i obilnom. Bourgeat, čovjek od oko četrdeset godina, izgledao je kao kakav buržuj iz srednjega vijeka, imao je ispupčeno čelo, glavu koju bi kakav slikar mogao uzeti kao model za Likurga. Jadni čovjek osjećao je u sebi srce prepuno ljubavi koju je valjalo izliti; njega nikad nitko nije volio do jedno psetance koje je uginulo prije kratkog vremena, i o kome mi je uvijek govorio pitajući me da li mislim da bi Crkva pristala da održi koju misu za pokoj njegove duše. Njegovo je pseto, govorio je, bilo pravi kršćanin, ono ga je punih dvanaest godina pratilo u crkvu i nikad nije lajalo, slušalo je orgulje ne otvorivši usta i čučalo je pored njega tako da je mislio da se moli Bogu zajedno s njim. Ovaj čovjek prenese na mene svu svoju ljubav: primi me kao stvorenje samo i slabo; postade za mene najpažljivija mati, najnježniji dobrotvor, ukratko ideal one vrline koja nalazi zadovoljstva u svome djelu. Kad bih ga sreo na ulici, upravio bi na mene pogled nepojmljive blagodarnosti: pravio se tada da ide kao da ne nosi ništa, izgledao je sretan što me vidi u dobrom zdravlju, lijepo odjevena. To vam je bila ukratko narodska odanost, ljubav grizete prenijela u visoku sferu. Bourgeat je vršio moje naloge, budio me noću u urečeno vrijeme, čistio moju lampu, čistio naše stepenište; isto tako dobar sluga kao i dobar otac, a čist kao neka engleska djevojka. On je vodio kuću. Kao Filopemen, pilio je naša drva, i u sve što je radio unosio je prostotu rada, održavajući svoje dostojanstvo, jer kao da je shvaćao da cilj oplemenjuje sve. Kad sam ostavio ovog dobrog čovjeka da stupim u bolnicu Hotel-Dieu kao liječnički praktikant, on je osjetio neki težak bol, pomišljajući da ne može više živjeti sa mnom; ali se utješi nadom da će nakupiti novac potreban za troškove moje teze, i uze mi obećanje da ću doći da ga vidim u dane izlaska. Bourgeat se ponosip sa mnom, volio me je mene radi i sebe radi. Ako biste potražili moju tezu vidjeli biste da je njemu bila posvećena. U posljednjoj godini moga internata zaradio sam bio dosta novaca da vratim sve što sam dugovao ovom čestitom Overgnancu, kupivši mu jednog kcnja i kolica na dva kotača; bio je preko mjere ljut kad je vidio da se lišavam svoga novca, a pri svem tom bio je očaran što su mu se želje ostvarile; smijao se i karao me, gledao svoja kolica na dva kotača, svoga konja i utirao je jednu suzu govoreći mi:

— Nije to trebalo! Ah! lijepe li dvokolice! Pogriješili ste... Konj je snažan kao kakav Overgnanac.

Nisam vidio ništa dirljivije od ovog prizora. Bourgeat je pošto-poto htio da mi kupi onu srebrnu kutiju s kirurškim priborom koju ste vidjeli u mom kabinetu i koja je za mene najdragocjenija stvar. Mada je bio opijen mojim prvim uspjesima, nikad mu se ne izmače ni najmania riječ, ni najmanji pokret koji bi htjeli reći: „Meni ima da se zahvali za ovog čovjeka!" A međutim, da nije bilo njega, siromaština bi me ubila. Jadni

čovjek upropastio se zbog mene: jeo je samo kruh s bijelim lukom, da bih ja imao kave za moja noćna sjedenja. On se razbolje. Ja sam, kao što možete misliti, proveo čitave noći kraj njegova uzglavlja, spasio sam ga prvi put; ali on se nakon dvije godine ponovo razbolje, i pored najbrižljivije njege, pored najvećih napora nauke, morade podleći. Nikad nijedan kralj nije bio tako liječen kao što je liječen on. Jest, Bianchone, da otmem ovaj život od smrti, pokušao sam nečuvene stvari. Htio sam da ga održim u životu dosta dugo da ga učinim svjedokom njegova djela, da ostvarim sve njegove želje, da zadovoljim jedinu zahvalnost koja mi je ispunjavala srce, da ugasim vatru koja me još i danas sažiže!

— Bourgeat — nastavi poslije kratke stanke Desplein primjetno uzbuđen — moj drugi otac, umro je na mojim rukama, ostavivši mi sve što je imao
testamentom koji je napravio kod jednog javnog pisara, datiranim one godine kad smo se nastanili u dvorištu Rohan. Ovaj je čovjek vjerovao iskreno kao kakav ugljenar. Volio je Svetu Bogorodicu kao što bi volio svoju ženu. Vatren katolik, nije mi nikad ni riječi rekao o mojoj bezbožnosti. Kad je bio u opasnosti, zamolio me je da ništa ne propustim da dobije pomoć crkve. Ja sam naručio da se svaki dan odsluži jedna misa za njega. Često mi je, noću, izjavljivao bojazan u pogledu svoie budućnosti, bojao se da nije živio dosta svetački. Jadni čovjek! radio je od ujutru do uveče. Tko će onda otići u raj, ako raja ima? Bio je pričešćen kao svetac što je i bio, i njegova smrt bila je dostojna njegova života. Za njegovim lijesom išao sam samo ja. Kad sam položio u zemlju svoga jedinog dobrotvora, gledao sam kako da mu se odužim; primijetio sam da nema ni rodbine, ni prijatelja, ni žene, ni djece. Ali je vjerovao! imao je vjersko uvjerenje i jesam li ja imao prava da ga pretresam? On mi bješe bojažljivo govorio o misama održanim za pokoj umrlih, ali nije htio da mi stavi ovo u dužnost, misleći da bi to značilo naplatiti njegove usluge. Čim sam mogao zasnovati jedan fond, dao sam crkvi Saint-Sulpice sumu potrebnu da se u njoj održe četiri mise godišnje. Kako je jedina stvar koju sam mogao ponuditi Bourgeatu zadovoljenje njegovih pobožnih želja, na dan kad se služi ova misa, u početku svakog godišnjeg doba, ja odlazim u crkvu u njegovo ime i čitam za njega željene molitve. Velim s iskrenošću čovjeka sumnjalice: „Bože moj, ako ima kakve sfere u koju stavljaš poslije njihove smrti one koji su bili savršenstvo, imaj na umu dobrog Bourgeata; i ako ima da se nešto propati za njega, dodijeli meni tu patnju, da bi on što prije ušao u ono što se zove raj.“ Eto, dragi moj, to je sve što čovjek mojih nazora može sebi dopustiti. Bog mora da je dobar, on mi ne može zamjeriti. Kunem vam se, dao bih sve što imam kad bi mi vjera Bourgeatova mogla ući u glavu.

Bianchon, koji je liječio Despleina za vrijeme njegove posljednje bolesti, ne smije danas da tvrdi da je slavni kirurg umro kao bezbožnik. Neće li vjernici voljeti da misle da je skromni Overgnanac došao da mu otvori nebeska vrata, kao što mu je nekad otvorio vrata zemaljskog hrama, na čijem se pročelju čita: Velikim ljudima zahvalna Otadžbina.

Pariz, januara 1836.

PORUKA

Preveo
Dušan Đokić

Vječito sam želio da ispričam neku prostu i istinitu priču u kojoj bi mladi čovjek i njegova dragana bili obuzeti užasom i sklonili se u srcu jedno drugoga kao dvoje djece koja se zbiju kad naiđu na zmiju na ivici šume.

Izlažući se opasnosti da smanjim interes svoga pričanja ili da izgledam uobražen, ja vam u samom početku objavljujem cilj svega pričanja. Igrao sam izvjesnu ulogu u ovoj drami gotovo vulgarnoj; ako vas ona ne bude zanimala, bit će krivica koliko moja toliko i historijske istine. Mnoge su istinite stvari nužno dosadne. I zato je polovina talenta izabrati u istinitome ono što može postati poetično.

Godine 1819. išao sam iz Pariza u Moulins. Stanje moje kese primoravalo me je da putujem na krovu diližanse. Englezi, kao što znate, smatraju mjesta u ovom vanjskom dijelu kola najboljim. Za vrijeme prvih milja puta našao sam hiljadu odličnih razloga da opravdam mišljenje naših susjeda.

Jedan mladi čovjek, koji mi se učinio malo bogatijim no što sam ja bio, pope se, po volji, pored mene, na klupu. On dočeka moje argumente nevinim osmijesima. Ubrzo izvjesna sličnost u godinama, u mišljenju, naša uzajamna ljubav za čist zrak, za bogate predjele koje smo otkrivali kako su teška kola odmicala, zatim ne znam kakva magnetična privlačnost, koja se ne može objasniti, porodiše između nas onu vrstu trenutne prisnosti kojoj se putnici predaju s toliko više ljubaznosti što ovaj prolazni osjećaj izgleda da treba brzo da prestane i ne obavezuje ih ni u čemu za budućnost.

Nismo prešli, trideset milja, a već smo govorili o ženama i o ljubavi. Unatoč svim mjerama govorničke obazrivosti koje se iziskuju u sličnoj prilici, bila je naravno riječ o našim draganama. Obojica mladi, bili smo još, i jedan i drugi, tek sa *ženom izvjesnih godina,* to jest sa ženom koja se nalazi između trideset i pet i četrdeset godina. O! poeta koji bi nas slušao, od Montargisa do ne znam više koje stanice, prikupio bi vrlo vatrene izraze, divne portrete i vrlo nježne ispovijesti! Naša stidljiva snebivanja, naši tihi usklici i naši pogledi koji su još crvenjeli bili su prožeti rječitošću čiju bezazlenu draž nisam kasnije mogao ponovo doživjeti. Nema sumnje, treba ostati mlad pa razumjeti mladost. Tako, mi smo se divno razumjeli u svima glavnim pitanjima strasti. I, prije svega, utvrdili smo stvarno i u načelu da ništa na svijetu nije gluplje od krsnog lista; da su mnoge žene od četrdeset godina mlađe no izvjesne žene od dvadeset godina, i da na kraju krajeva žene stvarno imaju godina koliko izgledaju da imaju. Ovaj sistem nije stavljao granice ljubavi, i mi smo, iskreno, plovili po oceanu bez granica. Najzad, pošto smo načinili naše dragane mladim, divnim, odanim, groficama, punim ukusa, duhovitim, finim; pošto smo im dali lijepe nožice, kožu meku i čak malo namirisanu, priznadosmo jedan drugome, on da gospođa ta i ta ima trideset i osam godina, a ja, sa svoje strane, da obožavam jednu ženu od četrdeset godina. Zatim oslobođeni i jedan i drugi nekog neodređenog snebivanja, mi nastavismo sasvim otvoreno svoje ispovijesti, našavši da smo kolege u ljubavi. Zatim smo se prepirali tko je od nas dvojice pokazao više osjećaja. Jedan bješe prešao jednom dvije stotine milja da bude sa svojom draganom jedan sat. Drugi se bješe izložio opasnosti da ga smatraju vukom i da ga ubiju u jednom parku, da bi se našao na jednom noćnom sastanku. Ukratko, sve naše ludosti! Ako je zadovoljstvo sjećati se minulih opasnosti, nije li i uživanje sjećati se proteklih zadovoljstava? to je uživati dvaput. Opasnosti, velike i male sreće, kazivali smo jedan drugome sve, čak i šale. Grofica moga prijatelja bješe popušila jednu cigaru njemu za ljubav; moja mi je spravljala čokoladu i nije propustila nijedan dan da mi ne piše ili da me ne vidi; njegova bješe došla da ostane kod njega tri dana, izlažući se opasnosti da propadne; moja bješe učinila još nešto bolje, ili gore ako hoćete. Naši muževi obožavali su uostalom naše grofice; živjeli su kao robovi pod čari koju imaju sve zaljubljene žene; i, gluplji no što je red, stvarali su nam taman toliko opasnosti koliko je trebalo da povećaju naša zadovoljstva. O! kako je vjetar brzo nosio naše riječi i naše blage podsmijehe!

Kad smo došli u Pouilly, razgledao sam vrlo pažljivo ličnost svoga novog prijatelja. Zaista, lako sam povjerovao da je vrlo ozbiljno voljen. Zamislite mladića srednjeg rasta, ali vrlo srazmjernog, koji ima sretno lice i vrlo izrazito. Kosa mu je bila crna a oči plave; usne su mu bile malo ružičaste; zubi bijeli i lijepo povrstani; prijatna bljedoća krasila je njegove fine crte, a lak crn krug okružavao je njegove oči, kao da je bolesnik koji je počeo da se oporavlja. Dodajte tome da je imao bijele ruke, lijepo izvajane, njegovane kao što treba da su ruke neke lijepe žene, da je izgledao vrlo učen, bio duhovit, pa vam neće biti teško dopustiti mi da je moj suputnik mogao činiti čast jednoj grofici. Najzad, ne jedna mlada djevojka poželjela bi ga za muža, jer je bio vikont i imao oko dvanaest do petnaest hiljada livara dohotka, ne računajući nade.

Na jednu milju od Pouillyja diližansa se prevrnu. Moj nesretni drug smatrao je da, radi svoje sigurnosti, treba da iskoči na ivicu jedne njive tek preorane, umjesto da se čvrsto uhvati za klupu, kao što sam ja učinio, i da prati pokret diližanse. On je rđavo skočio ili se okliznuo, ne znam kako se nesreća dogodila, te su ga

zdrobila kola koja su pala na njega. Prenesosmo ga u jednu seljačku kuću. Kroz jauke, njegovi su bolovi bili strašni, on mi povjeri da ispunim jednu od onih briga kojima posljednje želje jednog samrtnika daju karakter svetinje. U svojoj samrtnoj borbi jadni mladić brinuo se, sa svom bezazlenošću koje je čovjek često žrtva u njegovim godinama, o bolu koji bi osjetila njegova dragana, ako bi naglo doznala za njegovu smrt iz novina. On me zamoli da odem lično da joj je saopćim. Zatim mi reče da potražim ključ koji je visio o vrpci što ju je nosio prekrštenu na grudima. Našao sam ga, bio je upola zabijen u meso. Samrtnik nije ni najmanje jauknuo kad sam ga izvadio, što sam mogao pažljivije, iz rane koju je bio napravio. U trenutku kad je dovršavao da mi daje sva potrebna uputstva da iz njegova stana, u Charite sur Loire, uzmem ljubavna pisma koja mu je njegova dragana pisala, i koja me je preklinjao da joj vratim, on izgubi riječ usred jedne rečenice; ali njegov posljednji pokret kazao mi je da će kobni ključ biti garancija moje misije kod njegove matere. Tužan što ne može da kaže nijednu riječ zahvaljivanja, jer nije sumnjao u moju revnost, on me pogleda za časak okom koje je preklinjalo, reče mi zbogom, pozdravljajući me pokretom trepavica, zatim naže glavu i izdahnu. Njegova smrt bila je jedina kobna nesreća koju je prouzrokovao pad kola.

— U tome ima malo i njegove krivice — reče mi kočijaš.

U Chariteu sam izvršio usmeni testament ovog jadnog putnika. Njegova mati nije bila kod kuće; to je bila prava sreća za mene. Ipak sam morao da podnesem bol jedne stare sluškinje, koja se povela kad sam joj ispričao smrt niencg mladog gospodara; ona pade polumrtva na stolicu kad je vidjela ovaj ključ još obojen krvlju; ali kako sam bio sav zauzet jednim većim bolom, bolom jedne žene kojoj je sudbina otrgla njenu posljednju ljubav, ostavio sam staru sluškinju, da nastavi tok svojih prozopopeja, i odnio sam dragocjenu prepisku koju bješe brižljivo zapečatio moj prijatelj od jednog dana.

Zamak u kome je stanovala grofica nalazio se na osam milja od Moulinsa, i, da se dođe do njega, valjalo je prijeći nekoliko milja više kroz imanje. Bilo mi je tada dosta teško da izvršim datu mi poruku. Stjecajem prilika koje je izlišno objašnjavati imao sam svega toliko novaca koliko je trebalo da stignem do Moulinsa. Međutim, s oduševljenjem mladosti, odlučio sam se da ovaj put prijeđem pješke i da idem dovoljno brzo da stignem prije rđave vijesti, koja ide tako brzo. Raspitao sam za najkraći put, i išao sam burboneskim putovima noseći, tako reći, jednog mrtvaca na svojim ramenima. Što sam se više približavao zamku Montpersan, sve me više plašilo neobično hodočašće koje sam poduzeo. Moja mašta izmišljala je tisuću romantičnih fantazija. Predstavljao sam sebi sve položaje u kojima sam mogao zateći gospođu groficu đe Montpersan, ili, da se pokorim poetici romana, Juliju koju je toliko volio mladi putnik. Kovao sam duhovite odgovore na pitanja za koja sam pretpostavljao da će mi biti postavljena. Na svakom zavijutku šume, na svakom usječenom putu ponavlja se onaj prizor između Sosie i njegovog fenjera, kom Sosie objašnjava bitku. Na sramotu moga srca, u prvi mah mislio sam samo o svom držanju, o svom duhu, o vještini koju sam htio da razvijem; ali kad sam došao u mjesto, neka mračna misao prođe mi kroz dušu kao munja koja brazda i cijepa zastor sivih oblaka. Kakva strašna vijest za jednu ženu koja se, misleći u tom trenutku samo na svog mladog prijatelja, nadala iz sata u sat neiskazanim radostima, pošto je silan trud uložila da ga s pravom dovede k sebi! Najzad, bilo je još svirepo milosrđe biti glasnik smrti. I ja sam ubrzao korake kaljajući se i zaglibljujući se po putovima burboneskim. Ubrzo sam stigao do nekog širokog puta oivičenog kestenima, na čijem su se kraju mase zamka Montpersan ocrtavale na nebu kao mrki oblaci s konturama jasnim i fantastičnim. Kad sam došao na vrata zamka, našao sam ih širom otvorena. Ova nepredviđena okolnost uništavala je moje planove i moje pređpostavke. Ipak sam ušao odvažno, i odmah su me skolila dva psa koji su lajali kao pravi seljački psi. Na ovaj lavež dotrča jedna debela sluškinja, i, kad sam joj rekao da hoću da govorim s gospođom groficom, ona mi pokaza jednim pokretom ruke gust šumarak jednog engleskog parka koji se prostirao oko zamka i odgovori mi:

— Gospođa je tamo...

— Hvala! — rekoh ironično.

Po njenom tamo mogao sam dva sata lutati po parku.

Jedna lijepa djevojčica s kovrčavom kosom, s ružičastim pojasom, u bijeloj haljini, s nabranom pelerinom, naiđe uto, ču ili pogodi pitanje i odgovor. Kad me spazi, uteče vičući tankim glasom:

— Mama, jedan gospodin hoće da govori s tobom.

I ja se, kroz krivudave staze, uputih za skokovima bijele pelerine, koja mi je, slična plamenu lutalici, pokazivala put kojim je išla djevojčica.

Treba sve da kažem: kod posljednjeg žbuna putanje podigao sam bio ovratnik, očistio svoj rđavi šešir i hlače skutovima kaputa, kaput rukavima, a rukave jedan drugim; zatim sam ga brižljivo zakopčao da

pokažem podstavu koja je ipak bila nešto novija no što je ostalo; najzad sam spustio nogavice preko čizama, koje su bile vještački očišćene u travi. Zahvaljujući ovoj gaskonskoj toaleti, nadao sam se da me neće smatrati skitnicom ovog kotara; ali kad se danas prenesem mislima u ovaj sat svoje mladosti, smijem se pokadšto samom sebi.

Najednom, u trenutku kad sam podešavao svoje držanje, na okuci jedne zelene krivine, posred tisuću cvjetova obasjanih toplom sunčanom zrakom, spazih Juliju i njezina muža. Lijepa djevojčica držala je majku za ruku, i bilo je lako opaziti da je grofica ubrzala korake kad je čula dvosmislenu frazu svoga djeteta. Začuđena pojavom neznanca, koji je pozdravljao dosta nespretno, ona se zaustavi, javi mi se hladno učtivo i s jednom divnom grimasom koja mi je otkrivala sve njene prevarene nade. Ja sam tražio, ali uzalud, neke svoje lijepe rečenice što sam ih s toliko truda bio pripremio. Za vrijeme ovog obostranog ustezanja muž je mogao stupiti na scenu. Mirijade misli prođoše mi kroz glavu. Iz pristojnosti izgovorio sam nekoliko dosta beznačajnih riječi, pitajući jesu li prisutne ličnosti doista g. grof i gospođa grofica de Montpersan. Ove gluposti dopustile su mi da ocijenim jednim pogledom i da analiziram, s oštroumnošću rijetkom u mojim godinama, oba supružnika, čija će usamljenost biti tako silno uništena. Muž kao da je bio tip plemića koji su danas najljepši ukras provincija. Nosio je tešku obuću s debelim donovima: stavljam je na prvo mjesto, jer mi je pala u oči življe no njegov izblijedeli crni kaput, njegove pohabane hlače, njegova rđavo vezana kravata i njegov izgužvani ovratnik na košulji. Bilo je u ovom čovjeku malo činovnika, mnogo više savjetnika prefekture, sva važnost jednog predsjednika općine u kotaru kome ništa ne odolijeva, i ogorčenosti jednog kandidata koji se periodično bira i propada od 1816; nevjerojatna mješavina seljačkog zdravog razuma i gluposti; nimalo lijepog ponašanja, no naduvena oholost bogatstva; bio je mnogo potčinjen svojoj ženi, ali je mislio da je on gospodar, i gotov da bude uporan u sitnim stvarima, ne brinući se nimalo o stvarima važnim; uostalom, lice uvelo, vrlo zbrčkano, preplanulo; nešto sijede kose, dugačke i zalizane — eto vam čovjeka. Ali grofica! ah! kakva živa i oštra protivnost njenom mužu! To je bila žena rasta omalena i graciozna, divno skrojena; tako je ljupka i nježna, da biste se bojali da joj ne polomite kosti, ako je se dotaknete. Nosila je haljinu od bijelog muslina; imala je na glavi lijepu kapu s ružičastim trakama, ružičast pojas, pokrivalo koje su tako divno ispunjavala njena ramena i najljepše konture, da se u čovjeku, kad ih vidi, rađala u srcu neodoljiva želja da u njima uživa. Oči su joj bile žive, crne, izrazite, pokreti tihi, noga divna. Stariji čovjek s mnogo uspjeha kod žena ne bi joj dao više od trideset godina, toliko je mladosti bilo na njenom čelu i u najnepostojanijim pojedinostima njene glave. Što se tiče karaktera, učinilo mi se da u isti mah liči i na groficu de Lignolles i na markizu de B..., dva tipa žene uvijek svježa u pameti mladog čovjeka, koji je pročitao Louvetov roman.

Ušao sam odmah u sve tajne ovog bračnog para i donio sam diplomatsku odluku dostojnu kakvog starog ambasadora. To je bilo možda jedini put u mome životu da sam imao takta i da sam razumio u čemu je vještina udvorica ili ljudi iz otmjenog svijeta.

Od tih dana bezbrižnosti imao sam i suviše bitaka da procijenim i najmanje radnje u životu i da ništa ne učinim do ispunjavajući takt etikete i lijepog ponašanja koji suše i najplemenitija uzbuđenja.

— Gospodine grofe, htio bih da govorim s vama nasamo — rekoh tajanstveno i učinivši nekoliko koraka unazad.

On pođe za mnom. Julija nas ostavi same i udalji se nemarno kao žena uvjerena da će doznati tajne svoga muža kad bude htjela da ih zna. Ispričao sam ukratko grofu smrt svoga saputnika. Pojam koji je ova vijest učinila na njega dokazao mi je da je dosta jaku naklonost osjećao prema svom mladom suradniku, i ovo otkriće dalo mi je smjelosti da tako odgovaram u dijalogu koji se zametnuo između nas dvojice.

— Moja će žena pasti u očaj — uzviknuo je — i ja ću morati poduzeti mnoge mjere obažrivosti da joj saopćim ovaj nesretan događaj.

— Gospodine, obraćajući se prvo vama — rekoh mu — ispunio sam jednu dužnost. Nisam htio da izvršim zadatak, koji mi je povjerio jedan neznanac, kod gospođe grofice, a da vas prethodno ne izvjestim; ali on mi je povjerio neku vrstu časne oporuke, tajnu s kojom nisam vlastan raspolagati. Sudeći po visokom pojmu koji mi je dao o vašem karakteru, mislio sam da se nećete protiviti da izvršim njegovu posljednju volju. Gospođa grofica bit će slobodna da prekine šutnju koja je meni nametnuta.

Čuvši svoju hvalu, plemić vrlo prijatno mahnu glavom. On mi odgovori dosta uvijenim komplimentom, i najzad mi ostavi slobodno polje. Mi se vratismo. U tom trenutku zvono je objavilo ručak; ja sam pozvan da uzmem udjela u njemu. Videći nas ozbiljne i šutljive, Julija nas kradom ispita. Neobično iznenađena što joj je muž upotrijebio beznačajan izgovor da nas ostavi nasamo, ona zastade upravivši u mene jedan od onih

pogleda koje je samo ženama dato da bace. U njenom pogledu bila je sva radoznalost dopuštena domaćici koja je primila stranca koji je pao u njenu kuću kao iz oblaka; postavljana su sva pitanja što ih je zasluživalo moje odijelo, moja mladost i moja fizionomija, kontrasti neobični! Zatim je tu bilo sve preziranje obožavane dragane u čijim očima muškarci nisu ništa, osim jedan jedini; bilo je nehotične zebnje, strasti i dosade što ima na vratu neočekivanog gosta, kad je bez sumnje spremala svojoj ljubavi svu sreću osamljenosti. Ja sam razumio ovu nijemu rječitost i odgovorio sam na nju osmijehom punim sažaljenja, saučešća. Tada sam je posmatrao jedan časak u svem sjaju njene ljepote, po vedrom danu ispred uske staze oivičene cvijećem. Gledajući ovu divnu sliku, nisam mogao uzdržati jedan uzdah.

— Vaj! gospođo, prešao sam vrlo mučan put... samo vas radi.

— Gospodine! — reče mi ona.

— O! — nastavih — došao sam u ime onoga koji vas zove Julijom.

Ona problijedje.

— Nećete ga vidjeti danas.

— Da nije bolestan? — reče ona tihim glasom.

— Da — odgovorih joj. — Ali, molim vas, stišajte se... On me je zamolio da vam povjerim neke tajne koje se vas tiču, i vjerujte da nikad glasnik neće biti ni povjerljiviji ni odaniji.

— Šta je?

— Ako vas ne voli više?

— O! to je nemoguće! — uzviknu ona s lakim osmjehom koji nije bio nimalo iskren.

Najednom ona se čisto strese, baci na me jedan divlji i brz pogled, pocrvenje i reče:

— Je li živ?

Veliki Bože! kakva strašna riječ? Bio sam suviše mlad da izdržim njezin akcent, ne odgovorih i pogledah nesretnu ženu kao ošamućenu.

— Gospodine, gospodine, odgovor! — uzviknu ona.

— Da, gospođo.

— Je li to istina? Oh! recite mi istinu, mogu da je čujem. Recite! Svaki bol bit će mi manje mučan no što je neizvjesnost.

Odgovorih dvijema suzama koje mi izmamiše neobični akcenti kojima su ove rečenice bile propraćene.

Ona se nasloni na drvo, vrisnuvši slabo.

— Gospođo — rekoh joj — evo vašeg muža!

— Zar ja imam muža?

Na ovu riječ ona pobježe i nestade je.

— No, ručak se ohladio — poviče grof. — Hodite gospodine.

Zatim sam pošao s domaćinom koji me je odveo u blagovaonicu gdje sam vidio ručak poslužen sa svom raskoši na koju su nas pariški stolovi navikli. Bilo je postavljeno za petero: za grofa, groficu i djevojčicu; za mene, što je trebalo da bude za njega; i za jednog kanonika iz Saint-Denisa koji, po očitanoj molitvi, upita:

— A gdje je naša draga grofica?

— O, ona će doći — reče grof koji, pošto nas je uslužno poslužio juhom, napuni i sebi vrlo veliki tanjir i nevjerojatno brzo ga isprazni.

— O, sinovče, da vam je žena tu, bili biste razumniji.

— Tata će se razboljeti — reče djevojčica zajedljivo.

Jedan časak poslije ove neobične gastronomske epizode, i u trenutku kad je grof uslužno sjekao ne znam kakvu divljač, jedna sobarica uđe i reče:

— Gospodine, nigdje nema gospođe!

Na ove riječi ja skočih bojeći se neke nesreće, i moja fizionomija odavala je tako živo moj strah da je stari kanonik pošao za mnom u bašču. Muž je iz pristojnosti došao do praga.

— Ostanite! ostanite! nemojte biti nespokojni — doviknu nam.

Ali ne pođe s nama. Kanonik, sobarica i ja obišli smo staze i travnjake u parku, zvali, slušali, i u toliko nespokojniji što sam ja javio za smrt mladog vikonta. Trčeći, ispričao sam okolnosti ovog kobnog događaja, i primijetio sam da je sobarica neobično privržena svojoj gospođi, jer je mnogo bolje no kanonik ušla u tajne moga straha. Išli smo na ribnjake, pregledali smo sve ne našavši groficu, niti najmanjeg traga njenog prolaza. Najzad, vraćajući se duž jednog zida, čuh potmulo i duboko ugušeno ječanje, koje kao da je dolazilo iz jedne šupe. Za svaki slučaj uđoh u nju. Tu nađosmo Juliju, koja se, pokrenuta nagonom očajanja, bješe zatrpala u

sijeno. Bješe u njemu sakrila glavu da bi ugušila svoju strašnu vrisku, pokoravajući se neodoljivom stidu: čulo se jecanje, djetinji plač, ali prodorniji, tužniji. Za nju nije više bilo ničega na svijetu. Sobarica diže gospođu koja je pustila, s mlitavom ravnodušnošću životinje koja izdiše, da rade s njom šta hoće. Ova djevojka nije umjela ništa drugo da kaže do: „Zaboga, gospođo, zaboga...!"

Stari je kanonik pitao:

— Ali šta joj je? Šta vam je, snaho?

Najzad, uz pomoć sobaričinu, prenio sam Juliju u njenu sobu: preporučio sam brižljivo da se bdi nad mom i da kažu svakome da groficu boli glava. Zatim smo, kanonik i ja, ponovo sišli u blagovaonicu. Bilo je već prilično vremena prošlo kako smo ostavili grofa, i ja nisam ni mislio na njega sve do trenutka kad sam se našao pod predvorjem; njegova ravnodušnost iznenadi me, ali se moje čuđenje povećalo kad sam ga zatekao kako filozofski sjedi za stolom: bio je pojeo skoro cio ručak, na veliko zadovoljstvo svoje kćeri, koja se smiješila kad je vidjela kako joj otac ne sluša zapovijedi grofičine. Neobičnu ravnodušnost ovog muža objasnila mi je laka prepirka koja se iznenada zapodjela između kanonika i njega. Grof je bio podčinjen strogoj dijeti koju mu liječnici bijahu propisali da ga izliječe od neke ozbiljne bolesti čijeg se imena ne sjećam; i, gonjen onom strašnom proždrljivošću koja je dosta obična kod bolesnika koji se oporavljaju, apetit životinje bješe kod njega odnio prevagu nad svima osjetljivostima čovjeka. U jednom trenutku vidio sam prirodu u svoj njenoj stvarnosti, u dva sasvim različna vida, koji su unosili nešto komično u sredinu najstrašnijeg bola. Veče je bilo tužno. Ja sam bio umoran. Kanonik je upotrijebio svu svoju inteligenciju da pogodi uzrok plaču svoje rođakinje. Muž je mirno probavljao, pošto se zadovoljio dosta nejasnim objašnjenjem koje mu je grofica dala o svojoj nelagodnosti preko svoje sobarice, i koje je mislim bilo pozajmljeno od indispozicija koje su prirodne kod žene. Legli smo svi rano. Prolazeći pored grofičine sobe, kad sam u pratnji sobara odlazio na spavanje, upitao sam bojažljivo kako joj je. Kad je poznala moj glas, reče mi da uđem, htjela je da govori sa mnom; ali kako nije mogla ni riječi da izusti, ona naže glavu, i ja se povukoh. Pored svih svirepih uzbuđenja koja sam podijelio s iskrenošću jednog mladog čovjeka, spavao sam, svladan umorom od usiljenog pješačenja. U neko doba noći probudi me neprijatno škripanje koji su proizveli prstenovi mojih zavjesa naglo povučeni na svojim gvozdenim šipkama. Vidjeh groficu koja je sjedila na kraju moje postelje. Lice joj je obasjavala sva svjetlost jedne lampe spuštene na moj sto.

— Je li to ipak istina, gospodine? — reče mi ona. – Ne znam kako mogu da živim nakon strašnog udara koji me je zadesio; ali u ovom sam trenutku mirna. Mogu sve da čujem.

— Kako mirna! — rekoh u sebi spazivši užasnu bljedoću njezina lica koja je bila u oprečnosti s crnom bojom njene kose, čuvši grlene zvuke njenog glasa, prenеražen pustoši koju su odavale njene promijenjene crte.

Bila je već uvenula kao žena lišena posljednje boje koju daje jesen. Njene crvene i naduvene oči, lišene sve svoje ljepote, odavale su samo gorak i dubok bol: rekli biste da vidite siv oblak tamo gdje je doskora blistalo sunce.

Ponovio sam prosto, ne zadržavajući se suviše na izvjesnim okolnostima suviše bolnim za nju, brzi događaj koji je bješe lišio njenog prijatelja. Ispričao sam joj prvi dan našeg putovanja, tako ispunjenog uspomenama na njihovu ljubav. Ona nije plakala, slušala je žudno, s glavom nagnutom k meni, kao revnostan liječnik koji osluškuje zlo, Ugrabivši jedan trenutak u kome mi se činilo da je potpuno otvorila svoje srce patnji i da hoće da se preda svojoj nesreći sa svim žarom koji daje prva groznica očajanja, govorio sam joj o bojazni koja je uznemirivala jednog samrtnika, a rekoh joj kako mi je i zašto povjerio ovu kobnu poruku. Oči joj se tada osušiše pod mračnom vatrom koja je buktala iz najdublje okoline duše. Ona opet problijedje. Kad sam joj pružio pisma koja sam držao pod svojim jastukom, ona ih uze mehanički; zatim silno uzdrhta i reče mi glasom dubokim:

— A ja sam njegova spaljivala! Nema ništa od njega! ništa! ništa!

Ona se jako udari po čelu.

— Gospođo... — rekoh joj.

Ona me pogleda s grčevitim pokretom.

— Odsjekao sam s njegove glave — nastavih — ovaj pramen kose.

I pružih joj ovaj posljednji, ovaj stalni ostatak onoga koga je voljela. Ah! da ste primili kao ja vrele suze koje su mi tada pale na ruke, znali biste šta je zahvalnost kad je tako bliska dobročinstvu! Ona mi stisnu ruke, i, glasom prigušenim, s pogledom koji je svijetlio od groznice, s pogledom u kome je njena trošna sreća blistala kroz užasan bol:

— Ah! vi volite! — reče. — Budite uvijek sretni! nemojte da izgubite onu koja vam je draga!

Ona ne dovrši i pobježe sa svojim blagom.

Sutradan, ova noćna scena, pomiješana s mojim snovima, učinila mi se bajkom. Da se uvjerim da je bolna istina, trebalo je da uzalud tražim pisma pod svojim jastukom. Bilo bi izlišno da vam pričam šta se dogodilo sutradan. Ostao sam opet više sati s Julijom, koja mi je toliko hvalila moga jadnog suputnika. Svaka riječ, svaki pokret, svaki postupak ove žene dokazivao mi je plemenitost duše, delikatnost osjećaja, koji su je činili jednim od onih dragih stvorenja ljubavi i odanosti koja su tako rijetka na zemlji. Uveče me grof de Montpersan odvede lično do Moulinsa. Kad smo tamo stigli, on mi reče s izvjesnom zabunom:

— Gospodine, ako ne zloupotrebljavam vašu ljubaznost, i ako ne znači biti indiskretan s jednim nepoznatim gospodinom prema kome smo već obavezani, hoćete li biti tako dobri da predate u Parizu, kad već tamo idete, g-nu de... (zaboravio sam ime), u ulici Sentier, jednu sumu koju mu dugujem i koju me je zamolio da mu brzo pošaljem.

— Vrlo rado — rekoh.

I, u bezazlenosti svoje duše, uzeo sam zamotuljak od dvadeset i pet zlatnika, koji mi je poslužio da se vratim u Pariz, i koji sam vjerno predao tobožnjem povjeriocu g-na de Montpersana.

Tek u Parizu, kad sam odnio ovu sumu u označenu kuću, razumio sam dosjetljivu vještinu kojom me je Julija obvezala. Način na koji mi je pozajmljeno ovo zlato, diskrecija sačuvana o siromaštvu koje je lako bilo pogoditi, ne odaju li svu prirodu žene koja voli?

Kakva li uživanja što ćete moći ispričati ovaj doživljaj ženi koja će vas, plašljiva, zagrliti, reći vam: „O dragi, ti nemoj da umreš!"

Pariz, januara 1832.

TRGOVINA K MAČKU KOJI SE LOPTA

Preveo

Miroslav M. Grujičić

U sredini ulice Saint-Denis, skoro na uglu ulice Petit-Lion, postojala je prije kratkog vremena jedna od onih rijetkih kuća koje historičarima olakšavaju zadatak da po sličnosti dadu sliku staroga Pariza. Ružni zidovi ove kućerine kao da su bili išarani hijeroglifima. Kakvo bi ime i mogao dati kakav radoznali besposličar onim brojkama X i V što su ih na prednjoj strani zgrade ispisivale poprečne i koso uzidane grede, brojkama koje su se jasno ocrtavale po pukotinama u malteru? Sigurno se svaka od ovih greda tresla, pri prolasku i najlakših kola, u svom ležištu od maltera. Nad ovom poštovanja dostojnom zgradom dizao se trouglasti krov kome se neće uskoro naći više parnjak u Parizu. Ovaj krov, koji su iskrivile vremenske nepogode pariške, za čitave tri stope pružao se prema ulici, koliko da sačuva od kišnice prag na vratima, toliko i da sačuva zid jedne sobice pod krovom i njen prozorčić. Ovaj posljednji sprat bio je sagrađen od dasaka, koje su bile prikovane jedna za drugu, kao ploče od škriljca, sigurno stoga da ne optereti ovu trošnu kuću.

Jednog kišovitog jutra, marta mjeseca, neki je mladić, brižljivo uvijen u svoj ogrtač, stajao pod strehom dućana koji se nalazio preko puta stare kućerine i posmatrao je s oduševljenjem kakvog arheologa. Zaista je ovaj ostatak građanskog društva iz XVI vijeka pružao posmatraču poviše problema za rješavanje. Na svakom spratu neka rijetkost: na prvom četiri dugačka, uzana prozora, blizu jedan od drugoga, imađahu drvena donja okna, da bi se tako stvorila polutama pomoću koje vješt trgovac uvjeri kupca da je čoha one boje koju ovaj i želi. Izgledalo je da mladić duboko prezire taj najvažniji dio kuće, još nikako mu se na njemu ne zaustaviše oči. Prozori drugoga sprata, čije su rebrenice bile podignute, a kroz velika okna od češkoga stakla nazirale se zavjese od crvenkastog muslina, isto ga tako nisu zanimali. Njegovu pažnju je privlačio naročito treći sprat sa svojim skromnim prozorskim okvirima čije bi grubo izrađeno drvo zasluživalo mjesto u Umjetničko-zanatskom muzeju da pokaže prve napore francuskog stolarstva. Prozorska okna su bila mala a jako zelene boje, te mladić ne bi mogao ni da nazre, da nije imao odličan vid, platnene zavjese prošarane plavim kvadratima koje su skrivale tajne ovog dijela kuće od nezvanih očiju. S vremena na vrijeme je ovaj posmatrač, zamoren ovim ispitivanjem bez ikakve koristi, ili tišinom što je ovu kuću obavijala, kao i cio kraj, skretao svoj pogled na niže spratove kuće. Kad je ponovo svraćao pogled na trgovinu, usne su mu se i nehotice razvlačile u osmijeh, a bilo je tu zaista smiješnih stvari. Jedna ogromna greda, položena na četiri stupa koji kao da su se savijali pod teretom ove oronule kuće, bila je obojena bezbroj puta kao obrazi kakve stare vojvotkinje. Nasred ove cifrasto izrezane grede nalazila se jedna stara slika koja je predstavljala mačka koji se lopta. Toj slici se smijao mladić. Pravo je da se reče da ni najduhovitiji suvremeni slikar ne bi izmislio tako smiješnu karikaturu. Životinja je držala u jednoj svojoj prednjoj šapi reket velik koliko i ona sama, a propinjala se na svojim zadnjim šapama da dokači ogromnu loptu koju joj je dobacivao nekakav plemić u izvezenu ruhu. Crtež, boje i sve ostalo bilo je tako urađeno da je čovjek morao vjerovati kako se umjetnik htio narugati i trgovcu i prolaznicima. Izmijenivši ovu naivnu sliku, vrijeme ju je načinilo još smješnijom nekim izmjenama koje su morale da uznemire savjesne besposličare. Šareni mačkov rep bio je tako presječen da je ličio na nekog promatrača, toliko je rep naših predačkih mačaka bio debeo, velik i kitnjast. Na desnoj strani od slike, na plavo obojenom prostoru što ga je djelimično obuhvatila crvotočina, prolaznici su čitali: *Guillaume,* a na lijevoj strani: *nasljednik gazde Chevrela.* Sunce i kiša su sprali najveći dio zlata štedljivo naresenog na slova ovog natpisa u kojem su slova U zamjenjivala slova V i obratno, po pravilima starog pravopisa. Da bismo umanjili oholost onih koji vjeruju da svijet postaje iz dana u dan sve duhovitiji i da suvremeno šarlatanstvo nadmašuje sve, moramo ovdje primijetiti da su ove firme, čije značenje izgleda čudno mnogom pariškom trgovcu, samo mrtve slike onih živih prizora pomoću kojih su naši vragolasti preci uspijevali da privuku kupce u svoju radnju. Tako su „Krmača koja prede", „Zeleni majmun" itd. bile životinje u kavezu čija je vještina čudila prolaznike a obučenost njihova pružala dokaze o strpljivosti trgovaca u XV vijeku. Ovakve su rijetkosti brže bogatile njihove sretne vlasnike nego naslovi:
„Providnost", „Povjerenje", „Božja milost", „Odsijecanje glave sv. Ivana Krstitelja", koji se još vide u ulici Saint-Denis. Međutim, sigurno naš neznanac nije ostao tu da se divi mačku, koji mu se za trenutak jedan mogao da ureže u sjećanje. Pa i sam mladić je imao nekih svojih osobitosti. Ispod ogrtača, nabranog po ugledu na antičke zastore, vidjela se vrlo lijepa obuća; to je usred pariškog blata još više padalo u oči, jer je nosio i čarape od bijele svile koje su bile isprskane te su svjedočile o njegovoj nestrpljivosti. Sigurno se vraćao s kakve svadbe ili zabave, jer je u rano jutro držao u ruci bijele rukavice, pramenovi njegove rasčešljane kose, rasturene po njegovim ramenima, pokazivali su da je očešljan a la Caracalla, način što ga je ustanovila koliko Davidova škola toliko i ljubav prema grčkim i rimskim oblicima koja je vladala u početku ovoga vijeka. I pored buke što ju je dizalo nekoliko zakašnjelih povrćara koji su u galopu jurili prema tržnici, ovom tako bučnom ulicom vladao je tada neki mir čiji čar poznaju samo oni koji su lutali pustim Parizom u

vrijeme kad se njegova huka, utišana za trenutak, ponovo diže i odjekuje u daljini kao bučni glas mora. Ovaj čudni mladić mora da je bio interesantan za trgovce „Mačka koji se lopta“ kao što je „Mačak koji se lopta“ bio interesantan za njega. Zbog njegove blistavobijele kravate izmučeno mu je lice izgledalo još bljeđe nego što je bilo u stvari. Pogled njegovih crnih očiju, čas blistav a čas prigušen, bio je u skladu s neobičnim crtama njegova lica, s njegovim širokim ustima i izvijenim usnama koje su se skupljale kad se osmjehivao. Njegovo čelo, namršteno zbog neke neprijatnosti, imalo je nečeg kobnog u izrazu. Zar nam čelo ne kazuje više nego išto drugo na čovjeku? Kad je čelo nepoznatoga izražavalo kakvu strast, bore na njemu su izazivale užas svojim snažnim izrazom; ali kad se to čelo, što se tako lako mrštilo, razvedravalo, tada je odisalo svijetlim blaženstvom pa je zbog toga postajalo privlačno ovo lice na kome su se radost, bol, ljubav, srdžba i prezir tako rječito izražavali, da je to moralo dirnuti i najhladnijega čovjeka. Naš se neznanac toliko ljutio kad se naglo otvorio prozorčić na sobici ispod krova, da i ne opazi kad se na njemu pojaviše tri punačka, bijela i rumena lica, ali tako obična kao isklesane alegorije Trgovine na izvjesnim spomenicima. Ova tri lica, u okviru mansardnog prozorčića, podsjećala su na glave bucmastih anđela što rastureni po oblacima prate Gospoda Boga. Šegrti udahnuše ulični zrak sa žudnjom koja je jasno pokazivala koliko je zrak njihove sobice pregrijan i zagušljiv. Pošto je pokazao ovog čudnog stražara, šegrt koji je izgledao najnestašniji iščeznu i vrati se noseći u ruci napravu čiji je čvrsti metal zamijenjen, tu skoro, gumom; zatim sva trojica počeše zlobno da posmatraju zazjavalo, koga zališe sitnom, bjeličastom kišom čiji je miris odavao da su se tri brade skoro obrijale. Povukavši se u dno svoga sobička i popevši se na prste da uživaju u srdžbi svoje žrtve, šegrti prestadoše da se smiju, opazivši kako neznanac bez ljutnje stresa svoj ogrtač i kako mu se duboki prezir ocrtao na licu kad je digao oči na prazan prozorčić. U tom trenutku jedna bijela i nježna ruka pomače prema gornjem dijelu prozora donji dio grubog prozorskog okvira na trećem spratu, pomoću zakačke koja, kad se otkači, često iznenada pusti okno koje treba da zadržava. Tada prolaznik bi nagrađen za svoje dugo čekanje. Lice jedne mlade djevojke svježe Kao one bijele, cvjetne časke koje se nalaze usred vode, ukaza se, s rišem od nabrana muslina na glavi koji joj je davao izgled divne nevinosti. Premda pokrivena mrkom tkaninom, njena ramena i vrat su se nazirali zahvaljujući pokretima što ih je djevojka učinila u snu, te joj se haljina malo snimila. Nikakav izraz neprijatnosti nije remetio ni bezazlenost ovoga lica, ni vedrinu ovih očiju već obesmrćenih na uzvišenim Rafaelovim slikama: bila je to ista ljupkost, isti mir onih Djevica koje su već ušle u poslovicu. Bilo je neke ljupke suprotnosti između mladosti što se vidjela na jedrim obrazima ove osobe, na kojima kao da je san izatkao neizmjernu životnu snagu, i starosti ovoga teškog prozora, nezgrapnog i s crnim naslonom. Slična onom cvijeću koje jutros još nije razvilo svoju krunicu, uvijenu preko noći, mlada djevojka, još sanjiva, preletje pogledom susjedne krovove i pogleda nebo svojim plavim očima; zatim, kao po navici, ona pogleda mračne dijelove ulice i odmah se srete s pogledom svoga obožavaoca: ona se osjeti uvrijeđena u svom kaćiperstvu što su je vidjeli neodjevenu i povuče se brzo natrag, izanđala zakačka se okrenu, okvir se spusti i čarobna prilika iščeznu. Bilo je to za mladića kao da je najsjajniju jutarnju zvijezdu sakrio oblak.

Dok se ovo događalo, teški kapci koji su štitili prozorska okna na trgovini „Mačka koji se lopta bjehu dignuti kao kakvom čarolijom. Jedan sluga, vjerojatno star koliko i firma, pritvori uz unutarnji zid radnje stara vrata sa zvekirom, i rukom koja je drhtala pričvrsti na vratima komad četvrtaste čohe na kojoj je bilo žutom svilom izvezeno ime Guillaumea, nasljednika Chevrelova. Mnogim prolaznicima bi teško bilo da pogode kojom se vrstom trgovine bavi g. Guillaume. Kroz velike gvozdene prečage, koje su spolja štitile dućan, jedva su se vidjeli zavijuci obavijeni mrkim platnom, mnogobrojni kao haringe kad prelaze Ocean. I pored prividne skromnosti ove gotske fasade, stovarišta g. Guillaumea bila su najbolje snabdjevena čohom u cijelom Parizu, njegovi poslovi najrazgranatiji, a njegovo trgovačko poštenje bez ijedne mrlje. Ako bi neki od njegovih kolega zaključio kakav posao s vladom, a nije imao potrebnu količinu čohe, on je uvijek bio gotov da mu ustupi čohu, ma koliko bila velika narudžba. Poznavao je lukavi trgovac hiljadu načina da izvuče najveću korist a da ne mora, kao ostali trgovci, da traži zaštitnike, ponižava se ili da daje bogate poklone. Ako su njegovi kolege mogli da mu plate samo sigurnim trasiranim mjenicama na duži rok, on je upućivao na svoga bilježnika kao na čovjeka koji je uslužan, još je umio i da dvostruku korist izvuče zahvaljujući tome lukavstvu, tako da je nastala uzrečica kod trgovaca iz ulice Saint-Denis: „Neka vas bog sačuva bilježnika g. Guillaumea!" kojom su označivali kakvo papreno eskontiranje. Stari trgovac se, kao nekim čudom, nađe na pragu svog dućana u trenutku kad sluge nestade. Gospodin Guillaume pogleda ulicu Saint-Denis, susjedne dućane i nebo, da vidi kakvo je vrijeme, kao čovjek koji se iskrcava u Havreu i ponovo vidi Francusku nakon nekog dugog putovanja. Čvrsto uvjeren da se ništa nije izmijenilo dok je on spavao,

on spazi prolaznika na njegovu stražarskom mjestu, dok je opet ovaj posmatrao suknarskog patrijarha kao Humbold što je posmatrao prvu električnu jegulju koju je ugledao u Americi. Gospodin Guillaume je imao na sebi široke hlače do koljena od crne kadife, šarene čarape i zatubaste cipele sa srebrnim kopčama. Njegovo odijelo s četvrtastim krajevima, četvrtastim skutovima, četvrtastim ovratnikom, od zelenkaste čohe ukrašene bijelim metalnim dugmetima, već pocrvenjelim od upotrebe, obavijalo je njegovo, malo pogrbljeno, tijelo. Sijeda mu je kosa bila tako brižljivo očešljana i zalizana na žutoj lubanji da je ličila na uzoranu njivu. Male zelene oči, kao svrdlom izbušene, svjetlucale su pod pocrvenjelim kapcima bez obrva. Brige su mu izbrazdale čelo te je bilo sve naborano kao i njegovo odijelo. Ova je pojava zračila strpljenjem, trgovačkom mudrošću i nekom lukavom pohlepom koja je potrebna u trgovanju. U to doba mogli ste češće nego danas naići na stare porodice u kojima su se čuvali, kao kakva dragocjena predaja, običaji i način odijevanja svojstven njihovu zanimanju, porodice koje su ostale u novom vremenu kao oni pretpotopni ostaci što ih je Cuvier našao u kamenolomima. Glava porodice Guillaume bio je jedan od onih uvaženih čuvara starih običaja: dešavalo se da zažali za „ustabašama", a uvijek je presude trgovačkog suda zvao „konzulska odluka“. Pošto je ustao prvi od sviju u kući, sigurno prema ovim starim običajima, on je odlučno čekao dolazak svoja tri pomoćnika, da ih izgrdi ako zakasne. Ovi mladi Merfcurovi pitomci nisu se ničega tako bojali kao šutljive upornosti s kojom je gazda ispitivao njihova lica i ponašanje, ponedjeljkom u jutru, tražeći dokaze ili znake njihovih vragolija. Ali stari trgovac čohom ne obrati nikakvu pažnju, u ovom trenutku, na svoje učenike: on je bio zauzet ispitivanjem uzroka brižljivog posmatranja mladića u ogrtaču i svilenim čarapama koji je razgledao čas njegovu firmu a čas unutrašnjost skladišta čohe. Kad se razdani, mogla se nazreti, u unutrašnjosti stovarišta, ograđena pisarnica, zastrta zavjesama od stare zelene svile, a na njoj su stajale ogromne knjige, nijema božanstva kuće. Radoznali stranac izgleda da je posmatrao to odjeljenje, a naročito pobočnu blagovaonicu, osvijetljenu jednim oknom ugrađenim u tavanici, odakle je porodica, okupljena tu za vrijeme objeda, mogla da vidi sve što se dešava na pragu dućana. Tako velika naklonost prema njegovu stanu izgledala je sumnjiva trgovcu koji bješe izdržao režim maksimiranja cijena. Gospodin Guillaume je dakle mislio, sasvim prirodno, da ova užasna ličnost želi zla blagajni „Mačka koji se lopta". Pošto je krišom uživao u nijemom dvoboju što se odigravao između njegova gazde i neznanca, najstariji pomoćnik se usudi da stane na istu ploču na kojoj je bio i gospodin Guillaume, kad vidje da neznanac posmatra krišom prozore na trećem spratu. On koraknu dvaput prema ulici, diže glavu i učini mu se da je spazio gospođicu Augustinu Guillaume koja hitro pobježe. Nezadovoljan oštroumnošću svoga prvoga pomoćnika, trgovac ga poprijeko pogleda; ali, odjednom, nestade straha u duši trgovca i ljubomornog pomoćnika, straha što ga je izazvala prisutnost ovoga prolaznika. Neznanac dozva jedan fijaker koji je išao prema obližnjem trgu, pope se u nj brzo i praveći se ravnodušan. Ovaj odlazak obradova ostale pomoćnike, prilično uznemirene što su naišli na žrtvu svoga nestašluka.

— Pa lijepo, gospodo, šta ste stali tu skrštenih ruku? — reče gospodin Guillaume ovoj trojici novajlija. — Nekada, kad sam ja bio, trista mu muka, kod gazde Chevrela, do ovog doba ja sam već bio pregledao dvije trube sukna.

— Ranije je dakle svitalo? — reče drugi pomoćnik, čija je to dužnost bila.

Stari trgovac nije mogao da suzdrži smijeh. Premda su dvojica od ovih mladića, povjerenih njegovu staranju od svojih očeva, bogatih trgovaca suknom iz Louviersa i Sedana, imali samo da zatraže sto hiljada franaka pa da ih imaju, kad stanu na svoje noge, Guillaume je smatrao da je njegova dužnost da ih drži despotski strogo, što se ne viđa u današnjim blistavim trgovinama čiji pomoćnici hoće da se obogate već u tridesetoj godini: gonio ih je da rade kao robovi. Ta su trojica mogla da obave posao od koga bi palo na nos deset današnjih pomoćnika čije mekuštvo ispunjava stupce budžeta. Ništa nije remetilo mir ove svečano uređene kuće, gdje su baglame izgledale uvijek podmazane i čiji je najmanji dio namještaja odisao onom poštovanja dostojnom čistoćom koja odaje red i strogu štednju. Često je najvragolastiji od pomoćnika iz šale pisao na grijerskom siru što su ga dobij ali za doručak, siru koji su oni dobro čuvali, datum kad su ga dobili. Ovakvim i sličnim vragolijama smijala se mlađa Guillaumeova kći, lijepa djevojka koja se pojavila pred očaranim prolaznikom. Mada je svaki od učenika, čak i najstariji, priličnu svotu plaćao za stan i hranu, nijedan od njih se ne bi usudio da ostane za gazdinim stolom kad se iznesu slatkiši. Kad je gospođa Guillaume govorila da će začiniti salatu, ovi jadnici su drhtali pomišljajući s kakvom je štednjom njena vješta ruka ulijevala ulje. Nije trebalo ni da pomišljaju da provedu noć van kuće a da ozbiljno ne obrazlože, mnogo ranije, ovu neurednost. Svake nedjelje, po redu, dva pomoćnika su pratila porodicu Guillaume na službu božju u Saint-Leu, a i na večernju. Gospođice Virginija i Augustima, u skromnim haljinama od cica, uzimale

su za ruku jednoga pomoćnika i išle naprijed, praćene strogim pogledom svoje majke, koja je sa svojim mužem, koga je navikla da nosi dva molitvenika, povezana u crnu kožu, završavala ovu domaću povorku. Drugi pomoćnik nije imao plaće. Sto se tiče onoga koji je nakon dvanaest godina strpljivosti i ustrajne službe bio upućen u kućne tajne, taj je primao osam stotina franaka u naknadu ža svoj trud. Prilikom izvjesnih porodičnih svečanosti dobivao je neke poklone čija je vrijednost dolazila otuda što su bili rađeni smežuranom rukom gospođe Guillaume: končane kese, koje bi ona brižljivo nabila pamukom da bi se bolje vidjele šare, dobro izrađene naramice ili par neukusnih svilenih čarapa. Po koji put, ali rijetko, dopušteno je bilo ovome predsjedniku vlade da učestvuje u porodičnim zabavama, bilo kad je porodica išla u polje, bilo kad su se odlučili da gledaju kakav komad, zakupivši ložu, na koji Pariz više nije ni mislio. Sto se tiče trojice ostalih pomoćnika, strahopoštovanje koje je nekada odvajalo trgovca suknom od njegovih učenika bilo je tako veliko, da im je bilo lakše da ukradu balu sukna nego da poremete taj utvrđeni odnos. Ovo izdvajanje može da izgleda smiješno danas; ali su ovakve stare trgovačke kuće bile škole poštenja i dobrog ponašanja. Gazde su primale u obitelj svoje učenike. O rublju mladića vodila je brigu gazdarica, krpala ga, a gdjekad ga je i obnavljala. Ako se koji pomoćnik razbolio, zaista se materinski staralo o njemu. U slučaju opasne bolesti gazda nije žalio novaca da dobavi najbolje liječnike; jer on nije odgovarao samo za naobrazbu i odgoj svojih učenika njihovim roditeljima. Ako bi neki od tih učenika, pošten čovjek inače, pretrpio kakav neuspjeh, ovi stari trgovci su znali da cijene čovjeka koga su oni stvorili i nisu se ustručavali da povjere sreću svoje kćeri čovjeku kome su dugo vremena povjeravali svoj novac. Guillaume je bio jedan od takvih starinskih ljudi, pa ako je bio smiješan kao i oni, imao je i sve njihove dobre osobine; tako je Josepha Lebasa, svoga prvoga pomoćnika, siromaha i bez roditelja, bio namijenio za muža Virginiji, svojoj starijoj kćeri. Ali se Joseph nije slagao s utvrđenim redom svoga gospodara koji ne bi, da mu dadu čitavu carevinu, uđao mlađu kćer prije starije. Nesretnom je pomoćniku uvijek bila na pameti gospođica Augustina, mlađa kći. Da bismo shvatili ovu ljubav, treba da malo izbliže pogledamo despotsko upravljanje kućom staroga trgovca suknom.

Guillaume je imao dvije kćeri. Starija kći, gospođica Virginija, bila je sušta slika svoje majke. Gospođa Guillaume, kći gazde Chevrela, tako je nepomično sjedila za blagajnom, da je više puta čula kako se šaljivčine klade da je nabijena na kolac. Njeno izduženo i mršavo lice odavalo je pretjeranu pobožnost. Bez ikakve dražesti i ljupkosti u ponašanju, gospođa Guillaume je stavljala na svoju glavu šezdesetogodišnjakinje kapu čiji se oblik nije mijenjao, ukrašenu izvjesnim tračicama kao u kakve udovice. Sve susjedstvo zvalo ju je „časna sestra vratarka“. Nije mnogo govorila a pokreti su joj bili isprekidani kao otkucavanje kakvog telegrafa. Njeno oko, svijetlo kao u mačke, izgleda da je željelo zla cijelome svijetu zbog njene ružnoće. Gospođica Virginija, odgojena kao i njena mlađa sestra pod despotskim nadzorom svoje majke, ušla je u dvadeset osmu godinu. Mladost je ublažavala neprijatan izgled što ga je njena pojava po koji put imala, zbog sličnosti s majkom; ali ju je strogost materina snabdjela dvjema značajnim osobinama koje su mogle da pretegnu nad svim ostalim: bila je blaga i strpljiva. Gospođica Augustina, tek u osamnaestoj godini, nije ličina ni na oca ni na majku. .Ona je bila od onih djevojaka za koje se pomisli, u odsustvu fizičke sličnosti s roditeljima, po onoj narodnoj: „Bog daje djecu". Augustina je bila mala, ili, da se bolje ocrta, ljupka. Ovom ljupkom i bezazlenom stvorenju mogao bi neki čovjek iz uglađena društva da zamjeri da je priprosta i po koji put nespretna. Mirna i šutljiva, ona je zračila onom prolaznom melankolijom koja obuzima djevojke preslabe da se odupru majčinoj volji. Uvijek skromno obučene, dvije sestre mogle su da zadovolje urođeno žensko kaćiperstvo jedino pretjeranom čistoćom koja im je divno pristajala te su bile u skladu s blistavim tezgama, s policama na kojima stari sluga nije trpio ni truna prašine, sa starinskom prostotom svega što se vidjelo oko njih. Primorane, zbog ovakvog života, da traže zadovoljstvo u upornom poslu, Augustina i Virginija su dotada pričinjavale samo zadovoljstvo svojoj majci koja se potajno radovala zbog savršenih osobina svojih kćeri. Lako je zamisliti posljedice odgoja koji su one dobile. Odgojene za trgovinu, navikle da čuju samo sumorna trgovačka razmišljanja i račune, djevojke koje su učile samo gramatiku, knjigovodstvo, nešto Staroga zavjeta, historiju Francuske po Ragoisu, i čitale samo pisce koje im je odobrila majka, one nisu mnogo proširile svoj duhovni vidik: one su savršeno znale da vode kuću, znale su cijenu stvari, poštivale su napor koji je potreban da se steče novac, bile su štedljive i veoma poštovale trgovačke osobine. Bile su vješte, usprkos bogatstvu svoga oca, da nešto zakrpe kao i da se dotjeraju; često je majka govorila da moraju naučiti kuhati, kako bi znale da lijepo prirede ručak i da mogu stručno da izgrde kuharicu. Ne znajući za zadovoljstva van kuće i videći kako prolazi primjeran život njihovih roditelja, one su rijetko pogledale izvan kruga ove stare patrijarhalne kuće koja je, za njihovu majku, bila čitav svijet. Skupovi prilikom obiteljskih svečanosti bijahu sva njihova zemaljska uživanja. Uoči primanja u velikom salonu na drugome spratu u

kojem će se pojaviti gospođa Roguin, bivša gospođica Chevrel, koja je bila petnaest godina mlađa od svoje rođakinje i nosila dijamante; mladi Rabourdin, podšef u Glavnoj državnoj blagajni; gospodin Cesar Birotteau, bogati prodavač mirisa, i njegova žena, zvana gospođa Cesar; gospodin Camusot, najbogatiji trgovac svilom u ulici Bourdonnais, i njihov tast gospodin Cardot; dva do tri stara bankara, besprijekorne žene — dakle, uoči ovakvih posjeta spremanje srebra, saksonskog porculana, svijeća i kristala, lijepo složenog, unosilo je promjene u jednoliki život ovih triju žena, koje su se užurbavale kao redovnice za doček svog biskupa. Kad su, zatim, dvije djevojke, uveče nakon brisanja, trljan ja, prenošenja i slaganja blagdanskog posuđa, pomagale majci da se spremi za počinak, gospođa Guillaume im je govorila:

— Ništa danas nismo, djeco, uradile!

Kad im je, prilikom ovih svečanih posijela, „sestra vratarica" dopuštala da plešu, dozvoljavajući triktrak, vist i boston samo u svojoj spavaćoj sobi, ovaj ustupak je smatran za naj nevjerojatni ju sreću, isto tako veliku kao što je odlazak s gospodinom Guillaumeom na dva-tri velika plesa za vrijeme poklada. Najzad je uvaženi trgovac suknom priređivao, jedanput godišnje, jednu svečanost za koju ništa nije žalio. Ma koliko bili bogati i otmjeni uzvanici, dobro su pazili da ne izostanu s te svečanosti; jer su i najpoznatije trgovine tražile pozajmicu ili savjet od gospodina Guillaumea. Ali se dvije kćeri uvaženoga trgovca nisu koristile, kako bi se možda pomislilo, poukama što ih mladeži pruža svijet. One su i na ovim posijelima, koja su uostalom unošena u knjigu rashoda, nosile nakit zbog čije su prostote crvenjele do ušiju. Njihovo plesanje nije padalo u oči, a materinski nadzor dopuštao im je da u razgovoru s kavalirima upotrebljavaju samo ,,da“ i ,,ne“. Najzad im je zakon stare firme „Mačka koji se lopta“ nalagao da budu kod kuće u jedanaest sati, u vrijeme kad plesovi i svečanosti tek počinju. Tako su njihova zadovoljstva, prividno u skladu s bogatstvom oca, često zagorčavana okolnostima koje su proizlazile iz običaja i utvrđenog kućnog reda. Što se tiče njihova svakodnevnog života, jedna jedina opaska dopunit će njegovu sliku. Gospođa Guillaume je zahtijevala da se njene kćeri obuku jutrom rano, da svakog dana silaze u isto vrijeme, a propisivala je njihov posao kao u kakvom samostanu. Međutim je Augustina, slučajno, imala plemenitu dušu te je mogla da osjeti prazninu ovog života. Po koji put je gledala kao da ispituje dubinu ovih stepenica i vlažnih stovarišta. Pošto bi se zadubila u ovu samostansku tišinu, izgledalo je da iz daljine osluškuje nejasni žamor onog strasnog života koji više cijeni osjećaje nego stvari. U ovakvim trenucima njeno bi se lice zarumenjelo, ispuštala bi iz svojih ruku bijeli muslin na uglačanu hrastovu tezgu a uskoro joj je majka govorila, glasom koji je bio opor čak i kad je bio najljubazniji:

— Augustina, zlato moje, što si se ti zamislila?

Možda su dva romana ,,Hippolyte, grof de Douglas“ i „Grof de Comminges", što ih je Augustina našla u ormaru jedne kuharice koju je nedavno gospođa Guillaume otpustila, pridonijeli njenoj zamišljenosti. Ona je žudno gutala te romane za vrijeme dugih noći prošle zime. I tako su neka neodređena čežnja, prijatan glas, koža poput jasmina i plave Augustinine oči rasplamsale u duši jadnoga Lebasa žarku ljubav, ali i punu poštovanja. Kao nekim čudom, što je lako razumjeti, Augustini se sirotan nije nimalo sviđao; možda je to dolazilo otuda što ona nije znala za njegovu ljubav. Ali se u naknadu za to gospođica Virginija, koju, i pored njenih pedeset hiljada talira miraza, nitko nije htio za ženu, potajno divila dugim nogama, kestenjavoj kosi, velikim rukama i krepkom držanju prvoga pomoćnika. Ništa prirodnije od ove dvije suprotne strasti što su se razvile među mračnim tezgama kao što ljubičice cvatu u šumskom gustišu. Uporno i nijemo posmatranje koje se čitalo u očima ovih mladih ljudi, gonjenih neodoljivom potrebom za zabavljanjem usred ovih teških poslova i neke svete tišine, moralo je prije ili poslije da se izrodi u osjećaj ljubavi. Kad se netko navikne na jednu osobu, neosjetno u njoj otkriva vrijedne duševne osobine te najzad nedostatke i ne primjećuje više.

— Kako je ovaj čovjek počeo, naše kćeri će dočekati da uskoro padaju na koljena pred nekim kandidatom za ženidbu! — govorio je u sebi gospodin Guillaume čitajući prvi proglas kojim je Napoleon objavljivao regrutiranje.

Očajan što vidi kako mu vene starija kći, stari trgovac se tad sjeti da se oženio gospođicom Chevrel u skoro istim prilikama u kojima se nalaze Joseph Lebas i Virginija. Kakav divan posao da uda svoju kćer i ispuni jedan sveti zavjet, postupivši prema jednom siročetu onako velikodušno kako je nekada postupio, u sličnim prilikama, njegov predhodnik! Joseph Lebas, star trideset i tri godine, mislio je na prepreke, na petnaest godina razlike između sebe i Augustine. Prilično oštrouman, on je naslućivao namjere gospodina Guillaumea, a znao je da ovaj nipošto neće dopustiti da se mlađa uda prije starije. Jadni pomoćnik, čije je srce bilo isto tako dobro kao što su mu noge bile duge a prsa široka, šutke je patio.

Takvo je bilo stanje stvari u ovoj maloj republici koja je ličila na neku filijalu trapista usred ulice Saint-

Denis. Ali da bismo vjerno prikazali događaje i osjećanja van ove kuće, moramo se vratiti nekoliko mjeseci unazad, prije prizora kojim počinje ova historija. U kasnu večer prolazio je jedan mladić pored mračnog dućana k Mačku koji se lopta i zaustavio se tu, posmatrajući sliku koja bi svakog slikara zaustavila. Još neosvijetljeno stovarište crn jelo se a u dnu se vidjela trgovčeva blagovaonica. Bijelo rublje, srebro i kristal blistali su, a sve je to bilo uljepšano oštrom razlikom sjenke i svjetlosti. Prilike oca porodice i njegove žene, lica pomoćnika i divni oblici Augustine, a na dva koraka od nje jedna bucmasta djevojka, sve je to sačinjavalo veoma primamljivu sliku, ove glave su bile tako neobične a svako lice je odisalo neobičnom svježinom; tako se sigurno naslućivao mir, tihi red i skroman život ove porodice, da je za jednoga umjetnika, koji je svikao da prikazuje prirodu, bilo naprosto očajno da ovaj prizor smatra slučajnim. Prolaznik bijaše mladi slikar koji je, sedam godina prije toga, dobio prvu nagradu. Vraćao se iz Rima. Njegova duša obuzeta poezijom i oči zasićene Rafaelom i Michelangelom zaželjele su se prirodnosti, nakon dugog bavljenja u blistavoj zemlji gdje je umjetnost svuda razbacala svoja veličanstvena djela. Lažno ili prirodno, njegovo osjećanje je bilo takvo. Dugo vremena pod utjecajem talijanskih rasplamsalih strasti, srce mu je žudjelo za jednom od onih smirenih i skromnih djevica, kakve je u Rimu, na žalost, mogao samo na slikama da vidi. Od oduševljenja, kojim se njegova oduševljena duša ispuni dok je posmatrao ovu nenamještenu sliku, on, sasvim prirodno, prijeđe na duboko divljenje prema glavnoj ličnosti: Augustina je izgledala zamišljena i nije se ni doticala jela; zbog položaja svjetiljke koja joj je potpuno osvjetljavala lice, izgledala je da se njeno poprsje pokreće u vatrenom krugu koji je jasno ocrtavao crte njene glave i osvjetljavao je nekom nadzemaljskom svjetlošću. Umjetnik je i nehotice uporedi is izgnanim anđelom koji se sjeća neba. Neki skoro nepoznati osjećaj, neka kristalno čista i beskrajno snažna ljubav obuze mu srce. Pošto je za trenutak, ostao kao smrvljen pod teretom svojih misli, on se udalji od svoje sreće, dođe kući, ne okusi ništa i oka ne sklopi. Sutradan on uđe u svoju radionicu s namjerom da iz nje iziđe tek kad prikaže na platnu čaroliju ovog prizora čijom je uspomenom bio, tako reći, sav obuzet. Sve dotle nije bio potpuno sretan dok nije imao vjernu sliku svoga idola. Više puta je prošao ispred trgovine k Mačku koji se lopta; on se čak usudio da jednom ili dvaput uđe unutra prerušen, da bi izbliza vidio čarobno stvorenje koje je gospođa Guillaume zaklanjala svojim okriljem. Čitavih osam mjeseci, zabavljen svojom ljubavlju i slikanjem, on se ne pojavi pred najprisnijim prijateljima, zaboravivši svijet, poeziju, kazalište, muziku i svoje najdraže navike. Jednoga jutra Gjrpdet ukloni sve one prepreke što ih umjetnici znaju da upotrijebe da se do njih ne dođe, a koje znadu ;i da izbjegnu, dospije do njega i trže ga iz sanjarenja ovim pitanjem:

— Šta ćeš izložiti u Salonu?

Umjetnik šćepa svoga prijatelja za ruku, povuče ga u svoju radionicu, otkri jednu sliku na nogarima i jedan portret. Pošto je pažljivo i usplamtjela pogleda promatrao dva remek-djela, Girodet širi ruke i zagrli svoga prijatelja, ne mogući ni riječi da progovori. On je svoje uzbuđenje mogao da iskaže samo onako kako ga je osjetio, od srca srcu.

— Ti si zaljubljen? — reče Girodet.

Obadvojica su znali da su najljepši portreti
Tizijana, Rafaela i Leonarđa da Vincia plod bujnih osjećaja koji, u različitim prilikama uostalom, stvaraju sva remek-djela. Umjesto odgovora mladi umjetnik saže glavu.

— Kako si sretan što si mogao da se zaljubiš ovdje, po povratku iz Italije! Ne savjetujem ti da izlažeš ovakva djela u Salonu — doda slavni slikar. — Znaš, ove dvije slike neće moći ljudi da shvate. Još ne mogu da procijenim ove skladne boje, ovaj divni rad, ljudi još nisu navikli na tako uzvišene stvari. Slike što ih mi dajemo, dragi moj prijatelju, to su platna, obična platna. Vjere mi, bolje je da se bavimo stihovima i prevodimo klasike! Više slave možemo da očekujemo od toga no od naših bijednih slika.

I pored ovog prijateljskog mišljenja, dva platna bjehu izložena. Slika porodice napravila je prevrat, u slikarstvu. Ona je stvorila one ,,genre-slike“, po čijoj bi se ogromnoj količini na izložbama moglo pomisliti da su rađene zanatski i bez ikakvog umjetničkog nadahnuća. Sto se tiče portreta, malo je umjetnika koji se ne sjećaju ovog divnog platna što ga je javnost, po koji put dobar sudac, nagradila lovorovim vijencem a Girodet ga lično ukrasio njim. Ogromna masa se tiskala oko dviju slika. Gušio se svijet pred njima, kako kažu žene. Špekulanti i plemići htjeli su da ih plate suhim zlatom: umjetnik odlučno odbi da ih proda, a ne htjede da dozvoli ni da se prave kopije od njih. Ponudiše mu ogromnu sumu da dozvoli štampanje njihovo, ali ni trgovci nisu imali više sreće od ljubitelja umjetnosti. Mada je ovaj događaj zanimao sav svijet, on ipak nije odjeknuo u maloj Tebaidi,. u ulici Saint-Denis; no, došavši u posjetu gospođi Guillaume, notareva žena govorila je Augustini,. koju je silno voljela, o izložbi i objasnila joj cilj toga izlaganja. Sasvim je prirodno da

brbljanje gospođe Roguin izazva u Augustini želju da vidi slike i smjelost da stidljivo zamoli svoju rođakinju da je prati u Louvre. Rođakinja otpoče pregovore s gospođom Guillaume i na koncu dobije dozvolu da njena mala rođakinja napusti svoj dosadni posao za vrijeme od dva sata. Djevojka se progura kroz gomilu, do nagrađene slike. Ona zadrhta kao brezov list kad prepozna sebe. Augustina se uplaši i pogleda oko sebe da se pridruži gospođi Roguin, od koje je bješe odvojio talas svjetine. U tom trenutku ona ugleda ozareno lice mladoga slikara. Odjednom se ona sjeti lica jednog šetača koga je često radoznalo posmatrala, misleći da je to neki nov susjed.

— Vidite što sam stvorio nadahnut ljubavlju! — reče umjetnik na uho stidljivom stvorenju koje osta zapanjeno njegovim riječima.

Ona dobije neku nadprirodnu hrabrost da se progura kroz masu i stigne do svoje rođakinje koja :se još gurala kroz gomilu svijeta od koje nije mogla da se približi slici.

Ali se u Salonu dešava, u izvjesnim trenucima, da se dvije žene ne mogu slobodno kretati po izložbi. Gospođicu Guillaume i njenu rođakinju talasanje gomile odgurnu na dva koraka od druge slike. Slučaj je htio te se one lako približiše platnu čiji se predmet obrade jako cijenio, samo što je ovoga puta bilo jasno da ga je radio darovit čovjek. Uzvik iznenađenja notareve žene izgubi se u huci gomile; Augustina i protiv svoje volje zaplaka kad vidje ovaj čarobni prizor na platnu pa, ponesena nekim neobjašnjivim osjećanjem, ona stavi prst na usne, kad viđj'e dva koraka od sebe, ushićenu priliku mladoga slikara. Nepoznati odgovori klimanjem glave i pokaza na gospođu Roguin, kao na kakvog nezvanog gosta, da bi pokazao da ju je razumio. Ovo nijemo sporazumijevanje kao da opeče djevojku kojoj se učini da je maločas sklopila neku zavjeru s umjetnikom, te se osjećala kao da je učinila neku krivicu. Zagušljiva toplina, mnoštvo sjajnih haljina i vrtoglavica koju je Augustina osjećala od različitih boja, mnoštva ljudi živih ili naslikanih,
izobilja zlatnih okvira, sve je to baci u neki zanos od koga se ona uplaši još više. Ona bi se možda onesvijestila da nije, i pored ove zbrke osjećanja, osjetila neku čudnu radost u srcu, koja osvježi sve njeno biće. Pa ipak, ona povjerova da je njome ovladao satana čije je opasne zamke predskazivala gromka riječ svećenika. U ovom trenutku kao da je obuze ludilo. Ona primijeti da je do rođakinjinih kola prati onaj mladić sav ozaren od sreće i ljubavi. Sva obuzeta jednom novom draži, nekom opojnošću koja ju je vraćala prirodi, Augustina oslušnu moćni glas srca i više puta pogleda mladoga slikara, ne uspjevši da prikrije svoju zbunjenost. Nikada rumenilo njenih obraza nije jače odudaralo od bjeline njene puti. Tek tada opazi umjetnik ovu ljepotu u svem njenom sjaju, ovu stidljivost u svoj njenoj ljepoti. Augustina osjeti neku vrstu radosti pomiješane sa strahom, pomislivši da njeno prisustvo pričinjava sreću onome čije je ime na svima usnama i čiji talenat daje besmrtnost prolaznim slikama. Bila je voljena! Nije mogla da sumnja u to. Kad više nije vidjela umjetnika ove proste riječi odjekivale su joj još u srcu: „Vidite što sam stvorio nadahnut ljubavlju!" Učini joj se da joj uzburkano kucanje njenog srca pričinja bol, toliko neke čudne snage probudi u njenom biću zagrijana krv. Ona se pretvarala da je boli glava kako bi izbjegla da odgovara na pitanje svoje rođakinje u vezi sa slikom; ali se, na povratku, gospođa Roguin ne mogade da uzdrži a da ne ispriča gospodinu Guillaumeu o slavi što ju je postigao „Mačak koji se lopta", a Augustina zadrhta svim tijelom kad ču kako njena majka reče da će ići na izložbu da vidi svoju kuću. Djevojka se ponovo požali da joj nije dobro, te joj dozvoliše da se povuče i legne.

— Eto, kakva je korist od tog razgledanja — uzviknu gospodin Guillaume — glavobolja! Zar je to tako zanimljivo da se na slici vidi što čovjek svaki dan sreće na ulici? Ne govorite mi o tim umjetnicima, koji su, kao i vaši pisci, gladnice. Koga im đavola treba da moju kuću uzmu i da se njome izmotavaju na svojim slikama?

— Zbog toga možemo da prodamo koji aršin sukna više — primijeti Joseph Lebas.

Ova primjedba ne pomože da umjetnost i književnost ne budu osuđene pred sudom trgovine. Kao što se može i misliti, ovi razgovori ne dadoše neke nade Augustini, koja cijelu noć provede u ljubavnom sanjarenju. Događaji ovoga dana bili su kao kakav san koji je ona rado obnavljala u mislima. Ona se poda strahovanju, nađanju, kajanju i svim onim različitim osjećanjima koja su morala obuzeti ovakvo smireno i plašljivo srce kao što je bilo njeno. Kakvu samo prazninu osjeti ona u ovoj crnoj kući, a kakvo blago nađe u svojoj duši! Biti žena jednog obdarenog čovjeka, dijeliti slavu s njim! Kakvu li je pustoš morala učiniti ova misao u srcu djeteta odgajanog u ovoj porodici! Kakve li je sve nade morala iđa probudi ta misao u duši mladog stvorenja koje je, naviklo dotle na spremanje za običan život, zaželjelo raskoš i blijesak života! Jedna zraka sunca bila je pala u ovu tamnicu. Augustina odjednom zavolje. Toliki se osjećaji bjehu u njoj probudili u isti mah da im ona podlegnu ništa ne misleći. Zar ne stavlja ljubav u osamnaestoj godini svoju prizmu

između svijeta i očiju mlade djevojke? Nesposobna da nasluti grube sukobe koji proizlaze iz veze zaljubljene žene s čovjekom od mašte, ona povjerova da je pozvana da ovoga učini sretnim, ne opažajući nikakve suprotnosti između njega i sebe. Za nju je sadašnjost bila sva budućnost. Kad se njezin otac i majka vratiše, sutradan, iz Salona, njihova ožalošćena lica pokazivala su neko razočaranje. Prvo, slikar je povukao obadvije slike; a zatim, gospođa Guillaume je bila izgubila svoj kašmirski šal. U tome povlačenju slika, odmah nakon njene posjete Salonu, vidjela je Augustina finoću osjećanja koju žene uvijek znaju da cijene, čak i onda ako je jedva osjete.

Onoga jutra kad su, pri njegovu povratku s plesa, Theodorea de Sommervieuxa — to je bilo ime proslavljenog čovjeka koji je ispunjavao sve misli Augustine — polili pomoćnici „Mačka koji se lopta" dok je on čekao da se pojavi njegova ljupka prijateljica, koja sigurno nije znala da je on tu, dvoje zaljubljenih su se bili vidjeli tek četvrti put od prizora u Salonu. Prepreke što ih je strogi način života u Guillaumeovoj kući stvarao neobuzdanoj osjećajnosti umjetnika raspirivale su još jače njegovu strast prema Augustini. Kako da se priđe djevojci koja sjedi za tezgom između dviju takvih žena kao što su gospođica Virginija i gospođa Guillaume? Kako da čovjek dođe s njom u vezu, kad je majka nikako ne napušta? Vješt u izmišljan ju nesretnih slučajeva, kao i svi zaljubljeni, Theodore je vjerovao da mu je neko od pomoćnika suparnik, svi ostali su, po njegovu mišljenju bili na strani njegova suparnika. Kad bi izbjegao tolikim Argusima, on je gubio hrabrost pred strogim pogledom staroga trgovca ili gospođe Guillaume. Na sve strane prepreke, svuda samo očajanje! I sama žestina strasti sprečavala je mladoga slikara da se dosjeti nekome lukavstvu koje je izgleda, kod zatočenika i ljubavnika, posljednji napor rasuđivanja raspaljenog potrebom za slobodom ili ljubavlju. Theodore je lutao tada ulicama kao lud, kao da će mu jurnjava pomoći da izmisli neko lukavstvo. Pošto se namučio maštanjem, on se dosjeti da zlatom potkupi bucmastu služavku. Tako zaljubljeni poslaše jedno drugome nekoliko pisama, petnaest dana nakon onog nesretnog jutra kad su se gospodin Guillaume i Theodore onako pažljivo posmatrali. U ovom vremenu dvoje mladih se bjehu dogovorili da se viđaju u određeno vrijeme, nedjeljom, u Saint-Leu, za vrijeme službe božje ili na večernju. Augustina je bila poslala svome dragom Theodoreu spisak rođaka i porodičnih prijatelja, do kojih pokuša da dopre mladi slikar da bi zainteresirao za svoje ljubavne jade, ako bi to bilo moguće, nekog od ovih ljudi, zaokupljenih brigom o novcu i trgovini, kojima je nekoristoljubiva strast morala izgledati najčudnija, nečuvena računica. Ništa se, uostalom, nije izmijenilo kod „Mačka koji se lopta". Nitko, pa čak ni njena majka, ne opazi da je Augustina rastresena, da se ona, protivno zakonima kuće, penje u svoju sobu da pomoću lonca s cvijećem daje znake, da uzdiše i da je zamišljena. Ova okolnost će iznenaditi one koji su razumjeli duh ove kuće, u kojoj je misao zadahnuta poezijom bila u suprotnosti s bićima i stvarima u njoj, gdje nitko nije mogao da baci jedan pogled ili da čini pokret a da to drugi ne vide i podrobno ne ispitaju svrhu toga. Međutim, ništa prirodnije od toga: .skromni brod koji je plovio na burnim talasima pariškog mora, pod zastavom „Mačka koji se lopta", zahvatila je jedna od onih bura koje se mogu nazvati ekvinocijalnim, zbog njihovog vraćanja u jednakim razmacima vremena. Prije petnaestak dana, pet muškaraca od posade, gospođa Guillaume i gospođica Virginija dali su se na jedan izuzetan posao poznat pod imenom inventure. Prevrnuti su svi denčići i provjereno je koliko aršina ima u svakom, da bi se znala tačna vrijednost onoga što je ostalo. Pažljivo se ispitivala bilješka prikačena na denčiću, da bi se vidjelo kad je sukno kupljeno. Utvrđivala se sadašnja cijena robi. Uvijek na nogama, sa svojim aršinom u ruci, s perom iza uha, gospodin Guillaume je ličio na zapovjednika broda koji naređuje kamo da se krene. Svojim piskavim glasom, koji je prolazio kroz uzani otvor na podu da bi se čuo u dubinama magazina, izgovarao je one barbarske trgovačke izraze, koji nisu ništa drugo nego zagonetke: „Koliko od H-N-Z? — Prodano. — Šta je ostalo od Q-X? — Dva aršina. — Po kojoj cijeni? — Dodajte kod tri A sve J-J, sve M-P i ostatak od V-D-O." Hiljadu drugih rečenica isto tako razumljivih brujalo je preko tezgi kao stihovi suvremene poezije što bi ih recitirali romantičari podjarujući tako žar oduševljenja za nekog svog pjesnika. Uveče je Guillaume, zatvorivši se sa svojom ženom i pomoćnikom, saldirao račune, ponovo uvodio robu, pisao dužnicima i vršio procjenu onoga što je u radnji. Sve troje je radilo na tom ogromnom poslu čiji se rezultat nalazio na jednom kvadratu ministarskog papira i svjedočio da trgovina Guillaume ima toliko u novcu, toliko u robi, toliko u običnim i trasiranim mjenicama; da ne duguje ni pare, da joj drugi duguju sto ili dvije stotine hiljada franaka; da se glavnica uvećala; da će imanje, kuće i prihodi biti ili zaokruženi, ili povećani, ili udvostručeni. Otuda je dolazila potreba da se iznova počne, žešće no ikada, sa skupljanjem novih talira, a da nikad tim ustrajnim mravima ne padne na um da se zapitaju: „Čemu sve to?“ Koristeći se ovom godišnjom uzbunom, sretna je Augustina izmicala nadzoru svojih Argusa. Najzad, se, jedne subote uveče, završi pregled robe. Brojke ukupnog dobitka bile su s

dosta nula, te Guillaume za ovu priliku ublaži stroge naredbe koje su cijele godine vladale pred kraj objeda. Lukavi trgovac protrlja ruke i dozvoli svojim pomoćnicima da ostanu za stolom. Jedva da je svatko od ljudi iz posade popio svoju malu čašicu nekog domaćeg likera, kad se začu tandrkanje nekih kola. Porodica ode da gleda u kazalištu Pepeljugu, dok dva najmlađa pomoćnika dobiše po jedan talir od šest franaka i dozvolu da mogu da odu kamo hoće, ali da se u ponoć vrate.

Usprkos ovom remećenju utvrđenog reda, u nedjelju ujutru stari trgovac suknom se obrija još u šest sati, obuče odijelo kestenjave boje čiji su mu divni preljevi boja uvijek pričinjavali zadovoljstvo, prikači zlatne kopče na svoje široke svilene hlače; zatim, oko sedam sati, u trenutku kad su još svi u kući spavali, on se uputi maloj sobi za rad, do magazina na prvom spratu. Svjetlost je ulazila u tu sobicu kroz jedan prozor snabdjeven debelim gvozdenim prečagama koji je gledao na malo, četvrtasto dvorište, ograđeno tako pocrnjelim zidovima da je ličilo na kakav bunar. Stari trgovac otvori kapke ukrašene crnim limom, njemu tako dobro poznate, i podiže do polovine jedno prozorsko okno. Hladnoća iz dvorišta osvježi ustajali zrak ove sobe za rad koji je imao onaj miris svojstven pisarnicama. Trgovac je stajao, naslonivši ruku na prljavi naslon jedne fotelje od trske obložene safijanom čija se prvobitna boja bila izbrisala; izgledalo je da se koleba da li da sjedne na nju. On nježno pogleda pisarnicu s dvostrukim naslonom za knjige, gdje je bilo udešeno mjesto za njegovu ženu, preko puta njegova sjedišta, u jednom udubljenju načinjenom u zidu. Posmatrao je kartone obilježene brojevima, vrpce, alat, zumbu za obilježavanje sukna, kasu, predmete koji su tko zna odkud tu, i učini mu se da pred sobom vidi sjenu gazde Chevrela. On primače sebi stoličicu na kojoj je nekada sjedio u prisutnosti pokojnog gazde. Ovu stolicu, presvučenu crnom kožom, kroz koju je odavno virila struna na uglovima, mada se nije rasipala, namjesti on drhtavom rukom na isto mjesto gdje ju je bio ostavio njegov predhodnik; zatim, obuzet nekim uzbuđenjem koje se ne da opisati, on povuče za vrpcu zvonceta namještenog pored postelje Josepha Lebasa. Kad učini ovaj odlučni pokret, starac, koga su ove uspomene sigurno uzbuđivale, uze nekoliko mjenica ispred sebe i posmatrao ih je i ne videći ih, kad se odjednom ukaza Joseph Lebas.

— Sjednite tu — reče mu Guillaume pokazavši mu stolicu.

Kako stari trgovac nikad nije dopuštao da pomoćnik sjedne u njegovu prisustvu, Joseph Lebas uzdrhta.

— Sta mislite o ovim mjenicama? — zapita Guillaume.

— Neće biti isplaćene.

— Kako?

— Pa ja sam doznao da su prekjuče Etienne i drugovi izvršili isplatu u zlatu.

— Oho, oho — poviče trgovac — netko mora da je jako neraspoložen kad se tako ljuti. Govorimo o čemu drugom. Joseph, pregled robe je završen.

— Da, gospodine, i ovo je sad najveća dividenda koju ste ikad imali.

— Nemojte upotrebljavati te nove riječi. Recite prihod, Joseph. Znate li vi, dečko moj, da mi vama dugujemo pomalo za taj uspjeh? Eto zašto ja ne želim da vi odsad imate samo plaću. Gospođa Guillaume je došla na misao da vam ponudi učešće u dobiti. Šta velite, Joseph! „Guillaume i Lebas“, zar neće te dvije riječi da pretstavljaju jednu lijepu zajedničku firmu? Moglo bi se dodati i drugovi, da se zaokruži naslov.

Joseph Lebas se trudio da sakrije suze koje mu navriješe na oči.

— Ah, gospodine Guillaume! Čime sam ja mogao da zaslužim toliku dobrotu? Ja sam samo vršio svoju dužnost. Dosta je bilo i to što ste se vi zauzeli za jedno sir....

On je prevlačio desnim rukavom preko posuvraćenog dijela na svom lijevom rukavu i nije se usuđivao da pogleda starca, koji se smiješio misleći da treba ohrabriti ovoga skromnog mladića, kao nekada njega, da Se izjasni do kraja.

— Međutim — produži Virginijin otac — vi niste u tolikoj mjeri zaslužili tu naklonost, Joseph! Vi niste prema meni povjerljivi koliko sam ja prema vama. (Pomoćnik odjednom diže glavu.) Vi ste upućeni u novčane poslove kuće. Već dvije godine ja ne krijem nijedan svoj posao od vas. Ali vi?... Vi volite nekoga, a ni riječi mi o tome niste rekli. (Joseph Lebas pocrvenje.) — Ah, ah, — poviče Guillaume — vi ste dakle mislili da prevarite staroga lisca kao što sam ja? Mene, za koga znate da sam predvidio Leeocqovo bankrotstvo!

— Kako, gospodine — odgovori Joseph Lebas ispitujući pažljivo svoga gazdu kao i ovaj njega — kako ste doznali koga ja volim?

— Znam ja sve, vjetropire — reče mu uvaženi i lukavi trgovac uhvativši ga za uho. — Praštam to ja, isto sam tako i ja radio.

— I vi biste mi je dali?

— Da, s pedeset hiljada talira, a toliko ću ti još ostaviti, pa ćemo se baciti na nov posao s novom društvenom firmom. Još mnogo poslova ćemo mi posvršavati — poviče stari trgovac dižući se i mašući rukama. — Vidiš, zete, postoji samo trgovina! Oni koji se pitaju kako se zadovoljstvo nalazi u trgovini glupači su. Nanjušiti poslove, znati se snaći na tržištu, čekati nestrpljivo, kao u kocki, da li su fitienne i kompanija pred bankrotstvom, vidjeti kako prolazi puk carske garde odjeven u naše sukno, podmetnuti nogu susjedu, časno i pošteno, proizvoditi jeftinije od drugih; gledati kako se jedan posao pojavljuje, počinje, raste, koleba se i uspijeva, poznavati kao kakav ministar policije sve mogućnosti trgovačkih kuća da se ne bi udarilo pogrešnim putem; ne poklecnuti pred propašću; imati prijatelja, putem dopisivanja, u svim gradovima gdje se trguje suknom, zar nije to neprekidna kocka, Joseph? To tek znači živjeti! Ja ću umrijeti u toj huci, kao stari Chevrel, osjećajući se sasvim ugodno u njoj.

— Onda, Joseph, jadni moj dečko, šta je tebi?

— Ah! ja je volim, toliko je volim, gospodine Guillaume, da me srce izdaje, ja mislim...

— Pa lijepo, dečko — reče raznježeni trgovac — sretniji si nego što misliš, jer te ona, vjere mi, voli. Znam ja to!

On zatrepta svojim malim zelenim očima pogledavši svoga pomoćnika.

— Gospođice Augustina! gospođice Augustina! — poviče Joseph Lebas u svom oduševljenju.

Baš je htio da istrči iz sobe za rad, kad osjeti da ga dočepa neka gvozdena ruka, i njegov gazda, zaprepašćen, snažno ga privuče sebi.

— Šta tu ima posla Augustina? — zapita Guillaume, čiji glas namah sledi nesretnoga Josepha Lebasa.

— Pa zar ne... volim... ja nju? — reče pomoćnik mucajući.

Zbunivši se zbog toga nedostatka oštroumnosti, Guillaume ponovo sjede i zaroni svoju šiljatu glavu u ruke da razmisli o čudnom položaju u kcme se nalazio. Joseph Lebas, postiđen i očajan, osta stojeći.

— Joseph — nastavi trgovac s dostojanstvenom hladnoćom — govorio sam vam o Virginiji. Ljubav se ne naručuje, ja to znam. Poznajem vas kao povjerljiva čovjeka, zaboravit ćemo ovo. Nikad neću udati Augustinu prije Virginije. Vaše učešće u dobiti bit će deset posto.

Pomoćnik, kome ljubav uli neku čudnu hrabrost i rječitost, sklopi ruke, uze riječ i s toliko topline i osjećajnosti je govorio, čitavih četvrt sata, Guillaumeu, da se položaj izmijeni. Da je bio u pitanju kakav trgovački posao, trgovac bi već unaprijed znao da se odluči; ali, bačen na hiljadu milja daleko od trgovine, na moru osjećanja bez kompasa, on se kolebao pred jednim tako čudnim događajem, kako ga je on u sebi nazivao. Dobar po prirodi, on započe da brblja.

— Eh, do vraga, Joseph, pa ti znaš da sam ja ta dva djeteta dobio u razmaku od deset godina! Gospođica Chevrel nije bila lijepa, a međutim ne može da se požali na mene. Učini što i ja. Ta, ne plači; jesi li lud! Sta da radiš? Možda će se to dovesti u red, vidjet ćemo. Uvijek ima načina da se čovjek izvuče iz škripca. Nismo mi muškarci uvijek sramežljivi ljubavnici prema ženama. Razumiješ li me? Gospođa Guillaume je pobožna i... Samo hrabro, dijete moje, uzmi pod ruku Augustinu, kad se pođe na službu božju.

To nekoliko rečenica nabaca Guillaume s brda s dola. Zaključak očara zaljubljenoga pomoćnika: on je već tražio nekoga od svojih prijatelja za gospođicu Virginiju, dok je izlazio iz počađale sobe za rad, i stežući ruku svome budućem tastu on mu je svojim držanjem davao na znanje da će se sve urediti.

—Šta će sad misliti gospođa Guillaume?

Ova misao je strahovito mučila dobričinu trgovca kad ostade sam.

Za doručkom, gospođa Guillaume i Virginija, kojima trgovac ništa još nije rekao o svome neuspjehu, obješenjački su posmatrale Josepha Lebasa koji je bio strahovito zbunjen. Tom svojom stidljivošću pomoćnik zadobi naklonost svoje punice. Poštovana gospa se toliko raspoloži, da pogleda smješeći se gospodina Guillaumea, i započe sa šalama koje se od pamtivijeka prave u ovim primjernim porodicama. Ona usporedi stas Virginije i Josepha, tražeći da stanu jedno pored drugoga i izmjere svoju visinu. Zbog ovog udešavanja namrgodi se čelo oca porodice, i on čak pokaza toliku ljubav prema pristojnosti, te naredi da Augustina uzme za ruku prvoga pomoćnika pri odlasku u Saint-Leu. Iznenađena ovom pažnjom muškarca, gospođa Guillaume počasti svoga muža klimanjem glave u znak odobravanja. Povorka tako krenu od kuće u redu koji susjedima nije mogao da pruži priliku za zlobna tumačenja.

— Ne mislite li, gospođice Augustina — govorio je pomoćnik dršćući — da bi žena jednog trgovca koji uživa dobar glas, kao na primjer gospodin Guillaume, mogla da se zabavlja malo više no što se zabavlja gospođa vaša majka, mogla bi da ima dijamante, da se vozi kolima? Oh! kad bih se ja oženio, trudio bih se

svim silama da svoju ženu učinim sretnom. Ja je ne bih držao za tezgom. Znate, u trgovini suknom žene nisu više tako potrebne kao što su nekada bile. Gospodin Guillaume je bio u pravu kad je postupao kao što on postupa, tako je uostalom htjela njegova supruga. Ali da jedna žena zna da pomogne u knjigovodstvu, u trgovačkom dopisivanju, u prodaji na sitno, u narudžbinama, u svom domazluku, da ne bi sjedila besposlena, to je sve. U sedam sati, kad se zatvori dućan, ja bih se zabavljao, išao bih u kazalište i među svijet... Pa vi me ne slušate?

— Da, gospodine Joseph. Šta mislite vi o slikarstvu? To je lijepo zanimanje.

— Da, ja poznajem jednog soboslikarskog majstora, gospodina Lourdoisa, koji ima novaca.

Zastajkujući tako, porodica stiže do crkve Saint-Leu. Tu gospođa Guillaume uze stvar u svoje ruke i uze pored sebe, prvi put, Augustinu. Virginija zauze mjesto na četvrtom sjedištu, pored Lebasa. Za vrijeme propovijedi sve je bilo kako treba između Augustine i Theodorea, koji se žarko molio svojoj obožavanoj, stojeći iza jednog stupa; ali za vrijeme podizanja, gospođa Guillaume opazi, malo kasno, da njena kći Augustina drži naopako knjigu. Taman se spremala da je ozbiljno izgrdi, kad, spustivši pogled, ona prestade da čita i zagleda se u pravcu pogleda svoje kćeri. Pomoću svojih naočari, ona vidje mladoga umjetnika čija je veoma uglađena spoljašnjost odavala prije nekog konjičkog kapetana na odsustvu nego trgovca iz predgrađa. Teško je pretpostaviti razjarenost gospođe Guillaume, koja je laskala sebi da je savršeno odgojila svoje kćeri, kad vidje da Augustina gaji neku potajnu ljubav, opasnu, po njenom mišljenju, zbog Augustinine čednosti i neznanja. Učini joj se da je njena kći do srži pokvarena.

— Držite najprije kako treba svoju knjigu, gospođice — reče ona tiho, ali drhteći od srdžbe.

Ona ljutito dočepa izdajnički molitvenik i okrete ga kako treba da stoji.

— Ne usuđujte se nipošto da gledate na drugu stranu osim na svoj molitvenik — doda ona — inače ćete sa mnom imati posla. Nakon mise, ja i otac ćemo razgovarati s vama.

Augustina se osjeti kao gromom pogođena od ovih riječi. Ona osjeti da će sad pasti u nesvijest; ali, kako je osjećala bol a U isto vrijeme se bojala da ne napravi bruku u crkvi, ona se junački uzdrža. Lako je, međutim, bilo pogledati u kakvom se stanju nalazila: po molitveniku, koji je drhtao u njenoj ruci, i po suzama koje su joj kapale na listove molitvenika dok ih je okretala. Po ljutitim pogledima koje mu je upućivala gospođa Guillaume, umjetnik vidje u kakvoj se opasnosti nalazi njegova ljubav, i on iziđe, strahovito ozlojeđen i spreman na sve.

— Idite u svoju sobu, gospođice — reče gospođa Guillaume svojoj kćeri kad se vratiše kući — pozvat ćemo vas; ali se ne usuđujte da iziđete iz sobe.

Razgovor između supruga bio je toliko tajanstven đa se ni riječ nije mogla čuti. Međutim je Virginija, koja je hrabrila svoju sestru najljepšim izgledima, čak ponudila da se privuče vratima spavaće sobe svoje majke, gdje se vodio razgovor, da načuje koju riječ. Kad je prvi put silazila s trećeg sprata na drugi, ona ču oca kako viče:

— Pa vi hoćete đa ubijete svoju kćer, gospođo?

— Jadno moje dijete — reče Virginija svojoj uplakanoj sestri — tata te uzima u zaštitu!

— A šta namjeravaju da učine s Theodoreom? — zapita bezazleno stvorenje.

Radoznala Virginija ponovo siđe; ali se ona, ovaj put, duže zadrža i doznade da Lebas voli Augustinu. Bilo je pisano da jedna kuća, inače tako mirna, postane pakao toga znamenitog dana. Gospodin Guillaume natjera u očajanje Josepha Lebasa povjerivši mu da Augustina voli nekog stranca. Lebas, koji je obavijestio svoga prijatelja da zaprosi gospođicu Virginiju, vidje porušene sve svoje nade. Gospođica Virginija dobi glavobolju, utučena saznanjem da ju je Joseph u neku ruku odbio. Razdor posijan između dvoje supružnika razgovorom o Augustini, kad su se, treći put u životu, razišli u mišljenju, strahovito se osjećao. Najzad se u četiri sata poslije podne pojavi pred ocem i majkom Augustina, blijeda, drhteći i crvenih očiju, Jadno dijete ispriča naivno suviše kratku historiju svoje ljubavi. Ohrabrena govorom svoga oca, koji joj obeća da će je šutke saslušati, ona se nešto malo oslobodi kad izgovori pred svojim roditeljima ime svog dragog Theodorea de Sommervieux i obješenjački naglasi plemićku oznaku njegova imena. Osjećajući neku naročitu draž što govori o svojoj ljubavi, ona se osmjeli da izjavi, s nekom bezazlenom pouzdanošću, da ona voli gospodina de Sommervieuxa, da mu je pisala i sa suzama u očima doda:

—Unesrećili biste me da me date kome drugom.

— Ali, Augustina, zar vi ne znate šta je to slikar? — poviče užasnuta majka.

— Gospođo Guillaume — reče stari otac ušutkavši svoju ženu. — Augustina — rese on — svi umjetnici su gladnice. Oni su rasipnici i uvijek tjeraju kapom vjetar. Pomagao sam ja pokojnog gospodina

Josepha Verneta, pokojnog gospodina Lekaina i pokojnog gospodina Hoverrea. Ah! da ti znaš koliko su puta gospodin Hoverre, gospodin vitez de Saint- Georges, a naročito gospodin Philidor, podvalili onom jadnom ocu Chevrelu! Čudni su to ljudi, znam ja to dobro; svi oni lijepo pričaju, držanje... Ah! nikada tvoj gospodin Sumer... Som...

—De Sommervieux, oče.

— Pa dobro, neka bude, de Sommervieux! nikad on neće biti s tobom tako ljubazan kao što je bio sa mnom gospodin vitez de Saint-Georges, kad sam jednog dana dobio jednu parnicu protiv njega. Bili su to nekada otmjeni ljudi.

— Ali, oče, gospodin Theodore je plemić, a pisao mi je da je bogat. Njegov otac se zvao vitez de Sommervieux, prije Revolucije.

Na ove riječi gospodin Guillaume pogleda svoju narogušenu bolju polovicu koja, kao žena koja se s nečim ne slaže, udaraše nogom po podu ne govoreći ni riječi; ona je čak izbjegavala da ljutito pogleda Augustinu i izgledalo je da svu odgovornost, za jednu tako ozbiljnu stvar baca na gospodina Guillaumea, pošto njeni savjeti nisu poslušani: pa ipak, i pored njene prividne hladnoće, kad vidje kako njezin muž blago postupa u nesreći koja nema ničeg trgovačkog u sebi, ona povika:

— Vi ste, gospodine, zaista slabi prema mojim kćerima... ali...

Tandrkanje nekih kola koja se zaustaviše pred kapijom odjednom prekide prekoravanje koga se stari trgovac već pribojavao. Za tren oka gospođa Roguin se nađe usred sobe posmatrajući tri učesnika ovog domaćeg prizora.

— Sve ja znam, rođakinjo — zaštitnički reče ona.

Gospođa Roguin je imala jednu manu: vjerovala je da žena jednog pariškog notara može da igra ulogu kaćiperke.

— Sve ja znam — ponovi ona — i ja dolazim u Noinu barku kao golubica, s maslinovom grančicom. Pročitala sam ovu alegoriu u Geniju kršćanstva — reče ona, okrenuvši se gospođi Guillaume. — Mora vam se dopasti, rođakinjo, ova poredba. Znate li vi — doda ona smešeći se na Augustinu — da je taj gospodin de Sommervieux divan čovjek? Jutros mi je dao moj portret majstorski izrađen. Vrijedi to bar šest hiljada franaka.

Kad ovo reče, ona lagano pljesnu po ruci gospodina Guillaumea. Stari trgovac nije mogao da se uzdrži da ne napući usne, što mu se često dešavalo.

— Ja odlično poznajem gospodina de Sommervieux — nastavi golubica. — Otprije petnaest dana on dolazi na moja posijela i na njima je on najmiliji gost. On mi je povjerio svoje jade i uzeo me za advokata. Jutros sam saznala da on voli Augustinu i da će se oženiti njome. Ah! rođakinjo, ne mašite tako glavom u znak neodobravanja. Znajte da će on postati baron i da je naimenovan Vitezom Legije časti lično od imperatora, u Salonu. Roguin je postao njegov notar i poznaje dobro njegove poslove. E vidite, gospodin de Sommervieux ima dvanaest hiljada livara rente od svojih dobara. Znate li vi da tast čovjeka kao što je on može da postane nešto, na primjer načelnik. Zar niste vidjeli kako je gospodin Dupont postao grof Carstva i senator što je došao da, u svojstvu načelnika, čestita imperatoru ulazak u Beč? Oh! taj će brak biti sklopljen. Ja obožavam toga divnog mladića. Njegovo ponašanje prema Augustini je kao u romanu. Bit ćeš ti sretna, mala moja, i svi će ti zavidjeti. K meni dolazi na sedeljke vojvotkinja de Carigliano, koja je luda za gospodinom de Sommervieux. Neki zli jezici vele da ona dolazi samo zbog njega, kao da se jedna jučerašnja vojvotkinja ne može da pojavi kod jedne žene iz porodice Chevrel koja za sobom ima sto godina časnog građanskog života. — Augustina — nastavi gospođa Roguin nakon kratkog odmora — vidjela sam portret. Bože, kako je lijep! Znaš li ti da je imperator htio da ga vidi? On je smijući se rekao zamjeniku upravnika grada da bi on primio na sebe da Evropu sačuva od rata zauvijek, kad bi bilo više žena kao što je ta, na njegovu dvoru, kad mu dolaze kraljevi. Zar nije to laskavo?

Bure kojima je počeo ovaj dan bile su slične onima u prirodi — nakon njih je nastupilo tiho i vedro vrijeme. Gospođa Roguin je znala tako uvjerljivo da govori, ona je znala da dirne toliko žica u tvrdim srcima gospodina i gospođe Guillaume, da najzad ona naiđe na jednu koju iskoristi potpuno. U ovim čudnim vremenima trgovina i bankarstvo su ludo željeli da uđu u plemićke redove i generali Carstva su prilično iskoristili ove želje. Gospodin Guillaume je odlučno ustajao protiv ove žalosne strasti. Njegova omiljena načela bila su da žena treba da se uda za čovjeka iz svoje sredine, da bi bila sretna; uvijek čovjek bude kažnjen, prije ili kasnije, što je htio suviše visoko da se digne; ljubav je tako neotporna prema domaćim brigama da supružnici moraju da nađu jedno kod drugoga vrlo mnogo ozbiljnosti da bi bili sretni; ne treba

da supružnici budu jedan od drugoga pametniji, jer treba prije svega da se razumiju; muž koji govori grčki i žena latinski izložili bi se opasnosti da umru od gladi. Sam Guillaume je izmislio tu izreku. On je tako sklopljene veze poredio s onim starim suknom od svile i vune, kod kojeg je najzad svila prosjekla vunu. Pa ipak se u dnu srca ljudskog nalazi toliko taštine da mudrost kormilara koji je tako dobro upravljao „Mačkom koji se lopta" podlegnu upornoj slatkorječivosti gospođe Roguin. Stara gospođa Guillaume prva pronađe u naklonosti svoje kćeri pobude da odustane od svojih načela i da pristane da primi u kuću gospodina de Sommervieux, odlučivši da će ga podvrgnuti strogom ispitu.

Stari trgovac ode da nađe Josepha Lebasa i obavijesti ga o stanju stvari. U pola sedam sati, u blagovaonici, koju je slikar proslavio, iskupiše se pod njenim staklenim krovom gospođa i gospodin Roguin, mladi slikar i njegova ljupka Augustina, Joseph Lebas koji je strpljivo podnosio svoju sudbinu i gospođica Virginija čija je glavobolja bila prestala. Gospodin i gospođa Guillaume vidjeli su svoju djecu udomljenu a „Mačka koja se lopta“ u sigurnim rukama. Njihovo zadovoljstvo je bilo potpuno kad im Theodore, dok se služilo voće, predade divnu sliku koju oni nisu mogli da vide, a koja je pretstavljala unutrašnjost te stare trgovine što im je donijela toliko sreće.

— Divna je stvar! — poviče Guillaume. — Pa ipak. Ne bi čovjek mogao da vjeruje da je netko htio dati za to trideset hiljada franaka...

— Pa to je zbog toga, što se tu vide trake moje kape! — prihvati gospođa Guillaume.

— I ovo rasprostrto sukno — doda Lebas — rukom bi ga čovjek uhvatio.

— Sukno uvijek lijepo izgleda – odgovori slikar. — Mi, današnji slikari, bili bismo veoma sretni kad bismo postigli savršenstvo sklada antičkog suknarstva.

— Vi dakle volite trgovinu suknom? — poviče otac Guillaume. — E pa, vjere mi, ovamo ruku, mladi prijatelju. Pošto vi cijenite trgovinu, složit ćemo se. A zašto bi je čovjek prezirao? Svijet je otpočeo trgovinom, pošto je Adam prodao raj za jednu jabuku. To već nije bio dobar pazar!

Stari se trgovac poče grohotom i bez ustručavanja da smije, podstaknut šampanjcem koji je nemilice točio. Mladi umjetnik dođe do zaključka da su njegovi budući rođaci prijatni ljudi, toliko je bila gusta koprena na njegovim očima. On se čak nije ustručavao da ih razveseli lijepim šalama. Svima se svidio. Kad se uveče bogato namješteni salon, da se poslužimo izrazom gospodina Guillaumea, ispraznio, dok se gospođa Guillaume šetkala od stola do kamina, od velikog svijećnjaka do malog, hitro gaseći svijeće, poštenjačina trgovac, koji se vrlo dobro razumio u trgovinu i novac, dovede sebi svoju kćer Augustinu; pošto ju je posadio sebi na koljena, on odpoče:

— Drago moje dijete, ti ćeš se udati za svoga de Sommervieuxa, kad ti to hoćeš; ti imaš pravo da raspolažeš svojom srećom. Ali mene ne može čovjek da prevari s onih trideset hiljada franaka što ih čovjek zaradi kvareći fino platno. Novac koji tako brzo dođe, brzo i ode. Zar nisam čuo toga vjetrogonju večeras kako kaže da je novac okrugao da bi se kotrljao. Ako je okrugao za rasipnike, on je plosnat za štedljive ljude koji ga slažu na gomilu. Taj lijepi dečko hoće da ti nabavi kola i dijamante. On ima novaca, neka ih troši na tebe po svojoj volji, ja nemam ništa protivu toga. Ali što se tiče onoga što ti ja dajem, ne želim da mukom uštеđeni taliri odu na kola i druge igračke. Tko suviše troši, nikad nije bogat. Ne može se još kupiti sav Pariz s tvojih sto hiljada talira miraza. Dobro će ti doći jednoga dana koja stotina hiljada franaka, a ja ću ih, vjere mi, zadržati što mogu duže. Ja sam dakle pozvao nasamo tvoga budućeg, a čovjeku koji je doveo Lecocqa do bankrotstva nije bilo teško da nagovori jednog umjetnika da ženin miraz ostane na njeno ime. Ja ću dobro paziti da se u ugovoru utvrde pokloni koje on namjerava da učini. Nadam se, vjere mi, dijete moje, da ću postati djed, želim već da se zabavljam unučićima: zakuni mi se sad da ništa nećeš potpisati, u pitanju novca, a da se ne posavjetuješ sa mnom; a ako ja uskoro pođem za ocem Chevrelom, zakuni mi se da ćeš pitati za savjet mladog Lebasa, tvoga svaka. Obećaj mi to.

— Da, oče, ja vam se zaklinjem.

Na ove riječi, izgovorene blagim glasom, starac poljubi svoju kćer u oba obraza. Te večeri su svi zaljubljeni spavali skoro isto tako mirno kao gospodin i gospođa Guillaume.

Nekoliko mjeseci nakon ove značajne nedjelje pred glavnim oltarom crkve u Saint-Leu obaviše se dva potpuno različita vjenčanja. Pred oltarom se pojaviše Augustina i Theodore ozareni srećom, očiju blistavih od ljubavi, odjeveni u divna odijela, dok su ih vani čekala raskošna kola. Došavši sa svojom porodicom u pristojnim najmljenim kolima, Virginija je išla skromno za svojom mlađom sestrom, obučena najobičnije i naslonjena na ruku svoga oca, kao sjenka potrebna skladu ove slike. Gospodin Guillaume se trudio svim silama da izradi u crkvi da se Virginija vjenča prije Augustine; ali je on s bolom u duši vidio da se i više i

niže svećenstvo u svakoj prilici obraća prvo najljepše odjevenoj nevjesti. On ču kako neki njegovi susjedi hvale zdrav ukus gospođice Virginije koja je, govorili su oni, priredila najskromniju svadbu i ostala vjerna običajima svoga kraja; iz zavisti oni uputiše nekoliko zajedljivih šala na račun Augustine koja se udala za umjetnika i plemića; oni dodadoše, užasnuti, da ako Guillaumei streme da se uzdignu, onda je trgovina suknom propala. Kad jedan stari trgovac lepezama reče da će je ova izjelica dovesti do prosjačkog štapa, otac Guillaume je čestitao sebi na opreznosti prilikom sklapanja bračnog ugovora. Uveče, nakon sjajnog bala s obilnom večerom, kakve se danas ne priređuju, gospodin i gospođa Guillaume ostadoše u svojoj kući u ulici Colombier, gdje je i svadba bila, gospodin i gospođa Lebas vratiše se u svojim najmljenim kolima u staru kuću u ulici Saint-Denis da tu produže da upravljaju brodom „Mačka koji se lopta", umjetnik opijen srećom uze u naručje svoju dragu Augustinu, uze je iz zatvorenih kola kad stigoše u ulicu Trois-Freres i odnese je u umjetnički namješten stan.

U bezgraničnoj strasti, koja je obuzimala Theodorea, prođe mladencima skoro cijela godina i ni najmanji oblak ne pomuti ažurno nebo nad njima. Za ovo dvoje zaljubljenih život nije bio nimalo mučan. Theodore je ispunjavao svaki dan nevjerojatnim preljevima strasti, on je umio da razbuktalost strasti odmijeni onim odmorom punim slatke iznemoglosti u kome su duše u takvom ushićenju da u njemu izgleda zaboravljaju na tjelesnu vezu. Nesposobna da o svemu razmisli, ushićena Augustina se predavala promjenljivosti svoje sreće: mislila je da nije sve učinila ako se ograniči samo na to da svu sebe unese u brak; prostodušna i naivna, ona, uostalom, nije znala ni za kaćiperstvo odbijanja da bi se još jače privuklo, ni za podčinjavanje muža namještenom ćudljivošću, kako to već umiju djevojke iz viših krugova; ona je i suviše voljela da bi računski gledala na budućnost i nije mogla da zamisli da će jedan takav život, pun čari, ikada prestati. Sretna što je ona sve zadovoljstvo svoga muža, ona je vjerovala da će ta neobuzdana ljubav biti uvijek njezin najljepši ukras, kao i da će njena odanost i pokornost biti vječna privlačnost. Najzad se ona uslijed te ljubavne sreće toliko poljepša a njena ljepota je nadahnu gordošću i uvjerenjem da može uvijek da vlada čovjekom kojeg tako lako oduševljava kao gospodina de Sommervieux. Postavši žena, ona osim ljubavi ništa više nije naučila. Usred ove sreće ona je ostala mala, bezazlena djevojčica koja je skučeno živjela u ulici Saint-Denis i ni pomislila nije da se uputi u način ponašanja i običaje društva u kome je trebalo da živi. Kako je njezin govor bio govor ljubavi, ona je zaista unosila u nj izvjesnu gipkost duha i nesvakidašnje izraze; ali se ona služila jezikom zajedničkim svima ženama što su obuzete strašću u kojoj se, kako izgleda, snalaze kao riba u vodi. Ako je Augustina slučajno iskazala neku misao koja se ne bi slagala s njegovim načinom mišljenja, mladi umjetnik se smijao kao što se čovjek smije prvim pogreškama jednog stranca koje najzad dosade ako se ovaj ne popravlja. Po isteku ove godine koja je isto tako brzo prošla kao što je bila lijepa, i pored tolike ljubavi, Sommervieux osjeti jednoga jutra potrebu da se vrati svome poslu i svome načinu života. Žena mu je bila trudna. Ponovo se viđao sa svojim prijateljima. Cijele te mučne godine, kada mlada žena prvi put hrani svoje dijete, on je zaista predano radio; no po koji put on je zalazio u otmjeno društvo da sebi potraži razonode. Najradije je odlazio u kuću vojvotkinje de Carigliano, koja je najzad uspjela da privuče sebi slavnoga umjetnika. Kad se Augustina oporavila, kako njenom sinu nije više bila potrebna ona brižljiva njega koja majku sprečava da se pojavljuje u društvu, Theodore je zaželio da osjeti uživanje što nam ga pruža samoljublje kad se pojavimo u društvu s lijepom ženom kojoj svi zavide i dive joj se. Bila je to nova žetva zadovoljstva za Augustinu da se pojavljuje u salonima obasjana slavom svoga muža i praćena zavidljivim pogledima žena; ali to je bio posljednji odsjaj njene bračne sreće. Ona poče da vrijeđa taštinu svoga muža pokazivanjem svoga neznanja, mada se trudila da ga prikrije, nepravilnošću svoga jezika i skučenošću svojih misli. Njegova narav, za čitave dvije i po godine ukroćena prvim ljubavnim zanosom, ponovo se javi onakva kakva je bila i ranije, jer se, sa stišavanjem strasti, on vrati svom ranijem životu na koji je bio zaboravio za izvjesno vrijeme. Viši duhovi imaju uvijek prava da se bave poezijom, slikarstvom i prekrasnim uživanjima uobrazilje. Ove potrebe jedne ličnosti jaka duha nisu se kod Theodora umanjile za ove dvije godine, one su samo bile našle nove hrane. Kad je umjetnik prošao uzduž i poprijeko ljubavnim vrtom, i kad je, kao što čine djeca, nabrao puno naručje ruža i različaka i ne cpažajući da ih ne može da drži, prizor se promreni. Ako bi slikar pokazivao svojoj ženi skice svojih najljepših slika, čuo bi gdje uzvikuje kao što bi uzviknuo otac Guillaume: „To je zaista lijepo!" Ovo hladno divljenje nije proizlazilo iz savjesnog promatranja stvari, već iz potrebe da se kaže topla riječ mada interesiranje za stvar i ne postoji. Augustina je više voljela jedan pogled nego najljepšu sliku. Jedino uzvišeno osjećanje za koje je ona saznala bilo je osjećanje ljubavi. Najzad i sam Theodore nije mogao a da ne prizna jednu očevidnu istinu: njegova je žena bila neosjetljiva prema poeziji, nije mu bila dorasla, ona nije učestvovala u promjenama njegova raspoloženja, u njegovim oduševljenjima,

radostima i bolovima; ona je imala obične poglede stvarnoga života, dok se on bavio uzvišenim mislima. Obični duhovi ne mogu da primijete patnje jednog bića koje je primorano, vezano za neko drugo biće najprisnijim osjećanjem, da neprestano uzdržava najdraže uzmahe svoje misli i da uništava slike koje je stvorilo gonjeno na to nekom tajanstvenom silom. Za to biće je ovo mučenje toliko strasnije što je prvi zahtjev ljubavi, koju gaji prema svome bračnom drugu, da jedno od drugoga ništa ne kriju i da su im isto tako u skladu misli kao i stremljenja duše. Ne može se čovjek nekažnjeno oduprijeti prirodi: ona je neumoljiva kao i nužda koja je, nema sumnje, neka vrsta neumitnog društvenog zakona. Sommervieux se povuče u tišinu svoga ateljea, nadajući se da će život među umjetnicima preobraziti njegovu ženu i razviti u njoj začmale klice višeg duhovnog života za koje izvjesni obdareni ljudi vjeruju da se u svakom čovjeku nalaze; ali je Augustina bila jako pobožna i razgovori umjetnika su je plašili. Prilikom prve večere koju je priredio Theodore, ona ču jednog mladog slikara gdje kaže s onom djetinjastom bezbrižnošću koju ona nije mogla da shvati i koja isključuje svako bezvjerje u jednoj šali:

— Ali, gospođo, vaš raj valjda nije ljepši od Rafaelova Preobraženja? E, vidite, a ja sam se umorio posmatrajući tu sliku.

Augustina je unijela sobom u to duhovito društvo neko nepovjerenje koje je svima palo u oči, ona je bila na smetnji. Umjetnici kojima netko smeta nemilosrdni su: oni izbjegavaju ili se rugaju. Osim drugih smiješnih osobina gospođa Guillaume je imala i tu da je pretjerano cijenila dostojanstvo udate žene; mada se često rugala tome, Augustina nije mogla da ne oponaša, bar u izvjesnoj mjeri, pretjeranu čednost svoje majke. Ova pretjerana stidljivost, koju čestite žene rijetko izbjegavaju, podstače na nekoliko epigrama u čijem je nevinom ruganju i suviše umjerenosti, da bi se Sommervieux mogao da naljuti. Čak kad bi bile i oštrije, ove šale su bile samo uobičajeno peckanje između prijatelja. Ali ništa nije moglo da bude nevino za Theodorea čija je duša bila osjetljiva prema svemu što na nju izvana djeluje. Tako on poče da hladni, a ta je hladnoća samo mogla da se pojača. Da se dođe do bračne sreće, potrebno je popeti se na planinu čija je uska zaravan blizu glatkog i sklizavog obronka, a slikareva je ljubav već silazila niz taj obronak. On je smatrao da je njegova žena nesposobna da procijeni moralne pobude koje su opravdavale, po njegovu mišljenju, njegovo čudno ponašanje prema njoj, a bio je uvjeren da je potpuno nevin kad je od nje skrivao misli koje ona nije shvaćala i postupke koji bi se teško mogli opravdati pred sudom jedne građanske savjesti. Augustina je patila i šutjela. Ovi skriveni osjećaji staviše između dva supružnika veo koji je morao da bude sve gušći i gušći iz dana u dan. Premda je njen muž bio i dalje vrlo obziran prema njoj, Augustina nije mogla da se uzdrži videći da njen muž čuva za svijet svoje duhovno bogatstvo i svoju ljupkost, sve ono što je nekad bacao pred njene noge. Uskoro ona ođpoče da zlokobno tumači razgovore o ljudskoj nestalnosti. Nije se žalila, ali je njeno držanje pokazivalo prijekor. Tri godine nakon vjenčanja ova mlada i lijepa žena, koja je sva ozarena prolazila u svojim divnim kolima, koja je živjela sred slave i bogatstva, dok su joj zavidjeli oni koji nemaju briga i ne znaju da ocijene, kako treba, položaj u životu, tri godine nakon tog svečanog dana ona odpoče strahovito da pati; ona izgubi svoju divnu boju lica; razmišljala je, poredila; zatim joj nesreća dade prve pouke iskustva. Ona odluči da se sva preda samo svojim dužnostima, očekujući da će joj takvo njeno držanje povratiti muževljevu ljubav; ali se to nije desilo. Kad je Sommervieux, zamoren poslom, izlazio iz svoga ateljea, Augustina nije dovoljno brzo skrivala svoj posao, da slikar ne opazi kako njegova žena krpi, sa svom brižljivošću dobre domaćice, njegovo rublje ili što drugo u kući potrebno. Ona je velikodušno i bez roptanja snabdijevala potrebnim novcem rasipnoga muža; ali kako je željela da sačuva imanje svoga dragoga Theodorea, ona je štedjela bilo na samoj sebi, bilo na kućnim potrebama. Ovakav način života je u neskladu s nemara ošću umjetnika koji su se toliko nauživati života da se i ne pitaju, kad svemu dođe kraj, za uzroke svoje propasti. Nije potrebno iznositi kako se postepeno gasio njihov medeni mjesec dok ih nije najzad ostavio u mraku. Jedne večeri tužna Augustina, koja je odavno slušala kako joj muž oduševljeno govori o gospođi vojvotkinji de Čarigliano, bi obaviještena od jedne svoje prijateljice, tobož dobronamjerno, o prirodi veze Sommervieuxa s tom slavnom kaćiperkom s carskog dvora. U dvadeset prvoj godini, u svem sjaju svoje mladosti i ljepote, Augustina vidje da je prevarena zbog jedne žene od trideset i šest godina. Osjetivši se nesretnom usred društva i njegovih, bar za nju besmislenih svečanosti, jadna mala nije mogla nikako da shvati divljenje što ga je izazvala u tome društvu kao ni zavist koju je vidjela oko sebe. Lice joj dobi neki nov izraz. Tuga je u njene crte lica utisnula blagost, mirenje sa sudbinom i bljedoću izazvanu mučenjem što se njena ljubav ne prihvaća. Uskoro su oko nje oblijetali najprimamljiviji ljudi; ali ona ostade čestita i povučena u sebe. Nekoliko prezrivih riječi, koje su njenom mužu slučajno izmakle, dovedoše je do strahovitog očajanja. Neko kobno otkrivenje ukaza joj na nedostatke koji su, zbog njene nedovoljne obrazovanosti,

smetali potpunom stapanju Theodoreove duše s njenom: ona je toliko voljela da je njemu praštala a sebe osuđivala. Ona proplaka krvavim suzama i uvid je, i suviše kasno, da je s nepriličnim duševnim vezama isti slučaj kao i s neskladnim brakovima sklopljenim između ljudi različitih naravi i društvenih sredina. Kad je mislila na čari svoje veze iz prvih dana, ona je shvatila svu veličinu prohujale sreće i sama je dolazila do zaključka da jedna tako bogata ljubavna žetva znači čitav život koji se može da ispuni samo nesrećom. Međutim je ona i suviše iskreno voljela, da bi mogla da izgubi svaku nadu. Tako se ona usudi da odpočne sa svojim obrazovanjem u dvadeset prvoj godini i da svoju maštu stvori dostojnom mašte kojoj se divila.

— Ako nisam pjesnik — govorila je ona u sebi — bar ću razumjeti poeziju.

Razvivši tad onu jačinu volje, onu snagu što je sve žene imaju kad vole, gospođa de Sommervieux pokuša da izmijeni svoje duševne osobine, svoju narav i svoje običaje; ali, žudno čitajući knjige, hrabro učeći, postigla je samo to da bude manje neznalica. Lakoća duha i ljupkost u društvu su darovi prirode ili plod odgoja započetog od kolijevke. Ona je mogla da daje svoj sud o muzici, da uživa u njoj, ali nije mogla lijepo pjevati. Ona je razumijevala književnost i ljepote poezije, ali je bilo i suviše kasno da njima obogati svoje slabo pamćenje. Ona je sa zadovoljstvom slušala razgovore u društvu, ali sama ničeg naročitog nije unosila u njih. Njena vjerska shvaćanja i predrasude djetinjstva protivile su se potpunom preobražaju njenoga duha. Najzad se u Theodoreovoj duši formiralo o njoj jedno uvjerenje koje se nije dalo pokolebati. Umjetnik se rugao onima koji su mu hvalili njegovu ženu, a njegovo ruganje je bilo osnovano: ovo mlado i osjetljivo stvorenje toliko se bojalo njega da je u njegovu prisustvu, ili u četiri oka s njim, drhtala. Obuzeta očajnom željom da se dopadne, ona je osjećala kako se njena saznanja i njena prisebnost gube u jednom jedinom osjećanju. Augustinina vjernost nije se sviđala čak ni njenom nevjernome mužu, koji izgleda da ju je navodio na grijeh proglasivši njenu čednost neosjetljivošću. Uzalud se Augustina trudila da ne sluša svoj razum, da ugađa ćudima svoga muža i njegovoj taštini: nikakvu nagradu nije dobila za svoje žrtve. Možda su oboje propustili trenutak kad se duše mogu da razumiju. Jednoga dana je i suviše osjetljivo srce mlade supruge pretrpjelo jedan od onih udara koji su kadri da tako izmijene osjećanje u čovjeku da izgleda da su ih potpuno uništili. Ona se povuče u samoću. Ali joj se naskoro nametnu kobna misao da ode i potraži utjehe i savjeta od svoje porodice.

Ona se dakle uputi jednoga dana skromnoj i tihoj kući u kojoj je provela svoje djetinjstvo. Ote joj se uzdah kad vidje onaj prozor odakle je jednoga dana poslala prvi poljubac onome koji je danas unosio u njen život isto toliko nesreće koliko i slave. Ništa se nije izmijenilo u mračnoj kući gdje se ipak podmlađivala trgovina suknom. Augustinina sestra je zauzimala mjesto svoje majke za starinskom tezgom. Ojađena žena zateče svoga svaka s perom za uhom, ovaj je jedva sasluša, toliko je izgledao zaposlen; osjećali su se oko njega strašni predznaci općeg pregleda robe; tako je on ostavi moleći je da mu oprosti. Sestra je prilično hladno primi i pokaza da je ljuta na nju. Zaista je Augustina, sva u blijesku, silazeći s divnih kola, dolazila da vidi svoju sestru samo u prolazu. Žena mudroga Lebasa pomisli da je novac glavni razlog ove jutarnje posjete, ona pokuša da se drži na odstojanju, čemu se Augustina toliko puta smijala. Slikareva žena vidje da je njena majka, kad še izuzmu trake na kapi, u Virginiji našla nasljednicu koja čuva čast „Mačka koji se lopta". Pri ručku, ona opazi u kućnom redu izvjesne promjene koje su služile na čast zdravom razumu Josepha Lebasa: pomoćnici se ne digoše kad donesoše voće, mogli su da razgovaraju, a obilje na stolu svjedočilo je o ugodnom životu bez raskoši. Mlada otmjena gospođa spazi karte za ložu u kazalištu, ona se sjeti da je ondje viđala, s vremena na vrijeme, svoju sestru. Gospođa Lebas je imala na svojim ramenima ogrtač od kašmira čija je skupocjenost svjedočila o brižljivom staranju njenoga muža za nju. Dvoje supružnika išli su u korak s vremenom. Augustina se uskoro raznježi kad je vidjela, u ovih nekoliko sati, tihu sreću, istina bez strasti, ali i bez potresa, koju je uživao ovaj razumno spojen par ljudi. Oni su život shvatili kao trgovačko poduzeće u kome je glavno, prije svega, pošteno raditi svoj posao. Kako kod svoga muža nije naišla na neku pretjeranu ljubav, žena se trudila da je probudi u njemu. Neosjetno nagnan da cijeni Virginiju i bude ljubazan prema njoj, Joseph Lebas je sa svojom ženom očekivao sreću koja je bila kao neki zalog trajnosti njihove veze. Kad ojađena Augustina izloži svoj očajni položaj, imala je da izdrži čitav potop izanđalih priča kojima je moral ulice Saint-Denis obogatio njenu sestru.

— Zlo je učinjeno, ženo — reče Joseph Lebas — treba naći načina da joj se pomogne.

Zatim se vješti trgovac nespretno dade na ispitivanje zakonskih i drugih mogućnosti koje bi pomogle Augustini da se izvuče iz ove nevolje; on navede razloge koji su izazvali tu nevolju, razvrsta ih po njihovoj važnosti, kao da je bila u pitanju roba različite vrste; zatim ih uporedi, odmjeri i zaključi, objasnivši u kakvoj se nevolji nalazi njegova svastika, da je potrebno poduzeti oštre mjere, što se nikako nije slagalo s ljubavlju

koju je ona još uvijek gajila prema svome mužu; to se osjećanje ljubavi probudi u svoj svojoj snazi kad ču da Joseph Lebas govori kako je potrebno na sudu riješiti sve to. Augustina im zahvali i vrati se svojoj kući još neodlučnija nego što je bila kad je pošla da ih pita za savjet. Ona se tad odluči da ode u staru kuću u ulici Colombier, u namjeri da povjeri svoju nevolju ocu i majci, jer je ona ličila na one očajne bolesnike koji probaju sve lijekove pa se čak i vračarama povjeravaju. Starci primiše svoju kćer s toplinom koja je raznježi. Ova posjeta im je pričinjavala zadovoljstvo koje je za njih blaga vrijedilo. Već četiri godine oni su išli kroz život kao moreplovci bez kompasa i cilja. Sjedeći pored vatre, oni su pričali jedno drugome o svojim starim nabavkama sukna, o načinu kojim su izbjegavali bankrotstva, a naročito o čuvenom Lecocqovu bankrotstvu, bitku na Marengu oca Guillaumea. Kad bi iscrpli stare parnice, govorili bi o najuspješnijim inventarima, pa bi najzad završili pričama o starim događajima iz ulice Saint-Denis. U dva sata bi otac Guillaume odlazio da pogleda dućan k „Mačku koji se lopta“; pri povratku on je svraćao u sve trgovine, nekada suparnice njegovoj, čiji su se mladi vlasnici nadali da će uvući staroga trgovca u kakav vratolomni pothvat, što on, dosljedan svojim običajima, nikad nije odlučno odbijao. Dva divna normandijska konja skapavala su u štali od cigala: gospođa Guillaume se služila njima samo nedjeljom da se odveze do crkve. Tri puta tjedno je ovaj poštovanja dostojan par pozivao goste na ručak. Zahvaljujući utjecaju svoga zeta Sommervieuxa, otac Guillaume je naimenovan za člana savjetodavnog odbora za odijevanje vojske. Otkad je njen muž zauzeo tako važno mjesto u državnoj upravi, gospođa Guillaume je odlučila da pristojno namjesti stan: njene odaje su bile tako pretrpane zlatnim i srebrnim ukrasima, neukusnim ali prilično skupim namještajem, da je najobičnija soba ličila na kakvu crkvicu. Pogled na svaku sporednu stvarčicu u ovoj kući davao je dojam da se u njoj takmiče štedljivost i rasipanje. Rekao bi čovjek da se gospodin Guillaume starao o izložbi srebra čak i prilikom nabavke kakve svijeće. Usred ovog vašara, po čijem se bogatstvu vidjelo da je dvoje supruga besposleno, Sommervieuxova čuvena slika je dobila počasno mjesto i bila utjeha gospodinu i gospođi Guillaume koji su po dvadeset puta na dan kroz svoje naočari posmatrali sliku svoga prošloga života, koji je za njih bio sav ispunjen radom i tako zanimljiv. Izgled ove kuće i njenih odaja, gdje je sve mirisalo na starost i osrednjost, prizor što su ga pružala ova dva bića koja kao da su se nasukala na neku zlatnu stijenu daleko od svijeta i života, iznenadiše Augustinu. Ona je sad posmatrala drugi dio slike čiji ju je početak kod Josepha Lebasa zapanjio, vidjela je jednu užurbanost u životu, mada prividnu, neku vrstu mehaničkog i nagonskog života sličnog životu dabara; ona se osjeti ponosita na svoje bolove, pomislivši da je njihov izvor u sreći koja je trajala osamnaest mjeseci i koja je vrijedila u njenim očima koliko hiljadu ovakvih sumornih života čija joj je pustoš ulijevala užas. Međutim, ona prikri ovo neprijatno osjećanje i svojim starim roditeljima otkri sve nove čari svoga duha, ona upotrijebi sve kaćiperstvo nježnosti što ga je u ljubavi naučila, te ih pripremi da blagonaklono saslušaju njene bračne nevolje. Stari ljudi imaju tu manu da vole ovu vrstu ispovijesti. Gospođa Guillaume je htjela da sazna i najmanje sitnice iz tog čudnog života koji je, po njenom mišljenju, imao nečeg nevjerojatnog u sebi. Ništa nevjerojatnije nije mogla da sazna ni o divljacima u Kanadi iz putovanja barona Houtana, knjige koju je počinjala čitati a nikad je nije dočitala.

— Šta, dijete moje, tvoj se muž zatvara s nagim ženama, a ti si toliko prosta da vjeruješ da ih on slika?

Uzviknuvši to, stara majka spusti svoje naočari na jedan stočić, povuče suknju i namjesti sklopljene ruke na koljena uzdignuta jednom grijalicom, njenim omiljenim podnožjem.

— Ali, mama, svi slikari moraju slikati modele.

— On se dobro čuvao da nam sve to ispriča kad te je tražio za ženu. Da sam ja to znala, ne bih dala svoju kćer čovjeku koji se bavi takvim poslom. Vjera zabranjuje takve gnjusobe, to nije moralno. U koliko sati reče da dolazi on kući?

— Pa, u jedan sat, dva sata...

Dvoje supruga se pogledaše duboko iznenađeni.

— On se dakle kocka? — reče gospodin Guil laume. — U moje su vrijeme samo kockari dolazili tako kasno kući.

Augustina se napući, odbijajući tu optužbu.

— Ti provodiš strahovite noći iščekujući ga — prihvati gospođa Guillaume. — Ali ne, ti legneš, zar ne? A kad izgubi, čudovište te probudi.

— Ne, mama, on je naprotiv koji put vrlo veseo. Sta više, češće, kad je lijepo vrijeme, on mi predlaže da se dignem i da idemo u šumu.

— U šumu, u to doba? Ti dakle imaš vrlo tijesan stan kad mu nije dovoljna njegova soba i saloni nego mora da jurca... Pa razbojnik ti predlaže takve šetnje da bi nazebla. On želi da te se otarasi. Da li se ikada

vidio jedan staložen čovjek, sa stalnim zanimanjem, da se skitara noću kao vukodlak?

— Ali vi ne razumijete, mama, da je njemu potrebno da se oduševljava da bi razvijao svoj talent. On jako voli prizore koji...

— Ah! lijepih bih mu ja prizora priredila! — poviče gospođa Guillaume prekinuvši svoju kćer. — Kako možeš da budeš pažljiva prema takvom čovjeku? Prvo, ja ne volim što on pije samo vodu. To nije zdravo. Zašto on pokazuje odvratnost kad posmatra žene pri jelu? Kakav je to čudan zet? Ama to je neka luda. Sve što si nam ti o njemu napričala, sve to jednostavno nije moguće. Jedan čovjek ne može da pođe od kuće, a da ne kaže ni riječi, pa da se vrati tek nakon deset dana. On ti kaže da je bio u Dieppeu da slika more. Slika li se more? Pa on te laže kao malo dijete.

Augustina zausti da brani svoga muža, ali je gospođa Guillaume učutka pokretom ruke kome se pokori po nekoj zaostaloj navici, i majka oštro povika:

— Dosta! Ne govori mi o tome čovjeku! On je dolazio u crkvu samo da te vidi i oženi se tobom. Ljudi bez vjere su sposobni za sve. Da li se Guillaume ikad usudio da sakrije nešto od mene, da ostane tri dana a da mi ni riječi ne kaže, pa da poslije čavrlja kao ćorava svraka?

— Draga majčice, vi i suviše strogo cijenite ljude s naročitim sposobnostima. Kad bi oni imali misli slične mislima ostalih ljudi, ne bi to više bili talenti.

—Pa lijepo, neka talenti sjede kod kuće i neka se ne žene. Šta, jedan talentirani čovjek unesreći svoju ženu, i to je dobro jer je on talentiran? Talenat, obdarenost! Nitko nije obdareniji od njega da laže svake minute, da upada ljudima u riječ, da se razmeće kod kuće, da te neprestano zbunjuje, da prisiljava jednu ženu da se zabavlja kad se gospodin razveseli, da bude tužna čim se on rastuži.

— Ali, mama, kod ljudi takve uobrazilje...

—Kakva je to uobrazilja? — prihvati gospođa Guillaume prekinuvši ponovo svoju kćer. — Vjere mi, lijepu uobrazilju ima on! Kakav je to čovjek kome odjednom padne na pamet, ne tražeći savjeta od liječnika, da jede samo povrće? Pa da je to iz vjerskih razloga, ta dijeta bi mogla da mu posluži nečemu: ali on nema u sebi više vjere od jednoga hugenota. Da li je neko ikada vidio čovjeka da voli, kao on, konje više nego svoga bližnjega, da kovrči kosu kao kakav bezbožnik, da obavija kipove muslinom i da danju zatvara svoje prozore da bi radio pri svijeći? Ta, ne pričaj mi, da nije on tako strašno nemoralan, njega bi trebalo strpati u ludnicu. Zapitaj gospodina Lorauxa, kapelana Saint-Sulpicea, pitaj ga šta on o svemu tome misli i on će ti reći da se tvoj muž ne vlada kao kršćanin...

— Oh, mama, zar možete da vjerujete...?

—Da, ja u to vjerujem! Ti si ga voljela i ništa od svega toga nisi vidjela. Ali se ja sjećam da sam ga pred njegovu ženidbu srela na Elizejskim poljima. Bio je na konju. Neko je vrijeme jurio kao vjetar, zatim se zaustavio i išao lagano. Ja tada rekoh za sebe: „Ovaj čovjek je vjetropir.“

— Aha — poviče gospodin Guillaume trljajući ruke — kako sam dobro učinio što nisam tvoj miraz dao tome čudnome čovjeku u ruke!

Kad je Augustina počinila i tu nerazboritost da je iznijela prave razloge svoje tužbe na muža, dvoje starih zanijemiše od zaprepaštenja. Ne prođe mnogo vremena a gospođa Guillaume spomenu razvod. Kad ču da se govori o razvodu, mirni trgovac kao da se probudi iza sna. Podstaknut ljubavlju prema svojoj kćeri a i zaposlenošću koju mu je parnica stavljala u izgled, otac Guillaume uze riječ. On se zauze za razvod, dade uputstva, skoro poče vatreno da ga brani, ponudi svojoj kćeri da će preuzeti na sebe sve troškove, da će se vidjeti sa sucima, zastupnicima, advokatima, da će uzdrmati nebo i zemlju. Gospođa de Sommervieux, uplašena, odbi da primi usluge svoga oca, reče da ona ne želi da se razdvaja od svoga muža, makar bila još deset puta nesretnija, i ni riječi više ne proslovi o svojim jadima. Pošto je bila obasuta onom nijemom i utješnom brižljivošću, da bi zaboravila na svoje nevolje, Augustina ode osjetivši da je nemoguće natjerati obične ljude da pravilno sude o ljudima višim od sebe. Ona dođe do uvjerenja da jedna žena treba da krije od sviju, pa čak i od svojih roditelja, nevolje koje ostali svijet ne može da shvati. Bure i patnje viših slojeva društva mogu da razumiju samo ljudi iz te sredine. U svakoj stvari o nama mogu da donose sud samo ljudi ravni nama samima.

Jadna Augustina se ponovo nađe u svojoj hladnoj kući, ostavljena sama sebi sa svojim užasnim mislima. Učenje za nju nije više ništa značilo, jer joj učenje nije vratilo ljubav muževljevu. Upućena u tajne ovih usplamtjelih duhova, ali bez poleta koji ti duhovi nose u sebi, ona je snažno učestvovala u njihovim patnjama a nije mogla da osjeti njihova zadovoljstva. Dosadio joj je bio svijet i izgledao jadan i sićušan prema događajima koji su na sebi nosili pečat strasti. Promašila je bila život. Jedne večeri joj padne na um misao

koja kao kakvom nebeskom svjetlošću obasja njene jade. Takva misao je mogla da se javi samo čistom i neporočnom srcu kao što je bilo njeno. Ona odluči da ode vojvotkinji de Carigliano, ne da traži da joj vrati muža, nego da dozna na koji ga je način otela od nje, da zainteresira tu gordu ženu iz viših krugova za majku djece njenoga prijatelja, da je umilostivi da se zauzme za njenu buduću sreću kao što je pridonijela njenoj nesreći. Jednoga dana se stidljiva Augustina, naoružana nadprirodnom hrabrošću, pope na kola, u dva sata poslije podne, da pokuša da prodre do odaja slavne kaćiperke koja nikog prije toga vremena nije primala. Gospođa de Sommervieux još nije vidjela stare i sjajne kuće u predgrađu Saint-Germain. Kad prođe onim raskošnim predsobljima, divnim stepenicama, onim salonima ukrašenim cvijećem usred ciče zime i namještenim s onim ukusom svojstvenim ženama rođenim u bogatstvu, a naviknutim na otmjen život, Augustini se strahovito steže srce; ona je zavidjela na ovoj otmjenosti o kojoj ona ni sanjala nije, zapahnu je nešto veličanstveno i bi joj jasno zašto ova kuća privlači njenoga muža. Kad stiže do odaja vojvotkinje, osjeti zavist i neko očajanje ugledavši pohotljivo raspoređen namještaj, zastore i prekrivače. Tu je nered bio ljupkost; tu je raskoš odisala nekom vrstom preziranja bogatstva. Mirisi koji su se rasprostirati u toj prijatnoj atmosferi blago su golicali čulo mirisa. Sve ostalo u kući bilo je u skladu s jednim vrtom punim zelenila. Nikakva sračunatost se nije tu osjećala, a sve je odisalo opojnošću. Ovaj salon, u kome je Augustina čekala, bio je sav zadahnut ukusom gospodara kuće. Ona pokuša da po izgledu ovih razbacanih predmeta upozna dušu svoje suparnice; ali je i u neredu i u pravilnosti ove odaje bilo nečega nerazumljivog, i za jadnu Augustinu je to bila zatvorena knjiga. Sve što je ona tu mogla da vidi bilo je da je vojvotkinja, iako samo žena, ipak iznad ostalih žena. Tada se ona rastuži.

— Avaj, zar je istina — pomisli ona u sebi — da jednome umjetniku nije dovoljna iskrena ljubav; zar je za mir njegove duše potrebno da se spoji s isto tako ustreptalom dušom? Da sam ja bila odgojena kao ova sirena, bar bismo podjednako bile naoružane za borbu.

— Nisam kod kuće!

Ove kratke a oštro izgovorene riječi u susjednoj sobi ču Augustina i srce joj zadrhta.

— Pa ta gospođa je tu — odgovori sobarica.

— Vi ste ludi, pustite je neka uđe — odgovori vojvotkinja blagim glasom u kome se osjećao onaj usrdno učtiv naglasak.

Očevidno da je ona željela da je sad čuju. Augustina se plašljivo približi. U dnu prijatne sobe spazi vojvotkinju gdje leži na otomanu od zelene kadife, smještenom u polukrugu od nabrana muslina koji se ocrtavao na žutoj pozadini zida. Ukrasi od pozlaćene bronze, razmješteni s izvanrednim ukusom, još više su isticali ovu vrstu baldahina pod kojim se vojvotkinja bila namjestila kao kakav antički kip. Zatvorena boja kadife nije joj oduzimala ništa od njene primamljivosti. Neka polutama, koja je samo isticala njenu ljepotu, kao da je bila odsjaj neke svjetlosti. Rijetko cvi'eće je dizalo svoje mirisne glave iz najskupocjenijih sevrskih vaza. U trenutku kad se pred očima zapanjene Augustine ukaza ovaj prizor, ona je tako lagano prilazila da je mogla da uhvati jedan pogled čarobnice. Izgledalo je da ovaj pogled govori nekoj osobi koju slikareva žena nije odmah opazila: „Ostanite, sad ćete vidjeti jednu lijepu ženu, a njena posjeta će mi biti manje dosadna."

Kad se Augustina pojavi, vojvotkinja se diže i posadi je pored sebe.

— Čemu imam da zahvalim za vašu posjetu, gospođo? — reče ona ljubazno se nasmiješivši.

— Čemu tolika pritvornost? — pomisli Augustina, koja odgovori samo klimanjem glave.

Ta je šutnja bila nametnuta. Pred sobom je mlada žena vidjela jednog suvišnog svjedoka. Taj čovjek je bio najmlađi, najotmjeniji i najljepši pukovnik u cijeloj vojsci. Polugrađansko odijelo, što ga je imao na sebi, isticalo je ljepotu njegove pojave. Njegovo lice puno mladosti i života, a već toliko izražajno ukrašavali su zašiljeni brčići crni kao ugljen, mala gusta bradica, brižljivo očešljani zalisci i gusta, crna i razbarušena kosa. On se igrao korbačem slobodno i bezbrižno, što je pristajalo njegovu zadovoljnom izgledu i brižljivom odijevanju; trake u njegovoj rupici od kaputa bile su nebrižljivo vezane. Izgledalo je da se on više ponosi svojim lijepim izgledom no svojom hrabrošću. Augustina pogleda vojvotkinju de Carigliano pokazujući joj očima na pukovnika, što ova shvati.

— Onda, zbogom, d'Aiglemont; naći ćemo se u Bulonjskoj šumi.

Ove riječi sirena izgovori kao da je to zaključak nekog razgovora vođenog prije dolaska Augustine; ovu rečenicu ona proprati prijetećim pogledom koji je možda i zaslužio oficir što je s divljenjem posmatrao skromni cvijet koji se tako razlikovao od ohole vojvotkinje. Mladi kicoš se šutke pokloni, okrenu se na petama svojih čizama i pođe iz sobe. U tom trenutku Augustina, koja je ispitivala svoju suparnicu, dok je ova, izgledalo je, pratila pogledom mladoga oficira, opazi u njenim očima odsjaj nekog osjećanja koje sve

žene dobro poznaju. Ona s bolom u duši pomisli da će njena posjeta biti uzaludna: ova izvještačena vojvotkinja bila je i suviše željna slave da bi imala milostivo srce.

— Gospođo — reče Augustina drhtavim glasom — ovo što ja u ovom trenutku poduzimam kod vas izgledat će vam zaista čudno; ali je očajanje na sve
spremno i treba mu sve oprostiti. Ja sasvim jasno vidim zašto Theodore više voli vašu kuću ma od koje druge i zašto vi imate toliki utjecaj na njega. Ja treba samu sebe da ispitam pa da nađem i suviše opravdane razloge tome. Ali ja obožavam svoga muža, gospođo. Dvije godine plača nisu izbrisale njegovu sliku u mom srcu, mada on više ne pripada meni. U svome bezumlju, ja sam došla na smjelu misao da se s vama borim; ja dolazim da vas pitam na koji način mogu da vas pobijedim. — Oh, gospođo — poviče mlada žena dočepavši ruku svoje suparnice, koju joj ova dade — nikad se neću moliti bogu za svoju vlastitu sreću kao što ću za vašu, ako mi pomognete da stečem ne ljubav nego prijateljstvo de Sommervieuxa. Ja se samo u vas nadam. Ah, recite mi kako ste mogli da mu se dopadnete i da učinite da zaboravi prve dane...

Kad je ovo izgovorila, Augustlna nije mogla da se uzdrži od jecanja i bi primorana da prekine. Zastidjevši se svoje slabosti, ona sakri lice u maramicu koju natopi suzama.

— Pa valjda niste dijete, lijepa moja mala? – reče vojvotkinja očarana zanimljivošću ovog prizora i raznježena, i protiv svoje volje, poštovanjem što joj ga je ukazivala možda najčestitija žena u Parizu. Ona uze maramicu mlade žene i poče joj sama brisati suze mazeći je s ljupkim sažaljenjem.

Nakon kraće šutnje, kaćiperka uhvati svojim rukama, lijepim i snažnim, ruke jadne Augustine i reče joj blagim i srdačnim glasom:

— Za prvi mah, savjetujem vam da toliko ne plačete, od suza se poružni. Ne smijemo se podati tuzi od koje se razbolimo, jer se ljubav ne zadržava dugo na bolesničkoj postelji. U početku rastuženost daje izvjesnu čar koja se sviđa, ali se najzad od tuge izduži i svene i najljepše lice. Naši tirani su sujetni i žele da su im robovi uvijek veseli.

— Ah, gospođo, ne zavisi od mene da postanem neosjetljiva. Mora čovjek da pretrpi paklene muke pa da mu lice, koje je Prije izvjesnog vremena zračilo radošću i ljubavlju, posukne, omršavi i izgubi svu svoju svježinu! Ja ne mogu da zapovijedam svome srcu.

— Utoliko gore, mila ljepojko; ali mi izgleda da ja već poznajem vaš slučaj. Znajte dobro, da ako vam je muž bio nevjeran, ja nisam njegova saučesnica. Ako mi je bilo stalo da ga vidim u svome salonu, priznat ću vam da je to bilo častoljublje: bio je slavan a nikamo nije odlazio. Ja vas već toliko mnogo volim da bih mogla da vam ispričam kakve je ludorije pravio zbog mene. Ja ću vam odati samo jednu njegovu ludoriju, jer će vam ona možda pomoći da vam ga vratimo i kaznimo za njegovo neodmjereno ponašanje prema meni. On će mi najzad pričiniti neprijatnosti. Ja i suviše poznajem svijet, draga moja, da bih se povjerila jednome čovjeku koji je iznad ostalih. Znajte da ih treba pustiti da vas obožavaju, ali je pogreška udati se za njih. Mi, obične žene, treba da se divimo genijalnim ljudima, da uživamo u njima, kao u kakvom kazališnom komadu, ali nikad da ne živimo s njima. Koješta! To je kao kad bismo htjeli da uživamo u posmatranju mašinerije u Operi, umjesto da ostanemo u loži i uživamo u blistavim iluzijama. Ali se kod vas, jadno moje dijete, zlo dogodilo, zar ne? Pa lijepo, treba pokušati s vašim oružjem protiv ugnjetavanja.

— Ah, gospođo, prije nego što ću ući ovamo, čim sam vas tu ugledala, ja sam doznala neke vještine o kojima ni slutila nisam.

— Pa dobro, posjetite me koji put, i vi ćete za kratko vrijeme znati sve te sitnice, veoma važne uostalom. Vanjski izgled stvari je za budale polovina života; eto zbog čega je mnogi nadaren čovjek budala i pored svoje pameti. No ja se smijem kladiti da vi nikad ništa niste znali da odbijete Theodoreu?

— Kako se moglo odbiti, gospođo, nešto čovjeku koji se voli!

— Jadna naivko, izljubila bih vas zbog vaše ludosti. Znajte, dakle, da što više volimo, utoliko manje treba da dozvolimo da opazi muškarac, a naročito muž, koliko je naša ljubav jaka. Onaj koji više voli biva ugnjetavan i prije ili poslije napušten, što je još gore. Tko želi da vlada, tieba...

— Kako, gospođo, trebalo bi računati, pretvarati se, načiniti od sebe nešto drugo i to zauvijek? Oh, kako se može tako živjeti? Možete li vi...?

Ona zastade, a vojvotkinja se nasmije.

— Draga moja — nastavi otmjena gospođa ozbiljnim glasom — bračna sreća je ispitivana u svim vremenima, uvijek je to bio posao koji zahtijeva naročitu pažnju. Ako vi produžite da govorite o strasti dok ja hoću da govorim o braku, uskoro se više nećemo razumjeti. Poslušajte mene — produži ona povjerljivo. — Ja sam bila u mogućnosti da posmatram nekoliko slavnih ljudi našeg vremena. Oni koji su se oženili,

izuzetaka je malo; uzeli su za supruge beznačajne žene. E lijepo, te žene su gospodarile njima kao što car gospodari nama i muževi su ih bar poštivali, ako ih nisu i voljeli. Ja volim sve što je tajanstveno, naročito ono što se nas žena tiče, i ja sam se zabavljala odgonetanjem te tajne. Dakle, anđele moj, te obične ženice znale su da ispitaju osobine svojih muževa; ne plašeći se njihove nadmoćnosti kao vi, one su vješto zapazile koje im osobine nedostaju; bilo da su imale nečeg u sebi, bilo da su se pretvarale da imaju, one su nalazile načina da to istaknu pred svojim muževima i da ih najzad potčine sebi. Najzad, znajte da svi ti duhovi koji izgledaju tako veliki imaju po jedno malo zrnce ludosti koje mi treba da znamo iskoristiti. Kad čvrsto odlučimo da ćemo ih pobijediti, kad se ne udaljujemo nikako od tog cilja, kad sve svoje čine, misli i vještinu zavođenja uputimo na tu stranu, mi ovladamo tim izuzetnim i ćudljivim duhovima koji nam baš tom svojom nestalnošću daju prilike da na njih djelujemo.

— Oh, bože! — poviče uplašena mlada žena — to je dakle život. Pa to je borba...

— U kojoj uvijek treba prijetiti — prihvati vojvotkinja smijući se. — Naša moć je sva prividna. Ne treba nikad dopustiti muškarcu da nas zanemari: to se može poslije popraviti samo odvratnim majstorijama. Hodite — doda ona — sad ću vam ja pokazati jedno sredstvo da zauzdate svoga muža.

Ona se diže da, smiješeći se, povede mladu i naivnu učenicu u bračnim lukavstvima kroz labirinte svoje male palače. Obadvije stigoše do tajnih stepenica koje su vodile u odjeljenja za prijem. Kad vojvotkinja pritisnu bravu na vratima, zaustavi se i pogleda Augustinu s izgledom lukavstva i ljupkosti koja se ne može podražavati.

— Pazite, vojvoda de Carigliano me obožava! Pa ipak on se ne usuđuje da ovamo uđe bez moje dozvole. A to je čovjek koji je navikao da zapovijeda hiljadama vojnika. On smjelo juriša na topove – ali preda mnom... strah ga obuzima.

Augustina uzdahnu. Zatim stigoše do raskošne galerije i tu vojvotkinja dovede slikarevu ženu pred Theodoreovu sliku gospođice Guillaume. Kad ovo ugleda, Augustina kriknu.

— Znala sam da nije više u kući — reče ona. – Ali... ovdje!

—Draga moja mala, ja sam je tražila samo da vidim do koje mjere može da bude glup jedan genijalan čovjek. Ja bih vam je vratila, prije ili poslije, a nisam očekivala to zadovoljstvo da pored slike vidim živu osobu. Dok mi budemo razgovarale, naredit ću da se odnese u vaša kola. Ako vi, naoružani ovom amajlijom, niste u stanju da sto godina budete gospodar svoga muža, niste žena i zaslužili ste ovakvu sudbinu kao što je vaša.

Augustina poljubi vojvotkinju u ruku a ova je s mnogo nježnosti zagrli, sa srdačnošću koje se sutradan neće ni sjećati. Ova bi scena uništila, možda zauvijek, nevinost i čistoću neke žene koja bi imala u sebi manje vrline od Augustine. Tajne što ih je vojvotkinja otkrila Augustini, mogle su da budu podjednako i spasonosne i kobne, jer podmukla politika viših društvenih krugova nije se sviđala Augustini kao ni ograničenost Josepha Lebasa i glupi moral gospođe Guillaume. Čudne posljedice neprirodnog položaja u kome se nađemo nakon najmanje pogreške protiv utvrđenog reda u životu! Augustina je tada bila slična nekom pastiru s Alpa koga je iznenadio usov: ako se koleba, ili sluša krike svojih drugova, poginut će. U ovako teškom položaju čovjek presvisne ili postane tvrđi od kamena.

Gospođa de Sommervieux se vrati svojoj kući obuzeta duševnom borbom koju bi bilo teško opisati. Njen razgovor s vojvotkinjom de Carigliano nagnao ju je na najprotivurječnija razmišljanja. Bilo je to kao s ovcama iz basne: vrlo hrabra kad vuk nije tu, ona je savjetovala samu sebe i krojila divne planove o svome držanju; ona je izmišljala hiljadu ljubavnih lukavstava; ona je čak i razgovarala sa svojim mužem i dobijala, daleko od njega, nastupe one prave rječitosti kojom žene uvijek raspolažu; zatim, kad je mislila na vedar i uporan Theodoreov pogled, već je drhtala. Kad je pitala da li je gospodin kod kuće, glas je izda. Doznavši da neće doći na večeru, ona osjeti neku neiskazanu radost. Slično zločincu koji se žali višem sudu protiv smrtne kazne na koju je osuđen, odlaganje, ma koliko kratko trajalo, činilo joj se da je čitav jedan život. Ona namjesti sliku u svojoj sobi i čekaše svoga muža sva uznemirena. Predosjećala je da će ovaj pokušaj da odluči njenu budućnost, drhtala je pri svakom šumu, čak joj se činilo da kucanje zidnog sata povećava njen užas odmjeravajući ga. Na
hiljadu načina je pokušavala da sebi prikrati vrijeme. Pade joj na pamet da se obuče tako da u svemu liči na portret. Znajući da joj je muž uvijek nespokojan, ona jako osvijetli svoje odaje, uvjerena da će ga, kad naiđe, radoznalost natjerati da svrati h njoj. Ponoć izbi kad se, uz viku kočijaša, vrata na kući otvoriše. Slikareva kola zakloparaše po kaldrmi zamrlog dvorišta.

— Sta znači ovo osvjetljenje? — zapita Theodore radosnim glasom ulazeći u sobu svoje žene.

Augustina iskoristi tako povoljan trenutak, zagrli svoga muža i pokaza mu sliku. Umjetnik zastade kao skamenjen a pogled mu je naizmjenično prelazio s Augustine na sliku koja je optuživala. Plašljiva supruga, premrla od straha, posmatrala je promjene na strašnome čelu svoga muža. Ona vidje kako mu se čelo sve jače i jače mršti; učini joj se da joj se krv u žilama ledi, kad je on prostrijeli pogledom i zapita potmulim glasom:

— Gdje ste našli ovu sliku?

— Vratila mi je vojvotkinja de Carigliano.

— Vi ste je tražili od nje?

— Ja nisam znala da je ona kod nje.

Blagost ili bolje reći čarobna melodija glasa
ovoga anđela raznježila bi i ljudoždere, ali ne i umjetnika čija je taština povrijeđena.

— To je dostojno nje! — poviče umjetnik gromkim glasom. — Osvetit ću se — reče on uzbuđeno koračajući – umrijet će od stida zbog toga: naslikat ću je, da, predstaviću je kao Mesalinu kako noću izlazi iz Klaudijeve palače.

— Theodorel... — ču se iznemogao glas.

— Ubit ću je.

— Prijatelju moj!

— Ona voli onoga mladog konjičkog pukovnika, jer taj lijepo jaše konja.

— Theodore!

— Ta ostavite me — reče slikar svojoj ženi glasom koji je ličio na rikanje.

Bilo bi gnusno opisivati cijeli ovaj prizor u kome je umjetnik potaknut srdžbom govorio svašta i ponašao se tako da bi neka druga žena, starija od Augustine, sve to pripisala ludilu.

Sutradan, oko osam sati ujutru, gospođa Guillaume zateče svoju kćerku blijedu, crvenih očiju, razbarušenu i s maramicom u ruci, natopljenu suzama, kako posmatra na podu rasturene ostatke jedncg poderanog platna i komadića jedinog zlatnog, izlomljenog okvira. Augustina, koju je bol načinio skoro neosjetljivom, pokaza ove ostatke jednim pokretom punim očajanja.

— To je možda velika šteta! — poviče stara upraviteljica „Mačka koji se lopta". — Bio je vjeran, istina je; ali sam ja doznala da na bulevaru jedan čovjek pravi divne portrete za pedeset talira.

— Ah! mama!...

— Zaista si u pravu, jadna mala – odgovori gospođa Guillaume koja nije razumjela pogled što joj ga je uputila njena kći. — Ostavimo to, dijete moje, nitko tako nježno ne voli čovjeka kao njegova majka. Mila moja, ja sve pogađam; hodi da mi ispričaš svoje jade, ja ću te utješiti. Nisam li ti već rekla da je taj čovjek lud? Lijepih stvari mi je napričala tvoja sobarica... Pa to je pravo čudovište!

Augustina stavi prst na svoje poblijedjele usne, kao da moli majku da prestane za trenutak da govori. Te noći nesreća ju je naučila onom tihom mirenju sa sudbinom koje, kod majki i žena koje vole, nadilazi ljudsku snagu i možda odkriva u ženskom srcu postojanje nekih osobina što ih bog čovjeku nije dao.

Natpis urezan na jednom nadgrobnom spomeniku na groblju Monmartre kazuje da je gospođa de Sommervieux umrla u dvadeset sedmoj godini. U običnim riječima ovoga epitafa jedan prijatelj
ovoga stidljivog stvorenja vidi posljednji prizor jedne drame. Svake godine, na dan tužnoga 2. novembra, on ne prođe pored ovog svježeg groba a da se ne zapita da li za snažne zagrljaje genija nisu potrebne jače žene nego što je bila Augustina.

— Smjerno i skromno cvijeće, koje se rascvjetalo u dolini, vene možda — govori on sam sebi — kad ga prenesu i suviše blizu nebu, u predjele gdje se bura rađa i sunce prži.

Maffliers, oktobra 1829. godine.

ZABAVA U SCEAXU

Preveo

Miroslav Grujić

Gospodin grof de Fontaine, glava jedne od najstarijih porodica u Poitouu, služio je savjesno i hrabro Burbonce za vrijeme rata između Vandejaca i Republike. Pošto ga je sreća poslužila da izbjegne svim opasnostima koje su prijetile vođama kraljevih pristalica u ovo burno vrijeme suvremene historije, govorio je veselo:

— Ja sam jedan od onih što su se izlagali smrti na stepenicama prijestola!

Bilo je nešto istine u ovoj šali kad je riječ o čovjeku za koga se mislilo da je ostao mrtav prilikom krvave bitke kod Raskrsnice.

Ma da je bio upropašćen oduzimanjem imanja u državnu korist, ovaj vjerni Vandejac je uporno odbijao unosne položaje što mu ih je Napoleon nudio. Nepokolebljiv u svojoj plemićkoj vjeri, on ne odstupi od njenih pravila kad htjede da se ženi. I pored oblijetanja jednog bogatog skorojevića revolucionarnog, koji je neobično cijenio takvu partiju, on se oženi jednom gospođicom de Kergarouet bez novaca, ali iz najstarije porodice u Bretanji.

U trenutku Restauracije gospodin de Fontaine je bio opterećen porodicom. Premda nije ni pomišljao, kao toliki drugi plemići, da traži nagradu za svoje usluge, on ipak iziđe u susret želji svoje žene, napusti svoje imanje, od čijeg su se skromnog dohotka izdržavala njegova djeca, i dođe u Pariz.

Bolno dirnut lakomošću svojih starih drugova, koji su se grabili za mjesta i počasti, baš je htio da se vrati na svoje imanje kad dobije pismo iz ministarstva kojim ga jedna veoma poznata preuzvišenost izvještava da je imenovan za brigadnog generala, prema jednoj uredbi koja je oficirima katoličke vojske priznavala dvadeset godina službe prije dolaska Louisa XVIII u Francusku. Nakon nekoliko dana Vandejac dobije, ne tražeći ništa, križ Legije časti i križ sv. Louisa.

Pokoleban u svojoj odluci ovim uzastopnim počastima, za koje je mislio da potječu od kralja, on se ne zadovolji time da svoju porodicu odvede, kao što je svake nedjelje pobožno činio, u Maršalsku dvoranu u dvorcu Tuileries, da uzviknu: „Živio kralj!", kad kraljevska porodica odlazi u crkvu, već zatraži da ga kralj primi.

Ovaj, brzo odobreni, prijem nije bio ništa naročito. Kraljevska dvorana za prijem bila je puna slugu čije su glave, posute prahom, kad se promatraju s izvjesne visine, ličile na sniježni ćilim. Tu plemić opet nađe stare drugove koji ga prilično hladno dočekaše, ali mu se kraljevi rođaci učiniše božanstveni, taj izraz oduševljenja mu se izmače kad se najljubazniji od njih, koji ga je izgleda znao samo po imenu, primače da mu stisne ruku i proglasi ga najvjernijim Vandejcem. I pored ove pohvale, nijedna od tih uzvišenih ličnosti ne sjeti se da ga zapita za gubitke što ih je podnio, niti se sjeti da spomene novac koji je on velikodušno unosio u blagajne katoličke vojske. On uvidje, malo kasno, da je ratovao o svom trošku.

Pri kraju prijema on se usudi da duhovito ukaže na svoje materijalno stanje, slično stanju mnogih iplemića. Njegovo Veličanstvo se dobrodušno nasmija, duhovito nagovještavanje mu se uvijek sviđalo; no on ipak odgovori jednom od onih kraljevskih šala od čije se blagosti treba više plašiti no od srditog prijekora.

Jedan od najbližih kraljevih povjerenika žurno se primače račundžiji Vandejcu, kome dade na znanje, da još nije vrijeme da se s gospodarima obračunava.

Grof se smotreno izvuče iz dostojanstvene gomile što je s poštovanjem opisivala polukrug oko uzvišene porodice: zatim se, pošto je s prilično muke izvukao svoj mač između štrkljastih nogu kako mu se bio zapleo, peške uputi kroz dvorište Tuileriesa svojim kolima ostavljenim na ulici. Sa onom ćudljivošću svojstvenom starom plemstvu koje se još sjeća Lige i Barikada, on se u svojim kolima glasno žalio na promjene nastale na dvoru.

— Nekada — govorio je on sam sa sobom — svatko je slobodno govorio kralju o svojim poslovima, plemići su bez ustručavanja mogli da traže počasti i novac, a danas se čovjek sramoti kad traži novac što ga je utrošio u kraljevoj službi? Do đavola, križ sv. Louisa i čin brigadnog generala ne vrijede tri stotine hiljada livara što sam ih, u gotovom, potrošio za kralja. Hoću da ponovo govorim s kraljem, i to u četiri oka.

Ovaj događaj je utoliko više rashladio revnost gospodina de Fontainea što su njegovi zahtjevi da bude primljen od kralja ostajali bez odgovora.

Uostalom, on vidje da uljezi iz doba Carstva zauzimaju neke položaje koji su bili određeni, za vrijeme stare monarhije, za ljude iz slavnih porodica.

— Sve je izgubljeno — reče on jednog jutra. — U stvari, kralj je uvijek bio samo revolucionar. Da nije kraljeva mlađeg brata, koji ne odbija svoje vjerne sluge i tješi ih, ja ne znam u čije bi ruke pala francuska kruna ako bi se ovakav način upravljanja produžio. Njihov prokleti ustavni poredak najgori je od svih i nikad neće biti dobar za Francusku. Louis XVIII i gospodin Beugnot pokvarili su u Saint-Ouenu sve.[65]

Razočarani grof se spremao da se vrati na svoje imanje, velikodušno se odričući da mu se naknadi šteta. U tom trenutku događaji od 20 marta[66] nagovijestiše novu buru koja je prijetila da proguta zakonitog kralja i njegove branioce. Slično onim plemenitim ljudima koji ne otpuštaju slugu po kiši, gospodin de Fontaine zaduži svoje imanje da bi pošao za propalom monarhijom, ne znajući da li će mu ovo učešće u izbjeglištvu donijeti više koristi od njegove odanosti u prošlosti; kako je vidio da su drugovi iz izgnanstva u većoj milosti no junaci što su se nekada, oružjem u ruci, borili protiv Republike, možda se nadao da će mu ovo putovanje u tuđini donijeti više koristi no opasna služba u unutrašnjosti zemlje. Njegovi računi dvoranina nisu bili uzaludna nada što na papiru daje sjajne rezultate a upropasti čovjeka kad dođe do njezina ostvarenja.

On je dakle, po riječima jednog našeg najduhovitijeg i najvještijeg diplomate, bio jedan od pet stotina vjernih slugu što su s dvorom izbjegli u Gand, a jedan od pedeset hiljada onih što su se otuda vratili. Za vrijeme ovog kratkotrajnog izgnanstva, gospodin de Fontaine imao je sreću da se Louis XVIII koristi njime i više puta mu se dade prilika da kralju pokaže svoju političku ispravnost i iskrenu privrženost.

Jedne večeri kad vladalac nije imao druga posla, on se sjeti duhovitih riječi što ih gospodin de Fontaine kaza u palači Tuileries. Stari Vandejac ne propusti jednu tako zgodnu priliku i ispriča, prilično duhovito, svoj slučaj da bi se ovaj kralj, koji nije ništa zaboravljao, sjetio svega kad dođe vrijeme tome. Uzvišeni književnik zapazi duhoviti sastav nekih diplomatskih nota što ih je pažljivi plemić redigirao. Ova mala usluga ubroji gospodina de Fontainea u najodanije sluge krune.

Prilikom obnove kraljevstva grof je bio jedan od onih naročitih izaslanika koji su obilazili oblasti, sa zadatkom da bez ograničenja sude podstrekače pobune; ali se on umjereno koristio tom strahovitom moći. Čim je ova privremena sudska vlast prestala, veliki sudac zasjede u Državni savjet, postade poslanik, govorio je malo, prilično slušao i znatno izmijenio svoje mišljenje. Biografi ne znaju kojim stjecajem prilike on postade blizak kralju, ali mu se jednoga dana zajedljivi monarh obrati, kad ga vidje gdje ulazi, ovim riječima:

— Dragi moj Fontaine, ja se ne bih usudio da vas postavim za ministra. I vi, i ja, kad bismo bili činovnici, izgubili bismo mjesto zbog svoga mišljenja. Parlamentarna vlada ima tu dobru stranu što nas lišava truda da otpuštamo svoje ministre. Naš ministarski savjet je prava gostionica, u koju javno mnijenje šalje često čudne putnike; ali ćemo mi ipak znati da nađemo mjesta za naše vjerne sluge.

Za ovim podrugljivim uvodom slijedila je naredba kojom je gospodin de Fontaine dobio mjesto u upravi krunskih dobara. Zahvaljujući revnosnoj pažnji s kojom je slušao zajedanja svoga kraljevskog prijatelja, njegovo se ime uvijek čulo s usana Njegovog Veličanstva, čim je trebalo stvoriti neku komisiju čiji su članovi bogato plaćeni. Znao je da se uzdrži da ne priča o naklonosti kojom ga je obasipao vladalac i da održi tu naklonost pričajući na zanimljiv način u prisnim razgovorima što ih je Louis XVIII isto toliko volio koliko i ljupka pir sma, političke zgode i diplomatska i skupštinska ogovaranja, ako je dopušteno upotrijebiti ovaj izraz, kojih je dosta bilo u to vrijeme. Zna se da su pojedinosti iz njegova praviteljstvovanja, riječ koju je stvorio uzvišeni podrugivač, veoma zabavljala monarha.

Zahvaljujući trezvenosti, duhovitosti i vještini gospodina grofa de Fontaine, svaki član njegove razgranate porodice, ma koliko bio mlad, uspio je da se smjesti na listovima budžeta kao svilena buba, kako je on u šali govorio svome gospodaru. Tako je njegov najstariji sin, zahvaljujući kralju, dobio doživotno mjesto u sudu, i to na jednom od najviših položaja. Drugi sin, običan kapetan prije Restauracije, dobio je višu komandu odmah po svom povratku iz Ganda; zatim, zahvaljujući metežima u 1815. god., kad se na propise nije ni pazilo, prijeđe u kraljevu gardu, nađe se u tjelesnoj gardi, ponovo se vrati u trupu i najzad dobije čin divizijskog generala sa zapovjedništvom u gardi nakon događaja kod Trocadera.

Posljednji njegov sin, postavljen za potprefekta, postade uskoro izvjestilac za žalbe u Državnom savjetu i direktor jednog odsjeka pariške općine, gdje je bio u zaklonu od bura javnoga života. Ova nezapažena preimućstva, tajanstvena kao i naklonost vladaoca prema grofu, pljuštala su kao kiša, ali nisu padala u oči. Premda su otac i tri sina zauzimali priličan broj položaja na kojima se ne radi, te su mogli da imaju prihoda skoro kao i predsjednik vlade, njihov politički položaj nije izazivao ničiju zavist. U to vrijeme zasnivanja ustavne vladavine, malo njih je znalo za skrovita budžetska mjesta, gdje su vješti miljenici vladaoca znali da nađu naknade za razorene opatije. Gospodin grof de Fontaine, koji se doskora hvalio da nije čitao Ustav i bjesnio protiv pohlepnih dvorana, dao je dokaza svome uzvišenom gospodaru da razumije isto tako dobro kao i on duh i porijeklo parlamentarnog načina vladanja.

Međutim, i pored osiguranog napredovanja u službi njegova tri sina, i pored materijalne koristi što su je pružala ova četiri unosna mjesta, gospodin de Fontaine je bio otac velike porodice te nije mogao tako brzo i lako da se oporavi materijalno. Njegova su tri sina uživala naklonost vladaoca, imali su talenat i sjajnu

budućnost; ali je on imao tri kćeri a bojao se da zloupotrebi vladaočevu dobrotu. On se odluči da kralju govori uvijek samo o jednoj od svojih kćeri, a svaka od njih je žudjela da se što prije uda. Kralj je imao mnogo ukusa i svoje djelo neće ostaviti nedovršeno. Udaja prve kćeri za jednog višeg blagajnika, Planata de Baudru, izvrši se utjecajem jedne kraljevske rečenice koja ne stoji ništa a mnogo vrijedi. Jedne večeri kad je kralj bio neraspoložen, nasmija se kad doznade da postoji još jedna gospođica de Fontaine, koju udade za nekog mladog činovnika, istina porijeklom iz građanstva, ali bogata, obdarena, čovjeka od koga on načini barona.

Kad Vandejac, iduće godine spomenu gospođicu Emiliju de Fontaine, kralj mu odgovori svojim tankim, piskavim glasom:

— Amicus Plato, sed magis amica Natio.2 Nekoliko dana kasnije, on počasti svoga prijatelja Fontainea jednim prilično nevinim četvorostihom, koji on nazva epigramom, i u kome se on šalio na račun njegovih triju kćeri koje su se javljale u obliku trojstva. Ako je vjerovati predaji, kralj je svoj duhoviti izraz „trojstvo" načinio po ugledu na jedinstvo u kome se božanstvo pojavljuje u tri osobe.

— Kad bi kralj htio da svoj epigram pretvori u svadbenu pjesmu? — reče grof pokušavajući da okrene ovu šalu u svoju korist.

— Ako ima načina, ne vidim začina — grubo mu se obrati kralj, kome se ne svidje ova šala na račun njegove poezije, ma koliko ona bila blaga.

Od tog dana njegovo ophođenje s gospodinom de Fontaineom postade manje ljubazno. Kraljevi vole nedosljednost više nego što se misli. Kao skoro sva najmlađa djeca, Emilija de Fontaine je bila mezimče koje su svi mazili. Kraljeva hladnoća to teže pade grofu, što nikoga nije bilo teže udati no njegovu razmaženu kćer.

Da bi se shvatile sve ove prepreke, treba izbliže pogledati način života u divnoj palači visokog činovnika koja se plaćala iz budžeta kraljevske kuće.

Emilija je provela svoje djetinjstvo na imanju de Fontainea, uživajući u izobilju koje zadovoljava prve mladenačke godine; najmanje njene želje bile su zapovijedi za njene sestre i braću, za majku, pa čak i za njenog oca. Svi rođaci su ludovali za mom. Kad je već stasala, baš u trenutku kad je njena porodica stajala ne može bolje biti, ugodnost njezina života se produži. Pariška raskoš izgledala joj je isto tako prirodna kao izobilje cvijeća i voća ili ona bujnost prirode koja je usrećivala njeno djetinjstvo. Kao što u svome djetinjstvu nije osjetila nikakvu prepreku svojim željama, tako ona vidje da se njenim željama izlazi u susret i sad, kad se u svojoj četrnaestoj godini baci u vrtlog života višega društva. Naviknuta tako postepeno na raskošan život, bogato odijelo, blijesak pozlaćenih dvorana i kola postadoše za nju nasušna potreba kao i prave i lažne pohvale, svečanosti i taština dvorska. Kao i sva razmažena djeca, ona je tiranizirala one koji su je voljeli, a bila kaćiperka prema onima koji su joj bili ravnodušni. S godinama te mane su postajale sve vidljivije, te su njeni roditelji uskoro dočekali plodove toga pogrešnog odgoja. U devetnaestoj godini Emilija de Fcntaine nije izabrala nijednog od mnogobrojnih mladića što ih je gospodin de Fontaine sakupljao na svečanosti u svome domu. Premda još mlada, ona je u društvu bila slobodna kao kakva žena. Slično kraljevima, ona nije imala prijatelja, a svuda je bila predmet pažnje kojoj neka priroda bolja od njene ne bi odoljela. Nitko, čak ni kakav starac, nije se usuđivao da protivurječi djevojci čiji je jedan pogled budio ljubav i u srcima najneosjetljivijih ljudi.

Odgojena u povoljnijim prilikama no njene sestre, ona je prilično dobro slikala, govorila talijanski i engleski, vrlo rđavo je svirala na klaviru; no njen glas, usavršen kod najboljih učitelja, imao je boju koja je neodoljivo osvajala. Duhovita i nakljukana svim književnostima, ona je mogla da povjeruje da se otmjen čovjek, kako kaže Mascarille, rađa kao sveznalica. Bez napora je mogla da razgovara o talijanskom ili flamanskom slikarstvu, srednjem vijeku ili renesansi, imala je kakav-takav sud o starim i novim knjigama i s nekakvom užasnom ljupkošću isticala je nedostatke nekog djela. Najobičniju njenu rečenicu prihvaćala je gomila obožavalaca kao Turci sultanovu fetvu.

Tako je ona zasljepljivala površne ljude; njena prirodna odmjerenost pomagala joj je da raspozna pronicljive ljude; prema njima je ona znala da bude tolika kaćiperka da je, blagodareći svojim čarima, mogla da izbjegne njihovo ispitivanje.

Ova površna privlačnost prikrivala je lakomislenost, mišljenje mnogih djevojaka da nitko nije dovoljno

2 Prijatelj je Plato, ali je veći prijatelj narod.

otmjen da shvati uzvišenost njihove duše, i gordost na svoje porijeklo i ljepotu.

U nedostatku nekog snažnog osjećanja, koje prije ili poslije obuzme svu dušu jedne žene, ona je svim žarom mladosti neizmjerno voljela više društvo i beskrajno prezirala prostake. Veoma neljubazna prema novom plemstvu, ona se svim silama trudila da njeni roditelji ni u čemu ne izostaju iza najčuvenijih porodica u predgrađu Saint-Germain.

Ova osjećanja ne izmakoše pronicljivu duhu gospodina de Fontainea, koji je više puta, nakon udaje svojih dviju kćeri, zajecao od zajedanja i duhovitosti Emilije. Pametni ljudi će se iznenaditi što je stari Vandejac dao svoju prvu kćer jednom glavnom blagajniku koji je, mora se priznati, imao nešto stare plemićke zemlje, ali čije ime nije imalo ispred sebe ono ,,de“ zbog koga su se toliko ljudi borili za kraljevstvo, a drugu sudskom činovniku, koji je tako skoro postao baron da se nije moglo zaboraviti da mu je otac trgovao drvima.

Ova osjetna promjena u shvaćanjima plemića, u trenutku kad se on približavao šezdesetoj godini, doba kad ljudi teško mijenjaju svoja uvjerenja, nije proizlazila samo iz utjecaja sredine suvremenog Babilona, gdje svi ljudi iz unutrašnjosti najzad postaju uglađeni; nova politička shvatanja grofa de Fontaine bila su rezultat kraljeva prijateljstva i njegovih savjeta. Vladalac filozof uživao je da ovoga Vandejca pridobije za ideje XIX vijeka i obnovu monarhije.

Louis XVIII je htio da slije ujedno partije, kao što je Napoleon bio uradio sa stvarima i ljudima. Zakoniti kralj, možda isto toliko domišljan kao i njegov protivnik, radio je obrnuto. Posljednja glava burbonske loze trudila se isto tako da zadovolji narod i ljude Carstva, održavajući svećenstvo, kao što se Napoleon trudio da privuče sebi visoko plemstvo ili da obnovi Crkvu. Kraljev povjerenik, državni savjetnik je neopaženo postao najutjecajniji i najmudriji vođa umjerene partije koja je jako željela, u korist naroda, da se dođe do sporazumnog mišljenja. On je govorio u korist skupog ustavnog poretka i svom snagom pomagao političku igru koja je njegovu gospodaru dozvoljavala da vlada usred pobuna. Možda se gospodin de Fontaine nadao da će postati per u nekoj političkoj promjeni čije su čudne posljedice iznenađivale u to doba i najstarije političare. Po njegovu najdubljem uvjerenju, u Francuskoj nije bilo drugog plemstva osim perova čije su porodice jedine uživale povlastice.

— Plemstvo bez povlastica — govorio je on — to je držak bez motike.

Isto toliko udaljen od La Fayetteove stranke koliko i od La Bourdonnayeve, on je usrdno radio na općem izmirenju koje je trebalo da donese Francuskoj novo doba i bolju sudbinu. On se trudio da uvjeri porodice s kojima je dolazio u dodir o slabim izgledima na uspjeh što ih je pružala odsad služba u vojsci ili administraciji. Nagovarao je majke da svoju djecu obrazuju za slobodna zanimanja ili da ih spremaju za industriju, dokazujući im da će služba u vojsci i državnoj upravi najzad ostati samo za djecu plemstva iz reda perova. Po njegovu mišljenju, narod je uzeo priličnog udjela u upravi svojom skupštinom, službom u sudu i financijama, što će mu uvijek ostati, govorio je on, kao što su pojedinci iz trećeg staleža imali nekada izvjesne povlastice. Novi pogledi glave porodice de Fontaine i mudra udaja njegovih dviju kćeri stvorili su jak otpor prema njemu u porodici.

Grofica de Fontaine osta vjerna starim pogledima na stvari, kako je i priličilo ženi koja je po majci potjecala od porodice Rohan. Mada se za trenutak opirala sreći i blagostanju koji su očekivali njene dvije starije kćeri, ona uvaži one prisne razloge što ih supruzi kazuju jedno drugom večerom, kad glave počivaju na istom uzglavlju.

Gospodin de Fontaine hladno dokaza svojoj ženi, tačnim računom, da boravak u Parizu, obaveza da čovjek bude na dostojnoj visini, raskoš njegova doma kojim su naknadili skučeni život u Vendeli i trošak oko kćeri odnose najveći dio njihovih prihoda. Trebalo je dakle prihvatiti, kao nebesku milost, rijetku priliku i bogato udomiti svoje kćeri. Zar neće one jednoga dana imati prihode od šezdeset, osamdeset i sto hiljada livara? Tako bogate udaje ne dešavaju se svakoga dana djevojkama bez miraza. Bilo je najzad vrijeme da se pomisli i na štednju, da se uveća imanje de Fontainovih i vrati u njegovo prvobitno stanje. Grofica popusti, kao što bi sve majke na njenom mjestu učinile, možda samo radije od nje, pred tako uvjerljivim dokazima; ali ona izjavi da će se bar njena kći Emilija udati tako da zadovolji taštinu što ju je ona sama, za nesreću, razvila kod te mlade duše.

Tako događaji koji su trebali da obraduju ovu porodicu unesoše u nju klicu razdora. Glavni blagajnik i mladi sudac bili su izloženi hladnoći jednog kućnog reda koji su samo grofica i njena kći Emilija mogle da stvore. Njihovo poštivanje društvene forme najbolje se ispoljavalo u kućnom tiraniziranju: general se oženi gospođicom Mongenod, kćerkom bogatog bankara, drugi brat se oženi djevojkom čiji je otac, dvostruki ili

trostruki milijunaš, bio trgovac solju; najzad se treći brat pokaza vjeran svojim prostačkim shvaćanjima oženivši se gospođicom Grossetete, jedinicom kćerkom glavnog blagajnika iz Burgesa.

Tri jetrve i njihovi muževi toliko su uživali u tome da budu u društvu političkih veličina i u salonima predgrađa Saint-Germain, da se svi složiše u udvaranju naduvenoj Emiliji. Ovaj dogovor zasnovan na taštini i interesima ipak nije bio tako siguran da mlada vladarica ne bi mogla da vrši potrese u svojoj maloj državi.

Bilo je prizora koji su, u skladu s otmjenim ponašanjem, unosili među članove ove moćne porodice izvjesnu podrugljivost, a ova se pak kadkad izopačavala, ne mjenjajući ništa u njihovu prijateljstvu pred svijetom, u skoro neprijateljska osjećanja u samoj porodici. Tako je generalova žena, postavši barunica, smatrala sebe plemenitom kao da je iz porodice Kergarouet i mislila je da joj sto hiljada livara dohotka daju pravo da bude isto tako drska kao i Emilija, zaova kojoj je ona često podrugljivo željela sretan brak, javljajući joj, sasvim kratko, da se kći toga i toga pera udala za gospodina toga i toga.

Ženi vikonta de Fontaine dopadalo se da Emiliju baca u zasjenak ukusom i raskoši svojih haljina, namještaja i kola.

Podrugljivost sa kojom su snahe i svakovi dočekivali njenu uobraženost izazivala je kod nje srdžbu koju je jedva stišavala pljuskom zajedanja. Kad glava porodice osjeti da kraljevo nestalno prijateljstvo poče da slabi, on se toliko više zabrinu kad vidje da njegova mezimica, baš zbog ruganja svojih sestara, diže glavu više no ikad dotle.

Dok se sve ovo događalo i u trenutku kad je ovaj mali domaći razdor bio na vrhuncu, vladalac, čiju je naklonost gospodin de Fontaine namjeravao ponovo da steče, pade u postelju iz koje se više neće ni dići. Veliki političar, koji je u buri tako lijepo znao da upravlja svojim brodom, uskoro podleže.

Uvjeren da će steći kraljevu naklonost, grof de Fontaine uloži sve svoje napore da oko svoje najmlađe kćeri okupi najodabranije momke. Oni koji su se trudili da riješe ovo teško pitanje kao što je udomljenje jedne gorde i ćudljive djevojke vjerojatno će razumjeti muke jednoga Vandejca. Kad bi se ispunila želja njegove mezimice, taj uspjeh bi dostojno krunisao desetogodišnje uspinjanje grofa u Parizu. Po načinu kojim je njegova porodica osvajala blagajne pojedinih ministarstava, ona je mogla da se poredi s austriskom vladalačkom kućom, koja prijeti da osvoji Evropu svojim ženidbenim vezama. Tako stari Vandejac nije prestajao da traži mladoženje, toliko mu je na srcu ležala sreća njegove kćeri; no ništa nije bilo smješnije od načina kojim je drsko stvorenje izražavalo svoje zapovijedi i iskazivalo sud o svojim obožavaocima. Reklo bi se da je Emilija, kao kakva princeza iz Hiljadu i jedne noći, toliko bogata i lijepa da može da bira između svih kraljeva koji postoje; njene primjedbe su bile jedna smješnija od druge: jedan da ima debele noge ili ispala koljena, drugi da je kratkovidan, ovaj se zove Durand, onaj hramlje, skoro svi su joj izgledali i pređebeli. Nestašnija, ljupkija i veselija no ikad, pošto je odbila dva ili tri prosca, ona se pojavljivala na svetkovinama i jurila po zabavama gdje su njene pronicljive oči ispitivale poznate veličine i gdje je ona izazivala ljude da joj se ponude, a ona bi ih uvijek odbijala.

Priroda ju je bila izobilno nagradila preimućstvima potrebnim za ulogu Celimene. Visoka i vitka, Emilija de Fontaine je koračala ozbiljno ili izazivački, kako se to njoj sviđalo. Njezin malo izduženi vrat dopuštao joj je da ljupko zauzme prezriv ili drzak stav. Znala je bezbroj načina da držanjem glave ili onim čisto ženskim pokretima kaže ljutito nedorečenu misao ili da se blaženo nasmiješi. Divna crna kosa, guste i jako zasvođene obrve davale su njenom izgledu izraz gordosti koji je ona, iz kaćiperstva a i proučavanja svog izgleda pred ogledalom, znala da načini užasnim ili da ga ublaži upornošću ili umilnošću svoga pogleda, nepomičnošću ili lakim micanjem usana, hladnoćom ili toplinom svoga osmijeha.

Kad je Emilija htjela da osvoji nekoga, njezin čisti glas je prijatno zvučao, ali je znala da mu da i izvjesnu odsječnost kad je htjela da ušutka nekog i suviše slobodnog udvarača. Njeno bijelo lice i alabastersko čelo bili su slični prozračnoj vodi kakvog jezera koje se čas talasa pod dahom vjetra a čas je mirno i glatko, kad se vjetar utiša. Mnogi mladići na koje ona nije ni gledala tvrdili su da se pretvara; ali se ona opravdavala time što je tim ogovaračima ulijevala želju da joj se dopadnu pa ih onda izlagala preziranju. Od svih djevojaka koje su sačinjavale cvijet pariškog društva, nitko bolje od nje nije znao da zauzme gordi stav odpozdravljajući nekom darovitom čovjeku, ili da pokaže onu uvredljivu učtivost koja od ljudi koji su nam ravni pravi ljude nižim od nas, ili da bude drska prema onima koji hoće da su na ravnoj nozi s njom. Izgledalo je da ona prima, ma gdje se nalazila, prije počasti nego pohvale, pa čak i kod kakve princeze, njen izgled i njeno držanje preobrazili bi u carski prijesto naslonjač u kome bi sjedjela.

Gospodin de Fontaine i suviše kasno spozna koliko je odgoj njegove najmilije kćeri bio upropašćen nježnošću cijele porodice prema njoj. Divljenje koje svijet u početku ukazuje jednoj mladoj osobi, ali zbog

koga se on brzo osveti, samo je uvećavalo gordost Emilijinu i ulilo joj povjerenje u samu sebe. Laskanje sa svih strana bilo je razvilo u njoj samoljublje svojstveno razmaženoj djeci koju, kao i kraljeve, zabavlja sve ono što ih okružuje.

U to vrijeme je ljupkost mladosti i čar njene obdarenosti skrivala od sviju ove mane, utoliko odvratnije kod jedne žene što se žena može da dopadne samo svojom odanošću i odricanjem sebe same; no ništa ne izmače oku brižna oca: gospodin de Fontaine je često pokušavao da svojoj kćeri objasni najvažnije strane iz zagonetne knjige života. Uzaludan podhvat. Često je morao da se rasplače nad ćudljivom neposlušnošću i zajedljivom mudrošću svoje kćeri ako je htio da ustraje u tako teškom zadatku kao što je ispravljanje te kobne prirode. On se zadovolji da s vremena na vrijeme daje savjete pune blagosti i dobrote; ali je s bolom u duši uvidjeo da se njegove najnježnije riječi odbijaju od srca njegove kćeri kao da je ono od mramora.

Oči jednoga oca tako se kasno otvaraju, da je starome Vandejcu bilo potrebno nekoliko puta da pokuša pa da opazi kako njegova kći kao da mu poklanja rijetke nježnosti. Ona je bila kao ona mala djeca koja izgleda da kazuju svojoj majci: „Požuri se da me zagrliš, pa da se idem igrati." Najzad Emilija je udostojavala da bude nježna prema roditeljima. Ali je ona često, s iznenadnom ćudljivošću koja izgleda neobjašnjiva u djevojaka, ostajala osamljena i rijetko se pojavljivala; žalila se da njezin otac i majka pripadaju mnogima, postajala je ljubomorna na sve, čak i na svoju braću i sestre. Zatim, pcšto je s teškom mukom stvorila osamljenost oko sebe, ova čudna djevojka je optuživala cijelu prirodu za svoju umjetnu osamljenost i muke što ih je sama sebi stvorila. Naoružana iskustvom svojih dvadeset godina, ona je okrivljavala sudbinu jer je, ne znajući da osnov sreće leži u nama, tražila sreću od stvari u životu. Ona bi pobjegla na kraj svijeta da izbjegne udaju sličnu onoj svojih dviju sestara; pa ipak je u dnu srca osjećala užasnu surevnjivost što ih vidi udate, bogate i sretne. Najzad je njena mati, koja je bila žrtva njenih postupaka kao i gospodin de Fontaine, katkad hoćeš-nećeš morala pomisliti da joj je kći malko ćaknuta.

Ovaj poremećaj mogao se lako objasniti: ništa nije običnije no ta potajna gorđost koju nose u sebi mladi ljudi iz porodica što stoje visoko na društvenoj ljestvici a koje je priroda obdarila velikom ljepotom. Skoro sve takve djevojke su uvjerene da njihove majke, kad zađu u četrdesete i pedesete godine, ne mogu više da razumiju njihove mlade duše ni da shvate njihova maštanja. One uobražavaju da obično majke, surevnjive na svoje kćeri, hoće da ih oblače po svom ukusu s unaprijed smišljenom namjerom da ih bace u zasjenak ili da ih liše obožavanja. Otuda, često, potajne suze ili potmula pobuna protiv tobožnjeg materinskog ugnjetavanja.

Pored svih bolova koji postaju stvarni, premda im je osnova izmišljena, one još imaju maniju da od svoga života načine roman, i same sebi načine divan horoskop; njihovo čarobnjaštvo se sastoji u tome da snove smatraju za stvarnost, one potajno odlučuju, u svojim dugim razmišljanjima, da svoje srce i ruku dadu samo onome čovjeku koji će imati tu i tu prednost, one stvore u svojoj uobrazilji jedan obrazac kome treba da je njihov budući, milom ili silom, sličan. Pošto su iskusile život i ozbiljno razmišljale, što dođe s godinama, gledajući svijet i njegovu svakidašnjost, videći nesretne primjere, divne boje njihove idealne slike iščile; zatim se one, jednoga lijepog dana, nađu u toku svakidašnjeg života, silno začuđene što su sretne bez svadbene poezije svojih snova.

Prema ovoj poetici, gospođica Emilija de Fontaine je bila stvorila, u svojoj krhkoj mudrosti, jedan ideal kome je trebalo da odgovara onaj koji je bude tražio pa da ga ona prihvati. Otuda njena preziranja i njena zajedanja.

— Prije svega će biti mlad i od starog plemstva — rekla je ona sebi — bit će per ili najstariji sin nekoga pera. Ne bih mogla da podnesem da ne vidim grb na svojim kolima naslikan na nebesko plavim naborima i da ne projurim kao kneževi Elizejskim poljima, u dane kad su trke. Uostalom, moj otac misli da će to biti najveće dostojanstvo, jednoga dana, u Francuskoj. Hoću da bude vojnik, pa da ga natjeram da da ostavku, hoću da bude odlikovan da nas vojnici pozdravljaju.

Ove rijetke osobine ne bi ništa značile, kad to biće još ne bi bilo izvanredno ljupko, veoma otmjeno, duhovito i kad ne bi bilo vitko. Mršavost, ova ljupkost tijela, ma koliko bila prolazna, naročito u parlamentarnoj vladavini, bila je jedan od neophodnih uslova. Gospođica de Fontaine je imala izvjesnu zamišljenu mjeru, koja joj je služila za obrazac. Mladića koji ne bi, na prvi pogled, ispunjavao postavljene uslove ne bi po drugi put ni pogledala.

— Ah, bože, pogledajte kako je debeo ovaj gospodin! — izražavalo je njezin najveći prezir.

Po njoj sudeći, lijepo razvijeni ljudi su nesposobni da osjećaju, rđavi su muževi i nedostojni da pripadaju pristojnom društvu. Premda je na Istoku takva ljepota bila u cijeni, punoća joj se činila nesrećom za ženu; ali

kad se radi o muškarcu ona znači zločin.

Ova čudna mišljenja su zabavljala ljude, zahvaljujući izvjesnoj veseloj rječitosti. Pa ipak grof osjeti da će kasnije zahtjevi njegove kćeri, očevidno smiješni izvjesnim nemilosrdnim a oštroviđnim ženama, postati predmet poruge. On se bojao da čudne ideje njegove kćeri ne prijeđu u rđavu naviku. Strepio je da se nemilosrdni svijet već ne ruga osobi koja je tako dugo ostajala na pozornici a nije još završavala komediju što ju je igrala. Više učesnika u ovoj komediji, razljućenih odbijanjem, jedva očekuje najmanji nepovoljan događaj pa da se osvete. Nepristrasne posmatrače i besposličare počelo je već da zamara sve to: divljenje je uvijek zamor za ljude.

Znao je stari Vandejac bolje no itko da ako čovjek treba da je vješt u izboru trenutaka kad se pojavljuje na pozornici svijeta ili dvora, u salonu ili drugdje, još mu je teže povući se odatle u zgodan čas. Tako je on prve zime po stupanju na prijesto Karla X udvostručio napore, u saglasnosti sa svoja tri sina i svojim zetovima, da u salonima svoga doma prikupi najbolje prilike za ženidbu što ih je Pariz i unutrašnjost sa svojim izaslanstvima mogla da pruži. Sjaj njegovih gozbi, raskoš njegove blagovaonice i njegovi ručkovi takmičili su se s čuvenim gozbama kojima su ministri osiguravali za sebe glasove parlamentaraca.

Uvaženi poslanik bio je poznat tada kao ličnost koja je najviše utjecaja imala na poštenje te Skupštine koja je izgleda bila nemoćna da radi, te je od toga i umrla. Čudnovato je da je zbog ovih pokušaja da uda kćer omilio kod svijeta. Možda je našao bio način da se naplati za svoje gozbe. Ova optužba izvjesnih zajedljivih liberala, koji su obiljem riječi nadoknađivali mali broj svojih pristalica u Skupštini, nije imala nikakva uspjeha. Uopće uzev, ponašanje poatuskog plemića bilo je tako otmjeno i na svom mjestu da nijedan od onih epigrama kojima su zajedljive novine toga vremena obasipale ministre, tri stotine poslanika iz centra, političke mutikaše, skorojeviće i ostale ljude od položaja što su podržavali Villeleovu upravu nije se odnosio na njega.

Pri kraju ovog pothvata, za vrijeme čijeg izvođenja je gospodin de Fontaine u više mahova učinio sve što može, on povjerava da će njegova kći najzad izabrati jednog od tolikih mladoženja.

Osjećao je neko unutrašnje zadovoljstvo što je pošteno izvršio dužnost oca. Pošto je sve oprobao, on se nadao da će od toliko ljudi, koji su joj se nudili, ćudljiva Emilija izabrati jednoga koji bi joj odgovarao. Nesposoban da obnovi svoje propale pokušaje, uostalom i zamoren tvrdoglavošću svoje kćeri, pri kraju korizme, jednog jutra kad njegova prisutnost u Skupštini nije bila neophodno potrebna, on se odluči da razgovara s njom.

Dok je jedan sobar vješto posipao njegovu žutu lubanju prahom i dotjerivao zaliske koji su uljepšavali njegovu poštovanja vrijednu frizuru, naredi Emilijin otac, nešto malo uzbuđen, svome starom sobaru da pozove naduvenu gospođicu neka se odmah javi ocu.

— Joseph — reče mu on u trenutku kad je ovaj završavao češljanje — sklonite tu torbu, razmaknite zastore, stavite te naslonjače na svoje mjesto, istresite zastirač kod kamina, ispravite ga i izbrišite svuda prašinu. Otvorite prozor i provjetrite malo moju sobu.

Grof je užurbano izdavao zapovijedi, zamarao Josepha koji je, pogađajući namjere svoga gospodara, osvježio malo ovu sobu koja je, sasvim prirodno, bila najzapuštenija u cijeloj kući, i uspio da unese malo sklada u tu hrpu računa, papira i knjiga, u namještaj ovoga svetilišta gdje se raspravljalo o interesima kraljevstva.

Kad Joseph unese malo reda u ovaj kaos i istače na vidno mjesto, kao u kakvom pomodnom dućanu, ono što ostavlja prijatan dojam, ili svojom bojom stvara neku vrstu birokratske poezije, on se zaustavi kod papira koji su čak i po zastirci bili rastureni, zadivi se sebi samom za trenutak, klimnu glavom i iziđe.

Jadni činovnik nije se slagao s divljenjem svoga sluge. Prije nego što će sjesti u svoj ugodni duboki naslonjač, pogleda nepovjerljivo oko sebe, mrko osmotri svoj kućni kaput, istrese smrvljeni duhan iz njega, brižljivo obrisa nos, poreda lopate i žarače, potače vatru, ispravi povrnute krajeve svojih papuča, zabaci unazad svoj kurjuk, koji mu je bio zapao između okovratnika, prsluka i sobne haljine, i namjesti ga kako treba; zatim on zagrte na kaminu pepeo koji je svjedočio da u sobi živi netko tko boluje od teškog katara. Starac ne sjede dok još jednom ne baci pogled na svoju sobu za rad, nadajući se da ništa u njoj ne bi moglo da izazove smiješne ali i drske primjedbe kojima je njegova kći odgovarala na njegova mudra mišljenja. U ovoj prilici on nije htio da dovede u pitanje svoje očinsko dostojanstvo. Zatim uze malo burmuta i nakašlja se dva ili tri puta kao da se sprema da u Skupštini zahtijeva pojedinačni proziv; čuo je lako koračanje svoje kćeri, koja uđe pjevušeći ariju iz Seviljskog brijača.

— Dobar dan, oče. Šta ste htjeli od mene tako rano jutros?

Nakon ovih riječi, otpjevanih kao lajtmotiv arije koiu je pjevala, ona zagrli grofa, ne s onom prisnom nježnošću koja daje kćerinskoj privrženosti neku izvanrednu čar, već s bezbrižnošću tiranke sigurne da se dopada, ma šta činila.

— Drago moje dijete — reče ozbiljno gospodin de Fontaine — pozvao sam te da vrlo ozbiljno razgovaramo o tvojoj budućnosti. Potreba da u ovom trenutku izabereš sebi muža koji će te za uvijek učiniti sretnom...

— Mili oče — odgovori Emilija najumilnijim glasom u namjeri da ga prekine — izgleda mi da primirje koje smo zaključili, s obzirom na moje obožavaoce, još nije isteklo.

— Emilija, prestanimo danas s lakrdijanjem kad je u pitanju jedna tako ozbiljna stvar. Otprije izvjesnog vremena svi oni koji te zaista vole, drago moje dijete, trude se svim silama da te pristojno udome, a neozbiljno shvatiti svu tu pažnju, koju ti i drugi osim mene ukazuju, značilo bi biti veoma nezahvalan.

Čuvši ove riječi i pogledavši podrugljivo po namještaju očeve sobe za rad, djevojka uze jedan naslonjač, koji je izgledao najmanje upotrebljavan, sama ga namjesti s druge strane kamina, namjesti ise prema ocu, uozbilji se tako da se vidjelo da se ruga i skrsti ruke te nemilosrdno izgužva bezbrojne nabore na jednom ogrtaču bijelom kao snijeg. Pošto je pogledala sa strane i smijući se brižno lice svoga starog oca, ona prekide tišinu.

— Nikad vas, dragi oče, nisam čula da pričate kako vlast ureduje u sobnoj haljini. Ali — doda ona smiješeći se — nije važno, narod ne treba da pravi teškoće. Razmotrimo dakle vaše zakonske prijedloge i vaše službene zahtjeve.

— Nije mi uvijek lako da ih za tebe stvaram, mala ludice! Slušaj, Emilija. Ja nemam namjeru da svoj ugled još duga vremena dovodim u pitanje, jer je on jedan dio imanja moje djece, okupljajući taj puk plesača koji ti svakog proljeća natjeraš u bijeg. Već si ti bila nevini uzrok za krupne svađe s izvjesnim porodicama. Ja se nadam da ćeš ti bolje razumjeti danas teškoće svoga i našeg položaja. Ti imaš, kćeri moja, dvadeset i dvije godine, a skoro je tri godine kako bi trebalo da si udata. Tvoja tri brata su se oženila, a tvoje dvije sestre udale, bogato i sretno. Ali, drago moje dijete, troškovi oko tih udaja i način života u kući što ga ti namećeš svojoj majci toliko su smanjili naše prihode, da ću ti ja jedva moći da dam sto hiljada franaka miraza. Od danas ja hoću da se pozabavim sudbinom koja očekuje tvoju majku, jer ona ne treba da bude žrtva svoje djece. Emilija, ako mene nestane, gospođa de Fontaine ne može nikome da bude na teretu i njezin život mora imati istu ovu ugodnost kojom sam ja i suviše kasno nagradio njenu privrženost prema meni u doba nevolje. Ti vidiš, dijete moje, da tvoj mali miraz nije u skladu s tvojim pretjeranim zahtjevima. Sta više, to je žrtva koju ja ni za jedno svoje dijete nisam učinio; no oni su se velikodušno složili da ne traže jednoga dana naknadu za prednost što će je uživati najmilija kći.

— U njihovu položaju! — reče Emilija podrugljivo mašući glavom.

— Ne potcjenjujte tako, kćeri moja, one koji vas vole. Znajte da su samo siromasi velikodušni! Bogataši uvijek imaju važnih razloga da ne ostave dvadeset hiljada franaka jednome rođaku. No, ne pući se, dijete moje, već govorimo ozbiljno. Nisi lizapazila, između toliko mladića za ženidbu, gospodina de Manervillea?

— Ah! on kaže igla umjesto igra, uvijek posmatra svoju nogu jer mu se čini da je mala i ogleda se. Uostalom, on je plav, a ja ne volim plave ljude.

— Lijepo, a gospodin de Baudenord?

— Nije plemić. Nezgrapan je i debeo. Istina, on je crnomanjast. Trebalo bi da se ta dva gospodina sporazumiju te da sjedine svoje dobre osobine: da prvi da svoje tijelo i svoje ime ovom drugom, a ovaj da zadrži svoju kosu... možda...

— A šta imaš da kažeš protiv gospodina de Rastignaca?

— Gospođa de Nucingen je načinila bankara od njega — reče ona zajedljivo.

— A vikont de Portenduere, naš rođak?

— Jedan dečko koji rđavo pleše i nema novaca. Najzad, dragi moj oče, ti ljudi nisu iz visokog plemstva. Ja hoću bar grofica da budem, kao što je to moja majka.

— Ti dakle nikog ove zime nisi zapazila koji...?

— Ne, oče.

— Pa šta ti hoćeš?

— Sina jednog francuskog pera.

— Ti si, kćeri moja, luda! — reče gospodin de Fontaine ustajući.

Ali odjednom on diže oči nebu, napravi se kao da u kakvoj pobožnoj misli traži nove snage za trpljenje;

zatim očinski sažaljivo pogleda svoje dijete, koje se uzbudi, uze je za ruku, steže je i nježno joj reče:

— Bog mi je svjedok, jadno zabludjelo stvorenje, da sam savjesno ispunjavao prema tebi očinske dužnosti... kako savjesno, s ljubavlju, moja draga Emilija. Da, bog to zna, da sam ti ja dovodio ove •zime toliko čestitih ljudi čije su mi osobine i narav bili poznati, i svi su oni izgledali dostojni tebe. Dijete moje, ja sam ispunio svoju dužnost. Od danas si ti gospodar svoje sudbine i ja sam sretan i nesretan, u isti mah, što se oslobađam najteže roditeljske dužnosti. Ja ne znam da li ćeš ti još dugo vremena slušati jedan glas koji, za nesreću, nikad nije bio strog; ali zapamti da se bračna sreća ne zasniva toliko na blistavim osobinama i imanju koliko na uzajamnom poštovanju. Ta sreća je, po prirodi svojoj, skromna i bez blijeska. Idi, kćeri moja; ja ću dati svoj blagoslov onome koga mi ti predstaviš kao zeta; ali ako budeš nesretna, sjeti se da nemaš pravo da optužuješ svoga oca. Ja se ne odričem toga da i sam na tome radim i da ti pomognem; samo neka tvoj izbor bude ozbiljan i odlučan; nemoj se igrati s poštovanjem koje si dužna ovim bijelim vlasima.

Ljubav što ju je otac prema njoj pokazivao i svečan naglasak što ga je on u svojoj besjedi upotrebljavao dirnuše gospođicu đe Fontaine; ali ona prikri svoju raznježenost, skoči na koljena grofu koji je sjedio još sav uzdrhtao, poče ga milovati s toliko nježnosti i s toliko ljupkosti se mazila, da se starcu razvedri čelo. Kad se Emiliji učini da se otac malo povratio, ona mu tihim glasom reče:

— Ja sam vam veoma zahvalna na ljubaznoj pažnji što ste mi je ukazali, dragi oče. Uredili ste svoju sobu da dočekate svoju milu kćer. Niste se, možda, nadali da će ona biti tako luda, i otporna. Ali, dragi oče, zar je tako teško udati se za jednog pera Francuske? Vi ste htjeli da ih ima što više. Ali ćete me vi bar posavjetovati.

— Da, jadno moje dijete, da, i bezbroj puta ću ti reći: „Pazi šta radiš!" Pomisli da je zvanje pera nešto sasvim novo u našem državnom životu, kako je govorio pokojni kralj, da bi perovi mogli da budu bogati. Oni koji su bogati htjeli bi da budu još bogatiji. Najbogatiji od svih naših perova nema polovinu prihoda što ga ima najsiromašniji član Gornjega doma u Engleskoj. Francuski perovi će, dakle, tražiti bogate udavače za svoje sinove, pa ma u kojoj društvenoj sredini. Potreba da se bogato žene potrajat će kod njih čitava dva vijeka. Može da se dogodi da dok čekaš bogatu priliku, čekanje koje bi mogla platiti najljepšim godinama, tvoje čari (jer se u naše doba ljudi prilično žene iz ljubavi), ja velim da tvoje čari mogu da učine čudo. Kad se iskustvo skriva ispod tako svježeg lica kao što je tvoje, može čovjek da očekuje čudo od svega toga. Ti si u stanju da pronađeš vrline u ljudima, a to nije mala stvar. Ja nemam potrebe da upozoravam jedno tako pametno stvorenje kao što si ti na sve teškoće pothvata. Ja sam siguran da ti nećeš kod čovjeka koga ne poznaješ dovoljno da zamijeniš pamet s uglađenim ponašanjem. Najzad, ja se potpuno slažem s tobom da su sinovi perova dužni da se razlikuju od ostalih i da se ponašaju kako njima dolikuje. Premda se danas ni po čemu ne razlikuje visoki društveni položaj, ti ćeš te mlade ljude ipak poznati po nečemu. Uostalom, ti svoje srce držiš na uzdi kao što dobar konjanik ne dopušta da mu konj posrne. Neka ti je sa srećom, kćeri moja!

— Ti mi se rugaš, oče. Pa lijepo, ja ti kažem da ću prije umrijeti u samostanu gospođice de Conde, no što ću dozvoliti da mi muž ne bude francuski per.

Ona se otrže iz očevih ruku pa, gorda što je pobijedila, ode pjevajući ariju Cara non dubitare iz Matrimonio segreto. Slučajno se toga dana svetkovala neka godišnjica u porodici. Pri kraju ručka, gospođa Planat, žena glavnog blagajnika, starija sestra Emilijina, poče glasno da govori o nekom mladom Amerikancu, velikom bogatašu, koji se ludo zaljubio u njenu sestru i pristaje na sve da bi se oženio njome.

— Čini mi se da je to neki bankar — reče prezrivo Emilija. — Ne volim bankare.

— Ali, Emilija — odgovori baron de Villaine, muž druge sestre gospođice de Fontaine — vi ne volite ni suce, tako da ja zaista ne znam, ako odbijate bogate ljude bez titula, iz koje društvene sredine ćete izabrati sebi muža.

— Naročito, Emilija, s tom tvojom ljubavi prema mršavima — doda general.

— Ja znam šta hoću — odgovori djevojka.

— Moja sestra hoće čuvenu porodicu, mlada lijepa čovjeka, osiguranu budućnost — reče barunica de Fontaine — i sto hiljada livara prihoda; gospodina de Marsaya, na primjer.

— Sigurna sam, draga moja sestro, da se neću udati glupo kao što sam vidjela da su mnoge učinile. Uostalom, da bismo izbjegli te razgovore o udaji, ja izjavljujem da ću svakog onog koji mi govori o udaji smatrati svojim neprijateljem.

Jedan Emilijin ujak, vice-admiral čije se imanje baš bilo povećalo sa dvadesetak hiljada livara prihoda, zahvaljujući zakonu o naknadi štete, sedamdesetgodišnji starac koji je bio u stanju da; svojoj nećakinji, za kojom je ludovao, svirepo kaže istinu, u namjeri da prekine ovaj nezgodni razgovor, poviče:

— Ta, ne mučite sirotu moju Emiliju! Zar ne vidite da ona čeka da vojvoda de Bordeaux postane punoljetan!

Svi se grohotom nasmijaše starčevoj šali.

— Pazite da se za vas ne udam, matora ludo! — odgovori djevojka, no srećom žagor prekri njene riječi.

— No, djeco — reče gospođa de Fontaine da ublaži ovaj ispad Emilijin — ona će, kao i vi sve, poslušati samo svoju majku.

Ah, tako mi boga, slušat ću ja samo sebe — reče veoma razgovijetno gospođica de Fontaine.

Svi sad pogledaše starješinu kuće. Izgledalo je da svi žele da vide na koji će način on da sačuva svoje dostojanstvo. Ne samo da je poštovani Vandejac uživao veliki ugled u društvu, no je on, sretniji od mnogih otaca, bio uvažavan u svojoj porodici, u kojoj su svi znali da cijene osobine kojima je on uspio da osigura svoju rodbinu; tako je on bio okružen dubokim poštovanjem na kakvo često nailazimo kod nekih plemićkih porodica u Engleskoj prema rodonačelniku. Zavlada mrtva tišina, i svi pogledahu čas nabureno i gordo lice gospođice Fontaine, čas stroga lica gospodina i gospođe de Fontaine.

— Ja sam Emiliji dozvolio da radi kako ona za najbolje nađe — odgovori grof ozbiljnim glasom.

Rođaci i uzvanici pogledaše radoznalo ali i sažaljivo gospođicu de Fontaine. Izgledalo je da ove riječi kazuju kako se očinska dobrota bila zamorila u borbi s ovom naravi koja je u cijeloj porodici bila poznata kao nepopravljiva. Zetovi promrmljaše nešto a braća podrugljivo pogledaše svoje žene. Od tog trenutka svi prestadoše da se bave udajom gorde djevojke. Jedino se njezin stari ujak, kao nekadašnji mornar, usuđivao da se sa njom šali, ne zaboravljajući da joj uvijek odmjeri punom mjerom.

Kad dođe ljeto, nakon izglasavanja budžeta, ova porodica, pravi primjerak parlamentarnih porodica s one strane Kanala, koje imaju korijena u svima ministarstvima i deset glasova u Skupštini, odletje kao jato ptica prema divnim krajevima Aulnaya, Antonya i Chatenaya.

Bogati glavni blagajnik kupio je bio nedavno na tim obalama vilu za svoju ženu, koja je ostajala u Parizu samo za vrijeme skupštinskih zasjedanja. Mada je lijepa Emilija prezirala prostaštvo, to osjećanje preziranja nije obuhvatilo i koristi što su se mogle izvući od nagomilanog građanskog bogatstva; ona ode sa svojom sestrom u raskošnu vilu, ne toliko iz prijateljstva prema članovima svoje porodice koji su bili zajedno s njom, koliko iz razloga što društveni red zahtijeva da se ljeti otputuje iz Pariza. Divna zelena polja Sceauxa u potpunosti su zadovoljavala sve društvene propise i obaveze što ih otmjenu čovjeku nameće društvo.

Kako je malo vjerojatno da je slava poljske zabave u Sceauxu ikada prešla granice senskog okruga, potrebno je podrobnije opisati ovu tjednu svečanost, koja je prijetila da po svojoj važnosti postane stalna i općepoznata. Okolina gradića Sceaux je poznata po svojim uzvišicama, s kojih puca divan izgled, kako se o njima pronosi glas. Možda je to najobičnija okolina i možda su je proglasili za čuvenu glupi Parižani, ljudi koji kad izađu iz rupčaga u kojima su zakopani zinu od divljenja kad vide ravnice oko Beauce. Međutim, kako su u poetičnoj hladovini Aulnaya, na brežuljcima Antonyja i u ravnicama Bievre stanovali neki umjetnici koji su putovali po inostranstvu, ljudi čiji je ukus teško zadovoljiti, mnoštvo lijepih žena koje imaju smisla za lijepo, možda su Parižani u pravu.

Ali Sceaux nečim drugim isto tako snažno privlači Parižanina. Usred jedncg vrta odakle puca izvanredan vidik nalazi se ogromna okrugla zgrada otvorena sa svih strana a čije se kube, prostrano ali ipak nimalo glomazno, drži na gipkim stupovima. Ovaj poljski baldahin stoji nad jednom dvoranom za ples. Rijetko se dešava da najozbiljniji vlasnici iz susjedstva ne siđu u dva ili tri maha za vrijeme ljeta do ove palače seoske Terpsihore, bilo u bučnoj povorci, bilo u otmjenim i lakim kolima koja zasipaju prašinom filozofe pješake. Nada da će tu naići na žene iz viših krugova i biti zapaženi od njih, nada, koja se često ispuni, da će tu vidjeti mlade seljanke, lukave kao suci, okuplja nedjeljom na ples u Sceauxu čitav roj advokatskih pisara, medicinara i mladih ljudi koji za svoju bljedoću imaju da zahvale pariškim memljivim zgradama. Veliki broj građanskih brakova začeo se uz zvuke orkestra koji se nalazi na sredini ove kružne dvorane. Koliko bi ljubavi ispričao taj krov, kad bi mogao da govori? Ova zanimljiva mješavina činila je ovu zabavu u Sceauxu primamljivijom od dvije-tri druge zabave u okolini Pariza, prema kojima je ova u Sceauxu imala prednost sa svojom kružnom dvoranom, ljepotom svoga izgleda i primami jivošću svoga vrta.

Prva je Emilija izrazila želju da se pomiješa među narod na ovoj veseloj okružnoj zabavi, očekujući cgromno zadovoljstvo što će se naći u tom skupu. Začudiše se toj njenoj želji da luta posred takvog meteža; ali zar nisu velikaši veoma zadovoljni kad se kreću nepoznati među svijetom? Gospođici de Fontaine se sviđalo da zamišlja sav taj svijet iz varoši, vidjela je sebe kako u mnogom građanskom srcu ostavlja uspomenu na jedan pogled ili začaravajući osmijeh, unaprijed se smijala uobraženim plesačicama i oštrila je svoju

olovku za prizore s kojima će, računala je, obogatiti svoju satiričku zbirku.

Izgledalo joj je da nedjelja nikad neće doći, toliko je bila nestrpljiva. Društvo iz vile Planat pođe pješke na put, da se ne bi znao društveni položaj osoba koje su htjele da uveličaju zabavu svojom prisutnošću. Pa i samo majsko veće, najljepše što je moglo biti, bilo je naklonjeno ovom plemićkom nestašluku. Gospođica de Fontaine je bila jako iznenađena što je na plesu naišla na nekoliko kadrila sastavljenih od osoba koje izgleda da su pripadale boljem društvu. Zaista je vidjela, ovdje-ondje, nekoliko mladića koji izgleda da su upotrijebili svu svoju ušteđevinu od mjesec dana da se pokažu večeras; i vidje nekoliko parova po čijoj se živoj radosti ne bi reklo da su bračni; ali umjesto bogate žetve za svoju satiričku zbirku morala je da se zadovolji skupljanjem preostalog klasja. Ona vidje da zadovoljstvo odjeveno u pargal jako liči na zadovoljstvo odjeveno u svilu i da građanke igraju s isto toliko ljupkosti, kojiput i ljepše nego plemići. Većinom su haljine bile proste a lijepo su stajale. Oni koji su u ovom skupu predstavljali vlastelu ovoga kraja, seljaci, bili su u svome kutu i držali se nevjerojatno otmjeno. Da bi našla nečega smiješnog u ovome skupu, gospođica de Fontaine je čak morala da ga najprije prouči u svim njegovim pojedinostima. Ali ona nije imala vremena ni da se bavi svojim zajedljivim primjedbama, ni da čuje mnogo onih razgovora što ih karikaturisti s radošću pamte.

Gordo stvorenje iznenada naiđe u ovom polju na jedan cvijet, metafora je sasvim umjesna, čiji sjaj i boja djelovahu na nju svom snagom novine. Često nam se događa da posmatramo kakvu haljinu, zastor ili čisti bijeli papir s toliko rastresenosti da ne opazimo odmah kakvu mrlju ili svijetlu tačku koje nam kasnije padnu u oči kao da su tu tek cd trenutka kad ih vidimo; slično tome i gospođica de Fontaine vidje u jednom mladom čovjeku obrazac svega onog vanjskog savršenstva o kome je tako dugo maštala. Sjedeći na jednoj od onih nezgrapnih stolica koje su, kao što je to red, bile namještene u krug po dvorani — a ona se bila smjestila na kraju grupe koju je sačinjavala njena porodica, da bi mogla po svojoj volji da se udalji ili približi nečemu zanimljivom u dvorani, kao na izložbi slika — ona je drsko posmatrala kroz svoj durbin jednu osobu udaljenu od nje na dva koraka i stavljala svoje primjedbe kao kad bi kudila ili hvalila kakvu studiju glave ili neku sliku. Pošto je dugo posmatrala ovo živo platno, pogled joj se odjednom zaustavi na ovoj osobi koju kao da je netko ovog časa stavio na ovu živu sliku, na najljepše osvijetljeni njezin dio, kao osobu koja se izdvaja od svega oko nje.

Nepoznati se bio lako naslonio, osamljen i zamišljen, na jedan stup, skrstio ruke i nagao se kao da se tu namjestio da neki slikar izradi njegov portre. Ovaj položaj, premda veoma otmjen i ponosit, nije odavao nikakvu izvještačenost. Nijedan pokret nije kazivao da se on tako namjestio, s glavom nešto nagnutom na desnu stranu, kao Aleksandar ili lord Byron, da bi obratio pažnju na sebe. Njegov je uporan pogled pratio pokrete neke plesačice, a njegovo držanje je izražavalo ozbiljnu pažnju. Njegov vitak i pokretljiv stas podsjećao je na divne srazmjere Apolona. Prirodni uvojci crne kose padali su mu na visoko čelo.

Jednim pogledom gospođica de Fontaine opazi finoću njegova rublja, nove rukavice od lijepe kože, nesumnjivo dobre izrade, i malu nogu obuvenu u obuću od irske kože. Nije imao na sebi nijednu od onih glupih sitnica kojima se kite kicoši iz narodne garde ili ženskaroši iza tezge. Samo jedna crna traka, na kojoj je visio njegov monokl, vidjela se na njegovu prsluku savršena kroja.

Nikada nije uobražena Emilija vidjela oči jednog muškarca zasjenjene tako dugim i povijenim trepavicama. Sanjalaštvom i strašću je odisala ova pojava, što je sve bilo pojačano muškom, tamnom puti. Izgledalo je da su mu usta uvijek gotova na osmijeh koji uzdiže dvije divne usne; ali ova gotovost na osmijeh, daleko od veselosti, odavala je prije neku tužnu ljupkost. Mnogo je obećavala ta glava, bilo je puno otmjenosti u toj osobi da bi se samo reklo: „Evo jednoga ljepotana, ili jednog lijepog čovjeka!" Ta pojava je nagonila čovjeka da mu se približi. Najutančaniji posmatrač, ugledavši nepoznatoga, smatrao bi ga za čovjeka velike vrijednosti koga je neka neodoljiva radoznalost privukla na ovu seosku zabavu.

Za trenutak jedan Emilija je sve to opazila, a za to vrijeme taj izuzetni čovjek, oštro posmatran, postade predmet potajnog divljenja. Ona ne reče u sebi: „Treba da je francuski per!“ već: „Ah, ako je plemić, a sigurno da jest...“

Ne dovršivši svoju misao, ona se odjednom diže i ode sa svojim bratom generalom k onom stupu, pretvarajući se da posmatra kadril; ali, krišom posmatrajući, što je svojstveno ženama, ona nije gubila iz vida nijedan pokret mladića kome se približila. Nepoznati se učtivo izrnače da im načini mjesta i nasloni se na drugi stup. Emilija, isto toliko zagolicana učtivošću nepoznatoga kao što bi bila i kakvom drskošću, otpoče razgovarati sa svojim bratom vičući jače no što bi to učtivost dozvolila; ona je pokretala glavu, mahala rukama i smijala se bez razloga, ne toliko u namjeri da zabavi svoga brata, koliko da privuče pažnju

neosjetljivoga neznanca. Nijedno od tih malih lukavstava nije urodilo uspjehom. Gospođica de Fontaine pođe tad za pogledom mladića i opazi uzrok te neosjetljivosti.

Usred kadrila koji se pred njom igrao vidje ona jednu blijedu osobu, sličnu onim škotskim božanstvima što ih je Girodet unio u svoju ogromnu sliku „Prijem francuskih ratnika kod Osijana". Emiliji se učini da je u toj osobi prepoznala jednu poznatu lady koja se nedavno doselila u obližnju vilu.

Njezin plesač je bio jedan mladić od petnaest godina, crvenih ruku, u hlačama od nankina i plavom kaputu, bijeloj obući, što je sve kazivalo da ne bira sebi plesače jer pretjerano voli ples. Na njenim pokretima nije se ogledala njena prividna slabost; ali su se njeni obrazi neprimjetno crvenjeli i sva kao da je živahnula.

Gospođica de Fontaine se približi plesačima da bi mogla da izbliže pogleda nepoznatu u trenutku kad je ova dolazila na svoje mjesto prilikom promjene u plesu. Ali se nepoznati približi, naže se lijepoj plesačici, i radoznala Emilija je jasno mogla da čuje ove riječi, izgovorene zapovjedničkim ali u isto vrijeme i blagim glasom:

— Klara, drago dijete, ne plešite više.

Klara se malo napući, klimnu glavom u znak poslušnosti i najzad se nasmi'a. Nakon kadrila mladić je s brižljivošću ljubavnika zaogrnuo djevojku kašmirskom maramom i odveo je da sjedne u zavjetrinu.

Uskoro zatim gospođica de Fontaine, kad vidje da se ovo dvoje dižu i šetaju dvoranom kao pred polazak, nađe načina da ih prati pod izgovorom da hoće da uživa u ljepoti vrta. Njezin brat sa zajedljivom dobrodušnošću pristade na ovu neodređenu i ćudljivu šetnju. Emilija tad opazi kako se ovaj lijepi par penje u otmjeni tilbury koji je čuvao livrirani sluga na konju; u trenutku kad je mladić udešavao uzde, ona uspije da uhvati njegov pogled, jedan od onih pogleda koji ništa ne znače, pa zatim slaba utjeha za nju, on u dva maha okrenu glavu a i nepoznata za njim. Da li je to bila ljubomora?

— Ja mislim da si se nagledala vrta — reče joj brat. — Možemo da se vratimo na ples.

— Zaista bih i ja da se vratim — odgovori ona. — Mislite li da je ovo neka rođakinja lađy Dubley?

— Lady Dubley možda ima rođaka — prihvati baron de Fontaine — ali rođakinje nema.

Sutradan Emilija izrazi želju da projaše. Postepeno je ona navikla svoga starog ujaka i svoju braću da je prate na nekim jutarnjim izletima, vrlo potrebnim, govorila je ona, za njeno zdravlje. Naročito je voljela okolinu sela u kome je stanovala lađy Dubley. I pored njenog izviđanja na konju ona ne vidje neznanca tako brzo kako se ona s radošću nadala prilikom svoga lutanja.

Više puta je navratila na zabavu u Sceauxu, ne mogući da na njoj nađe mladoga Engleza koji je pao s neba da uljepša i kruniše njene snove. Mada ništa tako ne podstiče ljubav jedne mlade djevojke kao prepreke, ipak gospođica Emilija đe Fontaine htjede da se u jednom trenutku okani svoga čudnog istraživanja, izgubivši skoro nadu u uspjeh pothvata koji po svojoj jedinstvenosti samo ukazuje na njenu smjelost.

Mogla je ona, zaista, do mile volje da luta oko sela Chatenaya a da nikad ne vidi neznanca. Mlada Klara, pošto je to ime gospođica de Fontaine bila čula, nije bila Engleskinja, a tobožnji stranac nije stanovao u cvjetnim mirisnim šumarcima Chatenaya.

Jedne večeri, kad je izjahala sa svojim ujakom, kome je njegova uzetost bila popustila otkako se proljepšalo vrijeme, Emilija srete lady Dudley. Čuvena strankinja je bila u dvokolicama u društvu gospodina Vandenessea. Emilija prepozna lijepi par a njene sumnje se u trenutku rasuše kao snovi. Ljuta kao svaka žena koja se prevari u svom očekivanju, ona tako naglo okrenu konja da je njezin ujak imao grdne muke da je stigne, toliko je ona na svome poniju bila odmakla.

— Očevidno je da sam ja i suviše ostario da bi mogao da shvatim ovu mladež od dvadeset godina — reče u sebi mornar natjeravši u galop svoga konja — ili možda današnja mladež ne liči na nekadašnju. Ali šta je mojoj nećakinji? Eno je gdje sada lagano korača kao žandar u ophodnji na pariškim ulicama. Zar se ne bi reklo da ona želi da osvoji ovog pošten jačinu građanina koji mi liči na mekog pjesnika sanjalicu, jer on drži, čini mi se, ineku knjigu u ruci. Vjere mi, ja sam grdna budala. Neće li to biti mladić za kojim jurimo?

Na ovu misao stari mornar uspori korak svoga konja da bi neprimijećen stigao do svoje nećakinje. Viceadmiral je počinio prilično ljubavnih pustolovina 1771. godine i kasnije u doba naše historije kad su se ljubavne pustolovine cijenile, da ne bi odmah pogodio da je Emilija, sasvim slučajno, srela neznanca sa zabave u Sceauxu. Unatoč slabom vidu, što je dolazio uslijed starosti, grof de Kergarouet je mogao da nazre znake neke neobične uznemirenosti kod svoje nećakinje, mada je ona pokušavala da se uzdrži i ništa ne pokaže na svome licu. Svoj oštri pogled djevojka je nekako zaprepašćeno bila uprla u stranca koji je mirno koračao pred njom.

— Zaista je tako! — reče u sebi mornar — sad će ona za njim kao što trgovački brod ide za gusarskim. Kad ga sad vidi da izmiče, ona će biti očajna što ne zna koga voli, a pojma nema da li je on markiz ili građanin. Zaista je potrebno da pored ovih žutokljunaca bude jedan ovako iskusan starac kao što sam ja...

Odjednom on džarnu svoga konja tako da ovaj gurnu konja njegove nećakinje i brzo se nađe između nje i mladoga šetača, te ovoga natjera na zeleni obronak koji je oivičavao put. Zaustavivši, namah konja, grof povika:

— Zar ne umijete da se sklonite?

— Ah, oprostite, gospodine — odgovori neznanac. — Nisam znao da ja vama treba da se izvinjavan što me mal'ne oboriste.

— Ta dosta prijatelju — odgovori osorno grof u čijem je glasu bilo nečeg uvredljivog.

U isto vrijeme grof diže svoj korbač kao da hoće da osine svoga konja i dodirnu rame svoga subesjednika govoreći:

— Slobodan građanin je mudrijaš, a svaki mudrijaš treba da je pametan.

Mladić pođe uz obronak čuvši ovu zajedljivu primjedbu; on skrsti ruke i odgovori uzbuđenim glasom:

— Ja ne mogu da vjerujem, gospodine, gledajući vaše sijede vlasi, da se vi još bavite izazivanjem na dvoboj.

— Sijede vlasi? — poviče mornar prekinuvši ga. — Lažeš, one su samo progrušane.

Ovako započeta svađa za nekoliko se trenutaka rasplamsala da mladi protivnik nije mogao više da se uzdržava i prestade s obzirima. U trenutku kad grof Kergarouet vidje da im se njegova nećakinja približava očevidno veoma uznemirena, on je već kazivao svome protivniku ime zahtijevajući od ovoga da šuti pred djevojkom koja je povjerena njegovu staranju. Neznanac se morao nasmijati, pruži svoju posjetnicu starome mornaru napomenuvši da stanuje u jednoj vili u Chevreuseu i udalji se brzo, pošto mu je pokazao vilu.

— Mal'ne povrijediste građanina, nećakinjo — reče grof požurivši se ispred Emilije. — Vi, dakle, niste u stanju da zadržite svoga konja? Dopuštate ida se tu ponižavam zbog vaših ludorija, a da ste vi bili ostali, jedan vaš pogled ili učtiva riječ, koju vi znate tako lijepo da izgovorite kad niste drski, sve bi uredili, čak i da ste mu ruku slomili.

— Pa vaš konj je kriv za taj slučaj a ne moj, dragi ujače. Ja mislim da vi, zaista, ne možete više da jašite, prošle godine ste bolje jahali. Ali, umjesto da govorimo koještarije...

— Do đavola! To je koještarija kad ste drski prema svome ujaku!

— Zar ne bi trebalo da se raspitamo da mladić mije ranjen? On hramlje, ujače, pogledajte.

— Ne, on trči. Ah, ja sam ga pošteno izbrusio.

— Ah, dragi ujače, vi ste zaista mogli da uradite tako nešto?

— Stani, draga nećakinjo — reče grof uhvativši za uzdu Emilijina konja. — Ja ne vidim kakva je potreba da popuštam jednom ćiftici koji je isuviše sretan što ga je oborila ovako divna djevojka kao što si ti ili komandant ratnog broda.

— A po čemu sudite da je to kakav prostak, dragi ujače? Izgleda mi da ima otmjeno ponašanje.

— Svi se danas otmjeno ponašaju, draga nećakinjo.

— Ne, ujače, ne posjeduje svatko izgled i ponašanje kakvo se može steći samo u salonima, i ja bih se vrlo rado s vama okladila da je ovaj mladić plemić.

— Niste imali dovoljno vremena da ga posmatrate.

— Pa ja sam ga više puta vidjela.

— A nije vam ni ovo prvi put da ga tražite — odvrati joj admiral smijući se.

Emilija pocrvenje; ujak je uživao nekoliko trenutaka u njenoj zabuni, pa joj reče:

— Emilija, vi znate da vas ja volim kao svoje dijete, baš stoga što vi jedina u porodici imate u sebi onoga opravdanog ponosa što ga daje plemenito porijeklo. Do vraga, nećakinjo, tko bi rekao da će pravilna gledišta postati tako rijetka? Pa dobro, ja hoću da budem vaš povjerenik. Ja vidim, draga moja mala, da vi niste ravnodušni prema tome plemiću. Pst! U porodici bi nam se rugali kad bismo se prevarili. Vi znate šta to znači. Dopustite da vam ja pomognem, draga nećakinjo. Čuvajmo oboje tajnu, a ja obećavam da ću vam ga dovesti usred salona.

— A kad, ujače?

— Sutra.

— Ali, dragi ujače, bez ikakvih obaveza s moje strane, ne?

— Bože sačuvaj, a moći ćete da ga bombardirate, zapalite i ostavite kao kakvu olupinu od broda, ako

vam to čini zadovoljstvo. Neće on biti prvi, zar ne?

— Kako ste vi dobri, ujače!

Čim se grof vrati iz šetnje, na tace svoje naočari, izvuče krišom iz svoga džepa posjetnicu i pročita:

MAXIMILIEN LONGUEVILLE

5, ulica Sentier

— Budite spokojni, draga nećakinjo — reče on Emiliji — možete ga mirne duše hvatati, on pripada historiskoj porodici; ako nije francuski per, on će to sigurno postati.

— Otkuda vi znate tako mnogo?

— To je moja tajna.

— Vi, dakle, znate kako se on zove?

Grof šutke klimnu svojom prosjedom glavom, .koja je ličila na staro hrastovo stablo oko koga lepršа nekoliko listova na jesenjem vjetru; na ovaj znak njegova nećakinja okuša na njemu uvijek svježu moć svoga kaćiperstva. Kako je znala šta godi starome mornaru, ona se mazila kao dijete i govorila mu najnježnije riječi; ona ga čak i zagrli da bi joj otkrio jednu tako važnu tajnu. Starac, koji je uživao da svojoj nećakinji priređuje ovakve prizore, plativši ih često kakvim nakitom ili ustupanjem svoje lože u kazalištu, dade se dugo moliti i naročito je uživao u njenom maženju.

Ali kako je on dugo uživao u tome, Emilija se naljuti, prijeđe iz umiljatosti u zajedljivost i napući se, pa se zatim umori gonjena radoznalošću. Diplomat mornar iskamči svečano obećanje od svoje nećakinje da će ubuduće biti uzdržljivija, blaža, poslušnija, da će trošiti manje novaca, a naročito da će mu sve pričati. Pošto je mir bio zaključen i potpisan jednim poljupcem u Emilijino čelo, on je odvede u jedan kut salona, posadi je na koljena, poklopi palcem kartu, otkri slovo po slovo ime Longueville i uporno odbi da pokaže ostalo.

Ovaj događaj pojača prikrivena osjećanja gospođice de Fontaine koja dobar dio noći provede u dočaravanju divnih snova kojima se hranila njena nada. Najzad, zahvaljujući tome slučaju koji je tako često priželjkivala, Emilija je sad vidjela nešto stvarno na izvoru uobraženog bogatstva kojim je ona obavijala svoj budući bračni život. Kao sva mlada stvorenja, ne znajući za opasnosti ljubavi i udaje, ona je zavoljela njihovu varljivu spoljašnost. Zar ne znači to da se njeno osjećanje rodilo kao što se rađaju skoro sve ove ćudi mladosti, slatke i strašne zablude koje imaju kobni utjecaj na djevojke nedovoljno iskusne da bi se same pobrinule za svoju buduću sreću? Sutra ujutru, prije nego što se Emilija probudila, njezin ujak je odjurio u Chevreuse. Vidjevši u dvorištu jedne otmjene vile mladića koga je juče tako ozbiljno napao, on pođe prema njemu s onom usrdnom učtivošću starog dvoranina.

— E, dragi moj gospodine, tko bi rekao da ću se sukobiti, u svojoj sedamdeset trećoj godini, sa sinom ili unukom moga najboljeg prijatelja? Ja sam viceadmiral, gospodine. Zar vam ne izgleda da je za mene izlazak na dvoboj isto što i popušiti cigaretu? U moje doba dva mladića su mogla da postanu prijatelji tek pošto su vidjeli boju svoje krvi. Ali, sto mu gromova, juče sam se ja, takvi smo mi mornari, istrčao i suviše i natresao se na vas. Dajte ruku! Više bih volio da sto puta budem grubo dočekan od jednog Longuevillea nego da i najmanje naškodim njegovoj porodici.

Ma koliko da se mladić trudio da bude hladan prema grofu de Kergarouet, nije mogao da se dugo vremena odupre njegovu dobroćudnom ponašanju i dopusti da mu ovaj stisne ruku.

— Vi ste htjeli da izjašite — reče grof — samo izvolite. No, ako niste nikuda naročito naumili, pođite sa mnom, pozivam vas na večeru u vilu Planat. Vrijedi se upoznati s mojim nećakom grofom de Fontaine. Ah, ja bih želio, sto mu muka, da vam se izvinim za svoju prenagljenost i da vas upoznam s pet najljepših žena u Parizu. Eh, eh, mladiću, vedri vam se čelo. Volim mlade ljude i volim kad su sretni. Njihova sreća me podsjeća na divno doba moje mladosti kad je bilo do mile volje pustolovina kao i dvoboja. Veselo se živjelo u ono doba! Danas, vi razmišljate i sve vas uznemirava, kao da nije bilo XV ni XVI vijeka.

— Pa, zar mi nismo u pravu, gospodine? XVI vijek je dao Evropi samo vjersku slobodu, a XIX vijek će joj dati i pol...

— A, ne govorimo o politici. Ja sam pretjerano zadrt, shvatite to. Ali ja ne sprečavam mlade ljude da budu revolucionarni, samo neka dopuste kralju da rastura njihove zborove.

Na nekoliko koračaja odatle, kad su grof i njegov mladi pratilac bili usred šume, grof spazi jednu mladu, dosta tanku brezu, zaustavi svoga konja, uze svoj pištolj, opali i zrno se zari usred drveta udaljenog petnaest koraka.

— Vidite, dragi moj, da se ne bojim dvoboja — reče on sa smiješnom ozbiljnošću, posmatrajući gospodina Longuevillea.

— Ni ja — odvrati mladić, brzo napuni svoj pištolj, nanišani rupu koju je načinilo zrno iz grofove pištolje i pogodi blizu nje.

— Eto šta znači lijepo odgojen čovjek — poviče oduševljeno mornar.

Za vrijeme šetnje s čovjekom koga je već smatrao svojim nećakom, on je našao hiljadu prilika da ga zapita o svim onim sitnicama koje je savršeno trebalo da poznaje, po njegovu mišljenju jedan plemić.

— Imate li dugova? — zapita on najzad svoga suputnika nakon dugog zapitkivanja.

— Ne, gospodine.

— Kako, vi plaćate sve svoje nabavke odmah?

— Tačno, gospodine; inače bismo izgubili povjerenje i svako poštovanje.

— Ali vi sigurno nemate jednu jedinu ljubavnicu? Aha, vi crvenite, druže? Izmijenile su se jako naravi. Pokvarila se omladina ovim idejama o zakonitom poretku, slobodi i filozofijom Kanta. Nemate vi ni Gimardovu[67], ni Dutheovu[68], ni vjerovnika, a ne znate ni heraldiku; pa vi niste odgojen kako treba, moj mladi prijatelju! Znajte da tko te gluposti ne pravi u proljeće, pravi ih zimi. Ako ja u svojoj sedamdeset trećoj godini imam osamdeset hiljada livara dohotka, kapital sam pojeo još u tridesetoj godini... o, sa svojem ženom, sasvim časno i pošteno. Pa ipak, vaši nedostaci me neće spriječiti da vas prijavim u vili Planat. Sjetite se da ste mi obećali da ćete doći, i ja vas očekujem u vili.

— Da čudna starčića! — reče u sebi mladi Longueville — surov je i veseljak; no, mada hoće da izgleda dobričina, valja mi se pričuvati od njega.

Sutradan, oko četiri sata popodne, u trenutku kad je cijelo društvo bilo rastureno po salenima ili se nalazilo kod biljara, jedan sluga objavi stanovnicima vile Planat: gospodin de Longueville.

Čuvši ime ljubimca staroga grofa de Kergarouet, svi, pa čak i igrač koji je promašio na biljaru, dotrčaše, koliko u želji da posmatraju držanje gospođice de Fontaine toliko i da dadu svoj sud o tom feniksu ljudskom koji je izbio iz sedla tolike protivnike.

Otmjen a ipak neusiljen izgled, ljupko i učtivo ophođenje, umiljat glas s prizvukom nečega srdačnoga, sve to osvoji porodicu. Nije se nimalo zbunio u raskoši stana glavnog blagajnika. Mada je njegov razgovor bio kao u svih otmjenih ljudi, lako se moglo da osjeti da je on izvanredno lijepo odgojen i da je njegovo znanje i raznoliko i pouzdano. U jednom razgovoru, prilično običnom, o sastavu brodova, što ga je započeo stari mornar, on je znao da nađe pravu riječ te jedna od žene primjeti kako izgleda kao da je svršio Politehničku školu.

— Ja mislim, gospođo — odgovori on — da treba smatrati za osobitu čast kad je čovjek primljen u tu školu.

Usprkos usrdnom navaljivanju on učtivo ali odlučno odbi da ostane na večeri i prekide sva objašnjenja napomenom da je on Hipokrat svoje mlađe sestre o čijem se nježnom zdravlju mora ozbiljno starati.

— Gospodin je sigurno liječnik? — zapita podrugljivo jedna Emilijina zaova.

— Gospodin je svršio Politehničku školu — odvrati dobrodušno gospođica de Fontaine, čije se lice obli rumenilom kad doznade da je djevojka sa zabave sestra gospodina Longuevillea.

— Ali, draga moja, čovjek može da bude liječnik i da je svršio Politehničku školu, zar ne, gospodine?

— To zaista može da se dogodi, gospođo — odgovori mladić.

Svi pogledaše Emiliju, a ona je s nekom brižnom radoznalošću posmatrala lijepoga neznanca. Ona slobodnije odahnu kad on, uz osmjeh, doda:

— Nemam čast da budem liječnik, gospođo, i čak nisam htio da se zaposlim kao inženjer samo da bih bio nezavistan.

— Dobro ste učinili — reče grof. — Ali kako vi možete da smatrate za čast da čovjek bude liječnik? — doda plemeniti Bretanjac. — Ah, mladi prijatelju, za čovjeka kao što ste vi...

— Gospodine grofe, ja veoma poštujem sva korisna zanimanja.

— Aha, mi se slažemo; vi poštujete ta zanimanja, ja mislim, kao što mlad čovjek poštuje staru udovicu.

Posjeta gospodina Longuevillea ne potraja dugo. On se povuče u trenutku kad opazi da se svima dopao i da je kod svih pobudio interes o sebi.

— Prepreden je ovaj — reče grof pošto je otpratio mladića.

Gospođica de Fontaine, koja je jedina bila upućena u tajnu ove posjete, bila se naročito obukla da bi privukla na sebe pažnju mladića; ali je ona bila malo rastužena kad je vidjela da joj on ne poklanja onoliko pažnje koliko je ona mislila da zaslužuje. Porodica je bila iznenađena njenom šutnjom nakon ove posjete. Obično je Emilija za novajlije znala da upotrijebi sve svoje kaćiperstvo, svoje duhovito ćeretanje i neiscrpnu

rječitost svojih pogleda i pokreta. Bilo da su je očarali ljupko ponašanje mladića i njegov prijatan glas, bilo da je ozbiljno zavoljela i da se zbog tog osjećanja izmenila, njeno držanje prestade biti izvještačeno. Mora da je izgledala ljepša, pošto je postala prirodna. Njene sestre i jedna stara gospođa, prijateljica njihove porodice, mislile su da je to ponašanje samo kaćiperstvo. Pretpostavljale su da je Emilija namislila, pošto je zaključila da je mladić dostojan nje, da ne pokaže odjednom svoja preimućstva, da bi ga na juriš osvojila kad joj se to svidi.

Svi u porodici su htjeli da saznaju mišljenje ove ćudljive djevojke o tom strancu; ali, kad za vrijeme večere svatko reče po koju novu osobinu gospodina Longuevillea, misleći da ju je on prvi otkrio, gospođica de Fontaine je šutjela neko vrijeme; jedna zajedljiva šala njenoga ujaka je odjednom trgnu iz ravnodušnosti, ona prilično podrugljivo primijeti da ta nebeska savršenost mora da skriva kakvu veliku manu i da će se ona dobro čuvati da ne donese po prvom dojmu svoj sud o jednom ovako prepredenom čovjeku.

— Oni koji se dopadaju svima, ne dopadaju se nikome — doda ona — a najgora mana je nemati nijednu manu.

Kao i sve zaljubljene djevojke, Emilija se nadala da će moći da sakrije svoje osjećanje i da prevari Arguse koji su bili oko nje; ali, nakon petnaestak dana, nije bilo člana ove velike porodice da nije bio upućen u ovu malu domaću tajnu. Ovo otkriće je toliko obradova, da je bila iznenađena kad je o tome mislila. U svemu tome bilo je nečega što je mučilo njenu gordu prirodu. Navikla da bude. središte svijeta, ona bi primorana da prizna postojanje jedne sile koja ju je odvikavala od obožavanja njene ličnosti; ona pokuša da se buni, ali nije mogla da iz svog srca izbriše sliku mladića koji ju je tako jako privlačio sebi. Nakon kratkog vremena ona izgubi svoj duševni mir. Dvije osobine gospodina Longuevillea nerazumljive za svakoga, a naročito za gospođicu de Fontaine, bile su povučenost i neočekivana skromnost. On je znao, vješto kao diplomat koji hoće da sačuva tajnu, da izbjegne vještim pitanjima i zamkama što ih je gospođica de Fontaine upotrebljavala da sazna nešto podrobnije o njemu. Ako je govorila o slikarstvu, gospodin Longueville je odgovarao kao znalac. Ako je svirala, mladić je bez ikakve gordosti dokazivao da vrlo dobro svira na klaviru.

Jedne večeri on zadivi cijelo društvo prateći svojim divnim glasom Emiliju u jednom od najljepših dvopjeva od Cimarose, ali, kad su pokušali da doznaju da li je umjetnik, on se s toliko ljupkosti šalio da ne dopusti ovim ženama tako vještim u pogađanju osjećanja kod čovjeka da saznaju kome društvenom redu pripada. Ma koliko da je stari ujak uporno navaljivao da sazna što o njemu, Longueville se vješto izvlačio da bi sačuvao draž tajanstvenosti; a bilo mu je utoliko lakše da u vili Planat ostane lijepi neznanac, što tu radoznalost nije prelazila granice učtivosti.

Emilija se nadala, mučena ovom uzdržanošću, da će sestra biti povjerljivija od brata. Pomognuta od svoga ujaka, koji se u ove stvari razumijevao isto tako dobro kao i u upravljanje brodom, ona pokuša da na pozornicu izvede jednu novu ličnost, gospođicu Klaru Longueville, koja je dotle šutjela. Društvo iz vile izrazi uskoro najživlju želju da upozna tako ljupko stvorenje i da ga zabavi. Utanačiše da se priredi intimna zabava. Žene su bile uvjerene da će znati da navedu jednu šesnaestogodišnju djevojku da govori.

Usprkos sumnji i radoznalosti, duša gospođice de Fontaine se izmjeni i ona je silno zavoljela život otkako je jedno drugo biće ispunjavalo njene snove. Počinjala je da shvaća odnose u društvu. Bilo da nas sreća čini boljima, bilo da je ona bila i suviše zauzeta da bi mučila druge, ona posta manje zajedljiva, popustljivija, umiljatija. Promjena njene naravi ushiti začuđenu porodicu. Možda se, najzad, njena sebičnost preobražavala u ljubav. Očekivanje njezina bojažljivog i potajnog obožavaoca pričinjavalo joj je silnu radost. Mada nijedna strasna riječ nije prešla preko njihovih usana, ona je znala da je on voli, a s koliko je samo vještine ona znala da natjera mladića da pokaže svoje bogato i raznoliko znanje!

Ona zapazi da i on nju brižljivo proučava, tad se dade na posao da ukloni mane što ih je stekla odgojem. Zar to nije bilo odavanje počasti ljubavi i strahovito prekoravanje sebe same? Htjela je da se dopadne, a očaravala je; voljela je, a bila je obožavana.

Njena porodica, znajući da ona iz ponosa neće učiniti ništa neuputno, davala joj je prilično slobode da bi mogla da uživa u toj nevinoj sreći koja toliko čari daje prvoj ljubavi. Više puta su se mladić i gospođica de Fontaine šetali sami stazama ovoga vrta koji je bio gizdav kao žena kad se sprema na zabavu. Više puta su oni vodili razgovore neodređene i bez cilja čije su najbeznačajnije rečenice skrivale u sebi najviše osjećanja. Često su se zajedno divili čarobnim bojama sunca na zalasku. Brali su tratinčice i kidali im latice, pjevali strasne dvopjeve služeći se notama Pergolesea i Rossinija da tačno iskažu svoju tajnu.

Dođe i dan zabave. Klara Longueville i njen brat, kojima su sluge uporno dodavale ono plemićko „de“, bili su junaci te zabave. Prvi put u životu je gospođica de Fontaine sa zadovoljstvom gledala uspjeh jedne

djevojke. Ona srdačno obasu Klaru svojom ljubaznošću i onim beznačajnim uslugama koje žene čine jedna drugoj samo da bi izazvale ljubomoru ljudi.

Emilija je htjela da dokuči izvjesne tajne. Ali je gospođica Longueville bila ista kao i brat, ona se pokaza i spretnija od njega; ona čak nije ni izgledala tajanstvena i znala je da skrene razgovor s materijalnog stanja s toliko ljupkosti da joj gospođica de Fontaine pozavidje i nazva je sirenom. Premda je Emilija bila naumila da Klaru navede da joj se povjeri, Klara je ispitivala Emiliju; htjela je da je prouči, a ova je nju proučila; često se ljutila što je pokazala svoju narav u nekim odgovorima na koje ju je Klara, čiji skroman izgled nije odavao ništa prijetvorno, namjerno navela.

U jednom trenutku je izgledalo da se gospođica de Fontaine naljutila što ju je Klara navela da se nepovoljno izrazi o neplemićima.

— Gospođice — reče joj ovo ljupko stvorenje — toliko mi je Maximilien pričao o vama, da sam silno željela da vas upoznam iz ljubavi prema njemu; ali kad želim da vas upoznam, zar ne znači da želim i da vas zavolim?

— Draga Klara, bojala sam se da vam se neću dopasti kad tako govorim o onima koji nisu plemići.

— Oh, umirite se. Danas su takve prepirke bespredmetne. Sto se mene tiče, ja se u to ne miješam: ja i nisam u pitanju.

Ma koliko da je ovaj odgovor bio slavoljubiv, gospođica de Fontaine mu se jako obradova; jer, kao i svi ljudi obuzeti strašću, ona protumači taj odgovor kako se tumače proročanstva, u onom smislu koji se slagao s njenim željama, te se vrati plesu radosnija no ikad, posmatrajući Longuevillea čija je ljepota i otmjenost možda čak i nadmaši vala njezin ideal. Ona se osjeti još zadovoljnijom kad pomisli da je on plemić, crne joj se oči zablistaše i ona zapleše s onim silnim zadovoljstvom što se osjeća u prisustvu voljena čovjeka. Nikad se dvoje zaljubljenih nisu bolje razumjeli no u ovom trenutku; toliko puta su osjetili da im zadrhte prsti kad se u kadrilu nađu, za trenutak, jedno uz drugo.

Tako ovaj lijepi par, usred zabava i svečanosti u selu, dočeka i početak jeseni, prepuštajući se najljepšim osjećanjima u životu i pojačavajući ih svakoga dana kakvom sitnicom; ljubav je u nečemu slična kod svih ljudi. Proučavali su se uzajamno, koliko to čovjek može da voli.

— Najzad, nikad se prolazna ljubav nije tako brzo pretvorila u ženidbu iz ljubavi — govorio je stari ujak, koji je ispitivao mlade ljude kao što prirodnjak ispituje kukce pod mikroskopom.

Ovakva izjava ujakova uplaši gospodina i gospođu de Fontaine. Stari Vandejac ne ostade ravnodušan prema udaji svoje kćeri, kao što je obećao da će uraditi. On ode u Pariz da se raspita o mladiću, ali ne dobi nikakvih obavijesti. Uznemiren ovom tajanstvenošću, a ne znajući kakav će biti ishod istraživanja što ih je poduzeo, na njegovu molbu, jedan pariški činovnik o porodici Longueville, on pomisli da je potrebno da svojoj kćeri obrati pažnju. Očeva zapažanja bijahu primljena is prijetvornom poslušnošću punom podsmjeha.

— Ako ga volite, draga Emilija, bar mu to nemojte priznati.

— Istina je, dragi oče, da ga volim; ali ću mu ja to reći tek kad mi vi odobrite.

— Pa ipak, Emilija, pomislite da vi ne poznajete njegovu porodicu ni njegovo materijalno stanje.

— Ako sve to ne znam, ja tako hoću. Ali, dragi oče, vi ste željeli da se ja udam, dopustili ste mi da ja biram budućeg muža, ja sam se čvrsto odlučila da se udam za ovoga; šta hoćete sad?

— Treba znati, drago moje dijete, da li je tvoj izabranik sin nekog francuskog pera — odgovori podrugljivo uvaženi plemić.

Emilija umuknu za trenutak. Ona malo kasnije diže glavu, pogleda oca i uznemireno reče:

— Da li su Longuevilleovi...?

— Porodica se ugasila s ličnošću starog vojvode de Rostein-Limbourg, koji je giljotiran 1793. god. On je bio posljednji izdanak potonje mlađe grane.

— Ali, oče, ima čuvenih porodica koje su proizišle od meleza. Historija Francuske zna za puno kneževa koji su preinačavali svoj grb.

— Ti si zaista promijenila mišljenje — reče smiješeći se stari plemić.

Još jedan dan je porodica de Fontaine ostajala u vili Planat. Emilija je uznemirena mišljenjem svoga oca, nestrpljivo očekivala vrijeme kad je Longueville obično dolazio da bi se objasnila s njim.

Ona iziđe da se, nakon ručka, prošeta sama parkom i uputivši se stazi gdje su se obično sastajali i gdje je znala da je mladić nestrpljivo čeka, ona je mislila kako da dokuči, a da ga ne uvrijedi pri tom, jednu tako važnu tajnu. Dotada nijedna otvorena izjava nije potvrđivala osjećanja što su je vezivale za nepoznatoga. Ona je šutke uživala, kao i Maximilien, slast prve ljubavi; ali pošto su oboje bili gordi, izgledalo je da se

svako od njih boji da prizna svoju ljubav.

Maximilien Longueville, koga je Klara obavijestila, znajući nepostojanost Emilijinu, čas je bio ponesen mladićkom strašću, čas se uzdržavao u želji da upozna i stavi na probu ženu kojoj će da posveti svoj život. Ljubav mu nije smetala da uvidi Emilijine predrasude koje su kvarile ovu mladu dušu; ali je on htio da zna da li ga ona voli prije nego što će početi da se bori protiv tih predrasuda;
on nije želio da stavlja na kocku ni svoju ljubav ni svoj život. On je dakle stalno šutio a njegovi pogledi, držanje i beznačajne sitnice odavali su njegova osjećanja.

S druge strane pak, urođena djevojačka gordost, pojačana u gospođice de Fontaine ludom taštinom podsticanom porijeklom i ljepotom, sprečavala ju je da ga navede na izjavu koju je strastveno željela da čuje.

Tako su dvoje ljubavnika nagonski shvatili svoj položaj ne objašnjavajući njegove tajanstvene uzroke. Ima trenutaka u životu mladih ljudi kad im se dopada neizvjesnost. Baš iz toga razloga što oboje nisu htjeli da govore, izgledalo je da su od tog očekivanja stvorili svirepu igru. On je htio da sazna da li ga ona voli, što bi trebalo da pokaže svojim priznanjem, ona je očekivala svakog trenutka da on progovori.

Sjedeći na jednoj klupi u vrtu, Emilija je mislila na događaje koji su se desili za ova tri čarobna mjeseca. Sumnje njenog oca nisu je plašile nimalo, čak im ona nađe i opravdanje, tumačeći na svoj način očevo držanje.

Prije svega, ona se složi sama sa sobom da je nemoguće da se ona vara. Cijeloga ljeta, ona na Maximilienu nije mogla da primijeti nijedan pokret, nijednu riječ koja bi pokazivala da je on niskog porijekla ili da pripada puku; šta više, njegovi razgovori i način izlaganja odavali su čovjeka koji se nalazi na veoma visokom položaju.

— Uostalom — govorila je ona sebi — jedan činovnik, bankar ili trgovac ne bi imao vremena da ostane preko cijelog ljeta da mi se udvara po polju i šumi, trošeći nemilice svoje vrijeme kao kakav plemić, lišen svih briga.

Bila se zanijela u razmišljanja mnogo zanimljivija od prethodnih, kad joj lako šuštanje lišća dade na znanje da je Maximilien posmatra, sigurno s divljenjem.

— Znate li da je veoma ružno plašiti tako djevojke? — reče mu ona smiješeći se.

— Naročito kad su zabavljene svojim tajnama — odgovori Maximilien.

— Zašto ja ne bih imala svojih tajna, kad vi imate svoje?

— Vi ste, dakle, zaista razmišljali o svojim tajnama? — prihvati on smijući se.

— Ne, mislila sam o vašim tajnama. Svoje tajne znam.

— Ali — uzviknu nježno mladić uzevši pod ruku gospođicu de Fontaine — možda su moje tajne vaše a vaše moje.

Nakon nekoliko koračaja nađoše se pred gustim drvećem koje kao da je bilo obavijeno crvenomrkim oblakom što ga je bojilo sunce na zalasku. Ovaj čarobni prizor u prirodi učini svečanim ovaj trenutak. Živahni i neusiljeni pokreti mladića, a naročito uznemirenost njegova srca čije je otkucaje Emilija osjećala na svojoj ruci, utoliko je više zaniješe što je sve to bilo obično i tako nevino. Uzdržanost u kojoj provode svoj život djevojke iz višeg društva pridonosi da se one svom snagom podaju svojim osjećanjima, a to je najveća opasnost za njih kad naiđu na strasno zaljubljena čovjeka.

Nikad nisu oči Emilije i Maximiliena rekle toliko onih stvari koje se čovjek ne usuđuje reći. Obuzeti ovim zanosom, oni su lako zaboravljali beznačajne uslove što ih je postavljala gordost i hladna zapažanja proizišla iz nepovjerenja. Samo stiskom ruke mogli su oni da iskažu svoju veliku radost.

— Moram vas pitati nešto, gospodine — reče gospođica de Fontaine, dršćući i uzbuđenim glasom, nakon duge šutnje i pošto je lagano koraknula nekoliko puta. — Ali pomislite, tako vam boga, da vas to pitam samo zbog svoje porodice.

Pošto je skoro promucala ovo nekoliko rečenica, Emilija umuknu. Dok je šutjela, ova gorda djevojka
se nije usuđivala da pogleda čovjeka koga je voljela, jer je osjećala svu niskost onoga što će sad izreći:

— Jeste li vi plemić?

Kad je izgovorila ove riječi, ona zaželje da je zemlja proguta.

— Gospođice — odvrati ozbiljno Longueville, čije lice dobi neki strog i dostojanstven izgled — ja vam obećavam da ću bez okolišanja odgovoriti na vaše pitanje kad mi vi iskreno odgovorite što ću vas sad upitati.

On pusti ruku djevojke, koja se odjednom osjeti osamljena, i reče joj:

— Zašto se raspitujete o mome porijeklu?

Ona ostade nepomična i ni riječi ne odgovori.

Gospođice — nastavi Maximilien — rastanimo se ako se ne razumijemo. – Ja vas volim – doda on dubokim i raznježenim glasom. — Pa lijepo — nastavi on radosnim glasom kad ču da se djevojci ote uzvik pun sreće — zašto me pitate jesam li plemić?

— Zar bi govorio on ovako da nije plemić? — ču Emilija neki glas koji kao da joj je s dna duše dolazio.

Ona podiže ljupko svoju lijepu glavu, izgledalo je da joj mladićev pogled daje nov život i ona mu pruži ruku kao da ponovo sklapaju prijateljstvo.

— Vi ste povjerovali da je meni mnogo stalo do društvenog položaja? — zapita ga ona tonom nekakve zajedljive lukavosti.

— Ja ne mogu svojoj ženi da pružim nikakvih plemićkih titula — odgovori on i ozbiljno i šaljivo u isti mah. — Ali, ako se ženim djevojkom iz višeg društva koja je u svojoj porodici navikla na raskoš i zadovoljstvo što ih pruža bogatstvo, ja znam kakve obaveze primam na sebe tim izborom. Ljubav se daje doda on veselo — ali samo ljubavnicima.
Sto se tiče supruga, potrebno im je više nego nebo nad glavom i zelena livadska trava pod nogama.

— Bogat je — pomisli ona. — Što se tiče porijekla, možda hoće da me kuša! Bit će da su mu rekli kako sam ja zaljubljena u plemstvo a da bih se udala samo za francuskog pera. Mora da su mi to one moje svetice sestre pripremile. — Priznajem, gospodine — reče ona glasno — da sam veoma pogrešno mislila o životu i ljudima; ali, danas — nastavi ona naglašavajući svaku riječ i gledajući ga pogledom koji zaluđuje — ja znam koja su prava bogatstva za jednu ženu.

— Ja hoću da vjerujem da vi iskreno govorite — odgovori on ozbiljnim ali blagom glasom. — Ali, ove zime, draga Emilija, možda prije no što proteku dva mjeseca, bit ću ponosit što ću moći nešto da vam ponudim, ako cijenite bogatstvo. To će biti jedna tajna koju ću ovdje čuvati — reče on pokazujući svoje srce — jer od toga zavisi moja sreća, ne usuđujem se da kažem naša...

— Oh, recite, recite!

Zabavljeni najprijatnijim razgovorom, oni se vratiše društvu koje je ostalo u salonu. Nikada se gospođici de Fontaine njezin izabranik nije učinio ljupkiji ni duhovitiji: njegov vitki stas, ponašanje koje osvaja, učiniše joj se još privlačniji nakon razgovora koji ju je uvjerio, u neku ruku, da joj pripada čovjek koga sve žene žele.

Oni otpjevaše jedan talijanski dvopjev tako izrazito da ga svi oduševljeno pohvališe. Oprostiše se s izvjesnom suzdržijivošću kojom su htjeli da prikriju svoju sreću. Ovaj dan još jače priveza Emiliju za neznanca. Gospođica de Fontaine se divila snazi i dostojanstvu koje je on pokazivao u trenutku kad su otkrili svoju ljubav, a bez tog divljenja nema ni ljubavi. Kad osta sama s ocem u salonu, uvaženi Vandejac joj se približi, srdačno joj steže ruke i zapita je da li je što doznala o bogatstvu i porijeklu gospodina Longuevillea.

— Da, dragi oče, sretnija sam no što sam i mogla da pomislim. Najzad, gospodin de Longueville je jedini čovjek za kcga želim da se udam.

— Dobro, Emilija — prihvati grof — ostalo ću ja već znati da uredim.

— Nećete li naići na kakvu prepreku? — zapita ona ozbiljno uznemirena.

— Drago moje dijete, taj mladić je potpuno nepoznat; ali, samo ako to nije kakav nepošten čovjek, od trenutka kad si ga ti zavoljela, on mi je drag kao da mi je sin.

— Nepošten čovjek! – prihvati Emilija. — Ja sam potpuno mirna. Moj ujak, koji nam ga je predstavio, može da vam jamči za njega. Recite, dragi ujače, je li on bio varalica, lopov, gusar?

— Znao sam da će mi se to dogoditi! — uzviknu stari mornar trgnuvši se iz drijemeža.

On pogleda po salonu, ali je njegova nećakinja bila već iščezla kao da ju je more progutalo, da se poslužimo njegovim uobičajenim izrazom.

— Onda, ujače — nastavi gospodin de Fontaine — kako ste mogli da krijete od nas šta znate o tome mladiću? Vi ste međutim morali vidjeti da smo mi uznemireni. Je li gospodin de Longueville iz ugledne porodice?

— Ne znam ni tko je ni odakle je — poviče grof de Kergarouet. — Pouzdavši se u pronicljivost ove ludice, ja sam joj davao njenoga Romea kako sam znao i umio. Znam da taj dečko izvanredno gađa iz pištolja, odličan je lovac, majstorski igra biljar, šah i triktrak; rukuje oružjem i jaše kao sv. Juraj. Izvanredno se razumije u piće. Računa kao Barreme,[69] crta, pjeva i pleše da ne može bolje biti. E do đavola, šta biste vi htjeli? Ako to nije savršen plemić, nađite mi građanina koji zna sve to, nađite mi čovjeka koji živi tako otmjeno kao on! Zanima li se on čime? Da li se cn ponižava piskaranjem u kakvoj kancelariji, klanjanjem

pred skorojevićima koje vi nazivate glavnim direktorima? On korača dignute glave. Čovjek je to. Uostalom, baš sad nađoh u džepu svog prsluka posjetnicu koju mi je dao kad je mislio da će mi odrubiti glavu, jadan čovjek! Današnja mladež nije nimalo lukava... Izvolite, evo je.

— Ulica Sentier, broj 5 – reče gospodin Fontaine, pokušavajući da se sjeti, od toliko obavještenja što ih je dobio, onoga koje bi moglo da se odnosi na mladića. – Šta je to, dođavola? Gg. Palma, Werbrust i drugovi, trgovina muslinom, pamučnim platnom i tkaninama u boji na veliko, nalazi se tu. Aha, tu smo! Poslanik Longueville izgleda da ima veze s tom trgovinom. Da, ali ja poznajem samo jednog Longuevilleova sina od trideset dvije godine koji nimalo nije sličan ovome i kome on daje pedeset hiljada livara dohotka da bi se oženio kćerkom jednoga ministra; on želi da postane per kao i svi ostali. Nikad ga nisam čuo da govori o tom Maximillienu. Ima li on kćer? Tko je ta Klara? Uostalom, zar neki smutljivac ne može da se nazove Longueville? Ali zar nije trgovačka kuća Palma, Werbrust i drugovi nedavno propala s nekim nabavkama u Meksiku i Indiji? Raspitat ću se ja o svemu tome.

— Ti govoriš sam kao da si na pozornici i izgleda da mene ni u što ne računaš — najednom će stari mornar. – Zar ti ne znaš da sam ja kadar da nađem izlaza, ako je on plemić, i da doskočim tome što je siromah?

— Što se bogatstva tiče, ako je on Longuevilleov sin, ništa mu ne treba; ali — nastavi gospodin de Fontaine odmahujući glavom — njegov otac nije kupio nikakav položaj koji povlači za sobom plemstvo. Prije Revolucije bio je advokat; ali plemićka titula koju je uzeo poslije obnove monarhije pripada mu isto toliko koliko i polovina njegova imanja.

— Bum, bum, blažen onaj čiji je otac obješen! — poviče veselo mornar.

Tri ili četiri dana nakon ovoga spomena dostojnog dana, jednog divnog novembarskog jutra, kad pariškim ulicama briše ledeni vjetar, gospođica de Fontaine, zaogrnuta jednim novim krznom u kome je željela da se pojavi, bila je izišla sa svojim dvjema zaovama o kojima je nekada s toliko zajedljivosti govorila.

Ove tri žene nisu izišle u ovu šetnju po Parizu iz želje da se provozaju u nekim otmjenim kolima ili da pokažu haljine koje su imale da se nose te zime, već sa željom da vide ogrtač koji je opazila jedna njihova prijateljica u finoj trgovini rubljem na uglu Ulice mira. Kad tri gospođe uđoše u radnju, gospođa barunica de Fontaine povuče Emiliju za rukav i pokaza joj Maximiliena Longuevillea, gdje sjedi za tezgom i s trgovačkom uslužnošću vraća neki zlatan novac švelji s kojom je, izgleda, bio u nekom poslovnom razgovoru. Lijepi neznanac je držao u ruci nekoliko komada rublja te se nije moglo posumnjati da mu to nije zanimanje.

Emilija i ne osjeti kad je svu prođoše žmarci. Međutim, zahvaljujući umješnosti svojstvenoj ljudima iz višeg društva, ona savršeno prikri bijes što je obuze i odgovori svojoj zaovi jednim: „Znala sam ja to!“ čijem bi naglasku i boji glasa pozavidjela i najslavnija glumica onoga doba. Ona se približi tezgi. Longueville diže glavu, stavi uzorke platna, što ih je imao u ruci, s očajničkom mirnoćom u svoj džep, pozdravi gospođicu de Fontaine i približi se pogledavši je ispitivački.

— Gospođice — reče on švelji koja uznemirena pođe za njim, — naredit ću da se to isplati. Takav je red kod nas. No, uzmite — doda on na uho mladoj ženi pružajući joj novčanicu od hiljadu franaka — mogu i ja da vam to isplatim. — Nadam se da ćete mi oprostiti, gospođice — reče on okrenuvši se Emiliji. — Vi ćete biti tako dobri da shvatite da poslovi često tiraniziraju čovjeka.

— Ta izgleda mi, gospodine, da mi je to sasvim svejedno — odgovori gospođica de Fontaine posmatrajući ga smjelo i s toliko podrugljive bezbrižnosti da bi čovjek pomislio da ga ona prvi put vidi.

— Govorite li ozbiljno? — zapita prigušenim glasom Maximilien.

Emilija mu s nevjerojatnom drskošću okrenu leđa. Ovo nekoliko riječi, izgovorenih tihim glasom, ne čuše dvije zaove.

Kad sjedoše u kola, pošto su kupile ogrtač, Emilija, koja je bila na prednjem sjedištu, nije mogla đa se uzdrži da ne baci posljednji pogled na unutrašnjost tog mrskog dućana i vidje Maximiliena gdje stoji skrštenih ruku, u položaju čovjeka koji se uzdigao iznad nevolje što ga je tako iznenada snašla. Pogledi im se sretoše i oči im sinuše ljutito. Svako od njih se nadao da je ranio srce voljene osobe. U trenutku se oboje udaljiše jedno od drugoga kao kad bi bili jedno u Kini a drugo na Grenlandu. Zar pod dahom taštine ne vene sve na što ona naiđe? Obuzeta najstrašnijom borbom koja može da se odigrava u srcu jedne djevojke, gospođica de Fontaine je doživjela najobilniju žetvu bola što ju je ikad dočekala čovječja duša sputana obzirima i predrasudama. Njeno doskora svježe i kadifasto lice odjednom je požutjelo. U nadi da će od zaova sakriti svoju uznemirenost, ona je smijući se pokazivala ili nekog prolaznika ili neku smiješnu haljinu; ali je

to bio grčevit i usiljen smijeh. Ona bi voljela da su njene zaove zajedljive, a ona bi se zajedljivošću mogla da brani; ali je nju strahovito mučilo njihovo nijemo saučešće. Upotrijebila je svu duhovitost da ih natjera na razgovor a onda je pokušala da svoju srdžbu iskali u bezumnim protivurječnostima, obasipajući trgovce najljućim uvredama i prostačkim zajedanjima.

Vrativši se kući ona dobi strahovitu groznicu. Zahvaljujući brizi roditelja i staranju liječnika, ona za mjesec dana ozdravi. Svi su se nadali da će ovaj nauk ukrotiti Emilijinu narav. Međutim, ona nastavi svoj stari život i produži da se zabavlja. Mislila je da nije nikakva sramota prevariti se. Da ona ima kakvog utjecaja u Skupštini, kao njen otac što ga ima, govorila je ona, ona bi podnijela prijedlog zakona po kome bi svi trgovci, a naročito trgovci pamučnim tkaninama, bili žigosani do trećeg koljena, a taj bi žig nosili na čelu. Ona je htjela da samo plemići imaju pravo da oblače onu staru francusku nošnju koja je tako pristajala dvoranima Louisa XV. Po njenom mišljenju, možda je za kraljevstvo bila velika sreća što nikakva vidna razlika nije postojala između jednog trgovca i jednog francuskog pera. Hiljadu drugih zajedljivosti, lako pojmljivih, sipala je kao iz rukava kad bi odjednom razgovor skrenuo na tu stranu.

Ali oni koji su voljeli Emiliju nazirali su veliku sjetu ispod te podrugljivosti. Očevidno je Maximilien Longueville još uvijek vladao tim nerazumljivim srcem. Po koji put je postajala blaga kao u ono vrijeme kad je njena ljubav bila na pomolu, koji put je bila nepodnošljivija no ikad do tada. Svi su opravdali tu promjenu raspoloženja koja je proizlazila iz patnja što su ih svi znali a u isti mah su važile kao tajna.

Grof de Kergarouet je nekako djelovao na nju, zahvaljujući pretjeranim poklonima, a ta vrsta utjehe ima siguran uspjeh kod mladih Parižanki. Prva zabava na koju ode i gospođica de Fontaine bila je kod napuljskog poslanika. U trenutku kad zauze mjesto u kađrilu, ona opazi na nekoliko koraka od sebe Longuevillea, koji dade jedan neprimjetan znak glavom njenome plesaču.

— Ovaj mladić je vaš prijatelj? — zapita ona svoga plesača s nečim prezrivim u glasu.

— To je moj brat — odgovori on.

Emilija ne uzmognu da se uzdrži da ne zadrhti.

— Ah — nastavi oduševljenim glasom — to je zaista najbolji čovjek na svijetu...

— Znate li vi moje ime? — zapita ga Emilija naglo ga prekinuvši.

— Ne, gospođice. Priznajem da je to zločin ne zapamtiti ime koje je na svim usnama, trebalo bi da rečem u svim srcima; ali ja mogu da se opravdam: dolazim iz Njemačke. Moj poslanik, koji je na dopustu u Parizu, poslao me je da večeras budem družbenik njegove žene, koju možete da vidite tamo dolje u kutu.

— Prava tragična obrazina — reče Emilija pošto je pogledala poslanikovu ženu.

— Međutim, ona sad treba da stupi u igru. Morat ću plesati s njom! Htio sam da unaprijed naknadim to.

Gospođica de Fontaine se pokloni.

— Bio sam jako iznenađen kad sam moga brata našao ovdje — reče brbljivi sekretar poslanstva produživši ples. — Dolazeći iz Beča, doznao sam da je jadni dečko bolestan i da leži u postelji. Računao isam da ću ga sigurno vidjeti prije polaska na zabavu; ali nam politika ne ostavlja uvijek vremena da se bavimo svojom porodicom. Padrona della časa nije mi dopustila da odem do jadnog Maximiliena.

— Gospodin vaš brat nije, kao vi, u diplomaciji? — zapita Emilija.

— Ne — reče sekretar uzdahnuvši — jadni dečko se žrtvovao za mene. On i moja sestra Klara odrekli su se nasljedstva u moju korist. Moj se otac nada tituli pera kao i svi oni što glasaju za vladu. Obećali su mu da će ga naimenovati za pera — doda on tiho. — Pošto je prikupio nešto kapitala, moj brat je stupio kao ortak u jednu banku; znam da je nedavno otpočeo s nekim poslovima u Braziliji, što mu može donijeti milione. Ja sam sav sretan što sam svojim diplomatskim vezama pridonio uspjehu tog posla. Nestrpljivo očekujem jedan telegram od 'brazilskog poslanstva koji će mu razvedriti čelo. Kako vam izgleda on?

— Ali, vaš brat mi ne liči na čovjeka koji se bavi bankarskim poslovima.

Mladi diplomat baci jedan pogled na svoju plesačicu, koja je izgledala potpuno mirna.

— Šta — reče on smiješeći se — gospođice vide da je čovjek zaljubljen kad on to i ne pokazuje?

— Gospodine, vaš brat je zaljubljen? — zapita ona uz jedan pokret pun radoznalosti.

— Da. Moja sestra Klara, o kojoj se on kao majka stara, pisala mi je da se on ovoga ljeta zaljubio u jedno vrlo lijepo stvorenje; nakon toga nisam ništa više doznao o njegovoj ljubavi. Mislite li vi da bi se jadni dečko dizao u pet sati ujutru da posvršava svoje poslove da bi se našao u četiri sata poslije podne u vili svoje obožavane? Upropastio je tako jednog rasnog konja što sam mu ga ja bio poslao. Oprostite što toliko brbljam, gospođice: dolazim iz Njemačke. Godina je dana kako nisam čuo pravilan francuski jezik, nemam Francuza

oko sebe a Nijemaca sam toliko sit da bih, u svom rodoljubivom zanosu, razgovarao sa sjenkom kakvog pariškog fenjera. A ako ja, najzad, govorim mnogo, što se ne pristoji diplomatama, tome ste vi krivi, gospođice. Zar niste vi pokazali moga brata? Kad treba o njemu govoriti, ja sam neumoran. Ja bih htio da mogu cijelom svijetu da kažem koliko je on dobar i plemenit. U pitanju je bilo ništa manje nego sto hiljada livara dohotka s Longuevilleova imanja.

Što je gospođica de Fontaine došla do tako važnih otkrića, imala je da zahvali i svojoj vještini s kojom je ispitivala svoga plesača, od trenutka kad je doznala da je on brat prezrenog ljubavnika.

— Jeste li vi mogli da gledate svoga gospodina brata kako prodaje muslin i pamučno platno a da vas to ne zaboli? — zapita Emilija pošto je otplesala treći dio kadrila.

— Otkud vi to znate? — zapita je diplomat. — Ja sam se, hvala bogu, naučio da prospem bujicu riječi a da kažem samo ono što hoću, kao i svi diplomatski početnici što ih ja poznajem.

— Uvjeravam vas da ste to vi kazali.

Gospodin de Longueville pogleda iznenađeno ali i pronicljivo gospođicu de Fontaine. U njemu se zače neka sumnja. On ispitivački pogleda u oči svoga brata, pa svoju plesačicu, pogodi sve, pljesnu rukama, diže oči tavanici, poče se smijati i reče:

— Budala sam ja! Vi ste najljepše stvorenje na zabavi, moj brat vas krišom posmatra, pleše iako je u groznici, a vi se pretvarate da ga ne vidite. Učinite ga sretnim — reče on vodeći je njenom starom ujaku — neću biti zavidljiv; ali ja ću uvijek biti malo uzbuđen kad vas nazovem svojom snahom...

Međutim su dvoje zaljubljenih bili neumoljivi jedno prema drugome. Oko dva sata ujutru izniješe zakusku u jedan prostrani salon gdje su stolovi bili razmješteni kao u kavani, da bi se uzvanici nesmetano mogli da zabavljaju u malim grupama.

Kao što se uvijek događa ljubavnicima, gospođica de Fontaine se nalazila nasuprot stola za kojim su sjedili najugledniji uzvanici a Maximilien je bio među njima. Emilija je pažljivo slušala razgovor svojih susjeda te je mogla da čuje razgovor koji se lako započne između mladih žena i muškaraca privlačnih kao što je Maximilien Longueville. Žena s kojom je razgovarao mladi bankar bila je jedna napuljska vojvotkinja čije su oči sijevale a put joj je bila svilenobijela. Mladi Longueville se pretvarao da je veoma blizak vojvotkinji a to je utoliko više vrijeđalo gospođicu de Fontaine što je vojvotkinja prema njemu nježnija no što je ona ikad bila.

— Da, gospodine, u mojoj zemlji je prava ljubav gotova na sve žrtve — govorila je vojvotkinja mazeći se.

— Vi sto strasnije no Francuskinje — reče Maximilien, čiji se blistav pogled srete s Emilijinim. – Francuskinje su silno uobražene.

— Gospodine — prihvati živahno djevojka — nije li ružno klevetati svoju otadžbinu? Odanost postoji u svima zemljama.

— Mislite li, gospođice — nastavi Talijanka uz pakostan osmijeh — da je jedna Parižanka sposobna da prati svuda onoga koga voli?

— Potrebno je da se razumijemo, gospođo. Odlazi čovjek u pustinju da stanuje pod šatorom, ali se ne odlazi da se živi iza tezge u trgovini.

Ona dovrši svoju misao jednim prezrivim pokretom. Tako Emilijin kobni odgoj ubi dvaput njenu sreću na pomolu i pridonese da promaši život. Prividna Maximilienova hladnoća i osmijeh jedne žene natjeraše je na zajedljivost koja joj se uvijek sviđala.

— Gospođice — reče joj tiho Longueville, iskoristivši trenutak kad su se svi dizali od stola te podigli buku — nitko neće tako toplo poželjeti da budete sretni kao ja što želim, dopustite da vas u to uvjerim opraštajući se od vas. Za koji dan odlazim u Italiju.

— Sigurno s kakvom vojvotkinjom?

— Ne, gospođice, već s bolešću koja je, možda, neizlečiva.

— Nije li to uobraženje? — zapita Emilija pogledavši ga uznemireno.

— Ne — reče on — ima rana koje nikad ne zarastu.

— Vi nećete otputovati — reče zapovjednički djevojka uz osmijeh.

— Otputovat ću — nastavi ozbiljno Maximilien.

— Kad se vratite, ja ću već biti udata, opominjem vas — reče ona vragoljasto.

— Ja to želim.

— Prilično svirepo se osvećuje, bezobraznik! — poviče ona.

Petnaest dana nakon toga Maximilien Longueville otputova sa svojom sestrom Klarcm u divne, tople predjele Italije, ostavivši gospođicu đe Fontaine da se strahovito kaje. Mladi sekretar poslanstva primi srcu bratovljev slučaj i sjajno se osvećivao za Emilijino preziranje pričajući svuda zbog čega su se dvoje zaljubljenih rastali. On s kamatima vrati svojoj plesačici sve one zajedljivosti koje je ona nekad upućivala Maximilienu, i toliko puta je nasmijao nekog poslanika opisujući mu lijepu neprijateljicu trgovine, ratobornu ženu koja je propovijedala krstaški rat protiv bankara, djevojku čija je ljubav iščezla pred jednim komadom muslina. Grof de Fontaine je bio prinuđen da upotrijebi sav svoj utjecaj da bi Augustea Longuevillea poslao nekim diplomatskim poslom u Rusiju, te da svoju kćer spase nemilosrdnog ismjehivanja toga mladića.

Uskoro vlada, primorana da pristupi izboru perova da bi pojačala plemićku struju u Gornjem dcmu, imenova gospodina Guiraudina de Lenguevillea za pera Francuske i vikonta. I gospodin de Fontaine postade per, zahvaljujući više svojoj privrženosti za teških dana no svome porijeklu.

U to vrijeme je Emilija, postavši punoljetna, bez sumnje ozbiljno razmišljala o životu, jer ona promijeni i svoju narav i svoje ponašanje: umjesto da stavlja zajedljive primjedbe svome ujaku, donosila mu je štap s uvijek istom nježnošću, čemu su se smijali; išla je pod ruku s njim, vozila se s njim u kolima i pratila ga u svim njegovim šetnjama. Ona ga je čak uvjerila da voli miris njegove lule i čitala mu svakodnevno njegov omiljen Quotidienne u oblacima dima kojima ju je zlobni mornar namjerno obavijao; naučila je piket da bi stari grof imao s kime da igra; najzad je ta toliko uobražena djevojka slušala strpljivo uvijek iste priče o borbi njegova broda, prvom pohodu gospodina de Suffrena ili o bici kod Abukira.

Premda je stari mornar često govorio da on dobro zna na kojoj se geografskoj dužini i širini nalazi da bi se dao zarobiti od kakvog mladog ubojnog broda, jednog lijepog jutra puče glas po pariškim salonima o udaji gospođice de Fontaine za grofa de Kergarouet.

Mlada grofica poče priređivati sjajne svečanosti da bi zavarala sebe; ali je ona bez sumnje osjećala silnu prazninu sred toga vrtloga: raskoš nije mogla da sakrije prazninu i užas koji se zacario u njenoj duši; skoro uvijek se na njenom licu, usprkos izještačenoj veselosti, ocrtavala slika tuge. Emilija se posveti svome starom mužu, koji je često govorio kad je uz vesele zvuke orkestra odlazio u svoje odaje:

— Ja ne poznajem više sebe. Trebalo je dakle da čekam do svoje šezdeset treće godine da bih se ukrcao kao krmanoš na „Lijepu Emiliju“, nakon dvadeset godina bračne robije.

Ponašanje mlade grofice bilo je tako ozbiljno, da ni najzajedljiviji kritičar nije imao što da primijeti. Promatrači sa strane su mislili da je vice-admiral bio zadržao za sebe pravo raspolaganja imovinom da bi svoju ženu privezao za sebe: pretpostavka podjednako uvredljiva i za ujaka i za nećakinju. Ponašanje dvaju supruga bilo je tako znalački sračunato da mladići, koji su htjeli da riješe tajnu ove porodice, nisu mogli da dokuče da li stari grof postupa sa svojom ženom kao suprug ili kao otac. Često bi volio da kaže kako je on svoju nećakinju prihvatio kao brodolomku, i da nikada on nije htio da zloupotrijebi gostoljublje koje ukazuje kad bi mu se desilo da spasi neprijatelja od pobjesnjelih talasa. Mada je grofica željela da blista u Parizu i pokušavala da bude na ravnoj nozi s vojvotkinjama de Maufrigneuse, de Chaulieu, markizama d’Espard i d'Aiglemont, groficama Feraud, de Monkornet i de Restaud, gospođom de Camps, i gospođicom de Touches, ipak ona ne popusti ljubavnim navaljivanjima mladoga vikonta de Portenduere, za koga je ona bila idol.

Dvije godine nakon njene udaje, u jednom otmjenom i starom salonu predgrađa Saint-Germain, gdje su se divili njenoj vrlini dostojnoj staroga Rima, Emilija ču da prijaviše gospodina vikonta de Longueville; u kutu salona, gdje je ona igrala piketa s biskupom de Persepolis, nitko nije mogao da primijeti njeno uzbuđenje. Okrenuvši glavu, ona vidje gdje ulazi njezin nekadašnji obožavalac u svem sjaju mladosti. Smrću svoga oca i brata, koji nije mogao da podnese petrogradsku klimu, Maximilien je naslijedio titulu pera; bio je isto toliko bogat koliko je bio poštivan i zaslužan čovjek; uoči toga dana on je svojim govorom zadivio Skupštinu. U ovom trenutku on se, pred tužnom groficom, pojavljivao slobodan i sa svim onim preimućstvima koja je ona nekad tražila od savršenog čovjeka. Sve majke koje su imale kćeri za udaju oblijetale su oko mladića koji je morao biti obdaren svim vrlinama, sudeći po njegovoj ljupkosti; ali, bolje no ma tko drugi, Emilija je znala da je vikont de Longueville čovjek čvrsta karaktera, u čemu mudre žene vide zalog sreće. Ona pogleda admirala koji se, kako je sam govorio, još nije spremao na put i gorko prokle svoj pogrešni odgoj.

U tom trenutku joj gospodin de Persepolis reče sa svojom biskupskom ljupkošću:

— Lijepa moja gospođo, izbacili ste kralja herca, ja sam dobio. Ali ne žalite svoj novac, to je za moje

male sjemeništarce.

Pariz, decembra 1829. god.

BRAČNI UGOVOR

Prevela
Mila Đorđević

Gđe Manerville otac bio je normandijski koljenović, dobro poznat vojvodi de Richelieu, koji ga oženi jednom od najbogatijih nasljednica Bordeauxa, u vrijeme kada je stari Vojvoda otišao da boravi u tom gradu u svojstvu guvernera Guienne. Normanđijac proda svoja imanja u Bessinu i postade Gaskonjac, osvojen ljepotom zamka Lanstrac, divnim domom koji je pripadao njegovoj ženi. U posljednjim danima vladavine Louisa XVI on kupi zvanje komandanta straže gradske kapije i poživje do 1813. g., pošto je veoma sretno prebrodio Revoluciju. Evo kako. Pred kraj 1790. otišao je na Martinique, gdje mu je žena imala uloženi novac, i povjerio upravu nad svojim dobrima u Gascogni nekom poštenom bilježničkom pisaru koji se zvao Mathias i koji je tada bio zagrijan za nove ideje. Po povratku, grof de Manerville je zatekao svoja imanja netaknuta i unaprijeđena. Ta dovitljivost je bila plod Gaskonjca nakalemljenog na Normandijca. Gospođa de Manerville umre 1810. g. Pošto ga je rasipništvo iz mladosti naučilo da cijeni imovinu i stoga što joj je, kao mnogi starci, pridavao daleko veću važnost nego što je u životu doista ima, gospodin de Manerville postade štedljiv, zatim tvrdica, najzad džimrija. Ne pomišljajući da tvrdičluk očeva priprema rasipništvo sinova, on ne dade gotovo ništa svome sinu, iako mu je ovaj bio jedinac.

Paul de Manerville, koji se vratio pred kraj 1810. iz Vandomskog koleža, ostade pod očevom vlašću čitave tri godine. Tiranija kojom je starac od sedamdeset i devet godina mučio svoga nasljednika morala je neizbježno utjecati na njegova još neuobličena osjećanja i karakter. Mada mu nije nedostajala fizička hrabrost, koja kao da je u zraku Gascogne, Paul ne smjede da se odupre ocu i tako izgubi onu sposobnost za otpor koja rađa moralnu hrabrost.

Njegova sputavana osjećanja sabiše se na dno njegove duše gdje su dugo ostala neizražena; zatim, kasnije, kad osjeti da idu u raskorak s načelima svijeta, umio je da misli kako treba a radio je kako ne treba. Tukao bi se za jednu riječ a drhtao je pri pomisli da otpusti slugu; njegova stidljivost je izbijala u borbama koje iziskuju postojanu volju. Sposoban da uradi velike stvari da bi izbjegao neprijatnosti, on nije bio u stanju da ih predusretne sistematskim otporom, ni da im se otvoreno i uporno usprotivi. Kukavica u mislima, hrabar ha djelu, on je dugo zadržao onu skrivenu bezazlenost koja čovjeka čini stradalnikom i dragovoljnom žrtvom stvari kojima se izvjesne duše s ustezanjem opiru, jer više vole da ih otrpe nego da se protiv njih bune.

Bio je zatočen u staroj kući svoga oca, jer nije imao dovoljno novaca da se druži s mladićima iz grada; zavidio im je na uživanjima jer je bio u nemogućnosti da ih s njima dijeli. Stari plemić ga je svako veće vodio nekim starim kolima, koja su vukla dva stara konja neugledno upregnuta i pratili stari lakeji loše odjeveni, u neko rojalističko društvo, sastavljeno od ostataka parlamentskog i vojničkog plemstva, starog i novijeg plemstva. Ova dva plemstva, ujedinjena nakon Revolucije da bi se oduprla utjecaju Carstva, bila su se pretvorila u nekakvu teritorijalnu aristokraciju. Pregaženo velikim i nesigurnim bogatstvima primorskih gradova, predgrađe Saint-Germain iz Bordeauxa odgovaralo je svojim prezirom na raskoš kojom su se tada razmetali trgovci, činovništvo i vojska. Kako je bio premlad da bi shvatio društvene razlike i potrebe, skrivene pod prividnom taštinom koju stvaraju, Paulu je bilo dosadno među tim starinama, a nije mogao da zna da će mu kasnije to njegovo društvo iz mladih dana osigurati onu aristokratsku prevlast koja će u Francuskoj uvijek biti omiljena. Za te nevesele večeri Paul je nalazio slabu naknadu u izvjesnim zanimanjima — koja inače mladi ljudi vole — jer mu ih je otac nametao. Biti vješt mačevalac i strijelac, odličan jahač, isticati se u loptanju, pokazivati lijepo ponašanje, jednom riječi imati površan odgoj nekadašnjih plemića — sve je to za starog aristokratu značilo biti besprijekoran mladić. Paul je, dakle, svako jutro vježbao mačevanje, odlazio u jahačnicu i gađao iz pištolja. Ostalo vrijeme trošio je na čitanje romana, jer njegov otac nije bio pristalica visokoumnih studija, kojima se danas dopunjuje odgoj. Tako jednoličan život ubio bi mladog čovjeka da ga očeva smrt nije izbavila od ove tiranije u času kada je ona postala nepodnošljiva. Paul je našao zamašne svote novca, nagomilanog očevim tvrdičlukom i imanja u odličnom stanju, ali mrzio je Bordeaux, a nije volio ni Lanstrac kamo je njegov otac odlazio svakog ljeta i vukao ga u lov od jutra do mraka.

Čim su poslovi oko zaostavštine bili okončani, mladi nasljednik, željan uživanja, uloži novac u obveznice, povjeri upravljanje svojih posjeda starom Mathiasu, očevu bilježniku, i provede šest godina daleko od Bordeauxa. Najprije je bio ataše ambasade u Napulju, zatim ode za sekretara u Madrid, u London, i tako obiđe čitavu Evropu. Pošto je upoznao svijet, otrijeznio se od mnogih iluzija i potrošio novac koji je njegov otac naslagao, nastade jedan momeniait kada je Paul, da bi produžio da živi na velikoj nozi, morao da uzme prihode od imanja koje mu je njegov bilježnik sakupio. U tom kritičnom momentu, spopadnut jednom od onih tobože mudrih zamisli, on htjede da napusti Pariz, da se vrati u Bordeaux, da sam upravlja svojim

posjedima i da živi životom vlastelina u Lanstracu, da unaprijedi svoje imanje, da se oženi i jednoga dana dopre do poslaništva. Paul je bio grof — a plemstvo je ponovo postajalo matriomonijalna vrijednost — i mogao je, dakle, i trebalo je da se dobro oženi. Ako mnoge žene žele da se udadu za titulu, još su mnogobrojnije one koje traže čovjeka s dobrim poznavanjem života. Međutim, za sumu od sedam stotina hiljada franaka, potrošenu za šest godina, Paul je stekao to zvanje koje se ne prodaje i više vrijedi nego zvanje burzovnog posrednika, koje takođe iziskuje duge studije, pripravništvo, ispite, poznanstva, prijatelje, neprijatelje, izvjesnu spoljašnju eleganciju, izvjestan način ophođenja, ime lako i prijatno za izgovaranje, zvanje koje, uostalom, donosi uspjehe kod ženskog svijeta, dvoboje, izgubljene oklade na trkama, razočaranja, neprijatnosti, poslove i mnoga teško probavljiva zadovoljstva. Najzad, on je bio elegantan čovjek. Usprkos svom ludom trošenju nije mogao da postane čovjek u modi. U nakaradnoj vojsci ljudi iz otmjenog društva čovjek u modi predstavlja vojvodu, a elegantan čovjek odgovara nekom pokrajinskom namjesniku. Paul je važio za elegantna čovjeka i umio je takvo mišljenje da opravda. Njegova posluga je imala izvanredno držanje, o njegovim kolima se pričalo, njegove večere su imale prilično uspjeha; najzad, njegov momački stan se ubrajao među onih sedam ili osam čija je raskoš bila ravna raskoši najboljih kuća u Parizu. Ali Paul nije unesrećio nijednu ženu, igrao je a nije gubio, imao je sreće bez buke, bio je isuviše pošten da bi ma koga prevario, pa ni javnu ženu; ali nije ostavljao da mu se vuku ljubavna pisma i nije imao kovčežić za takva pisma iz koga bi njegovi prijatelji mogli da zahvataju, čekajući da on završi s brijanjem ili namještanjem okovratnika; ali pošto nije želio da okrnji od svog imetka u Guienni, nije imao onu smjelost koja navodi na krupne podvige i pod svaku cijenu skreće pažnju na mlada čovjeka; ali nije uzajmljivao novac ni od koga, a griješio je što ga je pozajmljivao prijateljima koji su ga napuštali i nisu više govorili o njemu ni lijepo ni ružno; njegova razuzdanost izgledala je proračunata. Tajna njegova karaktera ležala je u očevoj tiraniji, koja je od njega stvorila neku vrstu društvenog meleza. Jednoga dana on reče jednom svom prijatelju, de Marsayu, koji je otada postao slavan:

— Dragi moj prijatelju, život ima smisla.

— Treba stići do dvadeset i sedam godina da bi ga čovjek shvatio — odgovori de Marsay.

— Da, dvadeset i sedam mi je godina, i baš zbog tih svojih dvadeset i sedam godina hoću da živim u Lanstracu kao vlastelin. Stanovat ću u Bordeauxu kamo ću preseliti svoj namještaj iz Pariza u staru kuću moga oca, a dolazit ću ovamo da provedem po tri mjeseca zimi u ovoj kući, koju ću zadržati.

— I oženit ćeš se?

— I oženit ću se.

— Ja sam ti prijatelj, dragi moj Paule — reče de Marsay nakon izvjesnog ćutanja — pa lijepo, budi dobar otac i dobar muž, pa ćeš postati smiješan za cio svoj život. Kad bi ti mogao da budeš sretan i smiješan, stvar bi vrijedilo razmotriti; ali nećeš biti sretan. Nemaš dovoljno jaku ruku da bi upravljao brakom. Odajem ti priznanje: ti si savršen jahač, nitko bolje od tebe ne zna da popusti i da zategne uzde, da natjera kcnja da poigrava i da se sigurno drži na sedlu. Ali, dragi moj, brak je nešto drugo. Unaprijed vidim kako će te grofica de Manerville tjerati da trčiš, protiv svoje volje, u galopu češće nego kasom i kako ćeš ubrzo biti izbačen iz sedla... o, izbačen tako da ćeš ostati u jarku s polomljenim nogama. Slušaj! Ostalo ti je imanje koje ti donosi četrdeset i nekoliko hiljada livara rente u okrugu Gironde. Lijepo. Povedi svoje konje i poslugu, namjesti svoju kuću u Bordeauxu, pa ćeš biti kralj Bordeauxa: ti ćeš tamo obznanjivati odluke koje mi budemo donosili u Parizu, ti ćeš biti prenosilac naših gluposti. Čini ludosti po provinciji, čini čak i gluposti, još bolje! Možda ćeš i čuven postati. Ali... nemoj da se ženiš. Tko se danas ženi? Trgovci, u interesu svog kapitala ili da bi udvoje vukli kola; seljaci koji žele, praveći mnogo djece, da sebi osiguraju radnu snagu; burzovni posrednici ili bilježnici primorani da plaćaju za svoja zvanja; zlosretni kraljevi koji produžuju zlosretne dinastije. Samo smo mi oslobođeni jarma, a ti hoćeš da ga sebi natakneš? Najzad, zašto da se ženiš? Dužan si da izneseš svoje razloge svom najboljem prijatelju. Prije svega, i da se oženiš nasljednicom koja bi bila bogata koliko i ti, osamdeset hiljada rente za dvoje nije isto što i četrdeset hiljada livara rente za jednog, zato što će vas uskoro biti troje ili četvero, ako budete imali djece. Da slučajno ne osjećaš neku ljubav prema tom glupom soju Manervilleovih, koji će ti samo muke zadavati? Ti, dakle, ne znaš šta znači zanat oca i matere? Brak, dragi moj dobroćudni Paule, to je najgluplje žrtvovanje radi društva; jedinu korist iz toga izvlače naša djeca, a uvide šta on vrijedi tek kada njihovi konji počnu da pasu cvijeće izniklo na našim grobovima. Da li ti žališ za svojim ocem, tim tiraninom koji ti je zagrčio mladost? Kako ćeš uspjeti da te tvoja djeca vole? Tvoje staranje o njihovu odgoju, tvoja briga za njihovu sreću, tvoja neizbježna strogost ohladit će njihovu ljubav. Djeca vole oca rasipnika ili slabića, koga će kasnije prezirati. Bit ćeš, dakle, između straha i prezira.

Nije dobar otac onaj koji to hoće! Pogledaj naše prijatelje pa reci koga bi među njima želio da imaš za sina! Bilo ih je koji su ukaljali svoje ime. Djeca, dragi moj, jesu roba koju je vrlo teško njegovati. Tvoji će biti anđeli, u redu! Da li si ikad premjeravao provaliju koja dijeli život oženjena čovjeka od momačkog života? Slušaj, dok si momak, ti možeš sebi da kažeš: „Bit ću smiješan samo onoliko koliko budem htio; ljudi će misliti o meni samo ono što im ja budem dopustio da misle." Kad se oženiš, postaješ beskrajno smiješan. Kao momak sam sebi određuješ sreću: danas uživaš, sutra se uzdržavaš, kao oženjen primaš je onakvu kakva ti se pruža, a onoga dana kad je zaželiš, bit ćeš primoran da je se lišiš. Kad se oženiš, postaješ tikvan, proračunavaš miraze, govoriš o političkom i vjerskom moralu, smatraš da su mladi ljudi nemoralni, opasni; postaješ najzad društveni akademik. Žalim te. Stari neženja, na čiju se zaostavštinu čeka i koji se u samrtnom času bori protiv neke stare nudilje od koje uzalud traži da pije, blaženo je biće u poređenju s oženjenim čovjekom. Ne govorim ti o svemu onome što može da ti se dogodi, o gnjavaži, neprijatnostima, stvarima zbog kojih se gubi strpljenje, koje nas kinje, o neprilikama, smetnjama koje zaglupljuju, uspavljuju, paraliziraju u borbi dva bića stalno jedno s drugim, vezanih zanavijek, koji su oboje nasjeli misleći da jedan drugome odgovaraju; ne, to bi značilo ponavljati Boileauovu satiru, a znamo je napamet. Oprostio bih ti tu smiješnu misao kada bi mi obećao da ćeš se oženiti kao veliki gospodin, da ćeš ustanoviti majorat sa svojim imanjem, iskoristiti medeni mjesec da bi imao dva bračna djeteta, da ćeš svojoj ženi dati cjelokupnu kuću odvojenu od svoje, da ćete se sretati samo u društvu i da se nikad nećeš vratiti s puta a da je prethodno ne obavijestiš po kuriru. Dvije stotine hiljada livara je dovoljno za takav život, a tvoji uslovi ti dozvoljavaju da to ostvariš pomoću neke bogate Engleskinje koja žudi za titulom. Ah, takav aristokratski život moguć je samo u Francuskoj; jedino je on veliki, jedino nam on donosi poštovanje, naklonost žena, jedino zbog njega jedan mlad čovjek može da napusti momački život. U takvom položaju grof de Manerville daje savjete svom vremenu, stavlja sebe iznad svega i može samo da bude ministar ili ambasador. Nikad neće postati smiješan, jer je osvojio društvene prednosti braka, a sačuvao preimućstva momačkog života,

— Ali, prijatelju dragi, ja nisam de Marsay, ja sam, po tvojim vlastitim riječima, samo Paul de Manerville, dobar otac i dobar muž, poslanik centrumaške stranke, a možda i francuski per, što je krajnje osrednja sudbina; ja sam skroman i mirim se s njom.

— A tvoja žena — reče neumoljivi de Marsay — hoće li se i ona pomiriti s tim?

— Moja žena, dragi moj, činit će ono što ja budem htio.

— Uh, jadni moj prijatelju, i ti to vjeruješ? Zbogom Paule. Od danas te više ne cijenim. Još samo jednu riječ da ti kažem, jer ne bih mogao mirno da pristanem na tvoju abdikaciju. Gledaj u čemu je snaga našeg položaja. Momak, pa makar imao svega šest hiljada livara rente, pa makar mu je umjesto imetka ostala samo reputacija otmjenosti, samo uspomena na uspjehe... pa lijepo, ta fantastična sjenka sadrži ogromne vrijednosti. Život pruža još neke mogućnosti tom otrcanom neženji. Da, njegovi zahtjevi mogu sve da obuhvate. Ali brak, Paule, to je ono društveno „dalje nećeš ići“. Kao oženjen, moći ćeš da budeš ono što ćeš biti, osim ako tvoja žena ne blagoizvoli da se pobrine za tebe.

— Ali — reče Paul — ti me uvijek poražavaš nekim neobičnim teorijama. Dojadilo mi je da živim za druge, da imam konje da bih ih pokazivao, da sve radim misleći na ono šta će reći svijet, da se upropašćujem samo zato da ne bi povikali: „Pazi, Paul još uvijek ima ista kola. Šta li je s njegovim imetkom? Jede li ga? Ili igra na burzi? – Ne, on je milioner. Gospođa ta i ta luduje za njim. On je naručio iz Engleske konje koji su svakako najljepši u Parizu. Primijećena su u Longchampu četveroprežna kola gospode de Marsay i de Manerville, zaprega je bila savršena". Najzad, hiljadu budalaština pomoću kojih gomila glupaka upravlja nama. Počinjem da uviđam da nas troši i stari taj život u kome se vozimo umjesto da hodamo. Vjeruj mi, dragi moj Henri, divim se tvojoj snazi, ali ti na njoj ne zavidim. Ti umiješ o svemu da prosuđuješ, umiješ da misliš i postupaš kao državnik, da se postaviš iznad općih zakona, primljenih ideja, prihvaćenih predrasuda, usvojenih obzira; najzad, ti zgrćeš dobiti položaja od koga bih ja imao samo nezgode. Tvoje hladne, sistematske, realne dedukcije su možda u očima mase strašno nemoralne. Što se mene tiče, ja pripadam gomili. Treba u igri da se vladam po pravilima društva u kome sam primoran da živim. Stavljajući sebe iznad svega ljudskog, na te ledene vrhove, ti si još u stanju da osjećaš; ali ja, ja bih se tamo sledio. Život one većine kojoj pripadam, kao svaki osrednji čovjek, sastoji se iz uzbuđenja koja su mi sad potrebna. Često se onaj ko ima uspjeha u ljubavi zabavlja s deset žena, a nema nijednu od njih; zatim, ma kolika bila njegova snaga, njegova vještina, njegova okretnost u društvu, nailazi kriza kada se osjeća kao prikliješten između dvoja vrata. Ja volim ujednačen i tih život, ja hoću onaj ugodan život u kome uvijek imaš ženu pored sebe.

— Prilično prosto shvaćen brak! — uzviknu de Marsay.

Paul se ne zbuni i nastavi:

— Smij se ako hoćeš; što se mene tiče, ja ću biti najsretniji čovjek na svijetu kada moj sobar uđe i reče: „Gospođa čeka Gospodina na ručak" i kada budem mogao uveče, kad se vratim kući, da zateknem jedno srce...

— Isuviše si jednostavan, Paule! Nisi ti još dovoljno mudar da bi se oženio.

— ...jedno srce kome bih povjeravao svoje brige i govorio svoje tajne. Hoću da budem prisan s jednim bićem, da naša nježnost ne zavisi od jednog *da* ili *ne,* od neke okolnosti u kojoj najljepši čovjek može da razočara u ljubavi. Najzad, imam dovoljno hrabrosti da bih postao, kako ti kažeš, dobar otac i dobar muž! Osjećam se sposobnim za porodične radosti i hoću da se stavim u položaj koji društvo zahtijeva da bih imao ženu, djecu...

— Podsjećaš me na košnicu! Hajde... Bit ćeš zvekan cijelog svog vijeka! Tako, dakle, hoćeš da se oženiš da bi imao ženu? Drugim riječima, hoćeš da riješiš sretno, u svoju korist, najteži problem, koji danas predstavljaju građanski običaji, tvorevine Francuske revolucije, a namjeravaš da otpočneš životom u samoći! Misliš li da tvoja žena neće željeti ovaj život koji ti potcjenjuješ? Da li će njoj on biti odvratan kao tebi? Ako odbijaš ovaj lijepi bračni život čiji ti je program maločas izložio tvoj prijatelj de Marsay, počuj jcš jedan posljednji savjet. Ostani momak još trinaest godina, provodi se i luduj, zatim u četrdesetoj godini, pri prvom napadu kostobolje, oženi se udovicom od trideset i šest godina i moći ćeš da budeš sretan. Oženiš li se djevojkom, umrijet ćeš od muke!

— Doista? A što to? — reče Paul pomalo uvrijeđen.

— Dragi moj — odgovori mu Marsay — Boileauova satira protiv žena je samo niz stihovanih otrcanosti. Zašto žene ne bi imale mana? Zašto njima uskraćivati najočiglednija svojstva ljudske prirode? Stoga, po mom mišljenju, problem braka nije ondje gdje ga je taj kritičar postavio. Smatraš li da je u braku isto kao i u ljubavi i da je mužu dovoljno što je muškarac, pa da bude voljen? Zar ideš po budoarima samo zato da bi odande donio prijatne uspomene? Sve u našem momačkom životu priprema kobne zablude za oženjena čovjeka koji nije oštar posmatrač ljudskog srca. U sretnim danima svoje mladosti, zbog naših čudnovatih običaja, muškarac uvijek podaruje sreću, on pobjeđuje unaprijed osvojene žene koje idu za svojim željama. S jedne i s druge strane, prepreke koje stvaraju zakoni, osjećanja i otpor urođen ženi rađaju uzajamna osjećanja, koja obmanjuju površne ljude u pogledu njihovih odnosa u braku gdje prepreke više ne postoje, gdje žena podnosi ljubav, umjesto da prima, gdje odbacuje uživanje umjesto što bi ga poželjela. Tu, za nas, život mijenja izgled. Momak, slobodan i bez briga, uvijek napadač, nema da zazire od neuspjeha. U braku je poraz nepopravljiv. Ako je ljubavniku moguće da kod žene popravi nepovoljnu ocjenu, takav pokušaj, dragi moj, pravi je Waterloo za muževe. Kao Napoleon, muž je osuđen na pobjede koje, uprkos njihovu broju, ne sprečavaju da ga prvi poraz upropasti. Žena kojoj toliko godi ustrajnost njenog ljubavnika, koja je sretna zbog njegove srdžbe, te iste osobine naziva nasiljem kod muža. Dok momak može da bira okolnosti, dok je njemu sve dozvoljeno, jednom gospodaru je sve zabranjeno i njegovo bojno polje je uvijek isto. Zatim, borba je obratna. Žena-supruga je sklona da odbije ono što je dužna da učini, dok kao ljubavnica ona pruža i ono što ne duguje. Ti koji hoćeš da se oženiš i koji ćeš se oženiti, da li si ikad razmišljao nad Građanskim zakonikom? Ja nisam krečio u onaj ćumez za komentare, u ono stjecište brbljavaca koje se naziva Pravnička škola, nikad nisam otvorio Zakonik, ali vidim njegovu primjenu u životu i društvu. Ja sam poznavalac zakona kao što je upravnik klinike liječnik. Bolest nije u knjigama, ona je u bolesniku. Zakonik je, dragi moj, stavio ženu pod starateljstvo, on je smatra maloljetnom, djetetom. Međutim, kako se upravlja djecom? Pomoću straha. Ta riječ, Paule, označava žvale za živinče. Ispitaj sebe, vidi da li možeš da se pretvoriš u tiranina, ti, takva dobričina, tako blag, tako povjerljiv, ti kome sam se najprije podsmijevao i koga danas dovoljno volim da bih ti predao svoje zvanje. Da, ono je u vezi s jednom naukom, koju su već Nijemci nazvali antropologijom. Eh, da nisam život riješio kroz uživanja i kad ne bih osjećao duboku antipatiju prema onima koji razmišljaju umjesto da djeluju, kad ne bih prezirao nedotupavke toliko glupe da vjeruju u trajnosti knjige – dok se pijesak afričkih pustinja sastoji od ne znam koliko nepoznatih Londona, Venecija, Pariza, pretvorenih u prah – napisao bih knjigu o suvremenim brakovima, o utjecaju kršćanskog sistema, stavio bih, najzad, svetiljku na te gomile oštrog kamenja, među kojima leže pristalice društvenog *multiplicamini*[70] A da li, pak, čovječanstvo zaslužuje četvrt sata moga vremena? Zatim, zar nije jedina pametna svrha mastila da hvata srce pomoću ljubavnih pisama?... A-a, hoćeš li nam predstaviti groficu de Manerville?

— Možda — reče Paul.

— Ostat ćemo prijatelji — reče de Marsay.
— Pa... — odvrati Paul.
— Budi spokojan, bit ćemo učtivi prema tebi kao Crvene uniforme u bici s Englezima kod Fontenoya.[71]

Mada ga je taj razgovor pokolebao, grof de Manerville se postarao da privede svoju namjeru u djelo, i u zimu 1821. g. on se vrati u Bordeaux. Troškovi oko preuređivanja i namještanja njegove kuće dostojno su podržali glas o njegovoj otmjenosti, koji je stigao prije njega. Unaprijed uveden svojim nekadašnjim vezama u borđosko rojalističko društvo, kome je pripadao po svom imenu i bogatstvu, on je osvojio titulu kralja mode. Njegova uglađenost, njegovo držanje, njegov pariški odgoj očarali su borđoško predgrađe Saint-Germam. Neka stara markiza upotrijebi jedan izraz, nekad uobičajen na dvoru da bi se označila cvjetna mladost ondašnjih kicoša i gizdavaca, čiji je nacm govora i ophođenja važio kao zakon, i reče za njega da je Biser-momak[72]. Liberalno društvo prihvati tu riječ, načini od nje nadimak koji je ono smatralo kao porugu a rojalisti kao pohvalu. Paul de Manerville je slavno izvršio obaveze koje mu je nametao njegov nadimak. Dogodi mu se ono što se događa slabim glumcima: onoga dana kada im publika pokloni pažnju, postaju gotovo dobri. Osjećajući se lagodno, Paul je razvio dobre osobine sadržane u svojim manama. Njegova šala nije imala ničeg oporog ni gorkog, njegovo držanje nije bilo oholo, njegov način razgovora sa ženama izražavao je poštovanje koje one vole, ni pretjeranu snishodljivost ni suvišnu prisnost; uobražen je bio tek koliko je držao do sebe, što ga je činilo prijatnim. Uvažavao je starije, dopuštao mladim ljudima izvjestan nehat kome je njegovo pariško iskustvo stavljalo granice; mada vrlo vješt u rukovanju pištoljem i mačem, imao je neku žensku blagost, koja je ljudima bila prijatna. Njegov osrednji rast i njegova ugojenost, koja još nije dostigla gojaznost, te dvije prepreke ličnoj eleganciji nisu sretale njegovoj spoljašnosti da odgovara ulozi bordoškog Brunomete[73]. — Svijetla koža, uljepšana zdravom bojom, lijepa ruka, lijepa noga, plave oči dugih trepavica, crna kosa, gipkost u pokretima, glas iz grudi koji se uvijek držao srednje visine i treperio u srcu, sve u njemu bilo je u skladu s njegovim nadimkom. Paul je doista bio nježni cvijet, koji zahtijeva njegu, čije se osobine razvijaju samo na pogodnom tlu, koga grubi postupci sprečavaju da raste, žarko sunce oprlji, a slana obara. Bio je od ljudi sazdanih da primaju sreću više nego da je daju, koji u sebi imaju mnogo ženskog, koji zete da budu shvaćeni, ohrabreni, za koje najzad bračna ljubav treba da ima nešto u vezi s providnošću. Ako takva narav stvara teškoće u intimnom životu, ona je puna draži i privlačnosti za vanjski svijet. Stoga je Paul imao velike uspjehe u uskom provincijskom krugu, gdje je njegov duh, sav u polusjenkama, morao da bude bolje cijenjen nego u Parizu.

Udešavanje njegove kuće i preuređenje dvorca Lanstrac, gdje je uveo raskoš i englesku udobnost, progutali su novac koji je njegov bilježnik šest godina davao na priplod. Kako je bio strcgo ograničen na svojih četrdeset i nekoliko hiljada livara rente, učinilo mu se da će biti mudro ako svoje domaće izdatke udesi tako da ništa preko toga ne troši. Pošto je službeno prikazao svoje kočije, ugostio najotmjeni .e mladiće iz grada i vodio ih u lov na svoje imanje oko dvorca, Paul je uvidio da život u provinciji ne ide bez braka. Još isuviše mlad da bi trošio vrijeme na cicijaške poslove ili da bi se interesirao za unosne špekulacije, u koje se ljudi u provinciji neminovno upliću, jer to iziskuje osiguranje njihove djece, ubrzo je osjetio potrebu za raznovrsnim razonodama koje prelaze u naviku i postaju život Parižanina. Međutim, ime koje valja održati, nasljednici na koje bi prešlo njegovo imanje, veze koje bi mu stvorila jedna kuća gdje bi mogle da se sastaju najviđenije porodice iz toga kraja, zasićenost nezakonitim vezama, sve to nisu bili odlučujući razlozi. Čim je stigao u Borđeaux, Paule se potajno zaljubio u kraljicu Bordeauxa, čuvenu gospođicu Evangelista.

Početkom vijeka neki se bogati Španjolac, po imenu Evangelista, doselio u Bordeaux, gdje su mu preporuke koje je imao kao i njegovo bogatstvo otvorili plemićke salone. Njegova žena je mnogo pridonijela da ga održi u milosti usred te aristokracije, koja ga je vjerojatno tako lako primila samo u inat drugorazrednom društvu. Gospođa Evangelista, kreolka porijeklom i nalik na one žene koje robinje služe, pripadala je, uostalom, čuvenoj španjolskoj monarhističkoj porodici Casa-Real i živjela kao velika dama; npe znala za vrijednost novca i nije odustajala ni od jednog svog ćefa, pa ni najskupljeg jer ih je uvijek zadovoljavao zaljubljeni muž koji je velikodušno od nje krio svoje poslovne brige. Sretan što je njoj prijatno u Bordeauxu, gdje je bio primoran da živi zbog svojih poslova, Španjolac je kupio kuću, priređivao gozbe, gospodske prijeme i pokazao izvrstan ukus u svemu. Tako se u Bordeauxu između 1800. i 1812. g. govorilo samo o gospodinu i gospođi Evangelista. Španjolac umre 1813. g., ostavljajući za sobom ženu u trideset drugoj godini, s ogromnim bogatstvom i najljepšom kćeri na svijetu, djevojčicom od jedanaest godina, koja je obećavala da će postati — i postala je — savršena u svemu. Ma koliko da je gospođa Evangelista bila vješta, Restauracija je uzdrmala njen položaj. Rojalistička partija se prečistila; neke porodice napustiše

Bordeaux. Mada više nije bilo glave i ruke njencga muža da vodi poslove, u odnosu na koje se ona pokazala neuračunljiva kao prava kreolka i nevješta kao svaka kaćiperka, ona ni u čemu nije htjela da izmijeni svoj način života.

U vrijeme kada je Paul odlučivao da se vrati u svoj rodni kraj, gospođica Natalija Evangelista je bila upadljivo lijepa i na izgled najbogatija udavača u Bordeauxu, gdje se nije znalo za postepeno opadanje bogatstva njene majke koja je, da bi produžila svoju vladavinu, uludo trošila silan novac. Sjajni prijemi i produženje života na kraljevskoj nozi podržavali su kod svijeta uvjerenje o bogatstvu porodice Evangelista. Djevojci je bilo skoro devetnaest godina a nikakva ponuda za brak nije doprla do ušiju njene majke. Naviknuta da zadovoljava svoje djevojačke ćudi, gospođica Evangelista je nosila kašmirske marame, imala svoj lični nakit i živjela usred luksuza koji je plašio špekulante, u jednoj zemlji i u jedno doba kada djeca računaju isto onako dobro kao i njihovi roditelji. Ta kobna riječ: „Samo bi princ mogao da se oženi gospođicom Evangelista!" kružila je po salonima i društvima. Majke i staramajke koje su imale kćeri i unuke da udome, mlade djevojke ljubomorne na Nataliju, čija im je elegancija i nametljiva ljepota smetala, vješto su potpaljivale to mišljenje pakosnim primjedbama. Kada bi čule kakvog mladića za ženidbu kako, kada se Natalija pojavi na balu, kaže s divljenjem i zanosom: „Bože, kako je lijepa!", majke bi odgovarale: „Da, ali je skupa." Ako bi neki došljak smatrao da je gospođica Evangelista dražesna i rekao da momak za ženidbu ne bi mogao da napravi bolji izbor: „Tko bi imao dovoljno smjelosti", rekle bi one, „da se oženi djevojkom kojoj majka daje hiljadu franaka mjesečno za odjevanje, koja ima konje, svoju ličnu sobaricu i nosi čipke? Ona ima mehlinske čipke na svojim domaćim haljinama. Novac za održavanje njenog rublja bio bi dovoljan za izdržavanje čitave porodice jednog pisara. Ona ima jutarnje ogrtače čije šivenje stoji šest franaka." Te riječi i mnoge druge često ponavljane, tobože kao pohvale, ugušivale su i najžešću želju koju bi čovjek mogao imati da se oženi gospođicom Evangelista. Iako je bila kraljica svih balova, zasićena laskavim riječima, osmijesima i divljenjem, na koje je nailazila gdje god bi se pojavila, Natalija nije imala pojma o životu. Živjela je kao što ptica leti, kao što cvijet raste, uvijek okružen osobama spremnim da udovolje njenim željama. Nije znala za cijenu stvari, nije znala kako se stječe, održava i čuva imovina. Možda je smatrala da svaka kuća ima svoje kuhare, kočijaše, sobarice i poslugu, kao što livade daju sijeno a drveta plodove. Za nju su prosjaci i siromasi, oborena stabla i jalova zemlja bili jedno isto. Mažena od majke koja je polagala sve svoje nade u nju, ona nije znala za umor koji kvari zadovoljstvo. Tako se propinjala po društvu kao parip po kasačkoj stazi, i to parip bez uzde i potkovica.

Šest mjeseci nakon Paulova dolaska visoko društvo u gradu sučelilo je Biser-momka i kraljicu balova. Ta dva cvijeta se osmotriše, na izgled hladno, i nađoše jedan za drugog da su veoma privlačni. Vrebajući budnim okom posljedice ovog pripremljenog susreta, gđa Evangelista odgonetnula je u Paulovim pogledima osjećanja koja su ga obuzela i pomislila: „Ovaj će biti moj zet!“, kao što je i Paul u sebi govorio gledajući Nataliju: „Ova će mi biti žena!“ Bogatstvo porodice Evangelista, koje je u Borđeauxu prešlo u poslovicu, ostalo je Paulu u sjećanju kao preduvjerenje iz djetinjstva, najneizbrisivije od svih preduvjerenja. Tako su, prije svega, postojale imovinske podudarnosti, te nisu bila potrebna raspravljanja i raspitivanja kojih se podjednako groze i stidljive i gorde duše. Kada su izvjesne osobe pokušale da kaže Paulu poneku pohvalu, koju je bilo nemoguće ne reći, o ponašanju, načinu govora, ljepoti Natalijinoj, ali koja se obično završavala primjedbama tako svirepo računskim u odnosu na budućnost — a njih je, doduše, izazivao način života u kući porodice Evangelista — Biser-momak je odgovarao prezirom koji zaslužuju te sitne palanačke ideje. Takvo mišljenje za koje se ubrzo doznalo, presiječe sve razgovore; jer Paul je davao ton idejama, načinu govora, kao i ponašanju i stvarima. On je uveo britanski stav i njegove ledene ograde, bajronski podsmijeh, optuživanje života, prezir prema posvećenim vezama, englesko srebro i šale, potcjenjivanje starih stvari i običaja provincije, cigaru, lak, ponije, žute rukavice i galop. S Paulom se dakle desilo suprotno od onoga što se dotada događalo: ni djevojke ni bake nisu pokušavale da ga obeshrabre. Gđa Evangelista je počela time što ga je nekoliko puta pozvala na službene večere. Zar je Biser-momak mogao da ne bude na gozbama na koje su dolazili najotmjeniji mladići u gradu? Usprkos svojoj prividnoj uzdrži j i vosti, koja ni majku ni kćer nije prevarila, Paul je sitnim koracima išao put braka. Kada bi de Manervilie prolazio u svojim dvokolicama ili jahao po šetalištu na svom lijepom konju, neki mladići bi zastajali i on bi ih čuo kako govore: „Evo sretna čovjeka: bogat je i lijep momak, a oženit će se kažu, gospođicom Evangelista. Ima ljudi za koje je izgleda, svijet i stvoren.“ Kad bi sretao kočije gđe Evangelista, bio je vrlo gord zbog posebne pažnje u pozdravu koji bi mu upućivale i majka i kći. Da Paul nije bio potajno zaljubljen u gospođicu Evangelista, svijet bi ga oženio njome i mimo njega samog. Svijet, koji nije uzrok nikakvom dobru, sukrivac je mnogih zala, i, kad vidi kako

se razvija zlo koje je materinski pothranjivao, on ga se odriče i sveti se. Visoko bordoško društvo, koje je gđici Evangelista pripisivalo milion franaka miraza, davalo ga je Paulu bez prethodnog pristanka stranaka, kao što se to često čini. Njihova imovna stanja su se podudarala kao i njihove ličnosti. Paul je bio navikao na raskoš i eleganciju usred kojih je Natalija živjela. Preuredio je svoju kuću za sebe kao što nitko u Bordeauxu ne bi mogao da pripremi dom za Nataliju. Jedino čovjek naviknut na izdatke u Parizu i na ćefove Parižanki mogao je da izbjegne novčane nesreće koje je povlačila ženidba s tom osobom, takođe kreolkom, već velikom damom, kao sto joj je bila i mati. Tamo gdje bi Bordovljani zaljubljeni u gđicu Evangelista propali, grof de Manerville će umjeti, govorilo se, da izbjegne svaku nesreću. To je, dakle, bio zaključen brak. Kada se pitanje ženidbe raspravljalo pred ličnostima iz visokog rojalističkog društva, one su upućivale Paulu riječi pune ohrabrenja koje su godile njegovoj sujeti.

— Svatko vam ovdje daje gospođicu Evangelista Dobro ćete uraditi ako se oženite njome; nigdje, čak ni u Parizu, ne biste našli tako lijepu djevojku; ona je elegantna, ljupka, i po majci u srodstvu s porodicom Casa-Real. Bit ćete najdražesniji par na svijetu; imate isti ukus, isto shvaćanje života, imat ćete najprijatniju kuću u Bordeauxu. Vaša žena treba samo da se preseli vama. U takvim okolnostima puna kuća vrijedi koliko i miraz. Veoma ste sretni takođe što ste naišli na punicu kao što je gospođa Evangelista. Ona ima duha, vješta je, i bit će vam od velike pomoći u političkom životu kome vi treba da težite. Ona je, uostalom, sve žrtvovala svojoj kćeri, koju obožava, a Natalija će vjerojatno biti dobra žena, jer voli svoju majku. Najzad, treba to okončati.

— Sve je to lijepo i krasno — odgovarao bi Paul, koji je i pored svoje ljubavi želio da zadrži slobodu izbora — ali treba sretno okončati.

Paul uskoro poče da dolazi u kuću gospođe Evangelista, gonjen potrebom da popuni prazne satove, koji su mu padali teže no ma kom drugom. Jedino je tu sve odisalo veličinom i onom raskoši na koju je on navikao. U četrdesetim godinama gospođa Evangelista bila je lijepa ljepotom veličanstvenog sunčevog zalaska, koji u ljeto kruniše vedre dane bez oblaka. Njeno ponašanje, koje je bilo bez prigovora, pružalo je bordoškim društvima vječiti predmet za razgovore, a Ijubopitstvo žena je bilo utoliko življe što je udovica imala vanjske znake tjelesne konstitucije koji čine Španjolke i Kreolke posebno čuvenim. Imala je crne oči i kosu, nogu i stas Španjolke, taj izvijeni stas čije gibanje nosi posebno ime u Španiji. Njeno lice, još uvijek lijepo, očaravalo je onom kreolskom bojom puti čija svježina može da se opiše samo ako se poredi s velom prebačenim preko purpura – toliko mu je bjelina bila obojena. Imala je tijelo oblo, privlačno po onoj draži koja umije da uskladi nemarnost sa živošću, snagu s opuštanjem. Ona je privlačila i ulijevala poštovanje, zavodila, a ništa nije obećavala! Bila je visoka, što joj je, kad je željela, davalo izgled i držanje kraljice. Ljudi su se hvatali za njen razgovor kao ptice na lijepak, jer je po prirodi imala u karakteru onu darovitost koju nužda stvara kod spletkaša: išla je od ustupka do ustupka, naoružana onim što joj se pružalo da bi zahtijevala još više, a umjela je da ustukne hiljadu koraka unazad kad bi se od nje nešto tražilo u naknadu. U stvari neobrazovana, ona je upoznala dvorove Španije i Napulja, čuvene ljude iz obje Amerike, više slavnih porodica iz Engleske i s kontinenta; to joj je davalo tako široku površnu obrazovanost da je ova izgledala ogromna. Primala je s onim ukusom, s onom dostojanstvenošću, koji se ne uče, ali od kojih izvjesne duše, urođene ljepote, mogu sebi da stvore drugu prirodu, usvajajući ono što je dobro gdje god ga nađu. Ako je njen glas vrle žene ostajao neobjašnjen, ipak se njime koristila da bi dala autoriteta svojim djelima, svojim riječima, svom karakteru. Mati i kći gajile su jedna prema drugoj pravo prijateljstvo, pored osjećanja majke prema djetetu i djeteta prema majci. Odgovarale su jedna drugoj; stalni dodir nikad nije među njima izazvao sukob. Stoga su mnogi ljudi tumačili žrtve gospođe Evangelista njenom materinskom ljubavlju. Ali, ako je Natalija utješila svoju majku za to uporno udovištvo, možda mu ona nije uvijek bila jedini razlog. Gospođa Evangelista se bila zaljubila, kažu, u nekog čovjeka kome je druga Restauracija vratila titule i zvanje pera. Taj čovjek, sretan da se oženi gospođom Evangelista godine 1814, raskinuo je vrlo uljudno s njom 1816. Gospođa Evangelista, na izgled najbolja žena na svijetu, imala je jednu užasnu osobinu koja se može protumačiti samo devizom Katarine Medici: „Odiate e aspettate!“[74] Naviknuta da vodi prvu riječ, jer su je uvijek slušali, ona je ličila na sve kraljice: prijatna, blaga, savršena, pristupačna, postajala bi strašna, bez milosti, kada bi njena oholost žene, Španjolke i pripadnice porodice Casa-Real bila povrijeđena. Ona nikad nije praštala. Ta je žena vjerovala u moć svoje mržnje, od toga je pravila čini koje je trebalo da lebde nad glavom njenog prijatelja. Primijenila je tu svoju kobnu moć nad čovjekom koji ju je izigrao. Događaji, koji kao da su još pojačavali utjecaj te njene urokljivosti, potkrijepili su njeno sujevjerje. Mada je bio ministar i francuski per, taj čovjek je počeo da propada i potpuno je propao. Njegovo imanje, njegov politički i lični

ugled, sve je stradalo. Jednoga dana gospođa Evangelista je mogla gordo da prođe u svojim sjajnim kolima, da ga vidi kako ide pješice preko Elizejskih polja i da ga smrvi jednim pogledom iz koga su izbijale varnice trijumfa. Ta neprilika ju je spriječila da se preuda, jer joj je oduzela dvije godine. Kasnije, njena gordost joj je uvijek nametala poređenja između onih koji su joj se ponudili i muža koji ju je toliko iskreno i mnogo volio. Između neuspjeha i proračunavanja, nadanja i razočaranja, bila je stigla u godine kad ženi ne ostaje ni jedna druga uloga u životu do uloge majke koja se žrtvuje za svoje kćeri, prenosi sve svoje interese van sebe, na njihov brak, što predstavlja posljednji ulog ljudskih ljubavi. Gospođa Evangelista je brzo prozrela Paulov karakter, a skrila od njega svoj vlastiti. Paul je doista bio čovjek koga je ona željela za zeta, koji će joj pružiti mogućnost da pokaže svoju moć u budućnosti. On je po majci pripadao Maulincourovima, a stara barunica de Maulincour, prijateljica gospodina de Pamiersa, živjela je u srcu predgrađa Saint-Germain. Baruničin unuk, Auguste de Maulincour, imao je lijep položaj. Paul je, dakle, trebao da bude odličan uvodilac Evangelistinih u pariško društvo. Udovica koja je vidjela Pariz u doba Carstva samo u rijetkim razmacima željela je da se istakne usred Pariza u doba Restauracije. Samo su se tamo nalazili osnovi političkog uspjeha, jedinog uspjeha u kome ženama iz visokog društva priliči da sarađuju. Primorana da živi u Bordeauxu zbog poslova svoga muža, gospođa Evangelista nije bila zadovoljna u ovom gradu; ona je primala; svatko zna koliko u takvim prilikama razne obaveze otežavaju život jedne žene; ali njoj više nije bilo stalo do Bordeauxa — iscrpla je sva uživanja koja on pruža. Željela je prostraniju pozornicu, kao što kockari žele da igraju u krupnije svote. U svom vlastitom interesu dakle, smislila je za Paula veliku karijeru. Naumila je da upotrijebi svu svoju umješnost i svoje poznavanje života u korist svoga zeta da bi pod njegovim imenom mogla da uživa u slastima moći. Mnogi muškarci su na taj način zakloni nepoznatih ženskih ambicija. Gospođa Evangelista je imala, uostalom, više razloga da se dočepa muža svoje kćeri. Paula je neminovno morala osvojiti ta žena koja ga je potčinila utoliko jače što je izgledalo da ni najmanje ne utječe na njega. Ona je, dakle, upotrijebila sav svoj upliv da sebe uzdigne, da uzdigne svoju kćer, da uveliča vrijednost svega kod sebe da bi unaprijed ovladala čovjekom u kome je vidjela oruđe koje će joj omogućiti da produži svoj aristokratski život. Paul je počeo sebe više da cijeni kad je primijetio da ga majka i kći cijene. Povjerovao je da je mnogo duhovitiji nego što je u stvari i bio, vidjeći kako gospođica Evangelista prima njegove primjedbe, njegove najbeznačajnije riječi: kći s osmijehom ili neupadljivim dizanjem glave, majka s laskanjem koje je uvijek izgledalo nehotično. Te dvije žene su se ponašale prema njemu s tolikom dobrodušnošću da je on bio siguran da im se dopada; one su tako vješto upravljale njime, držeći ga za uzicu samoljublja, da nije izbijao iz kuće Evangelistinih.

Godinu dana pošto se doselio, iako se nije izjasnio, Paul je ukazivao toliku pažnju Nataliji da je svijet smatrao da joj se udvara. Izgledalo je da ni mati ni kći ne misle na brak. Gospođica Evangelista je i dalje bila uzdržljiva prema njemu kao velika dama koja umije da bude dražesna i da vodi prijatne razgovore a da pri tom ne dopusti ni najmanju prisnost. Ta uzdržljivost, tako rijetka kod ljudi iz provincije, mnogo se svidjela Paulu. Stidljivci su podozrivi, neopekivani prijedlozi ih plaše. Oni bježe od sreće ako ona dolazi s bukom i galamom i pristaju na nesreću ako se ova pojavi sa skromnošću i praćena blagim sjenkama. Paul se, dakle, sam upleo, videći da gospođa Evangelista ne čini nikakav napor da bi ga uplela. Španjolka ga je konačno osvojila rekavši mu, jedne večeri, da kod visokoumnih žena, kao i kod ljudi, nailazi doba kada ambicija zamjenjuje osnovna osjećanja u životu.

— Ova žena je u stanju — pomišljao je Paul na odlasku — da mi izradi neku lijepu ambasadu prije nego što budem naimenovan za poslanika.

Ako čovjek u svakoj okolnosti ne obilazi oko stvari i oko ideja da bi ih ispitao pod raznim kutovima, onda je on nepotpun i slab i samim tim prijeti mu opasnost. U ovom času Paul je bio optimist. U svemu je gledao prednosti, a nije pomišljao da ambiciozna punica može da postane tiranin. Stoga, svako veće, pri izlasku, prikazivao se sam sebi kao oženjen, sam sebi je očaravao i polagano navlačio papuču braka. Prije svega, isuviše dugo je uživao u svojoj slobodi da bi imao šta da žali; bio je umoran od momačkog života koji mu nije pružao ništa novo — uočavao je samo njegove nedostatke; međutim, ako bi katkad i mislio na teškoće u braku, mnogo češće bi vidio samo njegova zadovoljstva: sve je to bilo novo za njega.

— Brak je neprijatan — tvrdio je on — samo za sitne ljude. Za imućne polovina nezgoda izostaje.

Svakog dana, dakle, poneka povoljna misao povećavala bi broj prednosti koje su se, po njemu, nalazile u tom braku.

— Ma koliko bio visok položaj do koga ja dospijem, Natalija će Uvijek biti na visini svoje uloge. — govorio je takođe sam sebi — a to nije mala zasluga za ženu. Koliko sam vidio ljudi, za vrijeme Carstva, koji

su strahovito patili zbog svojih supruga! Zar to nije važan uslov za sreću da čovjek nikad ne osjeti da mu saputnica koju je izabrao vrijeđa sujetu ili ponos? Nikad čovjek ne može da bude sasvim nesretan s dobro odgojenom ženom; ona ga ne izvrgava podsmijehu, ona umije da mu bude od koristi. Natalija će savršeno umjeti da prima.

Tada se sjećao najotmjenijih žena iz predgrađa Saint-Germain da bi sebe uvjerio da Natalija može, ako ne da pomrači njihovu slavu, a ono bar da bude na ravnoj nozi s njima. Svako poređenje išlo je Nataliji u korist. Predmeti poređenja, izvučeni iz Paulove mašte, slagali su se s njegovim željama. Da mu je Pariz svakodnevno pružao nove karaktere, djevojke raznolike ljepote, mnoštvo utisaka bi održavalo ravnotežu u njegovu razumu; ali u Bordeauxu Natalija je bila bez takmaca, bila je jedinstven cvijet, a pojavila se vješto u trenutku kada je Paul potpao pod tiraniju jedne ideje kojoj podliježe većina ljudi. Stoga, ta poređenja, uz razloge samoljublja i uz istinsku strast, koja je mogla da se zadovolji jedino brakom, doveli su Paula do jedne nerazumne ljubavi, ali je bio dovoljno pametan da je ne priznaje pred samim sobom i htio je da je smatra kao želju za ženidbom. Čak se trudio da prouči gospođicu Evangelista kao čovjek koji neće da stavi na kocku svoju budućnost jer su mu strašne riječi njegova prijatelja de Marsaya katkad zujale u ušima. Ali, prije svega, osobe naviknute na raskoš imaju neku prividnu jednostavnost koja vara: one je preziru, one je koriste, ona im je oruđe a ne svrha života. Videći da je način života tih žena tako sličan njegovu, Paul nije ni sanjao da bi on mogao da skriva ma kakav uzrok propasti. Zatim, ako postoje neka opća pravila koja ublažuju nezgode u braku, nema takvih koja bi te nezgode predvidjela ili predusrela. Kad se nesreća isprijeći između dva bića koja su poduzela da jedno drugom čine život prijatnim i snošljivim, ona se rađa iz dodira stvorenog stalnom prisnošću koja ne postoji između mladića i djevojke i ne može postojati dok god zakoni i način života ne budu izmijenjeni u Francuskoj. Sve je obmana između dva bića prije nego što će se združiti, ali ta obmana je bezazlena, nehotična. Svaki se neminovno pokazuje pod povoljnom svjetlošću: oboje se bore tko će se bolje predstaviti i stječu onda o sebi povoljno mišljenje koje kasnije nisu u stanju da opravdaju. Pravi život, kao i dan u godini, sastoji se iz mnogo više bezbojnih i sivih časova koji zamagljuju prirodu nego od perioda kada sunce šija i obasjava polja. Mladi ljudi vide samo lijepe dane. Kasnije okrivljuju brak za nesreće čiji je uzrok sam život, jer u čovjeku postoji izvjesna sklonost koja ga goni da istražuje razloge svojih nedaća u stvarima i bićima koja ga neposredno okružuju.

Da bi otkrio u stavu ili fizionomiji, u riječima ili postupcima gospođice Evangelista znakove koji bi mu odali primjesu nesavršenstva koju je sadržavao njen karakter, kao kod svakog ljudskog stvora, trebalo je da Paul ima ne samo znanje Lavatera i Galla, već i ličnu posmatračku sposobnost za koju je potrebno gotovo svestrano znanje. Kao sve djevojke, Natalija je imala strogo zatvoreno lice. Dubok i nepomućen mir, što ga kipari utiskuju u lica djevojaka koje treba da predstavljaju Pravdu, Nevinost i sva ona božanstva koja ništa ne znaju o zemaljskim nespokojstvima, taj mir je najljepši ukras jedne djevojke, on je znak čistoće; ništa je još nije uzbudilo; nijedna strast je nije slomila, nijedna iznevjerena ljubav nije ni za trenutak izmijenila spokojan izraz njenoga lica: naiđe li razočaranje, nema više prave djevojke. Živeći stalno uz majku, Natalija je dobila, kao svaka Španjolka, samo čist vjerski odgoj i neke pouke koje se prenose od majke na kćeri, potrebne za ulogu koju treba da odigraju. Mirnoća njenog lica bila je, dakle, prirodna; ali ona je stvarala veo koji je obavijao ženu, kao što larva skriva leptira. Međutim, čovjek vješt u rukovanju skalpelom analize otkrio bi u Nataliji nezgodne strane, koje će se ispoljiti u njenom karakteru kada bude imala de se hvata u koštac s bračnim ili društvenim životom. Njena ljepota, doista izvanredna, dolazila je od prekomjerno pravilnih crta u skladu sa srazmjerima glave i tijela. Takvo savršenstvo je rđav znak u odnosu na pamet. Malo je izuzetaka od tog pravila. U spoljašnjosti svake uzvišene prirode postoje sitna nesavršenstva koja postaju neodoljivo privlačna, kao svijetle tačke u kojima se ogledaju suprotna osjećanja i na kojima se pogled zaustavlja. Kod ljudskih stvorova savršen sklad nagovještava hladnoću. Natalija je imala okruglo tijelo, što je znak snage, ali i neizostavan znak volje koja često prelazi u tvrdoglavost kod osoba koje nisu ni mnogo pametne ni živa duha. Njene ruke, kao u grčke statue, potvrđivale su ono što su nagovještavali njeno lice i njen stas i odavale nedosljedan i zapovjednički duh: htijenje radi htijenja. Njene su vjeđe bile sastavljene, a prema mišljenju posmatrača, ta crta ukazuje na izvjesnu sklonost k ljubomori. Ljubomora viših bića postaje podstrek, ona rađa velika djela; u sitnih duhova ona se pretvara u mržnju. Ono „Odiate e aspettate“ njene matere bilo je kod nje nenamješteno. Njene oči, na izgled crne, u stvari narančasto-mrke, odudarale su od njene kose čija se plavoriđkasta boja, tako cijenjena kod Rimljana, naziva „auburn“ u Engleskoj i gotovo uvijek se viđa kod djeteta od roditelja izrazito crnomanjastih kao što su bili gospodin i gospođa Evangelista. Bjelina i nježnost Natalijina lika davale su toj oprečnosti boja između kose i očiju neizrecivu privlačnost, ali

je ta finoća bila čisto spoljašnja, jer kad god crtama jednog lica nedostaje izvjesna meka zaokrugljenost, ma koliko bilo savršeno, draž pojedinosti, nemojte ih smatrati dobrim znakom i povezivati s dušom. Te ruže jedne varljive mladosti svenu, i vi ste iznenađeni kada vidite nekoliko godina kasnije suhoću i tvrdoću tamo gdje ste se divili otmjenosti plemenitih osobina. Mada su obrisi njenoga lica imali nešto uzvišeno, Natalijina brada je bila pomalo rasplinuta; to je slikarski izraz koji može da posluži da bi se objasnilo postojanje osjećanja čija će se jačina objelodaniti tek na sredini njenog života. Njena usta, pomalo uvučena, izražavala su naduvenost u skladu s njenom rukom, bradom, obrvama i lijepim stasom. Najzad, posljednji simptom, koji bi sam bio odlučujući za mišljenje znalca, čist Natalijin glas, taj toliko zavodljivi glas imao je metalne prizvuke. Ma koliko pažljivo da se rukovalo tim bakarnim instrumentom, uprkos dražesnom izvijanju zvukova, ovaj organ je nagovještavao karakter vojvode od Albe, čiji su potomci bili Casa-Realovi u jednoj od pobočnih grana. Ti znaci su predskazivali žestoke strasti bez nježnosti, neočekivanu požrtvovanost, nepomirljive^ mržnje, duh bez inteligencije, želju za gospodarenjem, urođenu osobama koje se osjećaju nedoraslim za svoje pretenzije. Ove mane, posljedice temperamenta i konstitucije, naknađene, možda, osobinama plemenite krvi, bile su skrivene u Nataliji kao zlato u rudi i pojavile su se na vidjelo tek pod mučnim okolnostima i udarcima kojima su ljudska bića ponekad izložena u životu. U ovom času, ljupkost i svježina mladosti, otmjenost njenog ponašanja, njeno blaženo neznanje i djevojačka umiljatost prevlačili su njene crte nježnim sjajem, koji je neminovno morao prevariti površne ljude. Zatim, mati je nju vrlo rano naučila onom prijatnom ćeretanju koje izigrava visokoumnost, na zamjerke odgovara šalama i pridobija nekom ljupkom pričljivošću, pod kojom žena prikriva sedru svog duha kao što priroda krije neplodna zemljišta pod raskoši kratkovječnih biljaka. Najzad, Natalija je imala draž razmažene djece koja nisu upoznala patnju; ona je osvajala svojom iskrenošću i nije pravila ono svečano lice koje majke nameću svojim kćerima, određujući im smješan program ponašanja i govora u vrijeme kada su dospjele za udaju. Ona je bila sklona smijehu i neposredna, kao djevojka koja ništa ne zna o braku, a od njega očekuje samo zadovoljstva; ne predviđa nikakvu nesreću i smatra da time stječe pravo da uvijek radi samo po svome. Kako bi Paul, koji je volio kao što se voli kada želja pojačava ljubav, mogao da prozre u djevojci takve naravi, čija ga je ljepota zasjenjivala, ženu kakva će postati kad joj bude trideset godina, kad bi čak i izvjesne posmatrače mogla da prevari vanjština? Ako je i bilo teško postići sreću u braku s takvom djevojkom, to nije bilo nemoguće, kroz ove mane u začetku svijetlilo je nekoliko lijepih osobina. Nema te osobine koja, ako se dobro njeguje, pod rukom vještog majstora ne može da uguši mane, naročito kod mlade zaljubljene djevojke. Ali da bi se jedna tako malo savitljiva osoba mogla da načini gipkom, trebalo je imati onu gvozdenu ruku o kojoj je de Marsay govorio Paulu. Pariški đendi je bio u pravu. Strah koji ljubav ulijeva sigurno je oruđe pomoću kojeg se upravlja duhom jedne žene. Tko voli, strahuje, a tko strahuje, bliži je ljubavi nego mržnji. Da li je Paul mogao da ima onu hladnokrvnost, onu moć rasuđivanja, onu čvrstinu koju zahtijeva ta borba i koju jedan vješt-muž ne smije dozvoliti svojoj ženi da nasluti?' Zatim, da li je Natalija voljela Paula? Slična većini djevojaka, Natalija je smatrala ljubavlju prve nemire čula i zadovoljstvo koje joj je pričinjavalo Paulovo prisustvo, jer ništa nije znala o braku, ni o bračnom životu. Za nju grof de Manerville, diplomat-pripravnik koji je poznavao evropske dvorove, otmjen mladi Parižanin, nije mogao da bude običan čovjek, bez moralne snage, istovremeno strašljiv i hrabar, možda odlučan u nevolji, ali, bespomoćan u neprilikama koje upropašćuju sreću. Da li će ona kasnije imati dovoljno osjetljivosti da razazna Paulove lijepe osobine usred njegovih malih mana? Neće li uveličati jedne, a zaboraviti one druge, po običaju mladih žena koje nemaju pojma o životu? Dođu godine kada žena prašta poroke onome koji joj uštedi neprijatnosti onda kad neprijatnosti smatra za nesreće. Da li će neka pomirljiva sila, nečije iskustvo sačuvati, poučiti ovaj mladi bračni par? Da li se neće dogoditi da Paul i njegova žena misle da se vole dok su još kod onih sitnih nježnih prenemaganja koja sebi dopuštaju mlade žene u početku života u dvoje, kod onih ljubaznih riječi koje muževi govore na povratku s bala dok su još u blaženstvu želje? Da li će u tim prilikama Paul popustiti tiraniji svoje žene ili će uspostaviti svoju vladavinu? Da li će Paul znati da kaže „Ne“? Uvijek postoji ozbiljna opasnost za čovjeka-slabića tamo gdje bi se možda i najjači čovjek izlagao izvjesnom riziku.

Predmet ove studije nije prijelaz mladića u stanje oženjena čovjeka, slika koja bi, ako je široko građena, imala onu privlačnost koju unutrašnja bura naših osjećanja daje najobičnijim stvarima u životu.
Događaji i pojmovi koji su doveli do Paulova braka s gospođicom Evangelista jesu samo uvod u djelo čiji je jedini cilj da opiše veliku komediju koja prethodi svakom bračnom životu. Dosada su dramski pisci zanemarivali tu vrstu prizora, iako on pruža nove mogućnosti njihovu stvaralačkom žaru.

Ta scena, koja je natkrilila Paulovu budućnost i koju je gospođa Evangelista očekivala s užasom, jeste

raspravljanje pred bračni ugovor, uobičajeno u svima porodicama, plemićkim i građanskim, jer su ljudske strasti podjednako uskomešane u sitnim i krupnim interesima. Te komedije, igrane pred bilježnikom, liče manje-više sve na ovu, koja je manje zanimljiva na stranicama ove knjige nego u sjećanju oženjenih i udatih.

Na početku zime 1822. g. Paul de Manerville je zaprosio gospođicu Evangelista preko svoje stare tetke, barunice Maulincour. Iako barunica nikad nije boravila duže od dva mjeseca u Međocu, ona je tu ostala do kraja oktobra da bi se našla svom nećaku u ovoj prilici i da bi odigrala ulogu majke. Pošto je prvi put otišla da razgovara s gospođom Evangelista, tetka, stara iskusna žena, došla je da saopći Paulu ishod svoje posjete.

— Dijete moje — reče mu ona — vaša stvar je u redu. Razgovarajući o novčanim pitanjima, saznala sam da gospođa Evangelista ne daje ništa sa svoje strane svojoj kćeri. Gospođica Evangelista donosi u miraz svoje vlastito imanje. Ženite se, dragi moj! Ljudi koji imaju ime i posjede da ostave u naslijeđe, porodicu da produže, moraju kad-tad tako da postupe. Voljela bih da moj dragi Auguste krene tim putem. Vjenčat ćete se i bez mene; ostalo mi je samo da vam dam svoj blagoslov, a starim ženama kao što sam ja nije mjesto na svadbi. Sutra krećem za Pariz. Kad budete predstavljali svoju ženu društvu, bit će mi mnogo zgodnije da je vidim kod svoje kuće nego ovdje. Da nemate kuću u Parizu, našli biste utočište kod mene, rado bih uredila za vas drugi sprat svoje kuće.

— Draga tetka — reče Paul — ja vam zahvaljujem. Ali šta znače te riječi: „Mati joj ne daje ništa sa svoje strane, ona donosi u miraz svoje vlastito imanje."

— Mati, dijete moje, vješta je žena koja iskorišćava ljepotu svoje kćeri da bi nametnula uslove i da bi vam ostavila samo ono što ne može da vam oduzme — Natalijinu očevinu. Nama, starim ljudima, mnogo je stalo do onoga: „Šta on ima? Šta ona ima?“ Savjetujem vam da date dobra uputstva svom bilježniku. Bračni ugovor je, dijete moje, najsvetija dužnost. Da vaš otac i vaša mati nisu dobro uredili svoj ležaj, vi biste možda danas bili bez plahte. Imat ćete djece — to je najobičnija posljedica braka — treba misliti na to. Posjetite gospodina Mathiasa, našeg starog bilježnika.

Gospođa de Maulincour ode pošto je Paula dovela u čudnu zabunu. Njegova punica je vješta žena! Trebalo je raspravljati o svojim interesima prilikom ugovora i samim tim braniti ih. Tko će ih napadati? Poslušao je savjet svoje tetke i povjerio je gospodinu Mathiasu da mu sastavi ugovor. Ali raspravljanje koje je naslućivao zabrinulo ga je. Stoga je veoma uzbuđen došao ka gospođi Evangelista da joj saopći svoje namjere. Kao svi stidljivi ljudi, drhtao je da ne pokaže podozrenje koje mu je ulila njegova tetka i koje mu je izgledalo uvredljivo. Da bi izbjegao i najmanju nesuglasicu s osobom tako dostojanstvenom kao što je za njega bila njegova buduća punica, on izmisli okolišenja, prirodna osobama koje se ne usuđuju otvoreno da pristupe teškoćama.

— Gospođo — reče on koristeći momenat kada je Natalija bila odsutna — vi znate šta je porodični bilježnik; moj bilježnik je valjan starac koji bi bio jako ojađen kada mu ne bih povjerio sastavljanje ugovora...

— Naravno, dragi moj! — prekide ga gospcđa Evangelista — pa zar se naši bračni ugovori ne sklapaju uvijek posredstvom bilježnika obiju porodica?

Za ono vrijeme dok Paul nije pokrenuo to pitanje, gospođa Evangelista se pitala: „Na šta li misli?“, jer žene imaju u visokoj mjeri sposobnost da otkriju misli po igri fizionomije. Prozrela je tetkine primjedbe u zbunjenom pogledu, u uzrujanom glasu koji je odavao Paulovu unutrašnju borbu.

— Na koncu — pomisli ona — kobni dan je došao, nastupa opasan trenutak; kakav li će biti ishod?

— Moj bilježnik je gospodin Solonet — reče ona nakon jedne stanke — vaš je gospodin Mathias, pozvat ću ih sutra na ručak i oni će se sporazumjeti o toj stvari. Zar nije njihov posao da slože interese bez našeg miješanja, kao što je kuharima dužnost da nam spravljaju dobra jela?

— Vi ste u pravu — odgovori on uz nezamjetan uzdah zadovoljstva.

Čudnom izmjenom uloga, Paul, kome se nije imalo ništa zamjeriti, drhtao je dok je gospođa Evangelista izgledala mirna iako je osjećala užasan strah. Udovica je dugovala svojoj kćeri trećinu imanja koje je ostavio gospodin Evangelista, milion i dvjesta hiljada franaka koje nije bila u stanju da položi, čak i kad bi se lišila cjelokupnog svog ličnog imanja. Ona će, dakle, biti pređa ta na milost i nemilost svome zetu. Ako je ona i gospodarila samim Paulom, da li će Paul, obaviješten od svog bilježnika, pristati da se nagodi u pitanju polaganja starateljskih računa? Kad bi se on povukao, cio Bordeaux bi doznao razloge, a Natalijina udaja bi tu bila onemogućena. Ta majka je željela sreću svoje kćeri, ta žena koja je od rođenja časno živjela, pomisli, da. će od sutra morati da postane nepoštena. Kao veliki vojskovođe koji bi željeli da izbrišu iz svog života momenat kada su u potaji bili kukavice, tako je i ona poželjela da otpiše taj dan iz broja svojih dana. Svakako

su joj neke vlasi pobijeljele u toku noći kada je, licem u lice s činjenicama, sebi predbacivala svoju nebrižljivost, osjećajući svu težinu svog položaja. Prije svega, bila je primorana da se povjeri svom bilježniku kome je poručila da dođe čim ona ustane. Trebalo je priznati unutrašnju nevolju koju ona nikad nije htjela da prizna ni samoj sebi, jer je uvijek koračala put provalije računajući na jedan od onih sretnih slučajeva koji se nikad ne događaju. Začelo se u njenoj duši protiv Paula nekakvo osjećanje u ikome nije bilo ni mržnje ni odvratnosti, još ničeg zlog; zar joj on nije bio protivnička strana u toj tajnoj parnici? Zar nije postao nedužni neprijatelj koga treba pobijediti? Koje je biće ikad moglo da voli svoju žrtvu? Primorana da se služi lukavstvom, Španjolka je odlučila, kao svaka žena, da pokaže svoju nadmoćnost u toj borbi, čija bi sramotnost mogla da se otkupi samo potpunom pobjedom. U noćnoj tišini, ona je sebe opravdavala nizom razmatranja u kojima je preovladavala njena gordost. Zar Natalija nije koristila njeno rasipništvo? Da li je bilo u njenim postupcima ijedne od onih niskih i gnusnih pobuda koje prljaju dušu? Ona nije znala da računa, ali zar je to zločin, prestupak? Zar čovjek nije prekomjerno sretan samim tim što debija ženu kao što je Natalija? Zar blago koje je sačuvala ne vrijedi koliko jedna priznanica? Zar mnogi muškarci ne kupuju voljenu ženu uz cijenu mnogih žrtava? Zašto bi čovjek učinio manje za vjenčanu ženu nego za kurtizanu? Uostalom, Paul je bio ništavan, nesposoban; ona će u njegovu korist upotrijebiti svu svoju dovitljivost, ona će mu omogućiti da stekne lijep položaj u društvu; on će njoj dugovati vlast, zar ona neće jednoga dana izravnati svoj dug? Bio bi glup da se dvoumi! Da se dvoumi zbog nekoliko petofranaka manje ili više?... Bio bi gnusan.

— Ako ne postignem uspjeh iz prve — pomislr ona — napustit ću Bordeaux i moći ču još uvijek lijepo da osiguram Natalijinu budućnost, kad pretvorim u novac pno što mi je ostalo, kuću, nakit, namještaj, i ako joj sve dam, a sebi zadržim samo izdržavanje.

Kad duh snažnoga kova sebi izgrađuje pribježište, kao Richelieu u Brouageu[75], i smišlja veličanstven završetak, on time stvara sebi oslonac koji mu pomaže da pobjedi. Takav rasplet, u slučaju nesreće, umiri gospođu Evangelista koja zaspa, uostalom, s punim povjerenjem u svog sekundanta pri tom dvoboju. Ona je mnogo računala na podršku najvještijeg bilježnika iz Bordeauxa, gospodina Soloneta, mladog čovjeka od 27 godina, odlikovanog Legijom časti jer je aktivno pridonio drugom povratku Burbonaca. Sretan i gord što je priman u kuću gospođe Evangelista, manje kao bilježnik nego kao pripadnik rojalističkog društva u Bordeauxu, u Solonetu se začela za to divno sunce na zalasku jedna od onih strasti koju žene kao gospođa Evangelista odbijaju, ali koja im laska i koju najčednije među njima prešutno trpe. Solonet je imao sujetno držanje, puno poštovanja i vrlo učtive nade. Pohitao je sutradan, uslužan kao rob, i bio primljen u spavaćoj sobi kaćiperne udovice koja se pojavila nemarno odjevena u.vješto smišljenu domaću haljinu.

— Mogu li — reče ona — da računam na vašu uviđavnost i na vašu potpunu odanost prilikom rasprave koja će se održati večeras? Pogađate li da je po srijedi bračni ugovor moje kćeri?

Mladi čovjek poče da sipa ljubazne izjave.

— Prijeđimo na stvar — reče ona.

— Slušam — odvrati on kao da se pribire.

Gospođa Evangelista mu izloži svoj položaj, bez okolišanja.

— Draga moja Gospođo, to nije ništa — reče Solonet i zauze samouvjeren stav, pošto mu je gospođa Evangelista saopćila tačne cifre. — Kako ste se ponašali prema gospodinu de Manervilleu? Tu su pitanja morala važnija od pravnih i novčanih pitanja.

Gospođa Evangelista s visine ukaza na svoju nadmoćnost. Mladi bilježnik doznade s velikim zadovoljstvom da je do toga dana njegova klijentkinja zadržala u svojim odnosima s Paulom najveću dostojanstvenost, da je nešto iz ozbiljnosti i ponosa a nešto iz nehotičnog računa stalno postupala kao da je grof de Manerville niži od nje, kao da je za njega čast da se oženi gospođicom Evangelista; ni na nju ni na njenu kćer se ne može posumnjati da su imale koristoljubive namjere; njihova osjećanja izgledala su čista od svake uskogrudnosti, sitničarstva; pri najmanjoj novčanoj teškoći koju bi Paul pokrenuo, one su imale pravo da odlete na nemjerljivo odstojanje; najzad, ona je na svoga zeta vršila neodoljiv utjecaj.

— Kad je sve to tako, koji su krajnji ustupci koje ste mislili da napravite?

— Hoću da ih pravim što je moguće manje — odgovori ona smijući se.

— Ženski odgovor — uzviknu Solonet. — Gospođo, je li vam stalo da udate gospođicu Nataliju?

— Da.

— Potrebna vam je, dakle, kvita na svotu od milion sto pedeset i šest hiljada franaka, koju ćete dugovati, prema starateljskom računu koji treba da položite dotičnom zetu.

— Da.
— Sta hoćete da sačuvate?
— Trideset hiljada livara rente najmanje — odgovori ona.
— Valja pobijediti ili propasti?
— Da.
— Pa lijepo, razmislit ću o sredstvima za postizanje cilja, jer je potrebno da budemo vrlo vješti i da štedimo svoje snage. Dat ću vam nekoliko uputstava kad dođem; strogo ih se pridržavajte, i već unaprijed mogu da vam predskažem potpun uspjeh. Da li grof Paul voli gospođicu Nataliju? — upita on ustajući.
— On je obožava.
— To nije dovoljno. Da li je želi kao ženu toliko da bi prešao preko izvjesnih novčanih nezgoda?
— Da.
— To smatram kao prednost za djevojku — uzviknu bilježnik. — Udesite je, neka bude vrlo lijepa večeras — doda on šeretski.
— Imamo najljepšu haljinu koja se može zamisliti.
— Prilikom sklapanja bračnog ugovora, po mom mišljenju, polovina poklona zavisi od haljine — reče Solonet.
Taj poslednji razlog učinio se tako važan gospođi Evangelista da je odlučila da prisustvuje Natalijinu oblačenju, koliko da je nadgleda toliko i da je načini nedužnom saučesnicom u svojoj financijskoj zavjeri. Očešljana ,,a la Sevigne"[76], odjevena u haljinu od bijelog kašmira, ukrašenu ružičastim pantljikama, njena kći joj se učini toliko lijepa da ona nasluti pobjedu. Kad je sobarica izišla i kada je gospođa Evangelista bila sigurna da nitko ne može da ih čuje, namjestila je nekoliko uvojaka na kosi svoje kćeri, što je trebalo da bude kao uvod u razgovor.
— Drago dijete, da li ti iskreno voliš gospodina de Manervillea? — reče joj glasom na izgled odlučnim.
Mati i kći baciše jedna na drugu čudan pogled.
— Zašto si mi, majčice, postavila to pitanje danas a ne juče? Zašto ste mi dozvoljavali da ga viđam?
— Kad bi trebalo da se rastanemo zanavijek, da li bi ti i dalje željela taj brak?
— Odrekla bih ga se i ne bih zbog toga umrla od žalosti.
— Ti nisi zaljubljena, draga moja — reče mati ljubeći kćer u čelo.
— Ali zašto, mila majko, izigravaš velikog inkvizitora?
— Željela sam da znam da li ti je stalo do braka iako ne luduješ za mužem.
— Ja ga volim.
— U pravu si, on je grof, načinit ćemo od njega francuskog pera, nas dvije; ali, bit će teškoća.
— Teškoće između ljudi koji se vole? Ne. Bisermomak se isuviše dobro smjestio ovdje — reče ona pokazujući svoje srce ljupkim pokretom — da bi napravio i najmanji prigovor. U to sam sigurna.
— A ako bi bilo drukčije? — reče gospođa Evangelista.
— Potpuno bih ga zaboravila — odgovori Natalija.
— Dobro je. Ti si prava Casa-Realova! Ali, iako te ludo voli, ako bi naišle nesuglasice s kojima on ne bi imao veze i preko kojih bi trebalo da prijeđe tebe radi kao i mene radi, je li Natalija? Kad bi bilo potrebno, ne vrijeđajući pristojnost, malo umiljatosti u ponašanju, pa da se on odluči. Eto, ništa u stvari, jedna riječ! Muškarci su tako sazdani. Oni se odupiru u ozbiljnom raspravljanju, a podliježu jednrm pogledu.
— Shvaćam! Jedan mali udarac korbačem da favorit preskoči preponu — reče Natalija praveći pokret kao da će ošinuti svoga konja.
— Anđele moj, ja ne tražim ništa što liči na zavođenje. Mi imamo osjećanje stare kastiljanske časti, koja nam ne dozvoljava da prijeđemo granicu. Grof Paul će doznati moje stanje.
— Kakvo stanje?
— Ti to ne bi razumjela. Pa lijepo, pošto te je vidio u svoj tvojoj ljepoti, kad bi se u njegovu pogledu pokazalo i najmanje kolebanje, a ja ću ga posmatrati, svakako ću sve odmah prekinuti; uspjet ću da unovčim svoje imanje, da napustim Bordeaux i da dođem u Douai Claisovih, koji su, uprkos svemu, naši rođaci preko Temninckovih. Zatim ću te udati za francuskog pera, pa makar morala da se povučem u neki samostan da bih ti dala sav svoj imetak.
— Majko, šta treba učiniti da bi se spriječile takve nesreće? — reče Natalija.
— Nikad te nisam vidjela tako lijepu, dijete moje! Pokušaj malo da se dopadneš, i sve će biti kako treba.

Gospođa Evangelista ostavi Nataliju zamišljenu i ode da obuče haljinu koja joj je dozvoljavala đa podnese poređenje sa svojom kćeri. Ako je trebalo da Natalija bude privlačna za Paula, zar nije trebalo da udovica zapali Soloneta, svog branioca? Mati i kći su bile spremne kada je Paul došao da preda cvijeće koje je već nekoliko mjeseci donosio Nataliji svakodnevno. Zatim svi troje počeše da razgovaraju očekujući oba bilježnika.

Taj dan je bio za Paula prva čarka u onom dugom i zamornom ratu koji je zove brak. Potrebno je, dakle, odrediti snage svake strane, položaj ratujućih jedinica i tle na kome je trebalo da se kreću. Da bi odolio u borbi čija mu je važnost bila potpuno nepoznata, Paul je imao kao jedinog branioca svog starog bilježnika Mathiasa. I jedan i drugi su bili uhvaćeni na prepad, bez obrane, nepredviđenim događajem, pritisnuti od strane neprijatelja koji je zauzeo položaj i primorani da se odluče nemajući vremena da razmisle. Da su ga sami Cujam i Bartholl[77],podržavali, koji čovjek ne bi podlegao? Kako pomišljati na ujdurmu tamo gdje sve izgleda lako i prirodno? Sta je mogao Mathias sam protiv gospođe Evangelista, protiv Soloneta i protiv Natalije, naročito kad njegov zaljubljeni klijent prijeđe neprijatelju čim teškoće budu ugrozile njegovu sreću? Paul se već upetljavao izgovarajući riječi uobičajene između dvoje zaljubljenih, ali njima je , njegova strast u ovom času davala ogromnu vrijednost u očima gospođe Evangelista, koja ga je čisto gonila đa dođe u nepriliku.

Oni bračni „kondotjeri" koji je trebalo da se tuku za svoje klijente i čije su lične snage postajale tako odlučne u ovom svečanom susretu, ta dva bilježnika predstavljala su stari i novi način, staro i novo shvaćanje bilježničkog poziva.Gospodin Mathias je bio stari čika od šesdeset i devet godina, veoma gord na svojih dvadeset godina rađa u bilježničkom pozivu. Nosio je cipele ukrašene srebrnim kopčama na nogama iskrivljenim od kostobolje, smiješno tankim, s izbočenim čašicama, tako da su ličile, kad ih je prekrštao, na one dvije kosti utisnute na nadgrobnim pločama. Njegove kratke mršave butine plivale su u širokim crnim hlačama na pređice, i kao da su se povijale pod teretom okruglog trbuha i trupa razvijenog kao u ljudi koji mnogo sjede za stolom: prava krupna kugla uvijek upakovana u zeleno odijelo četvrtastih peševa, za koje nitko ne pamti da je bilo novo. Njegova kosa, lijepo zalizana i napudrana, bila je pokupljena u mali mišji rep, uvijek zavučen između visoke jake na odijelu i okovratnika njegova bijelog prsluka na cvjetove. Svojom okruglom glavom, licem boje vinova lista, plavim očima, prćaištim nosom, debelim usnama, podvoljkom, taj dragi čovječuljak izazivao je, gdje god bi se nepoznat pojavio, onaj smijeh u kome su Francuzi vrlo izdašni prema benastim tvorevinama, koje sebi priroda dopušta, umjetnici rado predstavljaju s pretjerivanjem a mi ih nazivamo karikaturama. Ali kod gospodina Mathiasa duh je pobijedio materiju, njegove duševne osobine nadjačale su oblike tijela. Većina Bordovljana mu je ukazivala prijateljsko poštovanje i uvažavanje puno snishodljivosti. Bilježnikov glas je osvajao srca, jer je u njima rječitost njegova poštenja nailazila na odjek. Namjesto svakog lukavstva, prelazio je pravo na stvar, onemogućujući zle namjere jasno određenim pitanjima. Njegova sposobnost da brzo ocjenjuje i njegovo veliko iskustvo u poslovima davali su mu ono čulo pogađanja koje omogućuje da se dopre do dna savjesti i da se pročitaju skrivene misli. Mada dostojanstven i odmjeren u poslovima, ta uvažena starina imala je veselost naših predaka. Vjerojatno je prihvaćao pjesmu uz vino, usvajao i poštivao porodične praznike, slavio rođendane i imendane staramajki i djece i svečano pokopavao božični panj; volio je da daje poklone o Novoj godini, da pravi iznenađenja i da dijeli uskršnja jaja; vjerovao je u dužnosti kumova i nije odricao nijedan od onih običaja koji su činili ljepotu nekadašnjeg života. Gospodin Mathias je bio jedan od onih nekadašnjih plemenitih i uvaženih predstavnika bilježničkog poziva koji nisu davali priznanice primajući milione, ali su ove vraćali u istim vrećama, vezanim istim uzicama; od onih koji su doslovce izvršivali povjerbine, uredno izrađivali popise, interesirali se kao očevi za poslove svojih klijenata, katkad preprečivali put rasipnicima i bili ljudi kojima su porodice povjeravale svoje tajne; najzad, od onih bilježnika koji su se smatrali odgovornim za svoje pogreške u aktima i dugo nad njima premišljali. Nikad za vrijeme njegova bilježnikovanja nijedan od njegovih klijenata nije imao da se požali na neki propali ulog, na neku neumjesno stavljenu ili nesigurnu intabuluciju.

Bogatstvo, lagano ali pošteno stečeno stiglo mu je tek nakon trideset godina rada i štednje. Bio je zbrinuo četrnaestoricu svojih pisara. Pobožan i darežljiv „incognito", Mathias se nalazio svuda gdje se dobro činilo bez nagrade. Aktivan član upravnog odbora sirotišta i komiteta dobrotvornih društava, on je davao najveće priloge kad se skupljala pomoć u slučajevima neočekivanih nesreća i kad je trebalo da se stvori neka korisna ustanova. Stoga ni on ni njegova žena nisu imali svoja kola, stoga je njegova riječ bila sveta, stoga je u njegovom podrumu ležalo deponirano isto onoliko novca koliko u bankama, stoga su ga nazivali dobri gospodin Mathias i, kad je umro, njegovu pogrebu je prisustvovalo tri hiljade duša.

Solonet je bio onaj mladi bilježnik koji nailazi pjevušeći, pravi se bezbrižan, tvrdi da se poslovi podjednako obavljaju uz smijeh kao i ako čovjek ostaje ozbiljan; bilježnik, istovremeno kapetan narodne vojske koji se ljuti kad u njemu gledaju bilježnika i kandidat je za krst Legije časti, koji ima svoja kola i pušta pisare da mu povjeravaju dokumenta; bilježnik koji ide po balovima, u pozorišta, kupuje slike, kocka se, ima kasu gdje se sipaju depoziti i vraća u banknotama ono što je primio u zlatu; bilježnik koji ide za svojim vremenom i riskira novac u sumnjive uloge, špekulira i želi da se povuče s trideset hiljada livara rente nakon deset godina bilježničkog rada; bilježnik čije znanje dolazi od njegove dvoličnosti, ali od koga mnogi ljudi zaziru kao od saučesnika koji zna za njihove tajne; najzad, bilježnik koji vidi u svom zvanju sredstvo da se oženi nekom bogatom mirazušom.

Vižljasti i plavokosi Solonet, kudrav, namirisan, obuven kao ljubavnik iz vodvilja, odjeven kao đenđi čiji je najvažniji posao neki dvoboj, ušao je nešto prije svoga starog kolege koji je malo zakasnio zbog svoje davnašnje kostobolje. Ta dva čovjeka predstaviše oličenje ieđne od onih karikatura, nazvanih NEKAD I SAD, koje su imale toliki uspjeh pod Carstvom. Ako su gospođa i gospođica Evangelista, koje nisu poznavale dobrog gospodina Mathiasa, u prvi mah i osjetile želju da se malo nasmiju, njima se odmah dopao uglađeni način na koji ih je on pozdravio. Riječi dobroćudnoga čovjeka ođisale su onom blagošću koju ljubazni starci umiju da šire, koliko u idejama toliko i u načinu izražavanja. Mladi bilježnik, sa svojim nestašnim tonom, bio je tada u .lošijem položaju. Mathias je dokazao svoju nadmoćnost u ponašanju odmjerenim načinom na koji je pristupio Paulu. Bez uštrba po svoje bijele vlasi, on mu priđe s poštovanjem dužnim plemiću, znajući da i starost povlači izvjesne počasti i da su sva društvena prava međusobno povezana. Naprotiv, pozdrav i poklon Solonetov izražavali su savršenu jednakost, koja je morala vrijeđati pretenzije otmjenih ljudi i načiniti ga smiješnim u očima istinski plemenitih osoba. Mladi bilježnik dade prilično bezobzirno znak gospođi Evangelista da bi je pozvao na razgovor Kod prozora. Nekoliko trenutaka šaputali su jedno drugom na uho i smijali se na mahove, vjerojatno da bi obmanuli ostale o važnosti tog razgovora u kome je gospodin Solonet saopćio plan bitke svojoj gospodarici.

— Ali — reče on na završetku — da li ćete imati hrabrosti da prodate svoju palaču?

—Svakako — odgovori ona.

Gospođa Evangelista nije htjela da kaže svome bilježniku razlog tog junaštva koje je njega iznenadilo. Solonetova revnost bi mogla da oslabi da je znao da će njegova klijentkinja napustiti Borđeaux. Ona čak ništa o tome nije rekla ni Paulu da ga ne bi poplašio obim pripremnih radova koji su potrebni kao uvod u politički život.

Nakon večere oba punomoćnika ostaviše mladi par pored majke i odoše u jedan susjedni salon, određen za njihovo dogovaranje. Odigravale su se, dakle, dvije scene: kod kamina u velikom salonu ljubavna scena u kojoj je život izgledao veseo i prijatan, a u drugoj sobi jedna scena ozbiljna i mračna, gdje je ogoljeni interes već sada igrao ulogu koju, pod ružičastom spoljašnošću, igra i u životu.

— Dragi moj Gospodine — reče Solonet Mathiasu — dokumenat će ostati u vašoj kancelariji. Znam šta dugujem starijem od sebe.

Mathias dostojanstveno klimnu glavom.

— Ali — nastavi Solonet razvijajući izlišan koncept akta, koji mu je sklepao njegov pomoćnik — pošto smo mi potlačena strana, ženska strana, ja sam sastavio ugovor da bih vam uštedio taj trud. Mi se udajemo s našim pravima, pod režimom zajednice dobara; poklon cjelokupne naše imovine jedno drugom u slučaju smrti bez nasljednika; u obratnom poklon jedne četvrtine na uživanje i jedne četvrtine s golim pravom svojine; iznos uložen u zajednicu dobara sačinjavat će jednu četvrtinu uloga koji unosi svaka strana. Nadživjeli zadržava namještaj i nije dužan da izvrši popis. Sve je prosto kao kupus.

— Taratata — reče Mathias — ja ne pravim poslove kao što se pjeva pjesmica. Iz čega se sastoji vaša imovina?

— A iz čega vaša? — reče Solonet.

— Naš miraz — reče Mathias — jest imanje Lanstrac koje donosi dvadeset i tri hiljade livara prihoda u gotovom novcu, ne računajući dobropis u naturi. Zatim majuri Grassol i Guadet koji daju svaki po tri hiljade šest stotina livara rente, pa imanje Bellerose sa oko šesnaest hiljada livara — ukupno četrdeset i šest hiljada dvije stotine franaka rente. Zatim porodična kuća u Bordeauxu, oporezovana s devetsto franaka. Pa jedna lijepa kuća s baštom i dvorištem u Parizu u ulici Pepiniere na koju se plaća porez od hiljadu i pet stotina franaka. Ta imanja čije su tapije kod mene, jesu nasljedstvo od našeg oca i matere, izuzev , kuće u Parizu koju smo mi kupili. Mi imamo takođe da unesemo i namještaj naših dviju kuća i dvorca. Lanstrac, koji je

procjenjen na četiri stotine pedeset hiljada franaka. Evo stola, stolnjaka i prvog jela. Sta vi donosite kao drugo jelo i završetak?

— Našu imovinu — reče Solonet.

— Nabrojite pojedinačno, dragi kolega — reče Mathias. — Sta mi vi donosite? Gdje je popis izvršen nakon smrti' gospođina Evangelista? Pokažite mi obračun na šta je upotrijebljen novac. Gdje je vaša gotovina, ako uopće postoji gotovina? Gdje su vaša imanja, ako postoje imanja? Jednom riječi, pokažite nam starateljski račun i recite nam šta vam daje ili šta vam osigurava vaša majka.

— Da li gospodin grof de Manerville voli gospođicu Nataliju?

— On hoće da se oženi njome ako se imovna stanja u svemu podudaraju — reče stari bilježnik. — Ja nisam dijete; ovdje su posrijedi naši poslovi a ne naša osjećanja.

— Stvar je propala ako niste širokegrudi; evo zašto — produži Solonet. — Nismo izvršili popis nakon smrti našeg muža; mi smo Španjolka, kreolka, i nismo poznavali francuske zakone. Uostalom, bili smo i suviše bolno pogođeni da bismo pomišljali na te bijedne formalnosti, koje samo neosjetljiva srca ispunjavaju. Svima je poznato da nas je pokojnik obožavao i da smo mnogo za njim žalili. Ako uopće imamo neki starateljski račun, na osnovu oskudnog popisa izvršenog prema iskazu svjedoka, zahvalite našem pomoćnom staratelju koji nas je natjerao da ustanovimo imovno stanje i da priznamo našoj kćeri imovinu onoliku kolika je bila u momentu kada je trebalo da povučemo iz Londona engleske papire čija je nominalna vrijednost bila ogromna i koju smo željeli da ponovo uložimo u Parizu, gdje smo udvostručili kamate.

— Ne pričajte mi koještarije. Ima načina da se to izvidi. Kolika je nasljedna taksa koju ste platili? Ta cifra će nam biti dovoljna da napravimo račun. Prijeđite na stvar. Recite mi otvoreno šta ste naslijedili, a šta vam je ostalo. Pa lijepo, ako smo suviše zaljubljeni, vidjet ćemo.

—Ako se ženite nama radi novca, možete odmah da idete. Potražujemo preko milion franaka, ali našoj majci su ostali samo ova kuća, njen namještaj i četiri stotine i nekoliko hiljada franaka uloženih oko 1817. g. na pet posto, što donosi četrdeset hiljada franaka rente.

— Kako onda vodite život koji zahtijeva sto hiljada livara rente? — uzviknu Mathias užasnut.

— Naša kći nas je strahovito skupo stajala. Uostalom, mi volimo da trošimo. Najzad, vaše jadikovke nam neće pomoći da pronađemo ni dvije pare više.

— Sa pedeset hiljada livara rente koje su pripadale gospođici Nataliji mogli ste bogato da je odgojite a da se ne upropastite. Ali ako ste toliko pojeli dok ste bili djevojka, kako li ćete tek proždirati kad budete udata žena?

— Ne brinite se za to – reče Solonet — najljepša djevojka na. svijetu mora uvijek da pojede više nego što ima.

— Sad ću da kažem dvije riječi mome klijentu — produži stari bilježnik.

— Idi, samo idi, stari čiča kvariigra, idi da kažeš svom klijentu da nemamo ni prebijene pare — pomisli Solonet, koji je u tišini svoga kabineta strategijski rasporedio mase, postrojio svoje prijedloge, pripremio zaokrete diskusije i smislio tačku gdje će se stranke, misleći da je sve izgubljeno, sresti pred sretnom nagodbom, gdje će njegova klijentkinja odnijeti pobjedu.

Bijela haljina s ružičastim pantljikama, uvojci „a la Sevigne“, malena Natalijina noga, njeni fini pogledi, njene lijepe ruke neprestano zauzete uređivanjem kovrča koje nisu bile u neredu, to uvijanje mlade djevojke koja se šepuri kao paun na suncu dovelo je Paula u ono stanje u kome je njegova buduća punica željela da ga vidi: bio je lud od želje, i želio je svoju buduću kao što gimnazijalac može da želi javnu ženu; njegovi pogledi, siguran termometar duše, nagovještavali su onaj stupanj strasti na kome čovjek čini hiljadu gluposti.

— Natalija je toliko lijepa — reče on na uho svojoj punici — da shvaćam onu pomamnost koja nas goni da jedno zadovoljstvo platimo životom.

Gospođa Evangelista reče odmahujući glavom:

— To su riječi zaljubljena čovjeka! Moj muž mi nije govorio ni jednu od tih lijepih rečenica, ali se oženio mnome bez para i čitavih trinaest godina me nikad nije ožalostio.

— Je li to pouka za mene? — reče Paul smijući se.

— Vi znate koliko vas volim, drago dijete — reče ona stežući mu ruku. — Uostalom, zar nije potrebno da vas mnogo volim da bih vam dala svoju Nataliju.

— Mene da date, mene da date! — reče djevojka smijući se i mašući lepezom načinjenom od pera indijskih ptica. — Sta vi tu pričate šapatom?

— Govorio sam — reče Paul — koliko vas volim, jer mi pristojnost zabranjuje da vam izrazim svoje

želje.

— Zašto?

— Plašim se samog sebe.

— Oh! Vi ste i suviše duhoviti da ne biste umjeli vješto da uokvirite dragulje laskanja. Hoćete li da vam kažem svoje mišljenje o vama?... Pa eto, nalazim da imate više duha nego što je potrebno zaljubljenom čovjeku. Biti Biser-momak i ostati vrlo duhovit — reče ona obarajući pogled — to znači imati i suviše prednosti: čovjek bi trebalo da izabere. Plašim se i ja!

— Čega?

— Ne govorimo tako. Zar ne nalazite, mati, da je ovaj razgovor opasan, jer naš ugovor još nije potpisan.

— Bit će uskoro — reče Paul.

— Voljela bih da znam šta pričaju Ahil i Nestor[78] — reče Natalija pokazujući pogledom punim djetinje radoznalosti na vrata malog salona.

— Govore o našoj djeci, o našoj smrti i tko zna još o kakvim sitnicama te vrste; oni prebrojavaju naše novce da bi nam rekli da li ćemo uvijek moći da imamo pet konja u štali. Oni se takođe bave poklonima, ali ja sam ih preduhitrio.

— Kako? — reče Natalija.

— Pa zar nisam cijelog sebe već potpuno dao?
— reče on gledajući djevojku, čija je ljepota postala još upadljivija kada je zadovoljstvo izazvano ovim odgovorom ozarilo njeno lice.

— Draga majko, kako mogu da uzvratim toliku plemenitost?

— Drago dijete, zar nemaš pred sobom čitav život da bi se odužila? Činiti nekoga sretnim svakodnevno, zar to ne znači donijeti sa sobom neiscrpna blaga? Sto se mene tiče, nisam imala nikakvog drugog miraza.

— Da li volite Lanstrac? – reče Paul Nataliji.

— Kako ne bih voljela nešto što vama pripada? – odgovori ona. — Zato bih željela da vidim vašu kuću.

— Našu kuću — reče Paul — Vi hoćete da saznate da li sam dobro pogodio vaš ukus, da li će vam se svidjeti. Gospođa vaša mati je otežala dužnost mužu, vi ste uvijek bili veoma sretni; ali, kad se bezgranično voli, ništa nije nemoguće.

— Draga djeco — reče gospođa Evangelista – da li ćete moći da ostanete u Bordeauxu prvih dana vašeg braka? Ako imate dovoljno hrabrosti da se suočite sa svijetom koji vas poznaje, vreba, koji vam smeta — lijepo! Ali ako oboje osjetite ono ustručavanje u osjećanjima koje steže dušu a ne izražava se, ići ćemo u Pariz, gdje se život mladog para gubi u bujici velegrada. Samo tamo ćete moći da budete kao ljubavnici, a da ne strahujete da ćete biti smiješni.

— U pravu ste, mati, nisam na to mislio. Ali jedva ću imati vremena da preuredim svoju kuću. Pisat ću večeras de Marsayu, jednom svom prijatelju na koga mogu da računam da će potjerati radnike.

U času kad se Paul, kao svi mladi ljudi naviknuti da zadovoljavaju svoje želje bez proračuna, nesmotreno obavezivao na izdatke boravka u Parizu, gospodin Mathias uđe u salon i dade znak svome klijentu da želi s njim da govori.

— Sta je prijatelju? — reče Paul pristajući da ga bilježnik odvede u stranu.

— Gospodine grofe — reče čiča — od miraza nema ni prebijene pare. Moje je mišljerije da treba odložiti razgovor za neki drugi dan da biste mogli da donesete pogodnu odluku.

— Gospođine Paule — reče Natalia — i ja imam nekoliko riječi da vam kažem nasamo.

Iako je držanje gospođe Evangelista bilo mirno, nikada srednjevjekovni ćevrejin nije pretrpio u svom kazanu punom vrelog ulja ono mučenje koje je ona izdržavala u svojoj ljubičastoj haljini. Solonet joj je bio zajamčio udaju, ali cna nije znala ni način ni uslove uspjeha, i bila je u groznom strahu zbog te neizvjesnosti. A što je odnijela pobjedu, imala je da zahvali neposlušnosti svoje kćeri. Natalija je promislila o riječima svoje majke čija je uznemirenost za nju bila vidljiva. Kada je primijetila da njena koketerija uspijeva,, osjetila se pogođena u srce hiljadama protivurječnih misli. Ne osuđujući svoju majku, ona se donekle zastidje od tog lukavstva koje je imalo da donese nekakvu dobit. Zatim je obuze neka ljubomorna radoznalost, dosta razumljiva. Htjede da dozna da li je Paul dovoljno voli đa bi prešao preko teškoća koje je predviđala njena mati i koje joj je nagovještavalo pomalo natmureno Mathiasovo lice. Ta osjećanja je nagnaše na jedan čestit postupak koji je, uostalom, išao u njenu korist. Najcrnja prepređenost ne bi bila onoliko opasna koliko je bila

opasna njena nevinost.

— Paule — reče ona tiho; a prvi put ga je tako nazvala — ako bi neke novčane teškoće mogle da nas odvoje, imajte na umu da vas oslobađam vaših obaveza i da vam dozvoljavam da me izložite nemilosti koja bi bila posljedica takvog raskida.

Ona je unijela tako uzvišenu dostojanstvenost u izražavanje svoje velikodušnosti da je Paul povjerovao u Natalijinu nekoristoljubivost, u njeno neznanje onih činjenica koje mu je otkrio njegov bilježnik; stisnu djevojčinu ruku i poljubi je kao čovjek kome je ljubav draža od interesa. Natalija iziđe.

— Sto mu muka, gospodine grofe, vi činite gluposti – promrmlja stari bilježnik vraćajući se svome klijentu.

Paul ostade zamišljen; računao je da će imati otprilike sto hiljada livara rente kad doda svoj imetak Natalijinu, i ma koliko čovjek bio strasno zaljubljen, on ne prelazi bez uzbuđenja od sto na četrdeset i šest hiljada livara rente, uzimajući ženu naviknutu na luksus.

— Moja kći nije ovdje — reče gospođa Evangelista koja se uputila kraljevskim korakom prema svcme zetu i njegovu bilježniku — možete li mi reći šta se to događa s nama?

— Gospođo — odgovori Mathias, preplašen Paulovim ćutanjem, i probi led — naišla je prepreka koja zahtijeva odlaganje...

Na tu riječ, gospodin Solonet iziđe iz malog salona i prekide svog starog kolegu jednom rečenicom koja Paula povrati u život. Potišten zbog sjećanja na svoje udvaranje, na svoj zaljubljeni stav, Paul nije znao kako da ga porekne ni kako da ga izmijeni; želio je da može da se strmoglavi u nekakav ponor.

— Postoji jedan način da se Gospođa razduži prema svojoj kćeri — reče mladi bilježnik prirodnim tonom. — Gospođa Evangelista ima četrdeset hiljada livara rente u papirima na pet posto, čiji će prihod uskoro dostići visinu uloga, ako je i ne premaši; tako ih možemo računati kao vrijednost od osam stotina hiljada livara. Ova kuća i bašta vrijede oko dvjesta hiljada franaka. Kad se to ima u vidu, Gospođa može da prenese ugovorom golo pravo svojine na svoju kćer, jer ne mislim da je u Gospodinovim namjerama da ostavi svoju punicu bez sredstava. Ako je Gospođa pojela svoje imanje, ona vraća imanje svoje kćeri, izuzev jedne malenkosti.

— Žene su doista nesretne što se ništa ne razumiju u poslove — reče gospođa Evangelista. — Ja imam posjed bez prava na uživanje, šta li je to, bože blagi?

Paul je bio u nekakvom zanosu slušajući tu nagodbu. Kad je vidio razapetu zamku i svog klijenta već jednom nogom u njoj, stari bilježnik ostade kao skamenjen, i pomisli:

— Čini mi se da nas izigravaju!

— Ako Gospođa posluša moj savjet, ona će sebi osigurati svoje spokojstvo — nastavi mladi bilježnik. — Ako se žrtvuje, bar ne treba da je muči ono što će biti poslije. Ne zna se tko živi, tko mre! Gospodin grof će, po ugovora, priznati da je primio čitavu sumu koja predstavlja očevinu gospođice Evangelista.

Mathias nije mogao da prikrije bijes od koga su mu oči zasvijetlile i lice porumenjelo.

— A ta suma — reče on drhteći — iznosi...?

— Milion sto pedeset i šest hiljada franaka, prema aktu...

— Zašto ne tražimo od gospodina grofa da se odrekne hic et nunc[79] svog imetka u korist svoje buduće — reče Mathias. — To bi bilo poštenije nego ono što vi tražite. Neću da prisustvujem propasti grofa de Manervillea, ja se povlačim. Propast gospodina de Manervillea neće se dogodit na moje oči.

On pođe jedan korak prema vratima da bi izložio svom klijentu ozbiljnost situacije, ali se vrati i reče gospođi Evangelista:

— Nemojte misliti, Gospođo, da vas smatram u dosluhu s mojim kolegom; držim da ste ispravna žena, visoka roda, koja nema pojma o poslovima.

— Hvala, dragi kolega – reče Solonet.

— Vi znate da među nama nikad nema vrijeđanja — odgovori Mathias — Gospođo, znajte bar kakav bi bio ishod ovih odredaba. Vi ste još dovoljno mladi, dovoljno lijepi da biste se preudali. Oh, bože, Gospođo — reče starac na jedan pokret gospođe Evangelista — ne treba se zaricati.

— Gospodine — reče gospođa Evangelista — pošto sam bila udovica sedam lijepih godina i odbila sjajne prilike za ljubav svoje kćeri, ja ne vjerujem da će me itko osumnjičiti za takvu ludost u trideset devetoj godini! Kad ne bismo bili u poslovnim razgovorima, ja bih shvatila ovakvu pretpostavku kao drskost.

— Zar ne bi bilo drskije smatrati da više ne možete da se udate?

— Htjeti i moći su dvije sasvim različite stvari — reče ljubazno Solonet.

— Pa lijepo — reče Mathias — ostavimo vašu udaju. Vi možete, a mi svi to želimo, da živite još četrdeset i pet godina. Međutim, kako zadržavate za sebe pravo uživanja u imanju gospodina Evangelista, zar će za vašeg života vaša djeca da odu na dud?

— Sta znači ta rečenica? — upita udovica. — Sta znače taj dud i to pravo uživanja?

Solonet, čovjek uglađen i od ukusa, poče da se smije.

— Ja ću vam je prevesti — odgovori čiča. — Ako vaša djeca žele da budu pametna, ona će misliti na budućnost. Misliti na budućnost znači uštedjeti polovinu svojih prihoda, pod predpostavkom da nam se rode svega dva djeteta, kojima će biti potreban prije svega dobar odgoj, pa veliki miraz. Vaša kći i vaš zet su, dakle, svedeni na dvadeset hiljada livara rente, pošto su i jedan i drugi dosad trošili po pedeset hiljada kao neoženjen i neudata. To nije ništa. Moj klijent će biti primoran jednog dana đa odbroji svojoj djeci milion i sto hiljada franaka od nuhova materinstva, a možda ih neće ni dobiti. ako mu žena umre a gospođa još uvijek živi, što može da se dogodi. Pravo kažite, potpisati sličan ugovor, zar to ne znači skakati u Girondu vezanih ruku i nogu, s kamenom o vratu? Vi želite sreću svoje kćeri? Ako ona voli svoga muža, a to je osjećanje u koje bilježnici nikad ne sumnjaju, ona će dijeliti njegove nevolje. Gospođo, bit će ih dovoljno da umre od jada, jer će ona živjeti u bijedi. Da, Gospođo, za ljude kojima je potrebno sto hiljada livara za život, bijeda je imati samo dvadeset hiljada. Ako bi iz ljubavi gospodin grof činio ludosti, njegova žena bi ga, upropastila kad bi zatražila vraćanje svoga dijela onog dana kad bi se dogodila kakva nesreća. Ja ovdje govorim u prilog vama njima, njihovoj djeci i svima uopće.

— Čiča je lijepo ispucao sve svoje topove — pomisli gospodin Solonet bacivši jedan pogled svojoj klijentkinji kao da joj govori: „Hajde!"

— Postoji jedan način da se svi ti interesi slože — odgovori gospođa Evangelista mirno, — Mogu sebi da zadržim samo penziju dovoljnu da bih se povukla u samostan, pa ćete odmah imati moju imovinu. Mogu da se odreknem svjetovnog života ako moja prijevremena smrt treba da osigura sreću moje kćeri.

— Gospođo — reče stari bilježnik — promislimo natenane da bismo našli najbolje rješenje za sve teškoće.

— Eh, bože moj, Gospodine — produži gospođa Evangelista koja je mislila da odlagan·e znači propast za nju — sve je promišljeno. Nisam znala šta znači udaja i ženidba u Francuskoj, ja sam Španjolka, kreolka. Nisam znala da prije nego što udam svoju kćer treba da znam broj dana koje će mi Bog još podariti, da će moja kći trpjeti što ja živim, da griješim što živim i što sam živjela. Kad se moj muž mnome oženio, imala sam samo svoje ime i svoju ličnost. Samo moje ime vrijedilo je za njega blago pored koga je njegovo blago izgledalo bezvrijedno; koje je bogatstvo ravno velikom imenu? Moj miraz su bili ljepota, vrlina, sreća, porijeklo, odgoj. Da Natalijin otac čuje naš razgovor, njegova plemenita duša bila bi ojađena zanavijek i pomutila bi mu sreću u rajskom naselju. Potrošila sam, uludo možda, nekoliko miliona, a da se on nikad nije namrštio. Nakon njegove smrti postala sam štedljiva i uredna u poređenju sa životom koji je htio da ja vodim. Dakle, prekinimo, gospodin de Manerville je toliko potišten da je...

Nijedna onomatopeja ne bi mogla da predstavi pometnju i zabunu koju je riječ „prekinimo" unijela u razgovor; dovoljno je ako kažemo da su te četiri lijepo odgojene osobe počele da govore u jedan glas.

— U Spaniji se udaje po španjolski i kako tko hoće ; ali u Francuskoj se udaje po francuski i kako tko može — govorio je Mathias.

— Ah, Gospodo — uzviknu Paul otresajući se svoga zaprepašćenja — vi imate pogrešno mišljenje o mojim osjećanjima.

— Nisu ovdje u pitanju osjećanja — reče stari bilježnik u želji da zaustavi svog klijenta — mi rješavamo poslove triju generacija. Jesmo li mi proćerdali nestale milione, mi koji samo pokušavamo da riješimo teškoće za koje nismo krivi?

— Oženite se nama i ne cjenjkajte se — govorio je Solonet.

— Cjenjkati se! Cjenjkati se! Vi nazivate cjenjkanjem obranu interesa djece, oca, majke — govorio je Mathias.

— Da — govorio je Paul i dalje svojoj punici — kajem se za svoje rasipništvo iz mladosti, koje mi ne dozvoljava da jednom riječi prekinem ovo raspravljanje, kao što se i vi kajete za svoju neumjesnost u poslovima i svoj nehotični nered. Bog mi je svjedok da u ovom času ne mislim na sebe; skroman život u Lanstracu mene ne plaši; ali, nije li potrebno da se gospođica Natalija odrekne svojih sklonosti, svojih navika? Naš bi život time bio sasvim izmijenjen.

— Gdje li je Evangelista crpao svoje milione? — reče udovica.

— Gospodin Evangelista je bio poslovan čovjek, igrao je na veliko kao svi trgovci, opremao brodove i zarađivao ogromne sume; mi smo posjednik čiji je kapital uložen, a prihodi stalni — odgovori žustro stari bilježnik.

— Postoji još jedan način da se sve izmiri — reče Solonet koji je tom rečenicom izgovorenom tankim i prodornim glasom, ućutkao tri ostala lica i privukao njihove poglede i njihovu pažnju.

Taj mladi čovjek je ličio na vještog kočijaša koji drži uzde zaprege s četiri konja i koji se zabavlja time što će ih čas potjerati čas zadržati. On je raspaljivao strasti, pa ih zatim stišavao i gonio da se preznojavaju u arnjevima — Paula čiji su život i sreća bili neprekidno u neizvjesnosti i svoju klijentkinju kojoj situacija nije bila jasna u naglim zaokretima rasprave.

— Gospođa Evangelista — reče on nakon stanke — može već danas da ustupi svoje papire od pet posto i da proda svoju kuću. Ja ću joj izvući tri stotine hiljada franaka, rasprodajom na parcele. Od tog novca ona će vam predati sto pedeset hiljada franaka. Tako će vam Gospođa dati devesto pedeset hiljada franaka. Ako to i nije sve što ona duguje svojoj kćeri, ima li mnogo sličnih miraza u Francuskoj?

— Lijepo – reče gospodin Mathias — ali šta će biti s Gospođom?

Na to pitanje, koje je nagovještavalo saglasnost, Solonet pomisli:

— Tako, tako, stari kurjače. uhvaćen si!

— Gospođa? — produži glasno mladi bilježnik. — Gospođa će zadržati pedeset hiljada srebrnjaka koji će joj ostati od prodaje njene kuće. Ta suma, kad joj se doda novac koji će dobiti za namještaj, može da se uloži na doživotnu rentu, što će joj osigurati dvadeset hiljada livara prihoda. Gospodin grof će joj urediti stan kod sebe. Lanstrac je prostran. Vi imate kuću u Parizu — reče on obraćajući se neposredno Paulu — Gospođa vaša punica može, dakle, svuda da stanuje s vama. Udovica koja nema da snosi troškove oko vođenja kuće a ima dvadeset hiljada livara rente bogatija je nego što je Gospođica bila kada je uživala sve svoje bogatstvo. Gospođa Evangelista ima samo tu jednu jedinu kćer. Gospodin grof je takođe sam, vaši nasljednici su daleki srodnici i ne prijeti nikakav sukob interesa. Punica i zet koji se nalaze u uslovima kao što su vaši uvijek sačinjavaju jednu porodicu. Gospođa Evangelista će nadoknaditi sadašnji manjak redovnim plaćanjem jedne određene sume koju će izuzimati od svoje doživotne penzije, što će vam biti od pomoći za život. Mi znamo da je Gospođa suviše plemenita, suviše gorda da bi pristala da bude na teret svojoj djeci. Tako ćete živjeti složno, sretno, i moći ćete da raspolažete sa sto hiljada livara godišnje, što je dovoljno, zar ne, gospodine grofe, da bi se u svakoj zemlji uživalo u prijatnostima života i zadovoljavale ćudi? A vjerujte mi, mladenci osjećaju često potrebu za nekim trećim licem u svojoj kući. Pa se ja pitam da li postoji neka treća osoba nježnija od dobre majke?

Dok je slušao Soloneta, Paulu se činilo da govori anđeo. Pogleda Mathiasa da bi doznao da li on dijeli njegovo divljenje prema toploj Solonetovoj rječitosti, jer nije znao da, pod bujicom prividno strasnih riječi, bilježnici, kao i advokati, kriju hladnokrvnost i stalnu budnost diplomata.

— Pravi pravcati raj! — uzviknu starac.

Zaprepašćen radošću svoga klijenta, Mathias ode da sjedne na jedan divan, uhvati se za glavu i udubi u očito bolna razmišljanja. On je dobro poznavao tešku frazeologiju kojom poslovni ljudi namjerno obavljaju svoja lukavstva i nije bio čovjek koji će joj nasjesti. Stade krišom da posmatra svoga kolegu i gospođu Evangelista koji su i dalje razgovarali s Paulom, i pokuša da uhvati neke znakove zavjere čija se potka, tako vješto ispredena, već nazirala.

—Gospodine — reče Paul Solonetu — ja vam zahvaljujem za trud koji ulažete da biste uskladili naše interese. Ta nagodba rješava sve teškoće mnogo sretnije nego što sam se nadao; ako, pak, i vama odgovara, Gospođo — reče obraćajući se gospođi Evangelista — jer ne bih želio ništa što vam takođe ne bi odgovaralo.

— Sto se mene tiče, sve što ide u prilog moje djece, ispunjavat će me radošću. Ne vodite računa o meni.

—Ne treba da bude tako — reče živo Paul. — Ako vaš život nije dostojno osiguran, Natalija i ja ćemo više patiti nego vi sami.

— Budite bez brige, gospodine grofe — nastavi Solonet.

— Ah! — pomisli gospodin Mathias — natjerat će ga da cjeliva prut prije nego što ga išibaju.

— Budite spokojni — govorio je Solonet — sada se prave tolike špekulacije u Bordeauxu da se ulozi na doživotnu rentu ugovaraju uz vrlo povoljne kamate. Pošto unaprijed odbijemo od cijene kuće i namještaja onih pedeset hiljada srebrnjaka koje ćemo vam dugovati, mogu da tvrdim da će Gospođi ostati dvije stotine pedeset hiljada franaka. Uzimam na sebe da uložim tu sumu na doživotnu rentu, kao intabulaciju na prvom

mjestu, na imanje koje vrijedi milion franaka, i da izvučem deset posto, dakle dvadeset pet hiljada livara rente. To znači: prema vaših četrdeset i šest hiljada livara rente gospođica Natalija donosi četrdeset hiljada livara rente na pet sto i sto pedeset hiljada franaka u srebrnjacima, koji mogu da dadu sedam hiljada livara rente — sve ukupno četrdeset i sedam.

— Pa to je očigledno — reče Paul:

Pri kraju svoje rečenice gospodin Solonet baci svojoj klijentkinji jedan pogled iskosa, koji je Mathias uhvatio a koji je značio: „Ubacite rezervu!"

— Ali — uzviknu gospođa Evangelista u nastupu radosti koja nije izgledala odglumljena — mogu da dam Nataliji svoj nakit, on mora da vrijedi bar sto hiljada franaka.

— Možemo da ga damo da še procijeni — reče bilježnik — a to potpuno mijenja postavku. Tada nema nikakve prepreke da gospodin grof potvrdi da je dobio očevinu gospođice Natalije u potpunosti i da se budućim supružnicima he unosi u ugovor starateljski račun. Ako se Gospođa liši svega, sa čisto španskom čestitošću, ako ispuni svoje obaveze s izuzetkom od stotinjak hiljada franaka, pravo je da joj se da kvita.

— Potpuno je pravo, odista — reče Paul — ja sam samo postiđen tim velikodušnim postupkom.

— Zar moja kćerka nije isto što i ja? — reče gospođa Evangelista.

Gospodin Mathias primijeti radostan izraz na licu gospođe Evangelista kad je vidjela da će teškoće uskoro biti prebrođene, ta radost i zaboravljeni nakit, koji je pristigao kao svježe trupe, potvrdiše njegove sumnje.

— Scenu su pripremili, među sobom, kao što kockari pripremaju karte za partiju u, kojoj će nekog opljačkati — reče u sebi stari bilježnik, — Zar će, dakle, to jadno dijete, koje znam otkako se rodilo, njegova punica živo očerupati, ljubav ispeći, a žena prožderati? Ja, koji sam toliko pazio ta lijepa imanja, zar da ih vidim rasparčana za jedno, veče? Tri i po, miliona prema milion i. sto hiljada franaka miraza, koji će ga ove dvije, žepe natjerati da proćerda....

Kada je otkrio u duši gospođe Evangelista namjere koje nisu bile uslovljene pokvarenošću, zločinom, krađom, prijevarom i podvalom, ni ma kakvim zlim osjećanjima niti ma čim za osudu, a ipak su sadržavale klice svih vrsta zločina, gospodin Mathias nije osjetio ni bol ni plemenitu srdžbu. On nije bio mizantrop, on je bio stari bilježnik, naviknut po svome pozivu na vješte računice otmjenih ljudi, a ta podmukla izdajstva, kobnija nego što je otvoreno ubistvo što ga počini neki jadnik na drumu i koga giljotiniraju uz veliku larmu. Za visoko društvo ti prijelazi u životu, ti diplomatski kongresi su kao stidna mještašca gdje svaki ubacuje svoje smeće. Pun samilosti prema svom klijentu, gospodin Mathias je pogledom krstario daleko po budućnosti i nije vidio ništa lijepo.

— Krenimo u borbu s istim oružjem — reče on sebi — i potucimo ih.

U tom momentu Paul, Solonet i gospođa Evangelista, kojima je bila nelagodna starčeva šutnja, osjetiše koliko im je potrebna suglasnost ovoga cenzora da bi se potvrdila pogodba, i svi troje ga pogledaše u isti mah.

— Onda, dragi gospodine Mathias, šta mislite vi o svemu ovome? reče Paul.

— Evo šta ja mislim — reče uporni i savjesni bilježnik. — Vi niste dovoljno bogati da biste pravili takve kraljevske ludosti. Imanje Lanstrac, procijenjeno na tri posto, predstavlja više od jednog miliona zajedno s namještajem; majuri Grassol, Guadet i vaš vinogradi Bellerose Vrijede jedan milion; vaše dvije kuće s namještajem — treći milion. Na ta tri miliona koji donose četrdeset sedam hiljada dvije stotine franaka rente gospođica Natalija donosi osam stotina hiljada u obveznicama državnog zajma i, pretpostavimo, sto hiljada franaka u nakitu, što mi izgleda hipotetična vrijednost! I uz to sto pedeset hiljada franaka u srebru? Pred tim činjenicama moj kolega vam hvalisavo tvrdi da mi sklapamo brak s podjednakim imecima! On želi da mi prema svojoj djeci budemo zaduženi sa sto hiljada franaka jer ćemo priznati našoj ženi, prema starateljskom računu, ulog od milion sto pedeset i šest hiljada, a dobit ćemo u stvari samo milion i pedeset hiljada! Vi slušate takve budalaštine s oduševljenjem zaljubljena čovjeka i smatrate da gospodin Mathias, koji nije zaljubljen, može da zaboravi aritmetiku i da neće da ukaže na razliku koja postoji između uloga u zemljište čiji je kapital ogroman i stalno raste i prihoda od miraza čiji kapital zavisi od slučajnosti i opadanja kamata. Dosta sam star, pa sam imao vremena da vidim kako se novac topi, a zemlja raste. Vi ste me pozvali, gospodine Grofe, da se postaram o vašim interesima: pustite me da ih branim ili me otjerajte.

— Ako gospodin traži imanje ravno svome kapitalu — reče Solonet — mi nemamo tri i po miliona, to je sasvim izvjesno. Ako vi imate tri teška miliona, mi možemo da ponudimo samo naš jadni miliončić —

tako reći ništa! Tri puta više od miraza jedne nadvojvotkinje iz austrijske vladajuće dinastije. Bonaparte je primio dvije stotine i pedeset hiljada franaka prilikom svoje ženidbe s Marijom-Lujzom.

— Marija-Lujza je upropastila Bonapartea — progunđa gospodin Mathias.

Natalijina mati shvati smisao ove rečenice.

— Ako moje žrtve ne služe ničemu — uzviknu ona — ne želim da se ovako raspravljanje produži; računam na Gospodinovu uviđavnost i odričem se časti koju mi čini tražeći ruku moje kćeri.

Nakon razvoja koji je mladi bilježnik bio propisao, ova borba interesa dospjela je do završetka kada je gospođa Evangelista trebalo da pobijedi. Punica je sebi otvorila utrobu, predala svoje imanje, bila gotovo oslobođena duga. Pod prijetnjom da će prekršiti zakone velikodušnosti, da će poreći svoju ljubav, budući mladoženja je morao da prihvati ove uslove unaprijed odlučene između gospodina Soloneta i gospođe Evangelista. Kao skazaljka na satu koje pokreću točkici, Paul je pravovremeno stigao na cilj.

— Kako, Gospođo — uzviknu Paul — zar biste bili kadri da u jednom trenu prelomite...?

— Ali, Gospodine — odgovori ona — kome dugujem? Svojoj kćeri. Kad bude imala dvadeset i jednu godinu, ona će primiti moje račune i dat će mi kvitu. Imat će jedan milion i moći će, ako ushtjedne, da bira među sinovima svih francuskih perova. Nije li ona kći jedne Casa-Realove?

— Gospođa je u pravu. Zašto bi se s njom gore postupalo danas nego za četrnaest mjeseci. Ne lišavajte je prednosti koju joj pruža njeno materinstvo— reče Solonet.

— Mathiase — uzviknu Paul s dubokim bolom— postoje dvije vrste propasti, a vi me upropašćujete u ovom času.

On koraknu prema njemu vjerojatno da bi mu rekao da zahtijeva sastavljanje ugovora bez odlaganja. Stari bilježnik preduhitri tu nesreću jednim pogledom koji je značio „sačekajte". Zatim vidje suze u Paulovim očima, suže koje mu je izmamio stid zbog ovog raspravljanja i odsječna rečenica gospođe Evangelista koja je nagovještavala raskid, i on ih otre jednim gestom, onim koji je učinio Arhimed kad je uzviknuo: „Heureka!". Riječ „francuski per“ djelovala je na njega kao buktinja u mraku.

Natalija se pojavi u tom času, lijepa kao uvijek, i reče djetinjastim glasom:

— Da li smetam?

— Veoma smetaš, kćeri moja — odgovori joj mati sa svirepom gorčinom.

— Dođite, draga moja Natalija — reče Paul uzimajući je za ruku da bi je doveo do naslonjače kod kamina — sve je uređeno!

Nije bio u stanju da podnese rušenje svih svojih nada.

Mathias prihvati žustro:

— Da, sve još može da se uredi.

Poput vojskovođe koji u jednom trenutku osujećuje sve neprijateljske smicalice, stari bilježnik je ugledao duha koji upravlja bilježnikovanjem kako ispisuje zakonskim slovima rješenje, pogodno da se spasi budućnost Paula i njegove djece. Gospodin Solonet nije predviđao drugi rasplet ovih nesavladljivih teškoća osim odluke koju bi mladom čovjeku nadahnula ljubav i nametnula ova bura osujećenih osjećanja i interesa; stoga je bio neobično iznenađen uzvikom svoga kolege.

U želji da dozna lijek koji je gospodin Mathias mogao da iznađe u jednoj situaciji koja je njemu vjerojatno izgledala konačno izgubljena, on mu reče:

— Šta vi predlažete?

— Natalija, drago dijete, ostavite nas — reče gospođa Evangelista.

— Gospođica nije suvišna — odgovori gospodin Mathias uz osmijeh – ja ću govoriti nje radi kao i radi Gospodina Grofa.

Nastade duboka tišina u kojoj je svaki, veoma uznemiren, čekao starčevu improvizaciju s neopisivom radoznalošću.

— Danas — nastavi gospodin Mathias nakon jednog zastoja — bilježnički poziv je izmijenio svoj lik. Danas političke revolucije utječu na budućnost porodica što se nekada nije događalo. Nekada su životni uslovi bili određeni, a društveni položaji utvrđeni...

— Nama nije do predavanja iz političke ekonomije, mi imamo da sastavimo jedan bračni ugovor — reče Solonet prekidajući starca, uz pokret neprikrivenog nestrpljenja.

— Molim vas da sad vi mene pustite da govorim — odvrati čiča.

Solonet ode da sjedne na divan i reče tiho gospođi Evangelista:

Sad ćete upoznati ono što mi međusobno nazivamo galimatijasom.

— Bilježnici su, dakle, primorani da se prilagode razvoju političkih zbivanja koja su sada tijesno vezana za porodična zbivanja. Evo jednog primjera: nekada su plemićke porodice imale nerazorive posjede, koje su zakoni Revolucije uništili i koje današnji sistem želi da obnovi — produži stari bilježnik predajući se rječitosti tabellionaris boa-constructor.[81] – Po svom imenu, svojoj obdarenosti, svom bogatstvu, Gospodin Grof je predodređen da zasjeda jednoga dana u Izbornom tijelu. Možda će ga sudbina odvesti i u Gornji dom, a mi znamo da on raspolaže s dovoljno mogućnosti da bi opravdao naša predviđanja. Zar vi ne dijelite moje mišljenje, Gospođo? — reče on udovici.

— Vi ste naslutili moju najdražu nadu — reče ona. – Manerville će postati francuski per ili ću ja umrijeti od muke.

— Sve što može da nas povede tome cilju...? — reče gospodin Mathias ispitujući prepredenu punicu jednim dobroćudnim gestom.

— Jest moja najdraža želja — odgovori ona.

— Pa lijepo — produži Mathias — zar ovaj brak nije pogodan povod da se osnuje majorat? A to je činjenica koja će svakako govoriti u prilog mome klijentu kod vladajućih kad se budu vršila naimenovanja. Gospodin grof će morati da uloži u tu svrhu svoje imanje Lanstrac koje vrijedi jedan milion. Ja ne tražim od Gospođice da uloži istu sumu. to ne bi bilo pravo; ali mi možemo da stavimo osam stotina hiljada franaka s njene strane. Znam da se prodaju dva imanja koja se sučeljavaju s imanjem Lanstrac i da će osam stotina hiljada upotrebljenih na kupovinu zemlje donositi jednog dana četiri i po posto kamata. Kuća u Parizu takođe treba da bude unesena u majorat. Ostatak ove imovine, ako se njime mudro upravlja, bit će sasvim dovoljan za osiguranje ostale djece. Ako se ugovarajuće stranke slože u ovim pitanjima, gospodin de Manerville može da primi vaš starateljski račun i da uzme na sebe ostatak duga. i a pristajem!

— Questa coda non e di questo gatto — uzviknu Evangelista gledajući svoga saučesnika Soloneta i pokazujući na Mathiasa.

— Čim trava mrda, ima nešto živo — reče joj poluglasno Solonet, odgovarajući francuskim izrazom na talijansku poslovicu.

— Čemu sva ta zbrka? — upita Paul Mathiasa, odvodeći ga u mali salon.

— Da bih spriječio vašu propast — odgovori mu tihim glasom stari bilježnik. – Vi hoćete pod svaku cijenu da se oženite jednom djevojkom i njenom majkom, koje su profućkale otprilike dva miliona za sedam godina; vi pristajete da dugujete preko sto hiljada franaka svojoj djeci, kojoj ćete biti primorani da odbrojite milion sto pedeset i šest hiljada franaka, iako ćete danas primiti jedva milion franaka. Izlažete se opasnosti da vam imanje bude proćerdano u roku od pet godina i da ostanete goli kao pištolj, a da dugujete uz to ogromne svote svojoj ženi i svojim nasljednicima. Ako hoćete da pristanete na tu robiju, učinite to, Gospodine Grofe, ali pustite bar vašeg starog prijatelja da spasi dom Manervilleovih.

— Kako ga spašavate na ovaj način? — upita Paul.

— Slušajte, Gospodine Grofe, jeste li vi zaljubljeni?

— Jesam.

— Zaljubljen čovjek zna da bude šutljiv otprilike koliko topovski pucanj može da bude nečujan; ništa neću da vam kažem. Ako biste progovorili, možda bi vaša ženidba propala. Ja stavljam vašu ljubav pod zaštitu moje šutnje. Imate li povjerenja u moju odanost?

— Kakvo pitanje!

Pa lijepo, znajte da su gospođa Evangelista, njen bilježnik i njena kći htjeli da nam podvale i da su više nego vješti. Ubi bože! Kakva oprezna igra!

— Zar Natalija? — uzviknu Paul.

— Što se nje tiče, ne bih mogao da stavim ruku u vatru — reče starac. — Vi je hoćete, uzmite je. Ali ja bih volio da se ovaj brak ne ostvari i da ne bude nikakve krivice s vaše strane.

— Zašto?

— Ta djevojka bi potrošila i Krezovo bogatstvo. Zatim, ona jaši kao cirkuski jahač i sasvim je slobodna u svom ponašanju; djevojke ove vrste postaju loše žene.

Paul stisnu ruku gospodinu Mathiasu i reče mu pomalo uobraženo:

— Za to se vi ne brinite! Ali šta sada treba da radim?

— Odlučno se držite svih uslova. Oni će pristati, jer ne idu na štetu ničijem interesu. Uostalom, gospođa Evangelista samo želi da uda svoju kćer, prozreo sam njenu igru, čuvajte se nje.

Paul se vrati u salon gdje ugleda svoju punicu kako razgovara tihim glasom, kao što je on maločas

razgovarao s Mathiasom. Po strani od tih tajanstvenih razgovora, Natalija se igrala svojom lepezom. Prilično zbunjena, ona se pitala:

— Kojim se čudnim stjecajem okolnosti meni ništa ne govori o mojim ličnim stvarima?

Mladi bilježnik je uglavnom naslućivao dalje posljedice jedne odredbe, zasnovane na samoljublju stranaka, u koju je njegova klijentkinja upala glavačke. Ali ako je Mathias bio samo bilježnik, Solonet je pomalo bio čovjek i unosio je u poslove izvjesnu mladalačku taštinu. Dešava se da iz lične sujete mladi čovjek često zapostavlja interese svoga klijenta. U ovoj okolnosti gospodin Solonet, koji nije želio da udovica dobije utisak da je Hektor potukao Ahila, dade joj savjet da brzo okonča stvar na ovoj osnovi. Nisu mu bile važne posljedice ovog ugovora; pobijediti za njega je značilo razdužiti gospođu Evangelista, osigurati joj život i Nataliju udati.

— Bordeaux će saznati da vi dajete otprilike milion i sto hiljada franaka Nataliji i da vam ostaje dvadeset i pet hiljada livara rente — reče Solonet na uho gospođi Evangelista. — Nisam mislio da ću postići tako lijep rezultat.

— Ali — reče ona — objasnite mi zašto ustanovljenje tog majorata tako brzo stišava buru?

— Zbog nepovjerenja prema vama i vašoj kćeri. Majorat je neotuđiv: nijedan od supružnika ne može u njega da dira.

— Pa to je zbilja uvredljivo.

— Ne. mi to nazivamo smotrenošću. Čiča vas je uhvatio u klopku. Ako odbijete da ustanovite taj majorat, on će nam reći: „Vi, dakle, želite da proćerdate imanje moga klijenta koje je ustanovljenjem majorata potpuno osigurano, kao da se mladenci vjenčavaju pod miraznim režimom."

Solonet umiri svoje vlastite skrupule govoieći
sebi:

— Posljedice tih odredaba pokazuju se tek u Budućnosti, a tada će gospođa Evangelista biti mrtva i sahranjena.

U tom času gospođa Evangelista se zadovoljila objašnjenjima koja joj je dao Solonet u koga je imala potpuno povjerenje. Uostalom, ona nije poznavala zakone; ona je već zamišljala svoju kćer udatu i tog dana nije željela ništa više; potpuno se predala svojoj radosti zbog sretnog ishoda. Tako, kao što je Mathias i mislio, ni Solonet ni gospođa Evangelista nisu još shvatili u cijelosti njegovu zamisao koja se oslanjala na neoborive razloge.

— Pa lijepo, gospodine Mathiase, sve je u najboljem redu.

— Gospođo, ako vi i Gospodin Grof pristajete na ove odredbe, treba jedan drugom da date riječ. Dakle, ugovoreno je, zar ne — reče on gledajući ih jednog pa drugog — da će se brak sklopiti samo pod uslovom da se ustanovi majorat u koji će se uložiti imanje Lanstrac i kuća u ulici Pepiniere koji pripadaju budućem mladoženji, kao i suma od osam stotina hiljada franaka u gotovom koju donosi buduća mlada i koja će biti upotrijebljena na kupovinu zemlje? Oprostite mi, Gospođo, ovo ponavljanje: određena i svečana obaveza je ovdje potrebna. Ustanovljenje majorata iziskuje formalnosti, razne mjere u Državnoj kancelariji, kraljevo odobrenje, i primorani smo da odmah zaključimo kupovinu zemljišta da bismo ga uključili u nabrajanje posjeda koji po kraljevu odobrenju postaju neotuđivi. U mnogim porodicama pravio bi se pismeni sporazum, ali među vama običan pristanak treba da je dovoljan. Pristajete li?

— Da — reče gospođa Evangelista.

— Da — reče Paul.

— A ja? — upita Natalija kroz smijeh.

— Vi ste maloljetni, Gospođice — odgovori joj Solonet — i neka vam ne bude žao.

Tada se dogovoriše da gospodin Mathias napiše ugovor, da gospodin Solonet sastavi starateljski račun i da ta dva dokumenta budu potpisana, po zakonu, nekoliko dana prije vjenčanja. Pošto su se ispozdravljali, oba bilježnika se spremiše da pođu.

— Pada kiša, Mathiase, hoćete li đa vas otpratim? — reče Solonet. — Moje dvokolice su ovdje.

— Moja vam kola stoje na raspoloženju — reče Paul pokazujući namjeru da on isprati čiču.

— Neću da vam ukradem ni jedan trenutak — reče starac — pristajem na prijedlog svoga kolege.

— Pa lijepo — reče Ahil Nestoru dok su se vozili — vi ste doista patrijarhalno postupili. Uistinu, to dvoje mladih bi propali.

— Strepio sam za njihovu budućnost — reče Mathias zadržavajući za sebe tajne pobude svojih prijedloga.

U tom času ova dva bilježnika ličila su na dva glumca koji jedan drugom pružaju ruku iza kulisa pošto su odigrali scenu u kojoj su jedan drugog izazivali s puno mržnje.

— Ali — reče Solonet, koji je mislio na poslovne stvari — zar ja ne treba da kupim tu zemlju o kojoj vi govorite? Zar za to neće biti upotrijebljen naš miraz?

— Kako biste mogli da uključite imanja gospođice Evangelista u majorat koji ustanovljava grof đe Manerville? — odgovori Mathias.

— Kancelarija će nam tu stvar objasniti — reče Solonet.

— Ali ja sam bilježnik i prodavačev i kupčev — odgovori Mathias. — Uostalom, gospodin de Manerville može da kupi na svoje ime. Prilikom plaćanja napomenut ćemo da je za kupovinu upotrijebljen novac od miraza.

— Vi imate odgovor za sve, uvaženi kolega — reče Solonet smijući se. — Vi ste bili izvanredni večeras, vi ste nas pobijedili.

— Za starca koji se nije nadao mitraljeskoj paljbi iz vaših baterija nije ni loše, zar ne?

— Ha, ha — nasmija se Solonet.

Odvratna borba, u kojoj je materijalno blagostanje jedne porodice bilo tako silno ugroženo, sada je za njih predstavljala samo pitanje bilježničkog prepiranja.

— Nismo zabadava baratali četrdeset godina takvim poslovima! — reče Mathias. — Slušajte, Solonet — nastavi on — ja sam dobroćudan, možete da prisustvujete ugovoru i prodaji imanja koja ulaze u majorat.

— Hvala, dobri moj Mathiase. Uvijek vam stojim na raspoloženju...

Dok su se oba bilježnika mirno razilazila, bez ikakvog drugog uzbuđenja osim izvjesne vatre u grlu, Paula i gospođu Evangelista mučilo je treperenje živaca, ono srčano uznemirenje, ono podrhtavanje moždine i mozga što ga osjećaju strasni ljudi nakon jedne scene gdje su njihovi interesi i njihovi osjećaji bili žestoko potreseni. Kod gospođe Evangelista tu posljednju tutnjavu oluje nadjačala je jedna strašna misao, jedna crvena svjetlost koju je ona željela da objasni.

— Da nije gospodin Mathias uništio za nekoliko trenutaka sav moj trud od šest mjeseci? — upita se ona. Da nije odvratio Paula od mog utjecaja, ulijevajući mu sumnju, dok su vodili tajni razgovor u malom salonu?

Stajala je pored kamina, naslonjena laktom na mramorni pervaz, sva zamišljena. Kada se ulazna kapija zatvorila za kolima bilježnika, ona se okrete svome zetu sva nestrpljiva, sa željom da rastjera svoje sumnje.

— Ovo je doista najstrašniji dan moga života! — uzviknu Paul, istinski sretan što su teškoće prebrođene. – Nema tvrđeg čovjeka od čiča-Mathiasa. Iz njegovih usta u božje uši, dabogda da postanem francuski per! Draga Natalija, ja to sada želim, više vas nego sebe radi. Vi ste sva moja ambicija, ja živim samo za vas.

Kad je čula tu rečenicu poteklu iz srca i vidjela prozirno plavetnilo Paulovih očiju, čiji pogled i čelo nisu odavali nikakvu zadnju misao, radost gospođe Evangelista dostigla je vrhunac. Ona predbaci sebi malo žustrije riječi kojima je podbola svoga zeta i, u pijanstvu uspjeha, ona odluči da razvedri budućnost. Ponovo zauze svoje mirno držanje, dade svojim očima onaj izraz blagog prijateljstva koji ju je činio tako zavodljivom, i odgovori Paulu:

— Mogu to isto i za sebe da kažem. Možda me je, drago dijete, moja španska narav odvela dalje nego što bi to moje srce željelo. Budite onakvi kakvi ste, dobri kao hljeb! I ne zamjerite mi ono nekoliko nepromišljenih riječi. Dajte mi ruku...

Paul se zbuni — predbacivao je sebi mnogo štošta — i poljubi gospodu Evangelista.

— Dragi Paule — reče ona sva uzbuđena — zašto ta dva grabljivca nisu sve uredili bez nas, jer je sve moglo tako lijepo da se uredi.

— Ne bih saznao — reče Paul — koliko ste plemeniti i velikodušni.

— Tako je Paule! — reče Natalija i steže mu ruku.

— Imamo još nekoliko stvarčica da uredimo, dijete moje. Moja kći i ja smo iznad gluposti do kojih je izvjesnim ljudima mnogo stalo. Tako, na primjer, Nataliji nije potreban nakit, ja joj poklanjam svoj.

— Ah, draga mati, zar vi mislite da ja to mogu da primim! — uzviknu Natalija.

— Da, dijete moje, to je jedan od uslova u ugovoru.

— Ja to neću, ja se neću udavati — odgovori živo Natalija. – Sačuvajte te dragulje koje vam je moj otac s toliko radosti poklanjao. Kako gospodin Paul može to da traži?...

— Šuti, draga kćeri — reče mati kojoj navriješe suze na oči. — Moje nepoznavanje poslovnih stvari

zahtijeva veće žrtve!

— Šta to?

— Prodat ću svoju kuću da bi se razdužila prema tebi.

— Šta vi meni možete da dugujete — reče ona — meni koja vam dugujem život? Da li ću ikad moći da vam vratim svoj dug? Ako vas moja udaja stoji i najmanju žrtvu, ja neću da se udaj em.

— Dijete!

— Draga Natalija – reče Paul – shvatite da nismo ni ja, ni vaša mati, ni vi oni koji zahtijevaju te žrtve, već djeca...

— A ako se ja ne udam? – prekide ga ona.

— Zar me ne volite? — reče Paul.

— Hajde, ludice, zar ti misliš da je ugovor neka vrsta kule od karata koju ti možeš da oduvaš kad ti se prohtije? Draga neznalice, ti nemaš pojma koliko smo se namučili da bismo izvojevali majorat tvome najstarijem sinu! Nemoj da nas vraćaš u neprilike iz kojih smo isplivali.

— Zašto osiromašiti moju majku? – reče Natapa gledajući u Paula.

— Zašto ste vi tako bogati? – odvrati on uz osmijeh.

— Nemojte se mnogo prepirati, djeco moja, još niste vjenčani — reče gospođa Evangelista. — Paule — produži ona — nisu, dakle, potrebni ni svadbeni darovi, ni nakit ni sprema? Natalija ima svega u izobilju. Radije sačuvajte novac koji biste potrošili na darove da sebi osigurate zauvijek malu raskoš u kući. Ne znam da li je ma šta toliko građanski glupo kao svadbeni darovi od kojih ostaje, jednog dana, samo otrcani kovčežić od bijeloga satena. Naprotiv, pet hiljada franaka godišnje, određenih za odijevanje, uštede bezbroj briga jednoj mladoj ženi i ostaju joj za cio život. Uostalom, novac koji biste dali za svadbene darove potreban je za preuređenje vaše kuće u Parizu. Vratit ćemo se u Lanstrac u proljeće, jer će za vrijeme zime Solonet sve to urediti.

Sve je samo kako najbolje može biti — reče Paul na vrhuncu sreće.

— Ja ću, dakle, vidjeti Pariz! — uzviknu Natalija tonom koji bi s pravom uplašio jednoga de Marsaya.

— Ako se tako dogovorimo – reče Paul – pisat ću de Marsayu da mi uzme ložu u Talijanskom kazalištu i u Operi za ovu zimu.

— Doista ste mnogo ljubazni, ne bih se usudila da to zatražim od vas — reče Natalija. — Brak je vrlo prijatna ustanova, ako daje muževima sposobnost da pogađaju želje svojih žena.

— To i nije ništa drugo – reče Paul. – Ali ponoć je, treba da pođem.

— Zašto tako rano danas? — upita gospođa Evangelista izauze ono mazno držanje na koje su muškarci toliko osjetljivi.

Mada se sve odigralo u najboljem redu, po pravilima najfinije uglađenosti, posljedice raspravljanja o tim interesima ipak su stvorile kod zeta i punice jednu klicu nepovjerenja i neprijateljstva, spremnu da proklija pri prvoj vatrenoj ljutnji Hi pod vrelinom nekog suviše grubo povrijeđenog osjećanja U većini porodica utvrđivanje miraza i poklona koje treba unijeti u bračni ugovor rađa odmah spočetka neprijateljstvo, izazvano samoljubijem, vrijeđanjem nekih osjećanja, žaljenjem zbog žrtava i željom da se ove smanje. Zar ne treba biti pobijeđen ili pobjednik kad se pojavi neka teškoća. Roditelji budućih supružnika pokušavaju povoljno da riješe ovaj posao, u njihovim očima čisto tigovački i koji se odista odlikuje lukavstvom, dobicima ili gubicima, kao svaka trgovina. Najčešće muz je jedini upućen u te tajne pregovore, a za mladu suprugu, kao Nataliju na primjer, ovo cenjkanje koje je čini bogatom ili siromašnom ostaje tajna. Na povratku, Paul je smatrao da je zahvaljujući starom bilježniku njegovo imanje ostalo gotovo potpuno zaštićeno. Ako se gospođa Evangelista ne bude odvajala od svoje kćeri, njihova kuća će imati za trošak preko sto hiljada franaka godišnje; tako su se ostvarivali svi uslovi za sretan život.

— Moja punica mi izgleda izvanredna žena – reče on u sebi, još uvijek pod utiskom maznog ulagivanja kojim je gospođa Evangelista pokušala da rastjera oblake izazvane rasprom. – Mathias se vara. Čudni su ti bilježnici; oni zabadaju trn u zdravu nogu. Sve zlo je poteklo od onog malog svađalice Soloneta, koji je htio da pokaže svoju vještinu.

Dok je Paul odlazio u postelju, podsjećajući se redom na sva preimućstva koja je osvojio u toku večeri, gospođa Evangelista je sebi takođe prisvajala pobjedu.

— E pa lijepo, draga majčice, jesi li zadovoljna? — reče Natalija prateći svoju majku u njenu spavaću sobu.

— Jesam, ljubavi moja — odgovori mati — sve je uspjelo po mojim željama, i osjećam da sam se

oslobodila tereta koji me je jutros pritiskivao. Paul je izvanredno stvorenje. To drago dijete; da, svakako, mi ćemo udesiti lijep život. Ti ćeš ga usrećiti, a ja uzimam na sebe njegov uspjeh u politici. Španski ambasador je jedan od mojih prijatelja, obnovit ću veze s njim kao i sa svima svojim poznanicima! O, mi ćemo uskoro biti u središtu poslova, sve će nam ići od ruke. Vama provod, draga djeco, meni posljednja zabava u životu: igra samoljublja. Nemoj da se plašiš što prodajem ovu kuću, zar misliš da ćemo se ikad vratiti u Bordeaux? U Lanstrac, to da. Ali ćemo da provodimo zimu u Parizu, gdje su sad naši pravi interesi. Je li, Natalija, zar je doista bilo tako teško da uradiš ono što sam tražila od tebe?

— Majčice draga, na mahove me je bilo stid.

— Solonet mi savjetuje da svoju kuću prodam i pretvorim u doživotnu rentu — reče sebi gospođa Evangelista – ali treba drukčije postupiti, neću da ti oduzmem nijednu paru od mog imanja.

— Vidjela sam da ste svi bili vrlo ljuti — reče Natalija. — Kako se stišala ta oluja?

— Time što sam ponudila svoj nakit — reče gospođa Evangelista. – Solonet je bio u pravu. S kakvom je umješnošću vodio stvar! Ali – reče ona – uzmi moju kutiju s nakitom, Natalija! Nikad se nisam ozbiljno zapitala šta vrijedi taj nakit. Kad sam govorila sto hiljada franaka, bila sam luda. Žar gospođa de Gyas nije tvrdila da ogrlica i minđuše, koje mi je tvoj otac darovao na dan vjenčanja vrijede najmanje tu sumu. Jadni moj muž, bio je toliko darežljiv! Zatim moj porodični dijamant, nazvan „Discreto", onaj koji je Filip II dao vojvodi od Albe i koji mi je moja tetka ostavila u naslijeđe, bio je čini mi se procijenjen nekad na četiri hiljade zlatnika od 20 livara svaki.

Natalija spusti na stočić svoje majke njene ogrlice, biserne i dijamantske, zlatne narukvice, svakovrsne dragulje i stavi ih na gomilu s uživanjem, pokazujući neizrecivo osjećanje radosti, koje obuzima. izvjesne žene pred tim blagom pomoću koga su, po tumačima Talmuda, prokleti anđeli zaveli kćeri zemaljske, jer su u zemljinoj utrobi iznalazili to cvijeće nebeske vatre.

— Svakako – reče gospođa Evangelista — iako sam, bar što: se tiče nakita, sposobna samo da ga dobijem i nosim, čini mi se da ovaj ovdje vrijedi mnogo novaca. Zatim, ako budemo imali samo jedno domaćinstvo, mogu da prodam svoj e srebro, koje samo po težini vrijedi trideset hiljada franaka. Kad smo ga donijeli iz Lime, sjećam se da su ga ovdje, na toliku sumu ocarinili. Solonet je u pravu. Poslat ću po Eliju Magusa. Jevrejin će mi procijeniti sadržinu ovih kutija. Možda neću morati da uložim ostatak svog imanja u doživotnu rentu.

— Divne li biserne ogrlice! — reče Natalija.

— Nadam se da će ti je ostaviti ako te voli. Trebalo bi da on da na preradu sav nakit koji ću mu predati i da ti ga pokloni. Po ugovoru, taj nakit tebi pripada. Hajde, do viđenja, čedo moje. Nakon ovako zamornog dana objema nam je potreban odmor.

Kaćiperka, kreolka, velika dama, nesposobna da raščlani odredbe jednog ugovora koji još nije bio formuliran, zaspa, dakle, sva radosna, jer je smatrala, da će joj se kći udati za čovjeka kojim je lako upravljati, koji će ih ostaviti da gospodare u kući i čije će im imanje, spojeno s njihovim, dozvoliti da, ništa ne mijenjaju u svom načinu života. I kad položi račune svojoj kćeri, čije će cjelokupno imanje biti priznato, gospođa Evangelista će ostati imućna.

— Baš sam bila luda, što sam se toliko brinula; htjela bih da je vjenčanje već obavljeno.

Tako su gospođa Evangelista, Paul, Natalija i oba bilježnika bili oduševljeni tim prvim susretom. Himnu zahvalnosti pjevala su oba tabora, to je bilo opasno! Nailazi jedan momenat kad zabluda pobijeđenog prestaje. Za udovicu taj pobijeđeni bio je njen zet.

Sutradan ujutru Elija Magus je došao u kuću gospođe Evangelista smatrajući, po pričama koje su kružile povodom skorašnjeg vjenčanja gospođice Natalije s grofom Paulom, đa je u pitanju nakit koji žele da kupe. Jevrejin se, prema tome, iznenadio kada je doznao da je, naprotiv, u pitanju jedna maltene zakonska procjena puničina nakita. Instinkt Jevrejina, kao i izvjesna lukava pitanja, pomogla su mu da shvati da će vjerojatno i ta vrijednost biti unesena u bračni ugovor. Nakit nije bio na prodaju, i on ga je procijenio kao da neko privatno lice treba da ga kupi kod trgovca. Jedino draguljari znadu da razlikuju azijske dijamante od brazilskih. Kamenovi iz Golconde i Visapoura ističu se po bjelini, po besprijekornoj blistavosti koja nedostaje onim drugima čiji se sjaj prelijeva u žuto, zbog čega prilikom prodaje, pri jednakoj težini, imaju manju vrijednost. Minđuše i ogrlicu gospođe Evangelista, sastavljene isključivo od azijskih kamenova, procijenio je Elija Magus na dvije stotine i pedeset hiljada franaka. Što se tiče „Discreta“, po njegovom tvrđenju jednog od najljepših dijamanata u privatnim rukama, on je bio poznat u trgovini i vrijedio je sto hiljada franaka. Doznajući cijenu koja joj je otkrivala darežljivost njenoga muža, gospođa Evangelista upita

da li odmah može da dobije tu svotu.

— Gospođo — odgovori Jevrejin — ako hoćete da prodate, dao bih vam samo sedamdeset i pet hiljada franaka za dijamant, a sto i šezdeset hiljada za minđuše i ogrlicu.

— A zašto ta snižena cijena? — upita gospođa Evangelista iznenađeno.

— Gospođo — odgovori Jevrejin — ukoliko su dijamanti ljepši, utoliko dulje ostaju kod nas. Prilike za prodaju su rijetke, jer je vrijednost kamenja velika. Pošto trgovac ne treba da gubi kamate na svoj novac, kamate koje treba nadoknaditi i mogućnosti sniženja i povišenja cijene kojima je podložna ova roba objašnjavaju razliku u kupovnoj i prodajnoj cijeni. Vi ste za posljednjih dvadeset godina izgubili kamate na tri stotine hiljada franaka. Kad biste nosili ovaj nakit deset puta godišnje, stajao bi vas svako veće po hiljadu srebrnjaka. Koliko lijepih haljina se može imati za hiljadu srebrnjaka! Oni koji čuvaju nakit su, prema tome, luđaci; ali srećom po nas, žene neće da shvate tu računicu.

— Hvala vam što ste mi je izložili, koristit ću se njome.

— Vi želite da prodate — produži Jevrejin lakomo.

— Šta vrijedi ostalo? – reče gospođa Evangelista.

Trgovac osmotri zlato optoka, pregleda biser na svjetlosti, s ljubopitstvom razgleda rubine, dijademe, kopče, narukvice, zatvarače, lance i promrmlja:

— Ima ovdje mnogo portugalskih dijamanata iz Brazilije! To za mene vrijedi samo sto hiljada franaka. Ali od trgovca mušteriji, taj nakit bi se prodao za preko pedeset hiljada srebrnjaka.

— Zadržat ćemo ih — reče gospođa Evangelista.

— Griješite — odgovori Elija Magus. — S kamatima na sumu koju predstavljaju, za pet godina biste imali isto tako lijep nakit, a sačuvali biste kapital.

Taj čudni razgovor se raščuo i to je potkrijepilo izvjesna prepričavanja koja je izazvala rasprava o ugovoru. U provinciji se sve doznaje. Posluga koja je čula povišene glasove pretpostavila je mnogo žešću prepirku nego što je ova u stvari bila; njeno rekla-kazala s poslugom ostalih znatno se proširilo i, najzad, iz tih niskih oblasti dospjelo i do gospodara. Pažnju otmjenog društva i grada silno je privlačilo vjenčanje tih dviju osoba podjednako bogatih; mali i veliki, svi su se bavili time do te mjere da su osam dana kasnije kružili najčudniji glasovi po Bordeauxu: — Gospođa Evangelista je prodavala svoju kuću, dakle propala je. Ponudila je svoj nakit Eliju Magusu. Ništa nije bilo zaključeno između nje i grofa de Manerville. Da li će se sad brak ostvariti? — Jedni su govorili *da,* drugi *ne.* Bilježnici, koje su ispitivali, odbijali su te klevete i govorili o čisto zakonskim teškoćama nastalim u vezi s ustanovljenjem majorata. Ali kada je opće mnijenje krenulo jednim pravcem, teško ga je natjerati da se vrati unazad... Iako je Paul išao svakoga dana kod gospođe Evangelista i uprkos tvrđenju obaju bilježnika, slatkorječiva klevetanja nisu prestajala. Nekoliko djevojaka, njihove majke i tetke, ojađene zbog braka o kome su sanjale one same ili njihove porodice, nisu nikako mogle da oproste gospođi Evangelista njenu sreću, kao što pisac ne prašta uspjeh svome susjedu. Nekoliko osoba se osvećivalo za dvadeset godina raskoši i veličine kojima je španška porodica pritiskivala njihovo samoljublje. Jedna visoka ličnost iz prefekture govorila je da bilježnici kao i obje porodice ne mogu ni govoriti ni ponašati se drugačije u slučaju raskida. Vrijeme potrebno za ustanovljenje majorata potvrđivalo je sumnje bordoških političara.

— Bit će na dnevnom redu čitave zime; zatim u proljeće otići će u banju, i mi ćemo doznati za godinu da od vjenčanja nema ništa.

— Razumljivo je — govorili su jedni, iz obzira prema objema porodicama — ispast će da teškoće ne dolaze ni s jedne strane: Kancelarija će vjerojatno odbiti ili će nekakva pravna začkoljica u vezi s majoratom izazvati raskid.

— Gospođa Evangelista — govorili su drugi — vodila je život za koji ne bi bili dovoljni ni Valencijanski rudnici. Kad je dotjerala dotle da i zvono pretapa, znači da ništa više nema.

Bila je to izvrsna prilika za svakoga da proračunava izdatke lijepe udovice, ne bi li se konačno utvrdilo da je propala! Ogovaranja su išla dotle da su padale oklade za ili protiv braka. Po društvenim pravilima, ta prepričavanja kružila su iza leđa zainteresiranih stranaka. Nitko nije bio dovoljno jak neprijatelj ili prijatelj Paulov i gospođe Evangelista da bi ih obavjestio. Paul je imao posla u Lanstracu i iskoristio priliku da pozove u lov nekoliko mladih ljudi iz grada, što je bilo u neku ruku kao oproštaj od momačkog života. Taj lov je primljen od strane društva kao uvjerljiva potvrda javnih sumnji. U tim okolnostima gospođa de Gyas, koja je imala kćer za udaju, smatrala je da valja ispitati teren, otići i radosno ožaliti neuspjeh koji su pretrpjeli Evangelistini. Natalija i njena mati bile su prilično iznenađene kad su ugledale Markizino nafrakano lice, i

upitale su je da joj se nije što neprijatno dogodilo.

— Pa zar vi ne znate za priče koje kruže po Bordeauxu? Mada sam uvjerena da su netačne, došla sam da ih presiječem, ako ne svuda, ono bar u krugu svojih prijatelja. Biti žrtva ili saučesnik u takvoj zabludi isuviše je lažan položaj da bi pravi prijatelji na tako nešto pristali.

Gospođa de Gyas je s uživanjem ispričala sva ogovaranja, ne uštedjevši svojim prisnim prijateljicama nijedan udarac. Natalija i gospođa Evangelista su se zgledale smijući se, jer su dobro shvatile smisao njene priče i pobude svoje prijateljice. Španjolka je vratila milo za drago, otprilike kao Celimena Arsinoi.[81]

— Draga moja, zar vi ne znate, vi koji poznajete provinciju, zar vi ne znate šta je sve jedna mati kadra da uradi kad ima na vratu kćer koja se ne udaje stoga što nema ni miraza ni prosilaca, ni ljepote ni duha, nekad i stoga što nema baš ništa? Ona bi bila u stanju da zaustavi poštanska kola, da ubije, da sačeka čovjeka na uglu, ona bi se dala sto puta i sama kad bi nešto vrijedila. Ima ih mnogo u takvom položaju koje nam vjerojatno pridaju svoje misli i svoja djela. Prirodnjaci su nam opisali običaje mnogih zvijeri, ali oni su zaboravili majku i kćerku u lovu na muža. To su hijene koje, prema Psalmistu, traže plijen koji će proždrati; one imaju životinjsku prirodu, inteligenciju muškarca i darovitost žene. Sto su ti mali bordoški pauci bijesni, kao gospođica de Belor, gospođica de Trans itd., pauci — koji se već davno bave ispredanjem svojih mreža a nisu uspjeli da ulove ni jednu mušicu, ni da čuju bilokakvo lepršanje krila unaokolo, to shvaćam i opraštam im otrovne riječi. Ali vi koji ćete udati svoju kćer kad ushtjednete, vi koji imate bogatstvo, plemićku titulu, vi koji nemate ničeg palanačkog, vi čija je kći duhovita, puna dobrih osobina, lijepa, u položaju da može da bira, da, vi koji se tako izdvajate od ostalih po svojoj pariškoj uglađenosti, da ste se vi zabrinuli, to je, zbilja, za nas predmet čuđenja! Da li sam dužna da objavim svijetu odredbe bračnog ugovora koje su poslovni ljudi smatrali potrebnim za budući politički život moga zeta? Zar će manija prepiranja pred javnošću da se protegne i na porodične stvari? Zar je trebalo zapečaćenim pismima pozvati očeve i matere vaše, provincije da prisustvuju pretresanju odredaba našeg bračnog ugovora?

Bujica epigrama proli se na račun Bordeauxa. Gospođa Evangelista je napuštala grad: mogla je da napravi smotru svojih prijatelja, svojih neprijatelja, da ih karikira, da ih išiba do mile volje bez ikakvog zazora. Stoga je izgovorila svoja skrivena zapažanja, svoje odlagane osvete, pitajući se kakav interes je imala ova ili ona osoba da tvrdi da crno nije crno nego bijelo.

— Ali, draga moja — reče markiza de Gyas – boravak gospodina de Manervillea u Lanstracu, taj provod s mladićima u ovakvim okolnostima...

— Eh, draga moja – reče otmjena dama prekidajući je — mislite li vi da se mi vladamo po sitnom građanskom ceremonijalu? Zar je grof Paul držan na lancu kao čovjek koji može da pobjegne? Mislite li vi da je potrebno da ga čuvamo uz pomoć žandarmerije? Strahujemo li da će nam ga oteti neka bordoška zavera?

— Budite uvjereni, draga prijateljice, da mi pričinjavate ogromno zadovoljstvo...

Markizi je presjekao riječ sluga koji je prijavio Paula. Kao svi zaljubljeni, Paul je smatrao da je divno da prevali četiri milje da bi proveo jedan sat s Natalijom. Ostavio je svoje prijatelje u lovu, i stigao u čizmama s mamuzama i s korbačem u ruci.

— Dragi Paule — reče Natalija — vi ne znate kakav odgovor dajete Gospođi u ovom trenutku.

Kada je Paul doznao klevete koje su se širile po Bordeauxu, on poče da se smije umjesto da se ljuti.

— Ti dobri ljudi možda znaju da neće biti one svadbe i veselja kao što je to običaj u provinciji, ni vjenčanja u podne u crkvi; oni su bijesni. Pa lijepo, draga majko — reče on ljubeći ruku gospođi Evangelista — bacit ćemo im o glavu jedan bal na dan potpisivanja ugovora, kao što se narodu velikodušno priređuje veselje na velikom trgu Elizejskih polja, i pribavit ćemo našim dragim prijateljima bolno zadovoljstvo da potpišu ugovor kakav se rijetko pravi u provinciji.

Taj incident je bio od ogromne važnosti. Gospođa Evangelista je pozvala cio Bordeaux na dan potpisivanja ugovora, naumivši da pokaže za posljednju svečanost koju ona priređuje raskoš koja će biti uvjerljivo poricanje glupih društvenih laži. To je bila i svečana obaveza, uzeta pred svijetom, da će udati Nataliju za Paula. Pripreme za tu svečanost, koju nazvaše „Noć kamelija", trajale su četrdeset dana. Bilo je vrlo mnogo cvijeća na stubištu, u predsoblju i dvorani gdje je služena večera. Taj rok se prirodno poklapao s rokovima koje su iziskivale sve one formalnosti prije vjenčanja i mjere poduzete u Parizu za ustanovljenje majorata. Obavljena je kupovina zemlje koja se sučeljavala s Lanstracom, zaručnici su oglašeni, sumnje su nestale. Prijatelji i neprijatelji mislili su samo da pripreme svoja odijela za pomenutu svečanost. Vrijeme ispunjeno tim događajima proteklo je, dakle, preko teškoća izazvanih prvim razgovorom i odnijelo u

zaborav riječi i raspravljanje u burnoj prepirci kojoj je bio povod sastavljanje bračnog ugovora: hi Paul ni njegova punica nisu više mislili na to. Zar to nije bio, kao što je rekla gospođa Evangelista, posao njihovih bilježnika? Ali kome se nije dogodilo, kada život tako brzo teče, da ga odjednom trgne glas nekog sjećanja koje se često prekasno pojavljuje i da ga podjseti na neku važnu činjenicu, na blisku opasnost? U zoru onoga dana kada je trebalo da se potpiše Natalijin i Paulov bračni ugovor takav jedan plamičak zasvijetli u duši gospođe Evangelista, u onom polusnu pred buđenje. Jedan glas joj doviknu onu rečenicu: ,,Questa coda non e di questo gatto“ koju je ona izgovorila u momentu kada je Mathias pristao na Solonetove uslove. Uprkos svojoj nesposobnosti za poslove, gospođa Evangelista reče sebi: „Ako se vješti gospodin Mathias umirio, vjerojatno je našao zadovoljenje na račun jednog od budućih supružnika.“ Oštećen interes nije, po svoj prilici, bio Paulov, kao što se ona nadala. Da li će imovina njene kćeri platiti troškove rata? Ona naumi da zatraži objašnjenje o sadržaju ugovora, ne misleći o onome što treba da poduzme u slučaju da su njeni interesi suviše ozbiljno ugroženi. Taj dan je toliko utjecao na Paulov bračni život da je potrebno izložiti neke od vanjskih okolnosti koje djeluju na sve duhove. Kuća Evangelistinih trebalo je da bude proda ta, punica grofa de Manerville nije žalila izdatke oko svečanosti. Dvorište je bilo posuto pijeskom, pokriveno ceradom ,,a la turque“ i ukrašeno zelenilom, iako je bila zima. Te kamelije, o kojima se pričalo od Angoulemea do Daxa, krasile su predvorja i stubišta. Čitavi zidovi su nestali da bi se proširile blagovaonica i dvorana u kojoj se plesalo. Bordeaux, u kome blista raskoš tolikih bogatstava stečenih po kolonijama, bio je sav u iščekivanju nagoviještenih čarolija. Oko osam sati, u momentu kad se završavala rasprava, svijet, ljubopitljiv da vidi žene u svečanim haljinama kako izlaze iz kola, sakupio se u dva špalira sa svalke strane kolskog ulaza. Tako je i raskošna atmosfera svečanosti djelovala na duhove u času potpisivanja ugovora. Za vrijeme krize, upaljeni lampioni svijetlili su na postoljima, a tutnjava prvih kola odjekivala je u dvorištu. Bilježnici su večerali s vjerenicima i s punicom. Među uzvanicima za stolom nalazio se i prvi pisar Mathiasov, kome je bila dužnost da primi potpise za vrijeme prijema i da pazi da netko iz suvišne radoznalosti ne pročita ugovor.

Svatko može da prelista svoje uspomene: po haljini i ljepoti nijedna žena nije mogla da se mjeri s Natalijom. Ona je bila odjevena u čipke i sjajnu svilu, s divno očešljanom kosom koja je padala na vrat u hiljadu uvojaka, i ličila je na cvijet uvijen u svoje lišće. U haljini od kadife trešnjeve boje, vješto odabrane da bi još bolje istakla bjelinu njene kože, njene crne oči i kosu, gospođa Evangelista u svojoj ljepoti žene četrdesetih godina nosila je svoju bisernu ogrlicu, zakopčanu „Discretom“, da bi pobila klevete.

Da bi se shvatila scena, potrebno je reći da su Paul i Natalija ostali da sjede kraj vatre, na niskom divanu, i da nisu slušali nijedan član starateljskog računa. Podjednako djetinjasti, podjednako sretni, on pred ostvarenjem svojih želja, a ona zbog svog iščekivanja, gledali su u život kao da je on potpuno plavo nebo; bogati, mladi, zaljubljeni, nisu prestajali da razgovaraju tihim glasom i da se došaptavaju. Naoružan smjelošću koju mu je ulijevalo blisko ozakonjenje njegove ljubavi, Paul je ljubio vrhove Natalijinih prstiju, milovao njena snježna leđa, gladio njenu kosu i krišom od svih uživao u slastima te nezakonite slobode. Natalija se igrala lepezom od indijskog perja koju joj je Paul poklonio. Prema sujevjerju nekih zemalja, ovakav poklon predstavlja kobno znamenje za ljubav, kao kad se poklone makaze ili bilo koje britko oruđe, jer to vjerojatno podsjeća na Parke iz mitologije. Gospođa Evangelista je sjedila pored bilježnika i najpažljivije pratila čitanje dokumenata. Pošto je saslušala starateljski račun, koji je Solonet vješto sastavio i gdje se od tri miliona i nekoliko stotina 'hiljada franaka, koje je ostavio gospodin Evangelista, Natalijin dio svodio na onaj zlosretni milion i sto pedeset i šest hiljada franaka, ona reče mladom paru:

— Ama slušajte, djeco, ovo je vaš ugovor!

Glavni pisar ispi čašu zaslađene vode. Solonet i Mathias se useknuše. Paul i Natalija pogledaše te četiri osobe, saslušaše uvod i nastaviše da razgovaraju. Određivanje uloga u zajednicu, poklon cjelokupne imovine u slučaju smrti bez djece, poklon jedne četvrtine na plodo-uživanje i jedne četvrtine s golim pravom svojine, dozvoljen po Zakonu, ma koliki bio broj djece, ustanovljenje zajedničke imovinske mase, poklon nakita ženi, biblioteke i konja mužu, sve je prošlo bez primjedbe. Zatim je došlo ustanovljenje majorata. Na tom mjestu, pošto je sve pročitano i kada je samo ostalo da se potpiše, gospođa Evangelista upita kakve su posljedice tog majorata.

— Majorat, Gospođo — reče Solonet — jeste neotuđiva imovina sastavljena od imovine oba supružnika i ustanovljena u korist njihova prvenca, u svakoj generaciji, a da on pritom ne bude lišen svojih prava pri općoj diobi ostalih dobara.

— Šta to znači u odnosu na moju kćer?

Gospodin Mathias, nesposoban da prikrije istinu, uze riječ:

— Gospođo, kako je majorat imovina sastavljena od dobara oba supružnika, ako buduća supruga umre prva, ostavljajući više djece od kojih je jedno muško, gospodin grof de Manerville će biti obavezan da im isplati tri stotine šezdeset i šest hiljada franaka od kojih će dati četvrtinu na uživanje a četvrtinu u golu svojinu. Tako je njegov dug prema njima sveden na sto i šezdeset hiljada franaka otprilike, ne računajući njegov dio dobiti od zajednice dobara, njegovo pravo na izuziroanje prije diobe mase itd. U obratnom slučaju, ako on umre prvi i ostavi takođe mušku djecu, gospođa de Manervilie će imati pravo samo na tri stotine šezdeset i šest hiljada franaka, na svoje poklone iz imovine gospodina de Manerville koja nije ušla u majorat, na svoj nakit prije diobe mase, na svoj udio od zajednice dobara.

Posljedice Mathiasove duboke politike izbiše tada na vidjelo.

— Moja kći je upropašćena — reče gospođa Evangelista tiho.

Mladi i stari bilježnik čuše tu rečenicu.

— Zar to znači biti upropašćen — odgovori joj poluglasno gospodin Mathias — ako se porodici osigura neupropastiva imovina?

Videći izraz lica svoje klijentkinje, mladi bilježnik se osjetio dužan da slom izrazi u ciframa.

— Mi smo htjeli da im izvučemo tri stotine hiljada franaka, oni nam očevidno oduzimaju osam stotina hiljada, ugovor se zaključuje s gubitkom od četiri stotine hiljada franaka na našu štetu a u korist djece. Valja prekinuti ili produžiti — reče Solonet gospođi Evangelista.

Momenat šutnje koji je tada nastupio ne može se opisati. Gospodin Mathias je čekao kao pobjednik na potpis onih dviju osoba koje su mislile da će oštetiti njegova klijenta. Natalija koja je bila u stanju da shvati da gubi polovinu svoje imovine, i Paul, koji nije znao da je porodica Manerville dobija, i dalje su se smijali i razgovarali. Solonet i gospođa Evangelista su se zgledali savlađujući, on svoju ravnodušnost, a ona svoju jarost. Pošto je najprije bila mučena užasnom grižnjom savjesti i smatrala da je Paul uzrok njenog nepoštenja, udovica je odlučila da izvede sramnu ujdurmu da ibi na njega prebacila greške svog starateljstva, te ga je smatrala svojom žrtvom. U jednom trenutku njoj bi jasno da je poražena tamo gdje je smatrala da je pobijedila, i da je žrtva svoje vlastite kćeri! Skrivila je bez ikakve koristi, a izigrao ju je jedan čestiti starac koji je vjerojatno prestao da je cijeni. Svakako su njeni tajni postupci naveli gospodina Mathiasa na one pogodbe? Užasne li pomisli! Mathias je obavijestio Paula. Ako i nije još progovorio, kada ugovor bude potpisan, stari vuk će objasniti svome klijentu opasnost koja mu je prijetila i koja je sad izbjegnuta, ako ni zbog čega drugog a ono da bi bio pohvaljen što svakome godi. Vjerojatno će ga upozoriti da se čuva žene toliko prepredene da je mogla da se umiješa u tu gnusnu zavjeru? Hoće li on moći uništiti utjecaj koji ona vrši na svoga zeta? Slabići, jednom upozoreni, grunu u tvrdoglavost i nikad je se više ne oslobode. Sve je, dakle, bilo izgubljeno! Onoga dana kada je počelo raspravljanje ona je računala na Paulovu slabost, na nesposobnost da prekine vezu u koju je tako duboko zagazio. U ovome času ona je sebi mnogo gore vezala ruke. Prije tri mjeseca Paul je imao samo izvjesne teškoće da prebrodi da bi raskinuo svoje vjenčanje, ali danas je cio Bordeaux znao da su od prije dva mjeseca njihovi bilježnici oborili sve prepreke. Svadba je trebalo da se obavi za dva dana. Prijatelji obiju porodica, čitavo društvo uparađeno za svečanost već je pristizalo. Uzrok raskida bi se doznao, prije bi se povjerovalo strogo poštenom gospodinu Mathiasu, njegovoj riječi. Evangelistini, kojima su mnogo zavidjeli, bili bi ismijani. Moralo se popustiti; te misli, tako svirepo tačne, sručiše se na gospođu Evangelista kao orkan, i glava htjede da joj prsne. Ako je i zadržala ozbiljnost diplomate, njena brada je podrhtavala I kao da će je udariti kap, kao što se dogodilo Katarini II onoga dana kada je ispoljila svoj gnjev, na prijestolu, pred svojim dvoranima i to u gotovo sličnim okolnostima, jer ju je uvrijedio mladi švedski kralj. Solonet je primijetio to poigravanje mišića koje nagovještava rađanje smrtne mržnje, oluju bez huke i bez munja! U tom času gospođa Evangelista je doista počela da mrzi svoga zeta, i to onom neutoljivom mržnjom čiju su klicu Arapi ostavili u zraku obiju Spanija.

— Gospodine — reče ona na uho svome bilježniku — vi ste ovo nazivali galimatijasom; međutim, to je bilo savršeno jasno.

— Gospođo, dozvolite...

— Gospodine — produži udovica ne slušajući Soloneta — ako niste uočili posljedice ovih odredaba prilikom sastanka koji smo održali, veoma je čudno da na to niste pomišljali u tišini svoga kabineta. To nije moglo biti iz nesposobnosti.

Mladi bilježnik povuče svoju klijentkinju u mali salon, govoreći samom sebi:

— Imam da primim više od hiljadu srebrnjaka za starateljski račun, hiljadu za ugovor, šest hiljada

franaka da zaradim na prodaji kuće, sve u svemu da spašavam petnaest hiljada franaka; ne treba da se naljutim.

Oh zatvori vrata i uputi gospođi Evangelista hladan pogled poslovnih ljudi, nasluti osjećanja koja su je mučila, i reče:

— Gospođo, pošto sam, vas radi, možda prešao granice umješnosti, da li računate da mi se odužite za moju odanost jednom takvom riječi?

— Ali, Gospodine...

— Gospođo, ja nisam uzeo u obzir poklone, to je istina; ali ako vi nećete da vam grof Paul bude zet, zar ste primorani da ga primite? Je li ugovor potpisan? Priredite zabavu i odložite potpisivanje. Bolje je izigrati cio Bordeaux nego izigrati samu sebe.

— Kako opravdati pred cijelim društvom, ionako neprijateljski raspoloženim prema nama, nezaključivanje posla?

— Nekom greškom učinjenom u Parizu, nedostatkom dokumenata — reče Solonet.

— Ali kupovine?

— Gospodin de Manerville će naći i djevojke i miraze.

— Da, on neće ništa izgubiti, ali mi gubimo sve!

— Vi — produži Solonet — vi ćete moči da dobijete jednog grofa za jeftiniju cijenu, ukoliko je, za vas, titula najjači razlog za taj brak.

— Ne, ne, mi ne možemo na ovaj način da proigramo svoju čast. Ja sam uhvaćena u klopku, Gospodine. Sutra bi to odjeknulo po cijelom Bordeauxu. Mi smo izmijenili svečana obećanja.

— Da li vi želite da gospođica Natalija bude sretna? — produži Solonet.

— To prije svega.

— Biti sretna u Francuskoj — reče bilježnik — zar to ne znači biti gospodarica u kući? Ona će vući za nos tog glupana de Manervillea; on je takva nula da nije ništa primijetio. Ako bi se sada i čuvao vas, on će uvijek vjerovati svojoj ženi. Njegova žena, zar to niste vi? Sudbina grofa Paula je u vašim rukama.

— Kad biste govorili istinu, ne znam šta bih mogla da vam odbijem — reče ona, u jednom nastupu od koga joj bijesnu pogled.

— Vratimo se, Gospođo — reče gospodin Solo-net, shvatajući svoju klijentkinju — ali prvo me poslušajte! Poslije ćete naći da sam nevješt, ako hoćete.

— Dragi moj kolega — reče na povratku mladi bilježnik gospodinu Mathiasu — *uprkos svojoj vještini,* vi niste predvidjeli slučaj da gospodin de Manerville umre bez djece, kao ni slučaj da umire ostavljajući samo kćeri. U oba ta slučaja majorat bi izazvao pamičenje s Manervilleovima, jer onda:

„Pojavit će se, u to ne sumnjajte."

Smatram, dakle, da je potrebno naznačiti da, u prvom slučaju, majorat ima da bude uključen u poklon cjelokupne imovine, a u drugom, da ustanovljeni majorat prestaje da važi. Pogodba se isključivo odnosi na suprugu.

— Ta tačka mi izgleda potpuno opravdana — reče gospodin Mathias. — Sto se tiče konačnog odobrenja Gospodin Grof će se valjda sporazumjeti s Kancelarijom ako bude potrebno.

Mladi bilježnik uze pero i napisa sa strane na dokumentu tu strašnu odredbu, na koju Paul i Natalija nisu obratili pažnju. Gospođa Evangelista obori oči dok je gospodin Mathias čitao.

— Da potpišemo — reče mati.

Glas koji je gospođa Evangelista obuzdala odavao je žestoko uzbuđenje. Ona je sebi rekla:

— Ne, moja kći neće biti upropašćena, već opi Moja će kći imati ime, titulu i bogatstvo. Ako bi Natalija primijetila da ne voli svoga muža, ako jednoga dana neodoljivo zavoli drugog, Paulu neće biti opstanka u Francuskoj, a moja kći se biti slobodna, sretna i bogata.

Ako je gospodin Mathias znao da raščlanjava interese, on je slabo umio da raščlanjava ljudske strasti; on primi tu riječ kao izvinjenje, umjesto da prozre objavu rata. Dok su Solonet i pisar pazili da Katalija stavi svoj potpis i paraf na sva dokumenta, što je iziskivalo prilično mnogo vremena, Mathias pozva Paula u stranu i objasni mu značenje odredaba koje je smislio da bi ga spasio sigurne propasti.

— Vi imate intabulaciju od sto i pedeset hiljada franaka na ovu kuću — reče mu na kraju — i sutra će biti stavljena. Imam kod sebe obveznice državnog' zajma, postarao sam se da budu upisane na ime vaše žene. Sve je uređeno. Ali ugovor sadrži i priznanicu na sumu koju pretstavlja nakit, tražite ga, posao je posao. Dijamantu cijena raste zasada, ali može i da padne. Kupovina imanja Ausac i Saint-Froult dozvoljava vam da

izvlačite pare gdje god možete da ne biste dirnuli u dohodak vaše žene. Stoga, gospodine Grofe, neka ne bude lažnog stida. Prva uplata se mora položiti nakon obavljenih formalnosti; ona je od dvije stotine hiljada franaka, upotrijebite nakit za to. Imat ćete intabulaciju na kuću Evangelistinih za drugu ratu. a prihod od majorata će vam pomoći da isplatite ostalo. Ako imate hrabrosti da ne trošite više od pedeset hiljada franaka prve tri godine, vi ćete nadoknaditi onih dvije stotine hiljada franaka koje sad dugujete. Ako posadite vinograd na brežuljkastim mjestima Saint-Froulta, moći ćete da povećate prihod na dvadeset, pet hiljada franaka. Vaš majorat, ne računajući vašu kuću u Parizu, donosit će, dakle, jednog dana pedeset hiljada franaka lente, i bit će jedan od najljepših za koje ja znam. Tako će ispasti da ste se odlično oženili.

Paul stisnu vrlo srdačno ruke svoga starog prijatelja. Taj gest nije mogao da izbjegne gospođi Evangelista, koja je došla da pruži pero Paulu. Po njenom mišljenju, njene sumnje postađoše stvarnost, ona tada povjerova da su se Paul i Mathias dogovorili. Talasi puni gnjeva i mržnje navriješe joj u srce. Odluka je pala.

Pošto je provjerio da li su sve napomene parafirane i da li su ugovorači stavili svoje inicijale i svoje paragrafe na dnu prve strane akata, gospodin Mathias pogleda naizmjence Paula i njegovu punicu i, viđeei da njegov klijent ne traži nakit, on reče:

— Ne mislim da će se praviti pitanje oko predaje nakita. Vi ste sada jedna ista porodica.

— Bilo bi pravilnije da ga Gospođa da; gospodin de Manerville je primio na sebe zaostatak staratelj skog računa, a ne zna se tko živi tko mre — reče gospodin Solonet, koji je nazirao u toj okolnosti način da podbode punicu protiv zeta.

— Ah, mati — reče Paul — to bi bila uvreda za sve nas da se tako postupi. Sumum jus, summa injuria[82] — reče on Solonetu.

— A ja — reče gospođa Evangelista koja, u raspoloženju punom mržnje, vidje uvredu u Mathiasovu indirektnom traženju — ja cijepam ugovor ako ga ne primite.

Ona iziđe obuzeta onim krvoločnim bijesom koji čovjeka nagoni da želi moć da bi sve uništio, a nemoć dovodi do ludila.

— Za ime boga, Paule, uzmite ga — reče Natalija Paulu na uho. — Moja mati je ljuta, večeras ću doznati zašto, reći ću vam i mi ćemo je stišati.

Zadovoljna tom svojom prvom pakošću, gospođa Evangelista zađrža minđuše i svoju ogrlicu. Ona naredi da se donese nakit koji je Elija Magus procijenio na sto i pedeset hiljada franaka. Naviknuti da gledaju porodični nakit u zaostavštinama, Mathias i Solonet, razmotriše sadržaj kutije i pohvališe njegovu ljepotu.

— Ništa nećete izgubiti na mirazu, Gospodine Grofe — reče Solonet, što Paula natjera da pocrveni.

— Da — reče Mathias — ovim nakitom doista može da se isplati prva rata za kupljeno imanje.

— I troškovi oko ugovora.

Mržnja kao i ljubav pothranjuje se najsitnijim stvarima, sve joj koristi. Kao što voljena osoba nikad ne čini ništa zlo, tako isto omrznuta osoba ne radi ništa što valja. Gospođa Evangelista je ocijenila kao prenemaganje Paulovo držanje i sasvim shvatljivo snebivanje, on je htio da ostavi nakit, a nije znao gdje da spusti kutiju; poželio je da je baci kroz prozor. Gospođa Evangelista videći njegovu zbunjenost, gonila ga je pogledom kao da je htjela da kaže: „Nosite ga odavde."

— Draga Natalija — reče Paul svojoj budućoj ženi sklonite vi ovaj nakit, on vama pripada ja vam ga dajem.

Natalija ga stavi u ladicu jednog stočića. U tom momentu tutnjava kola i žagor razgovora u susjednim salonima onih osoba koje su već stigle primorali su Nataliju i njenu majku da se pojave. Saloni se napuniše za tren oka i započe svečanost.

— Iskoristite medeni mjesec da prodate nakit — reče Paulu stari bilježnik na polasku.

Čekajući znak. za ples, svaki je šapatom govorio o vjenčanju i nekoliko osoba je izražavalo sumnje u sretnu budućnost supružnika.

— Je li sve završeno? – upita gospođu Evangelista jedna od najvažnijih ličnosti u. gradu.

— Imali smo toliko dokumenata da pročitamo da smo u zakašnjenju; ali to nam se ne može mnogo zamjeriti — odgovori ona.

— Što se mene tiče, ja nisam ništa čula — reče Natalija hvatajući Paula za ruku da bi otvorila bal.

— Ovo dvoje mladih podjednako vole da troše, a mati ih pogotovo neće odvraćati — govorila je jedna stara udovica.

— Ali priča se da su ustanovili majorat od pedeset hiljada Hvara rente.

— Pih!

— Vidim da se dobri gospodin Mathias umije. — Jao — reče jedan visoki činovnik. — Ako je doista tako, čiča je, po svoj prilici, htio da spase budućnost te porodice.

— Natalija je isuviše lijepa da ne bi bila strahovita kaćiperka — govorila je jedna mlada žena — ne bih se zaklela da Manerville neće biti nesretan u svome domu nakon dvije godine braka.

— Zar Biser-momku da izrastu rogovi? — odgovori joj gospodin Solonet.

— Gdje izabra tu pritku? — reče jedna djevojka.

— Zar vam se ne čini da gospođa Evangelista izgleda nezadovoljna?

— Ali, draga moja, netko mi baš sad reče da je zadržala samo dvadeset i pet hiljada franaka' rente, a šta je to za nju?

— Bijeda, draga moja.

— Da, ona se lišava svoje kćeri radi. Gospodin de Manerville je tako mnogo zahtijevao.

— Ogromno — reče Solonet. — Ali on će postati francuski per. Pomoći će mu Maulincourovi, gospodin de Pamiers, on pripada predgrađu Samt-Germain.

— Oh, oni ga primaju, to je sve — reče jedna gospođa koja je željela da joj bude zet. – Gospođica Evangelista, kći je jednog trgovca, svakako mu neće otvoriti vrata Kelnskog zbora.[84]

— Ona je nećaka vojvode od Casa-Real.

— Po ženskoj liniji!

Sve teme za razgovor su ubrzo presušile. Kartaši su započeli partije, djevojke i mladići su. zaplesali, večera je poslužena i vesela buka se stišala pred zoru, u času. kad se prva svijetla dana zar bijelješe na prozorima. Pošto se oprostila od Paula, koji je posljednji otišao, gospođa Evangelista se pope svojoj kćeri, jer je arhitekt i-njenu sobu uzeo da bi proširio dvoranu za prijem. Mada. se Nataliji i njenoj majci mnogo spavalo, kad su ostale same, one ipak izmijeniše nekoliko riječi.

— Recite mi, majko draga, šta vam je?

— Čedo moje, doznala sam večeras dokle može da ide ljubav jedne majke. Ti nemaš pojma o poslovima i ne znaš kakvim sumnjama je moje poštenje bilo izloženo. Najzad, bacila sam svoju gordost pod noge: u pitanju je bila tvoja sreća i naš dobar glas.

— Vi svakako mislite na onaj nakit? On se jadnik rasplakao zbog toga. Odbio ga je, kod mene je.

— Spavaj, drago dijete. Govorit ćemo o poslovima kad se probudimo, jer — reče ona — mi imamo poslove, a sada postoji jedno treće lice među nama.

— Ah, draga majko, Paul nikad neće biti prepreka našoj sreći — reče Natalija prije nego što će zaspati.

— Sirota djevojčica, ona i ne zna da je taj čovjek maločas upropastio.

Gospođi Evangelista tada prvi put pade na um onaj tvrdičluk kome stari ljudi na koncu podlegnu. Ona zaželi da ponovo sakupi u korist svoje kćeri bogatstvo koje je Evangelista ostavio. Smatrala je da je to pitanje časti za nju. Njena ljubav prema Nataliji pretvori je namah u računđžiku, vještu onoliko koliko je dotle bila raspikuća i bezbrižna u pogledu novca. Pomišljala je da svoj kapital učini unosnim pošto jedan dio uloži u državne papire koji su tada vrijedili otprilike osamdeset franaka. Neka strast često za jedan trenutak izmijeni karakter: prolivenko postaje diplomata, strašljivac postaje junak. Mržnja pretvori rasipnu gospođu Evangelista u škrticu. Bogatstvo je moglo da koristi njenim osvetničkim namjerama još nejasnim i nedovoljno određenim, koje će ona pustiti da sazru. Ona zaspa govoreći: „Do sutra!“ Nekom neobjašnjivom pojavom, ali čije djelovanje dobro poznaju mislioci, njen duh je, za vrijeme sna, razradio njene ideje, razjasnio ih, povezao, pružio joj način da vlada Paulovim životom i pomogao joj da skuje plan koji je privela u djelo već sutradan ujutru.

Ako je veselje i odagnalo brige koje su na mahove opsjedale Paula, kad je ostao sam sa sobom u svom krevetu, one nanovo počeše da ga muče.

— Izgleda — reče on sebi — da bi me punica izigrala da nije bilo dobrog Mathiasa. Je li to vjerojatno? Kakav bi je interes nagnao da me prevari? Zar nećemo da sjedinimo našu imovinu i da živimo zajedno? Ulostalom, čemu brinuti se? Za nekoliko dana Natalija će biti moja žena, naši interesi su jasno utvrđeni, ništa ne može da nas razjedini. U zdravlje! Međutim, bit ću na oprezu. Kad bi Mathias i bio u pravu, pa lijepo, na koncu ja nisam primoran da se oženim svojom punicom.

U toj drugoj bici Paulova budućnost je potpuno izmijenila lik, bez njegova znanja. Od dva bića kojima se oženio, ono vještije je postalo njegov smrtni neprijatelj i pomišljalo kako da izdvoji svoje interese od njegovih. Nesposoban da vidi razliku koja je zbog njenog kreolskog karaktera postojala između njegove

punice i ostalih žena, još je manje bio u stanju da nasluti njene skrivene sposobnosti. Kreolka je priroda za sebe, s Evropom ima veze po inteligenciji, s tropima po nelogičnoj žestini svojih strasti, s Indijom po ravnodušnoj nemarnosti s kojom podjednako čini ili trpi dobro i zlo; priroda uostalom ljupka, ali opasna kao što je opasno dijete ako se na njega ne pazi. Kao dijete, ta žena hoće sve da ima odmah; kao dijete, ona bi zapalila kuću da ispeče jedno jaje. Dok mirno živi, ona ne misli ni na šta; ona misli na sve kad je zahvati strast. Ima nečeg u njoj od prepredenosti crnaca koji su je okruživali od kolijevke, ali ona je isto toliko naivna koliko i oni. Kao oni i kao djeca, ona zna uporno da želi jednu istu stvar, i to sve jače i jače, i može u potaji da gaji jednu ideju dok ona ne sazre. Čudan splet dobrih osobina i mana, koje je kod gospođe Evangelista španski duh pojačavao a francuska uglađenost prikrivala svojim lažnim sjajem. Ta narav, čitavih šesnaest godina uspavana u sreći, zauzeta otada sitnicama društvenog života, i kojoj je prva mržnja otkrila svu njenu snagu, budila se kao požar; vatra se razbuktala u onom razdoblju života kada žena gubi najdraži predmet svoje ljubavi i traži novu hranu da bi zadovoljila želju za djelovanjem koja je proždire. Natalija je imala da ostane još tri dana pod uplivom svoje majke! Pobijeđena gospođa Evangelista imala je, dakle za sebe jedan dan, posljednji koji kćerka provodi s majkom. Jednom jedinom riječi kreolka je mogla da utječe na život ta dva bića određenih da koračaju zajedno preko čestara i glavnih drumova pariškog društva, jer je Natalija slijepo vjerovala svojoj majci. Koliko bi djelovao jedan savjet na duh u takvom raspoloženju! Čitava budućnost mogla je biti određena jednom rečenicom. Nikakav zakonik, nijedna ljudska ustanova ne može spriječiti moralni zločin koji ubija jednom riječi. U tome je nedostatak ljudskog pravosuđa; u tome je razlika između naravi visokog društva i naravi naroda; ovaj je iskren, onaj licemjer; ovaj se služi nožem, onaj drugim otrovom riječi ili ideja; za ovoga je smrtna kazna, onaj ostaje nekažnjen.

Sutradan pred podne, gospođa Evangelista je napola ležala na ivici Natalijine postelje. Kad su se probudile,. počele su da se utrkuju u maženju i milovanju, vraćajući se na sretne uspomene svoga zajedničkog života, u kome nijedna nesuglasica nije pomutila sklad njihovih osjećanja, podudaranje njihovih ideja i obostrana uživanja.

— Jadno moje malo — govorila je mati roneći istinske suze — pošto sam ti ja uvijek ispunjavala sve želje, ne mogu da se ne uzbuđujem pri pomisli da ćeš ti sutra uveče pripasti jednom čovjeku kome ćeš morati da. se pokoravaš!

— Oh, draga majko, što se tiče pokoravanja!.,. — reče Natalija uz pokret glave koji je izražavao ljupki prkos. — Vi se smijete — produži ona. — Zar moj otac nije uvijek zadovoljavao sve vaše ćudi? Zašto? Zato što vas je volio. Zar neću i ja biti voljena?

— Da, Paul te voli; ali ako udata žena ne povede računa, ništa se tako brzo ne proćerda kao bračna ljubav. Utjecaj koji jedna žena treba da ima na svoga muža zavisi od njenog prvog nastupa u braku, bit će ti potrebni odlični savjeti.

—Ali vi ćete biti pored nas...

— Možda, čedo moje! Sinoć, za vrijeme bala, mnogo sam razmišljala o opasnostima našeg života u zajednici. Kad bi ti moje prisustvo naudilo, kad bi oni sitni postupci pomoću kojih treba da ustanoviš svoj autoritet bili pripisivani mome utjecaju, zar tvoj brak ne bi postao pakao? Pri prvom mrštenju koje bi sebi dozvolio tvoj muž, kakva sam ponosita, zar ne bi toga časa napustila kuću? Ako treba da je napustim jednoga dana, moje je mišljenje da ne treba u nju ni da ulazim. Ne bih oprostila tvome mužu razdor koji bi stvorio među nama dvjema. Naprotiv, kad ti postaneš gospodarica, kad tvoj muž bude za tebe ono što je tvoj otac bio za mene, te nesreće se više ne moramo plašiti. Mada jedna takva politika mora da pada teško mladom i nježnom srcu kao što je tvoje, tvoja sreća zahtijeva da budeš potpun gospodar u svojoj kući.

— Pa, majko, zašto ste mi onda govorili da moram da mu se pokoravam?

— Draga djevojčice, da bi žena upravljala, treba da izgleda da uvijek radi ono što hoće njen muž Kad ti to ne bi znala, mogla bi neumjesnim revoltom da upropastiš svoju budućnost. Paul je slab mladić, mogao bi da dozvoli da njime ovlada neki prijatelj, čak bi možda mogao da potpadne pod utjecaj neke žene, što bi tebe primoralo da trpiš njihove utjecaje. Predusretni te nevolje time što ćeš ti zagospodariti njime. Zar nije bolje da njime upravljaš ti a ne netko drugi?

— Bez sumnje — reče Natalija. – Što se mene tiče, ja želim samo njegovu sreću.

— Meni je svakako dozvoljeno, drago dijete, da mislim isključivo na tvoju sreću, i da želim da se ti u tako ozbiljnoj stvari ne nađeš bez kompasa između opasnosti na koje ćeš naići.

— Ali, draga moja majko, zar mi nismo dovoljno jake da bismo ostale zajedno pored njega, a da ne

izazovemo ono mrštenje od koga vi strepite? Paul te voli, mama.

— Stani, on me se plaši više nego što me voli. Posmatraj ga pažljivo danas kad mu budem rekla da vas puštam da idete u Pariz bez mene, vidjet ćeš unutrašnju radost na njegovu licu, ma koliko se upinjao da je prikri je.

— Zašto? — upita Natalija.

— Zašto, drago dijete? — Ja sam kao sveti Ivan Zlatousti[8]’; reći ću to njemu lično i pred tobom.

— Ali ako se udam pod uslovom da se ne odvajam od tebe? — reče Natalija.

— Naš pristanak je postao potreban — nastavi gospođa Evangelista — jer će se moj budući život preinačiti iz nekoliko razloga. Ja sam novčano propala. Vi ćete voditi najblistaviji život u Parizu; ne bih mogla tamo da živim a da ne potrošim ono malo što mi je ostalo; naprotiv, ako budem živjela u Lanstraeu, starat ću se o vašim interesima i štednjom ću ponovo steći svoje bogatstvo.

— Ti, mama, da štediš?... — uzviknu podsmješljivo Natalija. — Nemoj još da postaješ baka. Kako? Ti bi nas ostavila iz takvih pobuda? Draga mati, Paul može da ti izgleda malčice priglup, ali on nije ni najmanje koristoljubiv...

— Ah — odgovori gospođa Evangelista značajnim glasom od koga Natalija zadrhta — raspravljanje oko ugovora načinilo me je nepovjerljivom i ulijeva mi izvjesne sumnje. Ali budi bez brige, drago dijete — reče ona hvatajući svoju kćer za vrat da bi je privukla k sebi i poljubila — neću te dugo ostaviti samu. Kada moj povratak ne bude više izazivao sumnje među vama, kad Paul uvidi tko sam, mi ćemo ponovo nastaviti naš prijatan život, naše večernje razgovore...

— Kako, mati, ti ćeš moći da živiš bez svoje Nini?

— Da, čedo moje, jer ću živjeti za tebe. Zar moje materinsko srce neće uvijek biti zadovoljno pri pomisli da pridonosim kao što treba našoj obostranoj sreći?

— Ali, draga, ljubljena majko, zar ću biti sama s Paulom, sad, odmah? Sta će biti sa mnom, kako će to izgledati? Sta treba da radim? Šta ne treba da radim?

— Jadna mala, zar misliš da ću te napustiti pri prvom okršaju? Pisat ćemo jedna drugoj tri puta tjedno kao dvoje zaljubljenih, i bit ćemo tako uvijek u srcu jedna druge. Ništa ti se neće dogoditi, a da ja to ne doznam. Zaštitit ću te od svake nesreće. Zatim, bilo bi isuviše smiješno da ne dolazim da vas posjećujem, to bi značilo omalovažavati tvoga muža; uvijek ću provoditi mjesec-dva kod vas u Parizu.

— Sama, već sama i s njim! — reče Natalija s užasom prekidajući svoju mater.

— Zar nećeš da budeš njegova žena?

— Ja to hoću, ali bar reci mi kako treba da se ponašam, ti koja si činila što god si htjela s mojim ocem, ti se u to razumiješ, slušat ću te slijepo.

Gospođa Evangelista poljubi Nataliju u čelo; ona je željela, ona je čekala tu molbu.

— Dijete, moji savjeti moraju se prilagoditi okolnostima. Muškarci ne liče jedan na drugog. Lav i žaba su manje različiti nego što može biti jedan muškarac u poređenju s drugim, u moralnom smislu. Zar znam danas ono što će ti se dogoditi sutra? Mogu sad samo da ti dam opće savjete za tvoje ponašanje.

— Draga majko, brzo mi reci sve što znaš...

— Prije svega, drago moje dijete, uzrok neuspjeha udatih žena kojima je stalo da zadrže srce svojih muževa... a — reče ona uzgred — zadržati njihovo srce ili upravljati njima, svodi se na jedno isto... pa lijepo, glavni uzrok bračne nesloge leži u stalnoj pri vezanosti koja nekad nije postojala, i koja je prodrla u ovu zemlju s manijom porodice. Otkad se u Francuskoj dogodila revolucija, malograđanski način života osvojio je aristokratske kuće. Ta nesreća je djelo jednoga njihova pisca, Rouseaua, bestidnog heretika, koji je imao samo antisocijalne ideje i koji je, ne znam kako, opravdavao najnerazumnije stvari. On je tvrdio da sve žene imaju ista prava, iste sposobnosti; Ja se u društvenom stanju treba pokoravati prirodi; kao da žena jednog španskog velikaša, kao da ti i ja imamo nečeg zajedničkog s nekom ženom iz naroda! I otada su „žene na svom mjestu“ počele da doje svoju djecu, da odgajaju svoje kćeri i ostaju kod kuće. Tako je život otežan do te mjere da je sreća postala gotovo nedostižna, jer slaganje između dvije naravi, slično onome koje nam je omogućilo da živimo kao prijateljice, jest izuzetak. Stalan dodir je isto toliko opasan između roditelja i djece koliko i između supružnika. Malo ima duša kod kojih ljubav odolijeva sveprisutnosti, takvo čudo je samo božje svojstvo. Stavi, dakle, između Paula i sebe ogradu društva: odlazi na balove, u Operu, šetaj se ujutru, večeravaj van kuće uveče, pravi posjete, poklanjaj malo vremena Paulu. Tim sistemom nećeš ništa izgubiti od svoje vrijednosti. Ako dva bića imaju samo osjećanje da bi išli do kraja života, ubrzo će iscrpsti sve što ono pruža i tada nailazi ravnodušnost, zasićenost, odvratnost. Kad jednom osjećanje iščili, šta onda? Upamti

da ugašenu ljubav zamjenjuje samo ravnodušnost ili prezir. Budi, dakle, uvijek mlada i uvijek nova za njega. Neka ti on i bude dosadan, to može da se dogodi; ali ti njemu nemoj nikada biti dosadna. Pristati na dosadu kada je potrebno jest jedan od uslova za svaku vrstu vlasti. Vi nećete moći da načinite sreću raznolikom ni staranjem oko imanja, ni domaćim poslovima; ako, dakle, ti ne budeš dijelila sa svojim mužem društvene zabave, ako ga ne budeš zabavljala, vi ćete dospjeti d0 najgroznije učmalosti. Tu počinje čežnja za ljubavlju. Ali mi uvijek volimo onoga koji nas zabavlja ili onoga koji nas čini sretnim. Usrećiti ili biti usrećen dva su sistema ženskog ponašanja između kojih je ponor.

— Draga mati, ja vas slušam, ali ja ne shvaćam.

— Ako voliš Paula do te mjere da činiš sve što on bude htio, ako ti on odista pruža sreću, sve će biti izgubljeno, ti nećeš biti gospodar, i najbolji savjeti na svijetu neće poslužiti ničemu.

— Ovo je jasnije; ali ja učim pravilo, a nisam u stanju da ga primijenim. Znam teoriju, praksa će doći.

— Jadna moja Nini — nastavi mati koja prol« jednu iskrenu suzu misleći na udaju svoje kćeri i stisnu kćerku na grudi — događat će ti se stvari koje će te naučiti da pamtiš. Najzad — produži ona nakon stanke, kad su mati i kći ostale u zagrljaju punom razumijevanja — znaj dobro mila moja Natalija, da mi žene imamo svoju sudbinu, kao što muškarci imaju svoj poziv. Žena je rođena da bi postala žena u modi, dražesna domaćica, kao što je muškarac rođen da bude general ili pjesnik. Tvoj poziv je da se dopadaš. Tvoj odgoj te je, uostalom, osposobio da se krećeš u društvu. Danas žene treba da se odgajaju za salon, kao nekada za ženske odaje. Ti nisi rođena ni da budeš mati, ni da postaneš intendant. Ako budeš imala djece, nadam se da se neće desiti da ti upropaste stas sutradan po vjenčanju; ništa nije toliko malogradanski kao zatrudnjeti mjesec dana poslije svadbe, prije svega to dokazuje da nas muž ne voli kako treba; ako, dakle, budeš imala djece dvije ili tri godine nakon udaje, pa lijepo, podizat će ih odgojitelji ili odgojiteljice. Ti budi velika dama koja predstavlja raskoš i zadovoljstvo u kući; ali pokaži se nadmoćna samo u onim stvarima koje laskaju samoljublju muškarca, a skrivaj nadmoćnost koju bi mogla da stekneš u krupnim stvarima.

— Vi me plašite, draga mama! — uzviknu Natalija — kako ću zapamtiti ove pouke? Šta da činim, ja koja sam tako vjetropirasta, tako djetinjasta, da bih sve proračunala, da bih razmislila prije nego što bilo šta uradim?

— Draga moja mala, ja ti govorim danas samo ono što bi ti naučila kasnije plaćajući iskustva uz cijenu teških grešaka i neumjesnih postupaka, zbog kojih bi se kajala i sebi zagorčavala život.

— Ali odakle da počnem? — reče bezazleno Natalija.

— Instinkt će te uputiti — nastavi mati. — U ovom času Paul te želi mnogo više nego što te voli; jer ljubav koju rađaju želje samo je nada, a ona koja nailazi kad su one zadovoljene to je stvarnost. U tome će, draga moja, biti sva tvoja moć, čitava stvar je u tome. Koja žena nije voljena uoči onoga dana? Budi voljena sutradan, i bit ćeš uvijek voljena. Paul je čovjek slab, koji se lako privikava; ako ti popusti jedanput, popuštat će ti svaki put. Žarko željena žena može sve da traži: ne čini ludost koju sam vidjela da čine mnoge žene ne znajući važnost prvih časova kada carujemo, pa te časove upotrebljavaju za beznačajne gluposti i budalaštine. Iskoristi vlast koju će ti dati prva strast tvoga muža da bi ga navikla da te sluša. Ali da bi ga natjerala da ti popušta, izaberi naj nerazumni ju stvar da bi mogla da premjeriš veličinu svoje moći veličinom ustupaka. Kakva bi bila tvoja zasluga kad bi ga ti nagnala da htjeđne nešto razumno?
Da li bi te onda poslušao? Treba uvijek nasrtati na bika hvatajući ga za rogove, veli jedna kastiljanska poslovica, kad ovaj uvidi da mu njegova sredstva za obranu i njegova snaga ne koriste, on je ukroćen. Ako tvoj muž učini jednu glupost tebe radi, ti ćeš njime gospodariti.

— Bože moj! a zašto to?

— Zato, dijete moje, što brak traje cijelog života i zato što muž nije čovjek kao svaki drugi. Stoga nikad nemoj da učiniš glupost da se odaješ ma u čemu. Ostani stalno uzdržljiva u riječima i u djelima; ti čak slobodno možeš ići i do ravnodušnosti, jer se ona može mijenjati po volji, dok nema ničeg preko krajnjih izraza ljubavi. Muž je, draga moja, jedini čovjek s kojim žena ne smije sebi ništa da dozvoli. Ništa lakše, uostalom, nego sačuvati svoje dostojanstvo. Ove riječi: „Vaša žena ne treba, vaša žena ne može da učini ili da kaže to i to!“ jesu dragocjena amajlija. Cio ženin život je u „Neću!" „Ne mogu!“ – „Ne mogu" je neodoljiv argument slabosti koja polaže oružje, plače i zavodi. „Neću" je krajnji argument. Ženska snaga se tada pokazuje u cijelosti; stoga ga treba upotrebljavati samo u ozbiljnim slučajevima. Sav uspjeh zavisi od načina kako se žena služi tim dvjema riječima, kako ih tumači i naizmjence upotrebljava. Ali, postoji jedan način vladanja bolji od ovih o kojima se može i raspravljati. Ja, draga moja, ja sam carovala vjerom. Ako tvoj muž vjeruje u tebe, ti možeš sve. Da bi mu ulila tu religiju, treba ga uvjeriti da ga razumiješ. A nemoj misliti da je

to laka stvar: žena uvijek može da dokaže čovjeku da ga voli, ali je teže natjerati ga da prizna da je shvaćen. Moram sve da ti kažem, dijete moje, jer za tebe život sa svojim zapletima, život gdje dvije volje treba da se slože počinje sutra! Da li ti dovoljno misliš o tim teškoćama? Najbolji način da složite vaše dvije volje jest da udesiš da bude samo jedna volja u kući. Mnogi ljudi tvrde da žena sebi stvara nesreću ako izmijeni uloge na ovaj način; ali, draga moja, žena je na taj način gospodar upravlja događajima umjesto što bi ih podnosila, i već samo to preimućstvo nadoknađuje sve moguće nezgode.

Natalija poljubi ruke svoje majke okvasivši ih suzama zahvalnosti. Poput žena kod kojih fizička strast ne raspaljuje moralnu strast, ona odjednom shvati značaj te visoke ženske politike; ali slično razmaženoj djeci, koja ne priznaju da su potučena i najjačim razlozima i koja uporno izlažu svoju želju, ona načini još jedan pokušaj jednim od onih ličnih razloga koje nameće ispravna dječja logika.

— Draga mati — reče ona — prije nekoliko dana vi ste govorili o pripremama potrebnim za Paulov uspjeh, kojima jedino vi možete da upravljate. Zašto mijenjate mišljenje, prepuštajući nas na taj način same sebi?

— Nisam znala ni veličinu svojih obaveza, ni iznos svojih dugova — odgovori mati, koja ne htjede da kaže svoju tajnu. — Uostalom, za gođinu-dvije dat ću ti odgovor na to. Paul će doći, hajde da se obučemo! Budi umiljata i ljupka kao što si bila, znaš, one večeri kad smo raspravljali o tom kobnom ugovoru, jer danas valja spašavati jedan ostatak naše kuće i dati ti jednu stvar za koju sam sujevjerno vezana.

— Šta to?

— Dijamant ,,Discreto“.

Paul stiže oko četiri sata. Mada se upinjao da svom licu da ljubazan izraz dok je prilazio svojoj punici, gospođa Evangelista vidje oblake koji su se nagomilali na njegovu čelu od sinoćnih savjeta i razmišljanja nakon sna.

— Mathias je progovorio! — pomisli ona, čvrsto odlučivši da razori djelo starog bilježnika. — Drago dijete — reče ona — vi ste ostavili svoj nakit u stočiću, priznajem vam da ne bih više željela da gledam stvari koje umalo nisu pomutile našu slogu. Uostalom, kao što je Mathias primijetio, treba ih prodati da bi se mogla podmiriti prva otplata za zemljište koje ste kupili.

— On meni ne pripada više, dao sam ga Nataliji da biste, gledajući ga na njoj, zaboravili na bol koji su vam pričinili.

Gospođa Evangelista uze Paulovu ruku i stište je srdačno, gutajući suzu raznježenosti.

— Čujte, djeco moja — reče ona gledajući Nataliju i Paula – ako je tako, ja ću vam predložiti jedan posao. Primorana sam da prodam svoju ogrlicu i minđuše. Da, Paule, neću ni pare od svog imetka da pretvorim u doživotnu rentu, jer ja ne zaboravljam šta vam dugujem. Pa lijepo, priznajem svoju slabost – prodati dijamant „Discreto" izgleda mi užasna nesreća. Prodati dijamant koji nosi nadimak Filipa II i koji je krasio njegovu kraljevsku ruku, historijski kamen koji je dvanaest godina vojvoda od Albegladio na jabuci svoga mača, ne, to neće biti. Elija Magus je procijenio moje minđuše i moju ogrlicu na sto i nekoliko hiljada franaka, razmijenimo ih s nakitom koji vam predajem da bih ispunila svoje obaveze prema svojoj kćeri; vi ćete na tome dobiti, ali šta mari? Ja nisam koristoljubiva. Tako Paule, s vašom ušteđevinom vi ćete se pozabaviti da sastavite za Natalijii dijademu ili klasje, kamen po kamen. Umjesto što bi imala taj lažni nakit, te đinđuve koje su u modi samo kod sitnih ljudi, vaša žena će imati veličanstvene dijamante u kojima će odista uživati. Kad već treba da se prodaje, zar nije bolje raskrstiti sa starudijama, a zadržati ove krasne dragulje u porodici?

— Ali, mati, a vi? — reče Paul.

— Ja — odgovori gospođa Evangelista — meni više ništa nije potrebno. Da, ja ću biti vaš zakupac u Lanstracu. Zar to ne bi bila ludost ići u Pariz u momentu kad treba da sredim ovdje ostatak svog imetka? Postajem škrtica za svoje unuke.

— Draga mati — reče Paul sav uzbuđen — mogu li da primim tu razmjenu bez naknade?

— Bože blagi, zar vas dvoje niste ono najdraže Sto imam? Mislite li da za mene neće biti sreća kada, sjedeći kraj vatre, pomislim: „Natalija odlazi sva blistava večeras na bal vojvotkinje di Berri! Gledajući na svom vratu moju ogrlicu, moje minđuše, ona ima ono slatko uživanje zadovoljenog samoljublja koje toliko pridonosi sreći jedne žene i čini je veselom, pristupačnom!" Ništa gore ne žalosti ženu nego povrijeđena sujeta, nikad nigdje nisam vidjela loše odjevenu ženu da je ljubazna, dobro raspoložena. Hajde, pravo kažite, Paule, mi uživamo više u voljenoj osobi nego u sebi samima!

— Bože moj, šta li je to Mathias htio da kaže? — mislio je Paul. — Dobro, mama — reče poluglasno —

pristajem.

— A ja sam zbunjena — reče Natalija.

Solonet stiže u tom momentu da javi dobru vijest svojoj klijentkinji: pronašao je među špekulantima, svojim poznanicima, dva poduzetnika koji su se zagrijali za kuću jer se u prostranoj bašti mogu podizati nove zgrade.

— Oni nude dvije stotine i pedeset hiljada franaka, ali ako vi pristajete, mogao bih da ih dovedem do tri stotine hiljada. Vi imate dva jutra bašte.

— Moj muž je za sve to platio dvije stotine hiljada franaka, stoga pristajem — reče ona — ali vi ćete meni ostaviti namještaj i ogledala...

— Oho — reče Solonet smijući se — vi se razumijete u poslove...

— Avaj, primorana sam — reče ona uzdišući.

— Doznao sam da će mnogo svijeta doći na vašu ponoćnu misu — reče Solonet i, primijetivši da je suvišan, pođe.

Gospođa Evangelista ga otprati do vrata posljednjeg salona i šapnu mu na uho:

— Sada imam vrijednosti u iznosu od dvije stotine i pedeset hiljada franaka otprilike; ako dobijem dvije stotina hiljada franaka od prodaje kuće, mogu da sakupim četiri stotine hiljada franaka gotovine. Hoću da je iskoristim što je bolje moguće i računam na vas za to. Ostat ću vjerojatno u Lanstraeu.

Mladi bilježnik poljubi svojoj klijentkinji ruku sa zahvalnošću, jer je naglasak udovičin nagovještavao Solonetu da će taj savez iz interesa moći da se protegne malo dalje.

— Možete da računate na mene — reče on — pronaći ću mogućnost ulaganja novca u robu, tako da nećete ništa riskirati a imat ćete ogromne dobiti...

— Do sutra — reče ona — jer vi ćete biti naš svjedok s gospodinom markizom de Gyas.

— Zašto, draga majko — reče Paul — odbijate da dođete u Pariz? Natalija se duri na mene, kao da sam ja kriv za tu vašu odluku.

— Dobro sam promislila o tome, djeco moja, ja bih vam smetala. Vi biste se smatrali obaveznim da me uvodite u sve što budete radili, a mladi ljudi imaju neke svoje ideje koje bih ja nehotice mogla da ometam. Idite sami u Pariz. Neću da grofici de Manerville namećem svoju blagu vlast kao što sam to činila prema Nataliji; treba da vam je ostavim cijelu. Vidite Paule, između nas dvije postoje navike koje treba presjeći. Moj utjecaj treba da ustupi mjesto vašem. Hoću da me volite, i vjerujte da ću zastupati ovdje vaše interese više nego što vi to mislite. Mladi muževi su, prije ili poslije ljubomorni na nježnost koju kći gaji prema majci. Oni su možda u pravu. Kad se sasvim srodite, kad ljubav slije vaše duše u jednu jedinu, onda, drago dijete, nećete više strahovati, kad budem bila kod vas, da u meni vidite suprotni utjecaj. Ja poznajem svijet, ljude, stvari; vidjela sam mnoge brakove zavađene zbog zaslijepljene ljubavi majki koje su postale nepodnošljive svojim kćerima koliko i svojim zetovima. Ljubav starih ljudi je često sitničarska i dosadna. Možda neću dovoljno znati da se povlačim. Uobražavam da sam još lijepa, ima laskavaca koji hoće da mi dokažu da mogu da budem voljena, imala bih nezgodne pretenzije. Dozvolite mi da podnesem još jednu žrtvu za vašu sreću; dala sam svoju imovinu, pa eto, lišavam se vas radi svoje posljednje ženske sujete. Vaš čiča Mathias je star i ne bi mogao da se brine o vašim imanjima; ja ću postati vaš nadzornik, pronaći ću sebi zanimanje koje, prije ili poslije, stari ljudi moraju imati; zatim, kad bude potrebno, doći ću u Pariz da vam pomognem u vašim planovima i ambicijama. Hajde, Paule, budite iskreni, zar vam moja odluka ne ide na ruku, recite?

Paul to nikako ne htjede da prizna, ali je bio vrlo sretan što će biti slobodan. Sumnja koju mu je stari bilježnik ulio u odnosu na karakter njegove punice bila je odjednom rasterana tim razgovorom koji je gospođa Evangelista nastavila u istom tonu.

— Moja mati je bila u pravu — pomisli Natalija koja je posmatrala Paulov izraz lica. — On je vrlo zadovoljan što ću biti odvojena od nje... Zašto?

Ovo „zašto" bilo je prvo pitanje iz nepovjerenja i davalo je ogromnu vrijednost majčinim poukama.

Ima izvjesnih karaktera koji na osnovu jednog jedinog dokaza vjeruju u prijateljstvo. Kod tako sazdanih ljudi, sjeverni vjetar rastjeruje oblake isto onako brzo kao što ih zapadni vjetar donosi; oni se zaustavljaju na posljedicama i ne idu do uzroka. Paul je bio jedna od tih istinski povjerljivih priroda, bez zlih osjećanja, ali i bez pronicljivosti. Njegova slabost je proizlazila mnogo više iz njegove dobrote, iz njegova vjerovanja u dobro, nego iz njegove malodušnosti.

Natalija je bila zamišljena i tužna, jer nije mogla bez svoje majke; Paul se smijao sjeti svoje buduće žene

s onom vrstom uobraženosti koju daje ljubav, jer je smatrao da će je odagnati zadovoljstva braka i oduševljenje Parizom. Gospođa Evangelista je s primjetnim zadovoljstvom posmatrala Paulovu samouvjerenost, jer je pritvornost prvi uvjet za osvetu. Otvorena mržnja je nemoćna. Kreolka je već napravila dva krupna koraka naprijed. Njena kći je već postala vlasnica divnog nakita, koji je Paula stajao dvije stotine hiljada franaka i koji će Paul vjerojatno dopuniti. Zatim, prepustila je sebi samima ta dva djeteta bez ikakvog savjetnika osim njihove nelogične ljubavi. Ona je tako pripremala svoju osvetu, krišom od svoje kćeri, koja će joj prije ili poslije postati saučesnica. Da li će Natalija zavoljeti Paula? To je bilo zasad otvoreno pitanje, čije bi rješenje moglo da izmjeni njene planove, jer ona je isuviše voljela svoju kćer da ne bi poštivala njenu sreću. Paulova budućnost je zavisila, dakle, od njega samog. Ako uspije da bude voljen, on će biti spasen.

Najzad, sutradan u ponoć, nakon večeri provedene u porodičnom krugu s četiri svjedoka kojima je gospođa Evangelista poslužila obilnu večeru, uobičajenu nakon sklapanja građanskog braka, mladenci i prijatelji odoše pri svjetlosti buktinja na ponoćnu misu, kojoj je prisustvovalo stotinjak ljubopitljivih osoba. Vjenčanje obavljeno noću uvijek unosi u dušu zlokobne predznake; svjetlost je simbol života i zadovoljstva, čije znamenje nedostaje noćnim vjenčanjima. Upitajte najhrabriju dušu zašto je sleđena? Zašto joj crna hladnoća svodova draži živce, zašto je plaši bat koraka? Zašto primjećuje krike ptičurina i kriještanje sovuljaga? Mada nema nikakvog razloga za drhtanje, svatko drhti, a pomrčina slična smrti, rastužuje. Odvojena od majke, Natalija je plakala. Mlada djevojka je bila razdirana svim sumnjama koje obuzimaju srce pred odlazak u novi život, gdje uprkos najjačim izgledima na sreću postoji hiljadu klopki u koje žena upada. Bilo joj je hladno i zatražila je ogrtač. Držanje gospođe Evangelista i mladenaca izazva nekoliko primjedbi među otmjenom gomilom, okupljenom oko oltara.

— Solonet mi je baš sad rekao da mladenci odlaze sami za Pariz, sutra izjutra.

— Trebalo je da gospođa Evangelista ide da živi s njima.

— Grof Paul se već otarasio nje.

— Kakva greška! — reče markiza de Gyas. — Zatvoriti vrata majci, to znači otvoriti ih ljubavniku. Zar on ne zna šta je majka?

— On je vrlo okrutan prema gospođi Evangelista; jadna žena je prodala svoju kuću i odlazi da živi u Lanstracu.

— Natalija je jako tužna.

— Da li biste vi voljeli da se nađete na nekom drumu sutradan po vjenčanju?

— To je veoma nezgodno.

— Baš mi je milo što sam došla — reče jedna gospođa — da bih se uvjerila da je potrebno okružiti vjenčanje uobičajenim sjajem i svetkovinama; jer nalazim da je ovo vrlo golo, vrlo tužno. I ako hoćete da vam kažem svoju misao do kraja — doda ona naginjući se na uho svome susjedu — ovako vjenčanje mi se čini nepristojno.

Gospođa Evangelista uze Nataliju u svoja kola i odvede je ona lično grofu Paulu.

— Sad je, majko, sve svršeno...

— Misli, drago moje dijete, na moje posljednje preporuke i bit ćeš sretna. Budi uvijek njegova žena a nikad njegova ljubavnica.

Pošto je Natalija legla u postelju, mati odigra malu komediju i baci se plačući u naručje svom zetu. To je bio jedini palanački postupak koji je gospođa Evangelista sebi dopustila. Kroz suze i riječi, prividno lude i očajničke, ona izvuče od Paula one ustupke koji čine svi muževi. Sutradan ukrca mladence u kola i otprati ih dalje od skele kojom se prelazi Gironde. Natalija je jednom riječi obavijestila gospođu Evangelista da je njena odmazda započinjala; ako je Paul pobijedio u igri ugovora, Natalija je već uspjela da natjera svoga muža na najsavršeniju pokornost.

ZAKLJUČAK

Pet godina kasnije, u mjesecu novembru, jedno popodne, grof Paul de Manerville uvijen u ogrtač, pognute glave, uđe tajanstveno gospodinu Mathiasu u Bordeauxu. Prestar da bi i dalje vodio poslove, čiča je prodao svoju kancelariju i mirno završavao život u jednoj od svojih kuća kamo se povukao. Nekakav hitan posao primorao ga je da bude odsutan kad je stigao njegov gost; ali stara domaćica, obaviještena o Paulovu dolasku, odvela ga je u sobu gospođe Mathias koja je umrla godinu dana prije toga. Zamoren od brzoga puta,

Paul je spavao do večeri. Čim se vratio starac je došao da vidi svog nekadašnjeg klijenta i zadovoljio se da ga gleda kako spava, kao što mati gleda svoje dijete. Josette, domaćica, pratila je svog gospodara i stajala podbočena ispred kreveta.

— Prije godinu dana, Josette, kad mi je ovdje na rukama izdahnula moja draga žena, nisam znao da ću se vratiti na isto mjesto da bih vidio Gospodina Grofa napola mrtvog.

— Siromah Gospodin, on ječi u snu! — reče Josette.

Bivši bilježnik odgovori samo jednim „sto mu gromova", bezazlenom psovkom koja je uvijek odavala kod njega očajanje poslovnog čovjeka koji je naišao na nepremostive teškoće.

— Najzad — pomisli on — ipak sam mu spasio pravo gole svojine na imanja Lanstrac, Ausac, Saint-Froult i na njegovu kuću!

Mathias izbroja na prste i uzviknu:

— Pet godina! Evo, prije pet godina, baš ovog mjeseca, njegova stara tetka, sada pokojna, uvažena gospođa de Maulincour, prosila je za njega ruku onog malog krokodila odjevenog u žensko, koji ga je konačno upropastio, kao što sam i pretpostavljao.

Pošto je dugo promatrao mladog čovjeka, dobri starac, koji je patio od kostobolje, oslanjajući se na štap, ode da se prošeta laganim korakom po svojoj baštici. Starac nije bio malo iznenađen kada je ugledao Paula, mirna čela, vedra lica, iako vidljivo izmijenjenog. Ako je u trideset trećoj godini grof de Manerville izgledao kao da mu je četrdeset, ta izmjena fizionomije bila je samo posljedica moralnih potresa, fizički je bio zdrav. On uze starčeve ruke da bi ga primorao da ostane sjedeći, stište ih srdačno i reče:

— Dobri, dragi gospodine Mathiase, i vi ste imali svoje nevolje!

— Moje su bile prirodne, Gospodine Grofe, ali vaše...

— Govorit ćemo o meni malo kasnije, za vrijeme večere...

— Kad ne bih imao sina suca i udatu kćer — reče čiča — vjerujte mi, Gospodine Grofe, da biste kod starog Mathiasa našli još nešto osim gostoprimstva. Kako to stiže u Bordeaux kad na svim zidovima prolaznici čitaju plakate o stavljanju zabrane na majure Grassol i Guadet, vinograd Bellerose i vašu kuću? Nemoguće mi je da iskažem tugu koja me obuzima kad vidim te velike plakate, ja koji sam četrdeset godina njegovao ta imanja kao da su bila moja; ja koji sam ih kao treći pisar uvaženog gospodina Chesneaua, moga prethodnika, kupio za vašu majku i koji sam svojom rukom trećeg pisara ispisao dokument o prodaji na pergamentu, lijepim okruglim krasnopisom! Ja koji držim tapije od imanja u kancelariji svog sljedbenika, ja koji sara izvršio obračune! Ja koji vas znam kad ste bili ovolišni! — reče pokazujući rukom na dva pedlja od zemlje. — Trebalo je biti bilježnik četrdeset i jednu i po godinu, pa shvatiti vrstu bola koju izaziva pogled na moje ime živo štampano na očigled svih, u zapisnicima o zabrani i u popisu imovine. Kad prolazim ulicama i kad vidim ljude kako čitaju te grozne žute plakate, ja sam postiđen kao da je posrijedi moja vlastita propast i moja čast. Ima budala koji vam to glasno sriču, namjerno da bi privukli šmokljane; svi oni prave najgluplje komentare. Zar čovjek nije gospodar svog imanja? Vaš otac je proćerdao dva bogatstva prije nego što je napravio ono koje vam je ostavio; vi ne biste bili pravi Manerville kad ne biste išli njegovim stopama. Uostalom, zabrane na nepokretnosti zauzimaju čitavo poglavlje u Zakoniku, one su predviđene; vaš slučaj je dopušten zakonom. Kad ne bih bio starac bijele kose, koji samo čeka da ga netko gurne laktom pa da padne u grob, ja bih tukao one koji zastajkuju ispred tih gnusoba: „Na traženje gospođe Natalije, rođene Evangelista, supruge Paula-Francoisa-Josepha grofa de Manerville, među kojima je raskinuta zajednica dobara presudom prvostepenog suda okruga Seine itd..."

— Da — reče Paul — a sada rastavljenih od stola i postelje...

— Ah — reče starac.

— O, protiv Natalijine volje — reče živo grof — morao sam da je prevarim, ona ne zna za moj odlazak.

— Vi odlazite?

— Moj put je uplaćen, ja se ukrcavam na „Lijepu Ameliju" i idem u Kalkutu.

— Za dva dana! — reče starac. — Tako da se više nećemo vidjeti Gospodine Grofe.

— Vama su tek sedamdeset i tri godine, dragi moj Mathiase, a imate kostobolju, pravo osiguranje za starost. Kad se vratim, zateći ću vas na nogama. Vaša dobra glava i vaše srce će još biti zdravi, vi ćete mi pomoći da obnovim uzdrmanu zgradu. Hoću da zaradim lijepe pare za sedam godina. Kad se vratim bit će mi tek četrdeset godina. Sve je moguće u tim godinama.

— Vi — reče Mathias uz znak čuđenja — vi, Gospodine Grofe, da se bavite trgovinom, šta vam pada

na pamet?

— Nisam više Gospodin Grof, dragi Mathiase. Moj put je plaćen pod imenom Camille, koje je jedno od krštenih imena moje majke. Zatim imam izvjesna znanja koja mi omogućuju da se obogatim na drugi način. Trgovina će biti moje posljednje pribježište. Najzad, polazim sa zamašnom sumom, tako da mi je dozvoljeno da okušam sreću, i to na veliko.

— Gdje je ta suma?

— Jedan prijatelj treba da mi je pošalje.

Starac ispusti viljušku kada ču riječ „prijatelj ali ne iz podsmijeha ili iznenađenja; njegov izraz je odavao bol koji je osjećao gledajući Paula zaslijepljena iluzijama; jer njegovo oko je ronilo u ponor tamo gdje je Grof vidio čvrsto tle.

— Ja sam se pedeset i dvije godine otprilike bavio bilježničkim poslom; nikad nisam vidio da propali ljudi imaju prijatelje koji im pozajmljuju novac.

— Vi ne poznajete de Marsaya! U času kad vam govorim, uvjeren sam da je prodao papire, ako je trebalo, i da ćete sutra dobiti mjenicu na pedeset hiljada srebrnjaka.

— Ja vam to želim. Zar taj prijatelj nije mogao da uredi vaše stvari? Živjeli biste mirno u Lanstracu, šest ili sedam godina, s prihodima Gospođe Grofice.

— Zar bi se jednim prijenosom naplate duga mogla isplatiti dva miliona franaka u kojima je moja žena učestvovala s pet stotina i pedeset hiljada franaka?

— Kako ste za četiri godine uspjeli da napravite milion četiri stotine i pedeset hiljada franaka dugova?

— Ništa prostije, Mathiase. Ustupio sam nakit svojoj ženi. Potrošio sam onih sto pedeset hiljada franaka koji su nam pripali od prodaje kuće Evangelistinih za uređenje svoje kuće u Parizu. Trebalo je isplatiti ovdje naše kupovine i one na koje sam se obavezao bračnim ugovorom? Najzad, trebalo je prodati Natalijine papire, koji su donosili četrdeset hiljada franaka prihoda, da se otplate Ausac i Saint-Froult? Prodali smo ih po 87; ja sam, dakle, zapao u dug od skoro dvije stotine hiljada franaka prvog mjeseca poslije vjenčanja. Ostalo nam je šezdeset i sedam hiljada livara rente. Mi smo stalno trošili dvije stotine hiljada preko toga. Dodajte na tih devet stotina hiljada još i nekoliko zelenaških kamata i lako ćete pronaći jedan milion. — Do đavola, prvo sam želio da dopunim nakit svoje žene, koja je već imala bisernu ogrlicu zakopčanu kamenom „Discreto“, porodičnim dijamantom, i minđuše svoje majke. Platio sam sto hiljada franaka krunu od klasja. Eto milion i sto hiljada franaka. Dužan sam čitavu imovinu svoje žene, koja dostiže tri stotine pedeset i šest hiljada njenog miraza.

— Ali — reče Mathias — da je Gospođa Grofica založila svoj nakit a vi svoje prihode, po mome računu, vi biste imali tri stotine hiljada franaka, s kojima biste mogli da izmirite svoje vjerovnike...

— Kad je čovjek propao, Mathiase, kad su njegova imanja prezadužena, kada njegova žena ima prvenstvo ispred vjerovnika time što ima pravo da izuzme svoj dio prije njih, kad je, najzad, taj čovjek pod udarom mjenica za sto hiljada franaka koji će biti isplaćeni, nadam se, visokom cijenom koju će dostići moja imanja, ništa nije moguće. A tek troškovi oko eksproprijacije.

— Užasno — reče bilježnik.

— Zabrane su, srećom, pretvorene u dobrovoljne prodaje da bi se presjekla vatra.

— Prodati Bellerose — uzviknu Mathias — kada je berba od 1825. u podrumima!

— Ja tu ne mogu ništa.

— Bellerose vrijedi šest stotina hiljada franaka.

— Natalija će ga otkupiti, ja sam joj to savjetovao.

— Šesnaest hiljada franaka za običnu godinu, a tek za izuzetnu kao što je 1825.! Ja ću lično tjerati do sedam stotina hiljada franaka za Bellerose, a za svaki od majura po sto i dvadeset hiljada franaka.

— Utoliko bolje, razdužit ću se ako moja kuća u Borđeauxu može da se proda za dvije stotine hiljada franaka.

— Solonet će je platiti i nešto više, jer je on priželjkuje. On se povlači s oko stotinu i nekoliko hiljada franaka rente zarađenih na trgovanju jakim alkoholom. On je prodao svoju kancelariju za tri stotine hiljada franaka i ženi se nekom bogatom mulatkinjom. Bog zna na čemu je zaradila taj svoj novac, ali je, kako pričaju, trula bogatašica. Bilježnik da ulaže u alkohol, da se ženi mulatkinjom! Groznog li doba! On je, kažu, davao na priplod novac vaše punice.

— Ona je uljepšala Lanstrac, lijepo njegovala zemlju i pošteno mi plaćala kiriju.

— Nikad ne bih pomislio da će se tako ponijeti.

— Ona je tako dobra i odana, uvijek je plaćala Natalijine dugove za vrijeme ona tri mjeseca koja je provodila u Parizu.

— Bez po muke je to mogla da čini; ona živi od Lanstraca — reče Mathias. — Ona da postane štedljiva? Kakvo čudo! Nedavno je kupila između Lanstraca i Grassola imanje Grainrouge, tako da ćete moći, ako produži da pravi prilaz Lanstracu prema drumu, da pri jedete milju i po po vašem imanju. Ona je platila sto hiljada franaka u gotovom novcu za Grainrouge, koji sigurno donosi hiljadu srebrnjaka prihoda.

— Ona je još uvijek lijepa — reče Paul. — Život na selu je lijepo održava; neću otići da joj kažem zbogom, ona bi mene radi podnijela najveće žrtve.

— Išli biste uzalud, ona je u Parizu. Stigla je, možda, u času kada ste vi odlazili.

— Ona je vjerojatno obaviještena o prodaji moga imanja i pritječe mi u pomoć. Ne mogu da se požalim na život. Voljen sam, svakako, koliko čovjek može biti voljen na ovom svijetu; vole me dvije žene od kojih ne znam koja mi je odani ja; one su bile ljubomorne jedna na drugu — kći je predbacivala majci da me suviše voli, majka je zamjerala kćeri njeno rasipništvo. Ta ljubav me je upropastila. Kako ne zadovoljavati sve ćudi jedne žene koju čovjek voli? Kojim sredstvom da se čovjek obrani? Ali isto tako kako pristati na žrtve? Da, svakako, mi smo mogli da sredimo moja novčana pitanja i da odemo da živimo u Lanstracu; ali ja više volim otići u Indiju i odande donijeti bogatstvo, nego da otrgnem Nataliju od života koji ona voli. Stoga sam joj ja predložio razdvajanje od zajednice dobara. Žene su anđeli koje nikada ne treba miješati u novčana pitanja.

Stari Mathias je slušao Paula s izrazom sumnje i čuđenja.

— Vi nemate djece? — reče mu on.

— Srećom — odgovori Paul.

— Ja drukčije shvaćam brak — odgovori bezazleno stari bilježnik. — Žena treba, po mom mišljenju, da dijeli dobru i zlu sudbinu svoga muža. Slušao sam da mladenci koji se vole kao ljubavnici nemaju djece. Zar je jedini cilj braka uživanje a ne sreća i porodica? Ali vama je bilo jedva dvadeset i osam godina, a Gospođi Grofici dvadeset. Moglo bi vam se oprostiti što ste mislili samo na ljubav. Međutim, priroda vašeg bračnog ugovora i vaše ime — reći ćete da sam baš pravi bilježnik — sve vas je tjeralo da prije svega napravite jednog krupnog dečkića. Da, Gospodine Grofe, i da ste imali kćerke, nije trebalo da stanete dok god ne dobijete muško dijete koje bi učvrstilo majorat. Zar gospođica Evangelista nije bila snažna? Je li imala da se plaši materinstva? Vi ćete mi reći da je to stara metoda naših predaka; ali u plemićkim porodicama, Gospodine Grofe, vjenčana žena treba da rađa djecu i da ih lijepo podiže; kao što je govorila vojvotkinja de Sully, žena velikog Sullyja, žena nije sredstvo za uživanje, ona je čast i vrlina svoga doma.

— Vi ne poznajete žene, dobri moj Mathiase — reče Paul. — Da bi čovjek bio sretan, mora da ih voli kako one traže da budu voljene. Zar nije pomalo grubo ženu tako brzo lišavati njegovih preimućstava, kvariti njenu ljepotu prije nego što je u njoj uživala?

— Da ste imali djece, majka bi spriječila ženino rasipništvo, ona bi sjedila kod kuće...

— Kad biste bili u pravu, dragi moj — reče Paul mršteći se — ja bih bio još nesretniji. Nemojte pooštravati moje muke čitajući mi bukvicu nakon pada, pustite da odem bez zadnje misli...

Sutradan Mathias primi mjenicu na sto i pedeset hiljada franaka, koja je glasila na donosioca i koju je poslao Henri de Marsay.

— Vidite — reče Paul — ne piše mi ni riječi, prvo mi čini uslugu. Henri je priroda najnesavršenije savršena, najnepravilnije lijepa koju poznajem. Kad biste znali na kojim visinama taj čovjek, još mlad, lebdi iznad osjećanja, interesa, i kakav je to političar, vi biste se iznenadili kao i ja kad vidite koliko ima srca.

Mathias pokuša da odvrati Paula od njegove odluke, ali ova je bila neopoziva i opravdana iz toliko krupnih razloga da stari bilježnik više nije ni pokušao da zadrži svog klijenta. Teretni brodovi rijetko kad polaze tačno u određeno vrijeme; ali u okolnosti kobnoj za Paula, vjetar je bio povoljan i „Lijepa Amelija" je morala da razvije jedra sutradan. U času kad polazi neki brod, pristanište je prekriveno rodbinom, prijateljima, ljubopitijivim svijetom. Među osobama koje su bile prisutne, neke su lično poznavale Manervillea. Njegova propast ga je činila isto tako čuvenim kao nekad njegovo bogatstvo; nastade komešanje iz radoznalosti. Svaki je rekao poneko svoje mišljenje. Starac je dopratio Paula na pristanište, i vjerojatno da su ga neke od tih primjedbi duboko zaboljele.

— Tko bi poznao u tom čovjeku koga vidite tamo, pored starog Mathiasa, onog dendija nekad nazvanog Biser-momak koji je, još prije pet godina, vedrio i oblačio po Bordeauxu.

— Šta! onaj debeli čovječuljak u redengotu od alpage, koji liči na nekog kočijaša, to je tobože grof Paul

de Manerville?

— Da, draga moja, onaj koji se oženio gospođicom Evangelista. Propao je, ostao je bez prebijene pare, odlazi u Indiju da traži zlatan rudnik.

— Pa kako je to propao? Bio je toliko bogat!

— Pariz, žene, burza, kocka, raskoš...

— Zatim — reče netko drugi — Manerville je jadnik bez duha, mekan kao tijesto, koji dozvoljava da mu se skida koža s leđa, nesposoban za ma šta. On je rođen propao.

Paul stisnu starčevu ruku i skloni se na brod. Mathias ostade na keju, gledajući svoga nekadašnjeg klijenta, koji se naslonio na ogradu broda prkoseći gomili pogledom punim prezira. U momentu kada su mornari dizali sidro, Paul ugleda Mathiasa kako mu daje znake maramicom. Stara domaćica dotrčala je svome gospodaru što je brže mogla, a ovaj je izgledao uzbuđen nekim neobično važnim događajem. Paul zamoli kapetana da pričeka još malo i da pošalje čamac da bi doznao šta želi stari bilježnik koji mu je jasno davao znak da se iskrca. Prestar i nemoćan da se uspne na brod Mathias predađe dva pisma jednom od mornara koji su doveli čamac.

—Dragi prijatelju, ovaj svežanj – reče bivši bilježnik mornaru pokazujući mu jedno od pisama koje mu je predao — vidiš, nemoj se prevariti, ovaj svežanj je ovoga časa donio kurir koji je prevalio put od Pariza dovde za trideset i pet sati. Reci tu okolnost Gospodinu grofu, ne zaboravi! Možda će on zbog toga izmijeniti svoju odluku.

— I morat ćemo ga iskrcati? – upita mornar.

— Da, prijatelju — odgovori bilježnik neobazrivo.

Mornar je skoro u svim zemljama čovjek posebne vrste, koji gotovo uvijek duboko prezire ljude s kopna. Što se tiče građana, on ih uopće ne shvaća, on ih sebi ne objašnjava, ne zarezuje ih, krade ih ako može, ne misleći da krši zakone poštenja. Ovaj je slučajno bio rodom iz Donje Bretagne i shvatio je samo jedno u poruci čiča-Mathiasovoj.

—Nije nego — reče u sebi dok je veslao natrag — da ga iskrcamo i da kapetan izgubi jednog putnika! Kad bi čovjek slušao te gmizavce, trebalo bi ih cijelog vijeka ukrcavati i iskrcavati. Da ga nije strah da mu sin ne nazebe?

Mornar, dakle, uruči Paulu pisma ne govoreći mu ništa. Videći rukopis svoje žene i de Marsayov, Paul je pretpostavljao šta su ta dva bića mogla da mu kažu i nije hteo da dozvoli da na njega utječu ponude koje im je nadahnula njihova privrženost prema njemu. S prividnom bezbrižnošću, on stavi njihova pisma u džep.

— Evo zašto nas gnjave! Gluposti! — reče mornar kapetanu na bretonskom dijalektu. — Da je nešto važno, kao što je govorila ona stara suklata, zar bi Gospodin Grof bacio taj zavežljaj u svoju badžu?

Obuzet tužnim mislima koje salijeću najsnažnije ljude u takvim okolnostima, Paul se predade melankoliji pozdravljajući rukom svoga starog prijatelja, opraštajući se s Francuskom i gledajući zgrade Bordeauxa kako brzo izmiču. Sjede na gomilu užadi. Noć ga zateče na tom mjestu, utonuiog u sanjarenja. S polutamom sunčeva zalaska naiđoše sumnje; počeo je da gleda na budućnost sa zebnjom, ispitujući je, nailazio je samo na opasnosti i neizvjesnost; on se pitao da li će imati hrabrosti da ustraje. Osjećao je neodređene strepnje znajući da je Natalija ostavljena samoj sebi, kajao se zbog svoje odluke, žalio je za Parizom i za prošlim životom. Zatim ga uhvati morska bolest. Svakome je poznato djelovanje te bolesti; najgroznija od neopasnih muka koje ona izaziva je potpuno rastapanje volje. Nekakav neobjašnjeni poremećaj otpušta u centrima veze sa životnom snagom, duša više ne ispunjava svoje funkcije i bolesniku sve postaje ravnodušno: mati zaboravlja na svoje dijete, ljubavnik ne misli na svoju draganu, najsnažniji čovjek leži kao nepomična gomila. Paula odnesoše u njegovu kabinu, gdje je tri dana ležao, naizmjenično povraćao i gutao grogove koje su mu donosili mornari, nije mislio ni na šta i povazdan je spavao; zatim nastupi neka vrsta oporavka i on se povrati u svoje normalno stanje. Onoga jutra kad se osjetio bolje, on ode da se prošeta po prednjoj palubi, da udiše morski povjetarac drugog podneblja i tada, stavljajući ruke u džepove, napipa svoja pisma; odmah uze da ih pročita, i to prvo Natalijino pismo. Da bi se pismo grofice de Manerville moglo razumjeti, potrebno je prethodno donijeti ono pismo koje je Paul napisao svojoj ženi napuštajući Pariz, Pismo Paula de Manervillea upućeno njegovoj ženi

„Ljubljena moja, kad budeš čitala ovo pismo, ja ću biti daleko od tebe, možda već na brodu koji me vozi u Indiju, gdje hoću da obnovim svoje propalo bogatstvo. Nisam imao dovoljno snage da te obavijestim o svom odlasku. Prevario sam te, ali zar to nije bilo potrebno? Ti bi se uzalud nervirala, ti bi željela da mi

žrtvuješ svoju imovinu. Draga Natalija, neka te ne grize savjest, ja ništa ne žalim. Kad donesem milione, ugledat ću se na tvoga oca, stavit ću ih tebi pred noge, kao što ih je on stavljao pred noge tvojoj majci, i reći ću ti: „Sve je tvoje." Volim te ludo, Natalija; ja ti to kažem, jer se ne bojim da ćeš to priznanje iskoristiti da proširiš moć koje se plaše samo slabići; tvoja moć je bila bezgranična od onog dana kad sam te upoznao. Moja ljubav mi je jedini saučesnik u mojoj propasti. Moje postepeno propadanje mi je omogućilo da osjetim zanosno zadovoljstvo kockara. Ukoliko se moja imovina smanjivala, utoliko je moja sreća rasla. Svaki djelić moje imovine, pretvoren za tebe u neko malo uživanje, izazivao je u meni nebeske zanose. Želio bih da si imala još više prohtjeva. Znao sam da koračam pravo u provaliju, ali išao sam čela ovjenčana radošću, a to je osjećanje nepoznato običnim ljudima. Radio sam kao oni ljubavnici koji se zatvore u neku kućicu na jezeru godinu ili dvije i koji obećaju jedan drugom da će se ubiti pošto su zaronili u ocean slasti, i umiru tako na vrhuncu svojih iluzija i svoje ljubavi. Uvijek sam smatrao da su takvi ljudi čudesno mudri. Ti nisi imala pojma o tim mojim zadovoljstvima i o mojim žrtvama. Zar nije to velika naslada sakriti od voljene osobe cijenu onoga što ona želi? Mogu da ti priznam te tajne. Bit ću daleko od tebe kad budeš imala u rukama ovaj komadić papira pun ljubavi. Zatim, mila moja, nije li to vješta računica, kad ti tako otkrivam prošlost? Zar to ne znači protezati našu ljubav na budućnost? Zar će nam biti potrebna sredstva za' okrepljenje? Zar se ne volimo čistom ljubavlju, kojoj su nepotrebni dokazi, koja ne zna za vrijeme, za razdaljinu, i hrani samu sebe? Ah, Natalija, ustao sam od stola za kojim ti pišem kraj vatre, vidio sam te kako spavaš, puna povjerenja, u stavu bezazlenog djeteta, ruke pružene prema meni. Ostavio sam jednu suzu na jastuku, povjereniku naših intimnih radosti. Odlazim bez bojazni, oslanjajući se na taj tvoj stav, odlazim da bih osvojio odmor osvajajući dovoljno veliko bogatstvo da nikakva briga ne bi pomutila naša sladostrašća, da bi ti mogla zadovoljiti sve svoje želje. Ni ti ni ja ne bismo mogli da se lišavamo uživanja, onoga života koji smo vodili. Ja sam muškarac, hrabar sam; meni samom pada u dužnost da sakupim imovinu koja nam je potrebna. Možda bi ti pošla za mnom! Neću ti reći ime broda, mjesto i dan polaska. Jedan prijatelj će te obavijestiti o svemu kad bude isuviše kasno. Natalija, moja privrženost je bezgranična, volim te kao što mati voli svoje dijete, kao ljubavnik svoju draganu, s najvećom nesebičnošću. Meni rad, tebi zadovoljstvo; meni patnje, tebi sretan život. Zabavljaj se, zadrži sve svoje navike i raskoš, idi u Talijansko kazalište, u Operu, u društvo, na bal, sve ti praštam. Dragi anđele, kad se budeš vraćala u ono gnijezdo gdje smo uživali u plodovima naših pet godina ljubavi, misli na svoga prijatelja, misli na mene jedan časak, zaspi u mome srcu. Evo, to je sve što tražim od tebe. A ja, draga vječita brigo, kada izgubljen pod vedrim podnebljem, radeći za nas dvoje, budem nailazio na prepreke koje treba pobijediti ili kad se umoran budem odmarao u nadi na povratak, ja, ja ću misliti na tebe, koja si moj lijepi život. Da, ja ću se truditi da budem u tebi, govorit ću sebi da ti nemaš ni muka, ni briga, da si sretna. Kao što imamo život dana i noći, bdjenje i san, tako ću ja imati svoj cvjetni život u Parizu, svoj radni život u Indiji: mučan san i divnu stvarnost; tako ću lijepo živjeti u tvojoj stvarnosti da će moji dani biti snovi. Imat ću svoje uspomene, vraćat ću se od pjesme do pjesme, na divnu ljubavnu poemu od pet godina, sjećat ću se dana kada si željela da blistaš, kada si, u novoj haljini za izlazak ili za kuću, uvijek bila nova u mojim očima. Ponovo ću osjećati na svojim usnama ukus naših uživanja. Da, dragi anđele, odlazim kao čovjek koji poduzima posao čiji će mu uspjeh vratiti njegovu divnu draganu. Prošlost će biti za mene kao oni snovi ispunjeni željom što prethode ljubavnom ostvarenju, a koje često razočarava, ali koje si ti svakad uvećavala. Vratit ću se da bih našao novu ženu; zar ti odsutnost neće dati nove čari? O, divna moja ljubavi, Natalija moja, vjeruj u mene. Budi uvijek ono dijete koje sad gledam kako spava! Kad bi ti iznevjerila moje slijepo povjerenje, Natalija, ti ne bi imala da strahuješ od moga gnjeva budi uvjerena; umrijet ću šutke. Ali žena ne vara čovjeka koji je ostavlja slobodnu, jer žena nikad nije podla. Ona izigrava tiranina; ali prostog nevjerstva, koje bi prouzrokovalo smrt, ona se odriče. Ne, ja na to ne mislim. Oprosti ovaj krik, tako razumljiv od strane muškarca! Dragi anđele, ti ćeš vidjeti de Marsaya; on će biti zakupac naše kuće i ostavit će ti je. To prividno izdavanje bilo je potrebno da bi se izbjegli nepotrebni gubici. Vjerovnici koji ne znaju da je njihova naplata pitanje vremena, mogli bi da stave zabranu na namještaj i korišćenje naše kuće. Budi dobra prema de Marsayu, imam potpuno povjerenje u njegovu sposobnost, i njegovu ispravnost. Uzmi ga za branioca i za savjetnika, napravi od njega svog vodiča. Ma kako bio zaposlen, on će ti se uvijek naći. Ja mu stavljam u dužnost da sredi moje stvari. Ako bi on izdao neku sumu koja bi mu kasnije bila potrebna, računam na tebe da mu je vratiš. Pomisli da te ne ostavljam de Marsayu nego sebi samoj. Ukazujući ti na njega ja ne želim da ti ga namećem. Avaj, nemoguće mi je da ti govorim o poslovima, imam samo još jedan sat da ostanem pored tebe. Brojim tvoje udisaje, pokušavam pogoditi tvoje misli kad se pokatkad trgneš u snu, tvoj dah oživljava cvjetne časove naše ljubavi. Pri svakom otkucaju tvoga srca, moje srce ti daruje svoja

blaga; razlistavam nad tobom sve ruže svoje duše kao što ih djeca prosipaju pred oltarom na dan Tijelova. Ostavljam ti uspomene kojima te žalostim, volio bih da ti ulijem svoje krvi, da budeš doista moja, da moja misao bude tvoja misao, da tvoje srce bude moje srce, da budem sav u tebi. Oteo ti se mali romor, kao blagi odgovor. Budi uvijek mirna i lijepa kao što si u ovom času mirna i lijepa. Ah, želio bih da imam onu čarobnu moć o kojoj se govori u bajkama, želio bih da te ostavim tako uspavanu za vrijeme svoga odsustva i da te probudim na povratku jednim poljupcem. Kolika mi je snaga potrebna i koliko mora biti da te volim da bih se odvojio od tebe kad te gledam takvu! Ti si pobožna Španjolka, ti ćeš poštivati zakletvu datu za vrijeme sna, kad se nije moglo posumnjati u tvoju neizgovorenu riječ. Zbogom, draga, evo tvog jadnog Biser-momka odnosi bijesni vjetar, ali on će ti se vratiti zanavjek na krilima bogatstva. Ne, draga Nini, ja ti ne kažem Zbogom, ja te nikad neću napustiti. Zar nećeš ti biti duša mojih djela? Zar nada da ti donesem nerazorivu sreću neće udahnuti dušu mome pothvatu, zar nećeš upravljati mojim postupcima? Zar nećeš biti uvijek prisutna? Ne, neće mi sunce Indije svijetliti, već vatra tvoga pogleda. Budi onoliko sretna koliko može biti sretna žena bez svog dragana. Želio sam da naš posljednji poljubac ne bude poljubac u kome ti nisi učestvovala; ali, anđele moj obožavani, Nini moja, nisam hteo da te probudim. Kad se probudiš, naći ćeš jednu suzu na svom čelu, neka ti to bude amajlija! Misli, misli na onoga koji će možda umrijeti zbog tebe, daleko od tebe; misli ne toliko na muža koliko na odanog ljubavnika koji te povjerava bogu.“

Odgovor grofice de Manerville svome mužu

„Dragi i mili, koliko me je ucvililo tvoje pismo! Jesi li imao pravo da doneseš, ne pitajući me, odluku koja nas oboje pogađa? Zar ti ne pr'padaš meni? Nisam li i ja upola kreolka? Zar nisam mogla krenuti s tobom? Ti mi stavljaš do znanja da ti nisam neophodna. Sta sam ti učinila, Paule, da me lišavaš mojih prava? Sta da radim sama u Parizu? Jadni anđele, ti uzimaš na sebe sve moje grijehe. Zar nisam ja donekle kriva toj propasti? Moje krpe mora da su prilično bile teške na vazi! Nagoniš me da proklinjem sretan, bezbrižan život koji smo vodili četiri godine. Saznati da si ti otišao na šest godina, zar to nije razlog da se umre? Može li se za šest godina čovjek obogatiti? Hoćeš li se vratiti? Bila sam na pravom putu kad sam odbijala s nagonskom upornošću to odjeljivanje dobara, koje ste ti i moja mati htjeli pod svaku cijenu. Sta sam vam onda govorila? Zar to nije značilo ubijati tvoj ugled? Upropašćavati tvoj kredit? Trebalo je da se ti naljutiš, pa da ja popustim. Dragi moj Paule, nikad nisi bio veći u mojim očima nego danas, ne očajavaj ni zbog čega; ideš stjecati bogatstvo!... treba imati tvoj karakter i tvoju snagu da bi se čovjek tako ponio. Duboko ti se divim. Čovjek koji priznaje svoju slabost, s tvojom dobronamjernošću, koji odlazi da stječe imanje iz onog istog razloga iz koga je imanje upropastio zbog ljubavi, zbog neodoljive strasti, o, Paule, taj čovjek je uzvišen. Idi bez straha, prebrodi prepreke i ne sumnjaj u svoju Nataliju, jer bi to značilo sumnjati u sebe samog. Jadni mili moj, ti hoćeš da živiš u meni? A ja, zar neću uvijek biti u tebi? Ja neću biti ovdje, već svuda gdje si ti. Ako mi je tvoje pismo zadalo težak bol, ono me je i ispunilo radošću; ti si mi u isti mah ukazao na obje krainosti, jer videći koliko me voliš bila sam gorda što sam saznala da je moja ljubav shvaćena. Neki put sam mislila da ja tebe volim više nego što ti mene voliš: sad priznajem da sam pobijeđena, ti hoćeš da imaš pored ostalih još i tu slatku prednost nada mnom; ali zar ja nemam više razloga da te volim? Tvoje dragocjeno pismo koje otkriva tvoju dušu i koje mi je tako lijepo reklo da ništa nije izgubljeno za nas ostat će na mome srcu za vrijeme tvog odsustva, jer je čitava tvoja duša u njemu, jer se ponosim tim pismom! Ići ću da živim u Lanstracu sa svojom majkom, bit ću tamo kao mrtva za svijet, štedjet ću naše prihode da bih u potpunosti isplatila tvoje dugove. Od jutros, Paule, ja sam druga žena, opraštam se bez povratka sa svijetom, ja ne želim zadovoljstva koja ti sa mnom nećeš dijeliti. Uostalom, Paule, ja moram da napustim Pariz i da se povučem u samoću. Drago dijete, znaj da imaš dvostruki razlog da se obogatiš. Ako bi tvojoj hrabrosti bio potreban potstrek, našao bi još jedno srce u svome. Mili moj prijatelju, zar ne pogađaš? Imat ćemo dijete. Vaše najdraže želje su ispunjene, Gospodine. Nisam htjela da ti pričinim neku lažnu radost koja ubija, imali smo isuviše tužnih momenata zbog toga, nisam željela da opet budem primorana da poreknem sretnu vijest. Danas sam sigurna u ono što ti javljam, sretna što mogu da unesem jednu radost u tvoje muke. Jutros, nemajući pojma ni o čemu, bila sam uvjerena da si izišao, da si u Parizu, i otišla sam u crkvu Marijina uznesenja da zahvalim bogu. Jesam li mogla da predvidim nesreću? Sve mi se osmjehivalo jutros. Na izlasku iz crkve srela sam svoju majku; ona je dočula za tvoju nesreću i stigla poštanskim kolima sa svojom ušteđevinom, s trideset hiljada franaka, u nadi da će moći da uredi tvoje stvari! Kakvo dobro srce, Paule! Bila sam radosna, vraćala sam se da ti iavim te dvije dobre vijesti za objedom u šatoru naše zimske bašte, gdje sam ti bila pripremila đakonije koje ti voliš. Augustine mi predaje tvoje pismo, pismo od tebe, pošto smo spavali jedno pored drugog — to je bila čitava drama! Obuze me smrtna drhtavica, pa sam onda počela

čitati. Čitala sam plačući — i moja mati je bila sva u suzama. Treba zaista mnogo voljeti jednog čovjeka da bi se plakalo, jer od plača žena poružni! Bila sam polumrtva. Tolika ljubav i tolika hrabrost! Tolika sreća i tolika nedaća! Najveće blago srca — a trenutna novčana propast! Ne moći pritisnuti dragog na srce u času kad vas obuzme divljenje prema njegovoj veličini! Koja bi žena odoljela toj buri osjećaja? Znati da si daleko od mene kad bi mi tvoja ruka na mome srcu toliko godila; nije te bilo ovdje da mi uputiš onaj pogled koji toliko volim i da bi se radovao zajedno sa mnom ostvarenju svojih nada; a mene nije bilo pored tebe da ublažim tvoje muke onim milovanjem zbog koje ti je tvoja Natalija tako draga, i od koga sve zaboravljaš. Htjela sam da pođem, da ti se bacim pred noge; ali moja majka mi je obiasnila da će „Lijepa Amelija" krenuti sutra; da bi ieđino laka kola mogla da idu dovoljno brzo a da bi, u stanju u kome sam, bila očita ludost da se čitava budućnost proigra na neravnom putu. Iako sam trudna, ja sam tražila konje; moja mati me je prevarila i ostavila me u uvjerenju da će mi ih dovesti. Ona je mudro postupila, prve nelagodnosti trudnoće su počele. Nisam mogla odoljeti tako žestokim uzbuđenjima i pala sam u nesvijest. Pišem ti iz kreveta; liječnici zahtijevaju odmor prvih mjeseci. Dosada sam bila lakomislena žena; sada ću biti nježna mati. Providnost je dobra prema meni, jer dijete, koje treba podizati, njegovati, odgajati, jedino može da ublaži bol koji će mi zadavati tvoje odsustvo. Ja ću ga maziti, u njemu ću opet gledati tebe. Glasno ću priznati ljubav koju smo tako pažljivo krili. Reći ću istinu. Moja mati je već imala prilike da porekne izvjesne klevete koje se pronose na tvoj račun. Oba Vandenessea, Charles i Felix, vrlo su te plemenito branili; ali tvoj prijatelj de Marsay sve okreće na šalu; on se ruga tvojim napadačima umjesto da im odgovori; ne volim taj način da se neozbiljno odbijaju ozbiljni ispadi. Da se ti ne varaš što se njega tiče? Ipak ću te poslušati, sprijateljit ću se s njim. Budi spokojan, obožavani moj, što se tiče stvari koje se odnose na tvoju čast. Zar to nije i moja čast? Moj nakit će biti založen. Mi ćemo, moja mati i ja, iskoristiti sve naše mogućnosti da bismo u potpunosti isplatile tvoje dugove, pokušat ćemo otkupiti tvoj vinograd Bellerose. Moja mati, koja se razumije u poslove kao istinski pravozastupnik, jako ti je zamierila što joj se nisi povjerio. Ona ne bi kupovala, misleći da ti čini zadovoljstvo, imanje Grainrouge koje je uključeno u tvoja imanja i mogla je da ti pozajmi sto i trideset hiljada franaka. Ona je očajna zbog tvoje odluke. Plaši se što ćeš živjeti u Indiji. Ona te preklinje da budeš uzdržljiv, da ne dozvoliš da te žene zavedu... Stala sam se smijati. Sigurna sam u tebe kao i u sebe samu. Vratit ćeš mi se bogat i vjeran. Ja jedina na svijetu poznajem tvoju žensku nježnost i tvoja skrivena osjećanja, koja čine od tebe tako krasan zemaljski cvijet, uvijek dostojan neba. Borđovljani su bili u pravu kad su ti dali tvoj lijepi nadimak. Tko li će njegovati taj nježni cvijet? Srce mi probadaju grozne misli. Ja njegova žena, njegova Natalija, da budem ovdje, kada on možda već pati! A ja, tako vezana za tebe da ne dijelim tvoje muke, nevolje, opasnosti! Kome ćeš se povjeravati? Kako si mogao da se lišiš one kojoj si sve kazivao? Dragi cvijete, koji je odnijela bura, zašto si se iščupao iz jedinog tla gdje si mogao širiti svoj miris? Čini mi se da već čitava dva vijeka samujem, hladno mi je u Parizu. Već sam mnogo proplakala...

Biti uzrok tvoje propasti! Kakva misao za ženu koja te voli! Ti si se prema meni ophodio kao prema djetetu kome se daje sve što zatraži kao s milosnicom zbog koje vjetropir profućka sve svoje imanje. Ah, tvoja tobožnja slabost je bila uvreda. Misliš li da se nisam mogla lišavati haljina bflova, Opere, uspjeha? Jesam li ja neka laka žena? Smatraš li da sam nesposobna za ozbiljne misli, da služim tvome uspjehu kao što sam služila tvojim zadovoljstvima? Da niste daleko od mene, u patnji i nesreći, bili biste žestoko izgrđeni, Gospodine, zbog tolike drskosti. Poniziti svoju ženu do te mjere! Bože moj, zašto sam odlazila u društvo? Pa bih laskala tvojoj sujeti, udešavala sam se tebe radi, ti to znaš. Ako je i bilo krivice do mene, bila bih svirepo kažnjena; tvoje odsustvo je veoma teško icpaštanje za naš intimni život. Uživanje je bilo suviše potpuno; moralo je da se plati nekim bulom, a on je sada naišao! Nakon tih slasti tako brižljivo skrivanih od ljubopitljivih očiju svijeta, nakon tih stalnih svetkovina isprepletanih tajnim ludostima naše ljubavi, ništa drugo nije moguće osim samoće. Samoća, dragi prijatelju, hrani velike strasti i ja želim samoću. Sta bih radila u društvu? Kome bih prepričavala svoje uspjehe? Ah, život u Lanstracu, na tom imanju koje je tvoj otac uredio, u rsmku koji si tako raskošno preuredio, živjeti tamo s tvojim djetetom, čekajući tebe, i šaljući ti svako veče i svako jutro molitvu majke i djeteta, žene i anđela, zar to neće biti donekle sreća? Vidiš li te dvije ručice sklopljene u mojima? Da li ćeš se sjećati svako veče onih uživanja na koje si me podsjetio u tvom dragom pismu? O, mi se podjednako volimo, To uvjerenje je amajlija protiv nesreće Ja ne sumnjam u tebe kao što ni ti ne sumnjaš u mene. Kakve utjehe mogu da stavim ovdje, ja ojađena, slomljena, ja koja vidim tih šest godina kao pustinju kroz koju moram proći?... Hajde, nisam ja najnesretnija; zar tu pustinju neće oživjeti naš mali? Da, hoću da ti rodim sina, tako treba zar ne' Faj'đe, zbogom, dragi ljubljeni, naše želje i naša ljubav te prate svuda. Suze koje su na ovom papiru već će ti reći stvari koje ja ne mogu izraziti. Uzmi

poljupce koje stavljam, tu, dolje, u ovom kvadratu

Tvoja Natalija“

To pismo zanese Paula u sanjarenje izazvano koliko opijenošću u koju su ga utapali ti dokazi ljubavi, toliko i navlas dočaranim uživanjima; on ih se opominjao jednog po jednog da bi objasnio trudnoću svoje žene. Ukoliko je čovjek sretniji, utoliko više drhti. Kod duša isključivo nježn h, ta nježnost sadrži izvjesnu slabost — ljubomora i nemir su u neposrednoj vezi sa srećom i njenom veličinom. Jake duše nisu ni ljubomorne ni strašljive: ljubomora je sumnja, strah je slabost. Bezgranično povjerenje je glavno svojstvo jakog čovjeka; ako je prevaren, jer snaga kao i slabost mogu podjednako da prevare čovjeka, njegov prezir mu tada služi kao sjekira kojom sve presijeca. Takva veličina je izuzetak. Svakome se događa da ga napusti duh koji podržava naš slabi stroj i da tada posluša nepoznatu silu koja sve odriče! Paul, koji se uhvatio za nekoliko nepobitnih činjenica vjerovao je i sumnjao u isti mah. Utonuo je u svoje misli, obuzet strašnom nehotičnom neizvjesnošću protiv koje se dizala njegova čista ljubav i njegova vjera u Nataliju, on dva puta pročita to razliveno pismo, ne mogavši ništa da zaključi ni u korist ni na štetu svoje žene.

Da bi se shvatila situacija u kojoj će se naći Paul, treba ga zamisliti kako plovi po oceanu isto onako kao što je plovio po ogromnom prostranstvu svoje prošlosti, ponovo prelazeći svoj život kao nebo bez oblaka, i vraćajući se nakon vrtloga sumnje na vjeru čistu, potpunu, bez primjesa, vjeru kršćanskih vjernika, vjeru zaljubljenoga koga je umirivao glas srca.

Ali prije svega, potrebno je takođe donijeti pismo na koje mu je odgovarao Henri de Marsay.

Pismo grofa Paula de Manerville gospodinu markizu Henriju de Marsav

„Henri, reći ću ti jednu od najkrupnijih riječi koju čovjek može da kaže svome prijatelju: ja sam propao. Kad budeš čitao moje pismo, spremat ću se da krenem iz Bordeauxa za Kalkutu brodom „Lijepa Amelija". Naći ćeš kod svog bilježnika jedan akt koji samo čeka na tvoj potpis da bi bio punovažan i po kome ti izdajem pod zakup svoju kuću na šest godina, i to fiktivnim ugovorom; predat ćeš mojoj ženi jedan tajni akt kojim se prethodni opoziva. Primoran sam da poduzmem tu predostrožnost da bi Natalija mogla da ostane u svojoj kući bez straha da će je odande otjerati. Ma tebe prebacujem takođe prihode od svog majorata za četiri godine, sve to za sumu od sto i pedeset hiljada franaka koju te molim da pošalješ u obliku mjenice na jednu bordošku kuću, na Mathiasovo ime. Moja žena će ti, osim toga, dati svoje jemstvo. Ako bi prihodi od moga majorata isplatili dug brže nego što ja pretpostavljam, mi ćemo se obračunati nakon mog povratka. Suma koju od tebe tražim neophodna mi je da bih krenuo da okušam sreću; i, ako sam te dobro poznavao, ja ću je primiti bez riječi, u Bordeauxu, uoči mog polaska. Ja sam se ponio kao što bi ti uradio na mom mjestu. Izdržao sam do posljednjeg momenta ne dopuštajući da se nasluti moja propast. Zatim, kada je glas o zabrani na moje raspoložive nekretnine stigao u Pariz, napravio sam pare uzimajući sto hiljada franaka na mjenicu da bih pokušao s kockom. Nekakav sretan slučaj mogao je da me povrati. Izgubio sam. Kako sam propao? Hotimice, dragi moj Henri. Od prvoga dana sam vidio da ne mogu izdržati u životu koji sam započeo, znao sam ishod, namjerno sam zatvarao oči, jer mi je bilo nemoguće da kažem svojoj ženi: „Napustimo Pariz, hajdemo u Lanstrac.“ Ja sam propao kao što čovjek propada zbog neke ljubavnice, ali s izvjesnošću. Među nama rečeno, ja nisam ni glupak ni slabić. Glupak neće svijesno dopustiti da njime vlada neka strast, a zatim onaj koji odlazi u Indiju da bi ponovo stekao imanje umjesto da sebi prosvira kuršum kroz glavu, taj je hrabar. Vratit ću se bogat ili se uopće neću vratiti. Jedino, dragi prijatelju, kako želim bogatstvo samo nje radi, kako neću da budem prevaren ni u čemu jer ću biti šest godina odsutan, ja ti povjeravam svoju ženu. Ti imaš dovoljno uspjeha kod žena da bi poštivao Nataliju i da bih ja mogao da se oslonim na čestita osjećanja koja nas vezuju. Ja ne vidim boljeg čuvara od tebe. Ostavljam svoju ženu bez djece. Ljubavnik bi bio veoma opasan za nju. Treba da znaš, dobri moj Marsay, da ja Nataliju volim ludo, podlo, bez stida i srama. Oprostio bih joj, čini mi se, jednu nevjeru — ne stoga što sam siguran da mogu da se osvetim, makar i umro zbog toga, već zato što bih se ubio da bih je pustio da bude sretna, ako ja nisam u mogućnosti da joj pružim sreću. Čega mogu da se plašim? Natalija osjeća prema meni ono pravo prijateljstvo nezavisno od ljubavi, ali koje odražava ljubav. Postupao sam s njom kao s razmaženim djetetom. Toliko sam bio sretan zbog tih svojih žrtava, jedno je tako prirodno povlačilo drugo da bi ona bila čudovište kad bi me iznevjerila. Ljubav zaslužuje ljubav... Avaj, hoćeš li da znaš, dragi moj Henri? Napisao sam joj jedno pismo u kome joj tvrdim da odlazim s nadom u srcu, vedra čela, da u meni nema ni sumnje, ni ljubomore, ni straha, pismo kao što ga majci pišu sinovi koji hoće da sakriju od nje da idu u smrt. Bože mili, de Marsay, u meni je

bio pakao, ja sam najnesretniji čovjek na svijetu! Tebi povjeravam krike, škrgut zuba! Tebi priznajem suze očajnog ljubavnika. Više bih volio da ostanem šest godina čistač ulica pod njenim prozorima nego da se nakon šest godina vratim kao milijunaš, kad bi to bilo moguće. Na groznim sam mukama i neću se smiriti dok god ne dobijem od tebe pisamce u kome pristaješ na obavezu koju jedino ti možeš da primiš i da izvršiš. Dragi moj de Marsay, ta žena je neophodna mome životu, ona mi je zrak, sunce. Uzmi je pod svoju zaštitu, sačuvaj mi je vjernu, čak i protiv njene volje. Da, ja ću se zadovoljiti i okrnjenom srećom. Budi njen čuvar, neću zazirati kad si ti u pitanju. Dokaži joj da bi ispala prosta kad bi me iznevjerila, da bi ličila na sve ostale žene i da bi se pokazala dudovita kad bi mi ostala vjerna. Ona svakako mora imati još dovoljno novca da bi mogla lako i bezbrižno da živi; ali, ako bi joj nešto nedostajalo, ako bi imala neke prohtjeve budi joj zajmodavac, ne plaši se, vratit ću se bogat. Najzad, moj strah je možda bezrazložan. Natalija je čedna kao anđeo. Kada se Felix de Vandenesse, zaljubljen u nju, usudio da oblijeće oko nje, ja sam Nataliji samo ukazao na opasnost i ona mi je odmah tako nježno zahvalila da sam bio tronut do suza. Rekla mi je da bi bilo nezgodno za njen dobar glas kad bi jedan čovjek odjednom prestao dolaziti u njenu kuću, ali da će ona već znati da ga udalji: ona ga je doista vrlo hladno primala i sve s završilo ne može biti bolje.

Nismo imali nikakvih drugih razloga za prepiranje četiri godine, ako se uopće može nazvati prepiranjem razgovor dvaju prijatelja. Hajde, dragi Henri. opraštam se od tebe kao muškarac. Naišla je nesreća. Bez obzira na uzrok, ona je tu; povjerio sam ti se. Bijeda i Natalija su dva nepomirljiva pojma. Vaga će, uostalom, biti savršeno izjednačena: moja potraživanja će pokriti moje dugove, tako da nitko neće moći da se požali na mene; ali ako bi nešto nepredviđeno dovelo moju čast u opasnost, ja računam na tebe. Najzad, ako bi se dogodilo nešto ozbiljno, možeš mi slati poštu na adresu Guvernera Indije, u Kalkutu; imam neke prijateljske veze s tom kućom i jedna osoba će mi čuvati nisma koja mi budu stizala iz Evrope. Dragi prijatelju, želio bih da te zateknem neizmjenjena kad se vratim, da ostaneš čovjek koji zna da se ruga svemu, a koji je ipak pristupačan tuđim osjećanjima što ih on nosi u sebi. Ti ostaješ u Parizu, blago tebi! U času kad budeš čitao ove redove, ja ću vikati: „odoh u bestragiju!"

Odgovor markiza Henrija de Marsay grofu Paulu de Manerville

„Tako, dakle, Gospodine Grofe, nagrabusio si! Gospodin ambasador je nastradao! To su te lijepe stvari koji si radio? Zašto si, Paule, to krio od mene? Da si mi rekao jednu jedmu riječ, ja bih ti, crni čovječe, razjasnio tvoj položaj. Tvo a žena mi je odrekla svoje jamstvo. Kad bi ova jedna riječ mogla da ti otvori oči! Ako ti to nije dovoljno, znaj da su tvoje mjenice protestirane na zahtjev izvjesnog gospodina Lecuyera, bivšeg prvog pisara nekog gospodina Soloneta, biljažnika u Borđeauxu. Iza tog nezrelog zelenaša, koji je došao iz Gaskogne da bi ovdje izvodio svoje varancije krije se tvoja vrlo uvažena punica koja je stvarni vjerovnik za onih sto hiljada franaka, umjesto kojih ti je baba, kažu, odbrojila sedamdeset hiljada franaka U poređenju s gospođom Evangelista, tata Gobseck je mekušac, kadifa, sredstvo za umirenje, šećerlema, ujak spasilac. Tvoj vinograd Bellerose bit će plijen tvoje žene kojoj će njena majka isplatiti razliku između cijene na licitaciji i iznosa njenih potraživanja. Gospođi Evangelista će pripasti Guadet i Grassol, a intabulacija na tvoju kuću u Bordeauxu stavljena je u njenu kotist pod firmom nekih Budi koje joj je pronašao onaj Solonet. Tako će dakle, ova dva krasna stvora sakupiti sto i dvadeset trijada livara rente, sumu, koja odgovara prihodu s tvog imanja, uz trideset i koju hiljadu franaka u državnim obveznicama koje te mačkice već imaju. Jamstvo tvoje žene bilo je nepotrebno. Dotični gospodin Lecuyer dcšao mi je jutros i ponudio mi je da mi isplati sumu koju sam ti pozajmio s tim da ja po svima propisima prenesem svoja prava ha njega. Berba od 1825. g. koju tvoja punica in a u podrumima Lanstraca, dovoljna joj je da me isplati. Tako su te dvije žene već izračunale da si ti vjerojatno otplovio, ali ja ti šaljem pismo po kuriru da bi blagovremeno mogao da poslušaš savjete koje ću ti dati. Natjerao sam Lecuyera da govori. Uhvatio sam u njegovim lažima, u onome što je rekao i u onome što je prešutio konce koji su mi nedostajali da bih otkrio čitavu potku domaće zavjere skovane protiv tebe. Večeras ću poći u španjolsku ambasadu, da izjavim svoje divljenje tvojoj punici i tvojoj ženi. Udvarat ću se gospođi Evangelista, podlo ću te iznevjeriti, reći ću nekoliko vještih uvreda na tvoj račun, da nešto suviše grubo kažem, onaj uzvišeni Mascarille[86] u suknjama brzo bi dokučio moje namjere. Kako si uspio da ona bude protiv tebe? To bih želio da saznam. Da si bio dovoljno pametan pa da se zaljubiš u tu ženu prije nego što se oženiš kćerkom, ti bi danas bio francuski per, vojvoda de Manerville i ambasador u Madridu. Da si me pozvao sebi prije svoje ženidbe, ja bih ti pomogao da ispitaš te dvije žene s kojima si stupao u vezu, a od tih zajedničkih opaski ispalo bi nekoliko prigodnih uputstava. Zar ja nisam bio jedini među tvojim prijateljima u položaju da poštujem tvoju ženu? Zar je trebalo zazirati od mene? Pošto su me ocijenile, te dvije žene su se uplašile od mene i razdvojile nas. Da se nisi glupo durio na mene one te ne bi

proždérale. Tvoja žena je mnogo pripomogla rashlađivanju naših odnosa; mati, kojoj je ona pisala dva puta tjedno, punila joj je glavu, a ti nisi nikad obratio pažnju na to. Pomislio sam da to liči na mog Paula kad sam saznao za tu pojedinost. Za mjesec dana bit ću dovoljno prisan s tvojom punicom da bih od nje doznao razloge špansko-italijanskoj mržnji koju gaji prema tebi, najboljem čovjeku na svijetu. Da li te je mrzila prije nego što re njena kćerka zaljubila u Felixa de Vandenessea? Ili te možda tjera u Indiju da bi svoju kćer načinila slobodnom kao što samo u Francuskoj može biti slobodna žena odijeljena od stola i postelje? U tome je problem. Gledam te kako skačeš i urlaš kad budeš saznao da tvoja žena voli Felixa de Vandanessea do bezumlja. Da mi nije palo na pamet da napravim onu šetnju po Istoku u društvu Montriveaua, Ronquerollesa i još nekolicine veseljaka koje poznaješ, mogao sam da ti kažem o toj ljubavnoj vezi koja je počinjala baš kad sam ja odlazio; onda sam već primijetio začetak tvojih redaća. Ali koji bi plemić bio toliko izopačen da pokrene takvo pitanje ako mu se ništa prethodno ne povjeri? Tko bi se usudio da naškodi jednoj ženi? Tko bi razlupao varljivo ogledalo iluzija u kome jedan prijatelj s uživanjem posmatra bajku o sretnom braku? Zar iluzije nisu bogatstvo srca? Zar tvoja žena, dragi prijatelju, nije bila žena u modi, u najširem smislu te riječi? Ona je mislila samo na svoje uspjehe, na svoju vanjštinu, ona je odlazila u kazalište Bouffons, u Operu na balove; ustajala je kasno, šetala se po Bulonjskoj šumi; večeravala van kuće ili sama priređivala večere. Izgleda mi da je za žene takav život isto što i rat za muškarce; publika vidi samo pobjednike a zaboravlja mrtve. Ako nježne žene propadaju na takvom poslu, one koje odolijevaju moraju imati gvozdeni organizam, prema tome malo srca i odličan želudac. U tome leži razlog neosjetljivosti, hladnoći salona. Lijepe duše žive povučeno, slabe i nježne prirode podliježu, ostaje samo šljunak koji zadržava društveni ocean u svojim granicama i koji talasi taru, zaokrugljuju a ne istroše. Tvoja žena je izvanredno odoljevala takvom životu, ona je izgledala naviknuta na njega, ona se uvijek pojavljivala svježa i lijepa, lako sam izvukao zaključak: ona te nije voljela, a ti si je volio kao luđak. Da bi izazvao ljubav u toj prirodi od kremena, bio je potreban čeličan čovjek. Pošto je bez težih posljedica izdržao sudar s lady Dudley, ženom moga pravog oca, Felix je morao hiti pogodan za Nataliju. Nije bilo teško prozrijeti da je tvoja žena bila ravnodušna prema tebi. Od te ravnodušnosti do odvratnosti postojao je samo jedan korak; kad-tad jedno objašnjenje, jedna riječ, jedan pokušaj da joj nametneš svoju volju, neka sitnica mogla je da natjera tvoju ženu da taj korak napravi. Mogao sam ja tebi ispričati scenu koja se svako veće događala u njenoj spavaćoj sobi između vas dvoje. Ti nemaš djece, dragi moj. Zar ta činjenica ne razjašnjava mnoge stvari jednom posmatraču? Pošto si bio zaljubljen, ti nisi mogao da primijetiš hladnoću prirodnu za mladu ženu koju si pripremio baš kako treba za Felixa Vandenessea Pa i da si uočio da ti je žena hladna, glupi način rasuđivanja vjenčanih ljudi navodio bi te da njenu uzdržljivost pripisuješ njenoj čednosti. Kao svi muževi, ti si smatrao da možeš da joj sačuvaš bezazlenost u jednom svijetu gdje žene objašnjavaju jedna drugoj na uho ono što se muškarci ne usuđuju da kažu, gdje je sve što jedan muž ne kaže svojoj ženi potanko ispričano, protumačeno iza lepeze, uz smijeh, kroz šalu, povodom neke parnice ili neke pustolovine. Ako je tvoja žena voljela društvene dobiti braka, ona je smatrala da su obaveze prilično teške. Obaveze, namet, to si bio ti! Ne primjećujući ništa, ti si kopao provalije i prekrivao ih cvijećem, prema onoj vječitoj rečenici iz retorike ti si se neosjetno pokoravao zakonu koji važi za obične ljude i od koga sam želio da te zaštitim. Drago dijete, da bi bio isto onoliko glup koliko građanin koga vara njegova supruga i koji se na to čudi, zgražava ili ljuti, samo ti je još trebalo da mi pričaš o svojim žrtvama, o svojoj ljubavi prema Nataliji i da dođeš da mi pjevaš: „Ona bi zaista bila nezahvalna kad bi me iznevjerila: ja sam joj učinio to, pa to, učinit ću još i više, ići ću u Indiju radi nje, ja... itd.“ Dragi moj Paule, jesi li ti živio u Parizu, jesi si imao čast da budeš u prijateljskim vezama s Henrijem de Marsay, kad ne znaš najprostije stvari, osnovne principe koji pokreću ženski mehanizam, abecedu njihova srca? Upropastite se, idite u tamnicu zbog jedne žene, ubijte dvadeset i dva čovjeka, napustite sedam djevojčura, služite Labana, prijeđite pustinju, okrznite robiju, ovjenčajte se slavom, osramotite se, odbijte kao Nelson da započnete bitku da biste išli da poljubite rame Lađy Hamilton, kao Bonaparte potucite starog Wurmsera, dajte sve od sebe na Arkolskom mostu, buncajte kao Roland, slomite nogu u udiagi da biste šest minuta igrali valcer s jednom ženom!... Dragi moj, kakve to veze ima s ljubavlju? Kad bi ljubav zavisila od takvih primjeraka, čovjeku bi zaista bilo lako: poneki podvig izveden u času kada je zaželi osigurao bi mu voljenu ženu. Ljubav, dragi Paule, to je kao vjerovanje u bogorodičino bezgrešno začeće: naiđe samo od sebe ili ne naiđe. Čemu potoci prolivene krvi, rudnici Potosea ili slava da bi se izazvalo rađanje jednog nehotičnog, neobjašnjivog osjećanja? Mladi ljudi kao ti, koji hoće da budu voljeni tako da im se potraživanja i dugovanja poklapaju, liče mi na grozne zelenaše. Naše zakonite žene nam duguju djecu i poštenje, ali nam ne duguju ljubav. Ljubav, Paule, to je biti svijestan datog i primljenog

zadovoljstva, biti siguran da ga daješ i primaš, ljubav je želja neprekidno u pokretu, neprekidno zadovoljavana i nenasita. Onoga dana kad je Vandenesse dirnuo u srcu tvoje žene žicu želje koju si ti ostavljao netaknutu, tvoja ljubavna razmetanja, tvoje bujice pameti i novca nisu više ostale ni kao uspomena. Tvoje bračne noći posute ružama — prah i pepeo! Tvoja ličnost — žrtva za klanje na oltaru! Tvoj raniji život — gusti mrak! Jedno ljubavno uzbuđenje bacilo je u zasjenak sva blaga tvoje strasti, koja su postala stara gvožđurija. A u njemu, Felixu, bila je sva ljepota, sva predanost, bezrazložno možda; ali u ljubavi vjerovanje je ravno stvarnosti... Tvoja punica je, dakle, sasvim prirodno bila na strani ljubavnika, protiv muža; svi jesno ili nes vi jesno ona je zatvarala oči ili ih je, pak, otvarala — ne znam šta je činila — tek bila je na strani svoje kćeri protiv tebe. Za ovih petnaest godina koliko posmatram društvo ne znam nijednu majku koja bi u takvom slučaju napustila svoju kćer. To razumijevanje je nasljedstvo koje se prenosi sa žene na ženu; koji muškarac im to može zamjeriti? Možda neki sastavljač Građanskog zakonika koji je gledao propise tamo gdje postoje samo osjećaji! Rasipništvo u koje te je bacila žena u modi, sklonosti tvoje bezbrižne naravi i tvoja sujeta možda pružile su im sredstva da se otarase tebe, vješto smišljenim upropašćivanjem. Iz svega cvog ćeš zaključiti, dragi moj prijatelju, da nalog koji tražiš da primim — i koji bih ja utoliko časnije izvršio što bi me to zanimalo — treba smatrati nevažećim. Zlo koje je trebalo predusresti već je počinjeno, *„consummatium est",* Oprosti mi, prijatelju, što ti pišem ,,a la de Marsay", kao što si govorio, o stvarima koje sigurno izgledaju ozbiljne. Ne pada mi na pamet da tjeram šegu na grobu jednog prijatelja, kao rođaci na grobu onoga koga nasljeđuju. Ali ti si mi pisao da postaješ čovjek, ja ti vjerujem i ponašam se s tobom kao s političarom a ne kao sa zaljubljenim mladićem. Zar za tebe ovaj nesretni slučaj nije kao žig na ramenu koji tjera robijaša da se baci u sistematsku opoziciju i da se bori protiv društva? Sad si se oslobodio jedne brige: brak je bio tvoj gospodar, sad ti gospodariš brakom. Paule, ja sam tvoj prijatelj, u punom smislu te riječi. Da si imao mozak u lubanji od tuča, da si imao čvrstinu koja ti je isuviše kasno došla, ja bih ti dokazao svoje prijateljstvo time što bih ti povjerio tajne koje bi ti dozvolile da gaziš po ljudskom rodu kao po ćilimu. Ali kada smo govorili o kombinacijama koje su mi pružile mogućnost da se zabavljam s nekolicinom prijatelja usred pariške civilizacije kao vol po staklarskoj radnji, kada sam ti pričao u obliku romana svoje istinite doživljaje iz mladosti, ti si ih doista primao kao romane, ne shvaćajući njihov značaj. Stoga sam samo mogao da te smatram kao svoju nesretnu ljubav. Pa lijepo, iskreno govoreći, u sadašnjim okolnostima ti si taj koji igraš lijepu ulogu, i ništa nisi izgubio od svog ugleda kod mene, kao što bi mogao da misliš. Ako se divim velikim lupežima, ja cijenim i volim prevarene ljude! Povodom onog liječnika koji ie tako rđavo završio na vješalima i to iz ljubavi prema svojoj dragani, ja sam ti ispričao još mnogo ljepšu historiju onog jadnog advokata koji živi ne znam u kojoj robijašnici, žigosan zbog nekog falsifikata, koji je želio da osigura svojoj ženi, takođe obožavanoj ženi, trideset hiljada li vara rente, ali koga je njegova žena odala da bi ga se otarasila i živjela s nekom bitangom. Ti mi nisi povjerovao, ti i ne koliko neiskusnih mladića koji su večerali s nama Pa lijepo, dragi moj, ti si taj advokat, izuzev robije. Tvoji prijatelji ti odriču i onaj ugled koji u našem društvu daje suđenje pred porotom. Sestra Vandenesseovih, markiza de Listomere i čitava njena spletkaška mafija kojoj se priključio mali Rastignac, jedan ugursuz koji počinje da se probija, gospođa d'Aiglemont i njen salon gdje vlada Charles de Vandenesse, Lenoncourtovi, grofica Feraud, gospođa d'Espard, Nucingenovi, španska ambasada, ukratko čitav jedan svijet, vrlo vješto pcdboden, baca se blatom na tebe. Ti si nevaljalac, kockar razvratnik koji je glupo proćerdao svoje imanje. Pošto je nekoliko puta isplaćivala tvoje dugove, tvoja žena, anđeo od vrline, isplatila je sada i mjenicu od sto hiljada franaka, iako je među vama prekinuta zajednica dobara. Srećom, ti si sam sebe kaznio time što si se izgubio. Da si produžio, ti bi je doveo do prosjačkog štapa, ona bi bila žrtva svoje supružanske požrtvovnosti. Kad se neki čovjek popne na vlast, on ima sve vrline, kao što obično piše na nadgrobnom spomeniku; ako zapadne u nevolju, on ima više poroka nego razbludni sin: ne možeš ni da zamisliš koliko ti grijeha svijet pripisuje, kao da si Don Juan. Igrao si na Burzi, imao si sramne sklonosti čije te je zadovoljenje stajalo ogroman novac i čije objašnjenje zahtijeva komentare i šale od kojih žene sanjaju. Plaćao si strahovite kamate zelenašima. Braća Vandenesse pričaju, kroz smijeh, do ti je Gigonnet tobože dao za šest hiljada franaka jednu fregatu od slonovače i da ju je zatim otkumo za sto srebrnjaka od tvog sobara da bi mogao da ti je ponovo proda; a ti si je bajagi svečano razlupao kad si uvidio da si mogao kupiti pravu lađu za novac koji si na ovo potrošio. Ta priča se cđista dogodiL Maximeu de Trailles, prije devet godina, ali ona ti tako lijepo pristaje da je Maxime zanavijek izgubio zapovjedništvo nad svojom fregatom. Najzad, ne mogu sve ni da ti ispričam, jer daješ materijal za čitavu enciklopediju ogovaranja, a žene imaju računa da je uvećaju. Budući da je sve to tako, i najčednije među njima opravdavaju utjehe grofa Felixa de Vandenesse (njegov otac je najzad jučer umro!).

Tvoja žena ima ogroman uspjeh, čuče mi je gospođa de Camps ponavljala te lijepe stvari u Talijanskom kazalištu. „Ne pričajte mi o njemu", odgovorio sam joj, „ništa vi ne znate! Paul je pokrao Narodnu banku i podvalio Kraljevskoj blagajni ! On je ubio Ezzelina[87], otjerao u smrt tri Medore[88] iz ulice Saint-Denis[89], a ja vjerujem da je učlanjen (ovo neka ostane među nama) u bandu „Deset Hiljada"[90]. Njegov posrednik je čuveni Jacques Collin, koga policija još nije uspjela da uhvati otkako je još jednom pobjegao s robije. Paul ga je primio na stan u svoju kuću. Vidite, sposoban je za sve: on i vladu vuče za nos. Obojica su otišli u Indiju da bi tamo poslovali i okrali Velikog Mogula." Gospođa de Camps je shvatila da otmjena žena kao što je ona ne treba da pretvori svoje lijepe usne u venecijansku bronzanu čeljust[01]. Slušajući te tragikomedije, mnogi 'judi neće u njih da vjeruju; oni su na strani ljudske prirode i njenih lijepih osjećaja i tvrde da su to izmišljotine. Dragi moj, Talleyranđ je rekao ovu izvanrednu misao: „Sve se događa." Dakako, pred našim očima se događaju stvari još mnogo čudnije nego što je ta domara zavjera; ali svijet ima toliko razloga da ih poriče, da tvrdi da je oklevetan; zatim, te veličanstvene drame se odigravaju tako prirodno, pod tako otmjenom glazurom da mi je nekad potrebno da izglačam staklo svoga dogleda da bih sagledao stvari do dna. Ali, ja ti ponavljam, kad je neko moj prijatelj, pošto smo zajedno kršteni šampanjcem, zajedno se pričešćivali kod oltara Pitome Venere, pošto su nas krizmali kukasti prsti Kocke, ako se moj prijatelj nalazi u lošem položaju, razorit ću dvadeset porodica da bih mu ga popravio. Po ovome svakako uviđaš da te volim; jesam li ikad koliko me znaš, pisao ovoliko dugačka pisma? Čitaj, dakle, pažljivo ono što mi je ostalo da ti kažem.

Nažalost, Pauie, moram da se odam pisanju, moram da se sviknem da brzo ispisujem depeše: pristupam politici. Za pet godina hoću da ·mam ministarski portfelj ili nekakvu ambasadu odakle ću moći da baratam po državnim poslovima kako je meni ćef. Nastaje jedno doba u životu kada je najljepša dragana kojoj čovjek može da služi njegova nacija,. Učvršćujem se u redove onih koji ruše današnji sistem i vladu. Najzad, u vodama sam jednog kneza, sakatog samo u nogu[92], koga smatram genijalnim političarom i čije će ime postati slavno u historiji, kneza u punom smislu riječi, kakav može da bude veliki umjetnik. Ronquerolles, Montriveau, Grandlieuvi, la Roche-Hugon, Serizu, Feraud i Granđville, svi smo mi udruženi protiv klerikalne partije, kao što oštroumno tvrdi ona budalasta partija koju predstavlja „Ustavobranitelj" Hoćemo da srušimo oba Vandenessea, vojvode de Lenoncourt, Navarreins, Langeais i de la Grand-Aumonerie. Da bismo pobijedili, sklopit ćemo savez čak i s Lafayetteom, s orleanistima, s ljevicom, s ljudima koje treba poklati sutradan poslije pobjede, jer je svako upravljanje nemoguće s njihovim principima. Mi smo sposobni za sve radi sreće naše otadžbine i naše lične. Lična pitanja u odnosu na kralja danas su sentimentalne gluposti; trel. a ih izbrisati iz politike. U tom pogledu Englezi su, sa svojim duždevskim sistemom, mnogo napredniji od nas. Politika nije više u tome, dragi moj. Ona je u poticaju koji treba dati naciji stvaranjem jedne oligarhije koja ima određene pojmove o vladavini i vodi državne poslove pravim putem, umjesto što bi pustila da zemlja bude trzana u hiljade raznih pravaca, kao što se to događa već četrdeset ecdina u ovoj lijepoj Francuskoj, tako pametnoj i tako nedotupavnoj, tako ludoj i tako mudroj, kojoj je sistem potrebniji nego ljudi. Šta znače ljudi u tako krupnoj stvari? Ako je cilj uzvišen, ako ona živi sretnije i bez nemira, šta se mase tiču dobiti od našeg upravljanja, naša imanja, naše privilegije i naša zadovoljstva? Ja sad čvrsto stojim u novčanom pogledu: imam danas sto i pedeset hiljada livara rente u obveznicama na tri posto i rezervu od dvije stotine hiljada franaka da bi se nadoknadili eventualni gubici. Čini mi se da je to još vrlo malo u džepu onoga koji polazi lijevom nogom da bi se popeo na vlast. Jedan sretan događaj odlučio je o mom stupanju u tu karijeru koja me je vrlo slabo privlačila, jer ti znaš koliko cijenim orijentalni način života. Nakon trideset i pet godina sna moja vrlo poštovana mati probudila se i prisjetila đa ima sina koji joj čini čast. Kada čovjek iščupa čokot, često se događa da nakon nekoliko godina neki izdanci ponovo izbiju iz zemlje; eto tako, dragi moj, iako me je mati gotovo iščupala iz svog srca, ja sam ponovo izrastao u njenoj glavi. U pedeset osmoj godini ona smatra da je dovoljno ostarjela da ne može više da misli na drugog muškarca osim na svoga sina. U takvom raspoloženju ona je srela ne znam u kom kotlu ljekovite vode, jednu dražesnu englesku usidjelicu, koja ima dvije stotine i četrdeset hiljada livara rente i kojoj je, kao dobra n.ati, ulila smjelu ambiciju da postane moja žena. Djevojka od trideset i šest godina, bogme odgojena u najboljim puritanskim principima, prava kvočka koja tvrdi da bi preljubnice trebalo javno spaljivati. „Gdje bi se našla tolika drva?“ upitao sam je ja. Rado bih je poslao do vraga, jer dvije stotine i četrdeset hiljada livara rente ne vrijedi koliko moja sloboda, moje fizičke ili moralne sposobnosti i moja budućnost. Ali ona je jedina nar sljednica nekog bolesnog starca, nekakvog pivara iz Londona, koji u dogledno vrijeme treba da joj ostavi imetak ravan onome kojim je slatka mala već sada obdarena. Osim tih prednosti, ona ima crven nos, oči kao u mrtve koze, stas takav da strahujem da se ne prelomi na tri dijela ako padne; liči na nevjesto obojenu lutku; ali ona je

zanosno štedljiva; ona će obožavati svoga muža; ona ima engleski duh; ona će voditi moju kuću, nadgledati moje štale, moju poslugu, moja imanja bolie nego ma koji nadzornik. Ona ima sve dostojanstvo koje potječe od vrline; drži se pravo kao neka pratilja u Francuskoj komediji; ništa me neće razuvjeriti da je nataknuta na kolac i da se kolac prelomio u njenom tijelu. Miss Stevens je, uostalom, dovoljno bijele puti da neće biti isuviše neprijatno oženiti se njome kada bude apsolutno potrebno. Ali, a ovo mi smeta, ona ima ruke dozlaboga poštene djevojke; te su ruke toliko crvene da još nisam iznašao sredstvo da ih izbijelim bez mnogo truda i ne znam kako da joj istanjim prste koji liče na kobasice? Oh, ona očigledno liči na pivara po svojim rukama a na aristokratkinju po svom novcu; ali isuviše izigrava otmjenost kao bogate Engleskinje koje žele da ih smatraju damama, a ne krije dovoljno svoje račje krake. Osim toga, ona ima onoliko malo inteligencije koliko ja to tražim kod žene. Kad bi postojala neka gluplja od nje, krenuo bih da je tražim. Nikad me ta žena, koja se zove Dinah neće osuđivati, nikad mi se neće opirati; ja ću biti njen Gornji dcm, njen Gospod, njen Donji dom. Najzad Paule, ta djevojka je nepobitan dokaz engleskog genija; ona predstavlja proizvod engleske mehanike koja je postigla najveći stupanj usavršenosti; sigurno je izrađena u Manchesteru, između tvornice čeličnih pera i tvornice parnih mašina. To jede, to ide, to pije, to će moći da pravi djecu, da ih njeguje, da ih izvanredno odgaja, i to izigrava ženu prosto da se čovjek prevari. Kad nas je moja mati predstavila jedno drugome, ona je tako dobro navila mašinu, tako pažljivo pregledala čivije, toliko podmazala točkove da ništa nije škripalo; pa kad je vidjela da se ja nisam isuviše namrštio ona je otkočila i posljednje opruge: djevojka je progovorila! Najzad, moja mati je takođe izustila posljednju i glavnu riječ. Miss Dinah Stevens troši samo trideset hiljada franaka godišnje i putuje iz štednje već sedam godina. Postoji, dakle, Još jedan ćemer, i to u gotovom novcu. Stvari su toliko odmakle da je oglašavanje pri kraju. Došli smo do „my dear love“. Miss mi baca poglede od kojih bi se nosač preturio. Sporazumeli smo se: moja imovina nije uzeta u obzir; miss Stevens ulaže jedan dio svoje u kupovinu zemlje da bi se ustanovio majorat s prihodom od dvije stotine hiljada franaka i u kupovinu jedne kuće koja se unosi u majorat; utvrđeno je da miraz koji ja ulažem iznosi milion franaka. Ona ne može da se požali: ostavljam joj cjelokupnog ujaka. Dobri pivar, koji je, uostalom, dao svoj doprinos majoratu, umalo nije pukao od radosti kad je saznao da mu sestričina postaje markiza. U stanju je da učini neku žrtvu za mog prvenca. Ja ću povući svoju imovinu iz državnih obveznica čim budu dostigle osamdeset i sve ću uložiti u zemlju. Za dvije godine mogu da imam četiri stotine hiljada livara prihoda od zemlje. Kad sahranimo pivara mogu računati na šest
stotina hiljada livara rente. Vidiš, Paule, ja svojim prijateljima savjetujem samo ono čega se i sam držim. Da si mene poslušao, ti bi imao jednu Engleskinju, kćer nekog naboba, koja bi ti ostavila tvoju momačku nezavisnost i slobodu potrebnu da bi igrao „whist“ ambicije. Ja bih ti ustupio svoju ženu da nisi oženjen. Ali nije tako. Nisam čovjek koji će te tjerati da prežvakuješ svoju prošlost. Morao sam napraviti ovaj uvod da bih ti objasnio da ću imati život i sredstva potrebna za one koji hoće da igraju veliku igru piljaka. Ja te neću napustiti, prijatelju dragi. Umjesto da ideš da se kiseliš u Indiji, mnogo je prostije da ploviš zajedno sa mnom po vodama Seine. Vjeruj mi, Pariz je još uvijek mjesto gdje bogatstvo izvire u najvećem obilju. Rudnici Potose nalaze se u ulici Vivienne ili u ulici de la Paix, na trgu Vendome ili u ulici de Rivoli. U svakoj drugoj zemlji, da bi stekao imetak, potrebna su materijalna djela, preznojavanje nosača, mjere i protivmjere. Ovdje svaki čovjek, čak i osrednje pameti, može da ugleda zlatan rudnik dok navlači sobne cipele, čačka zube poslije ručka, kad legne da spava ili ustane nakon spavanja. Reci mi da li postoji neko mjesto na svijetu gdje dobra ideja, sasvim prosta, donosi više i brže prodire nego ovdje? Ako stignem do vrha ljestvica, misliš li ti da sam ja čovjek koji će ti odbiti stisak ruke, jednu riječ, jedan potpis? Zar nam nije potreban, nama mladim pokvarenjacima, jedan prijatelj na kog možemo računati, ako ni zbog čega drugog a ono da ga kompromitiramo umjesto sebe, da ga pošaljemo da pogine kao običan vojnik da bi se general spasio? Politika se ne može voditi bez jednog čestitog čovjeka, kome se sve može reći, s kojim se sve može činiti. Evo, dakle, šta ti ja savjetujem. Pusti „Lijepu Ameliju" neka krene bez tebe, vrati se ovamo kao grom iz vedra neba; ja ću ti uđesiti dvoboj s Felixom de Vandenesse, ti ćeš pucati prvi i oborit ćeš ga kao goluba. U Francuskoj uvrijeđen muž koji ubija svog suparnika postaje čovjek za poštovanje i poštuju ga. Nitko mu se ne ruga. Strah je dragi moj, društveni element, sredstvo za uspjeh za one koji ne obaraju pogled ni pred kim. Ja, kome je stalo do života koliko do magarećeg mlijeka i koji nikad nisam osjetio uzbuđenje straha, primijetio sam čudno djelovanje ovog osjećaja na naše suvremene naravi. Jedni drhte da ne izgube uživanja kojima su se odali, drugi se plaše da napuste jednu ženu. Nekadašnje pustolovne naravi, kada se život bacao kao stara čarapa, ne postoje više! Hrabrost mnogih ljudi je vješta računica zasnovana na strahu koji hvata njihova protivnika U Evropi se jedino Poljaci tuku iz zadovoljstva, oni još uvijek njeguju umjetnost radi umjetnosti a

ne radi špekulacije. Ubij Vandenessea, tvoja žena će drhtati, tvoja punica će drhtati i publika će drhtati, a ti ćeš povratiti svoj ugled, razglasit ćeš svoju ludu strast prema ženi, svi će ti povjerovati, postat ćeš heroj. Takva je Francuska. Nije mi stalo do sto hiljada franaka kad si ti u pitanju; isplatit ćeš svoje glavne dugove, zaustavit ćeš svoju propast time što ćeš prodati svoja imanja zadržavajući pravo prekupa, jer ćeš ubrzo imati položaj koji će ti dozvoliti da vjerovnike isplatiš prije roka. Zatim, pošto si saznao kakav je karakter tvoje žene, ti ćeš je savladati jednom riječi. Dok si je volio, ti nisi mogao da se boriš protiv nje, ali kad je ne budeš više volio, imat ćeš nepobjedivu snagu. Natjerat ću tvoju punicu da postane mekša od pamuka, jer valja povratiti onih sto i pedeset hiljada livara rente koje su te dvije žene za sebe zadržale. Prema tome, odustani od izgnanstva koje mi liči na samoubistvo za pametne glave. Da odeš, pa zar to neće značiti da su klevete pobijedile? Kockar koji odlazi po novac da bi se vratio u igru gubi sve. Treba držati svoje zlato u džepu. Izgleda mi kao da odlaziš po svježe trupe u Indiju. Ne valja! Mi smo dva kockara na velikoj zelenoj čohi politike; između nas pozajmica je obavezna. Stoga, uzmi konje, dođi u Pariz i ponovo stupi u igru; dobit ćeš je s Henrijem de Marsay kao partnerom, jer Henri de Marsay zna da provede svoju volju i zna udariti. Evo kako sad stoje naše stvari. Moj pravi otac je član engleske vlade. Imat ćemo veze u Spaniji preko Rvangelistinih, jer onoga dana kada se uhvatimo u koštac, tvoja punica i ja, vidjet ćemo da nema šta da se ućari kad se nađe đavo protiv đavola. Montriveau, dragi moj, kraljevski je namjesnik i on će svakako postati jednog dana ministar rata; zahvaljujući svojoj rječitosti, on ima veliki utjecaj na Skupštinu. Ronquerolles je postao ministar u vladi i u privatnom savjetu. Martial de la Roche-Hugon je imenovan za poslanika u Njemačkoj i za francuskog pera; on nam donosi u rriraz maršala vojvodu de Carigliano i čitav rep Carstva koji se tako glupo prilijepio za kičmu Restauracije. Serizy vodi Državni savjet u kome je neophodan. Grandville drži sudstvo u kome su oba njegova sina; Granđlieuvi odlično stoje na dvoru; Feraud je duša mafije, Gondreville — niski intriganti koji uvijek stoje visoko, ne znam zašto. S takvim osloncima čega da se plašimo? Imamo po jednu nogu u svakoj prijestolnici, po jedno oko u svakom kabinetu i tako obmotavamo državnu upravu, a ona to i ne naslućuje. Zar pitanje novca nije bijeda, ništavilo u toj velikoj, dobro pripremljenoj mašini? Sta je pogotovu jedna žena? Zar ćeš cijelog vijeka ostati gimnazijalac? Sta je život, dragi moj, kad iedna žena znači cio život? To je galija kojom ne vladaš, koja se upravlja po nekom ludom kompasu, ali ne bez magneta, galija nošena suprotnim vjetrovima, u kojoj je čovjek pravi robijaš, koji izdržava ne samo dosuđenu mu kaznu već i onu koju izmišlja nadzornik robijaša i to bez izgleda na osvetu. Fuj! Ja razumijem da se zbog strasti ili zadovoljstva koje osjeća kad predaje svoju snagu u bijele ruke čovjek može pokoriti jednoj ženi; ali pokoravati se Medpru?[03]... U tom slučaju ja ću slomiti Angelicu[93]. Velika tajna socijalne alkemije, dragi moj, to je izvući svu korist iz svakog životnog doba kroz koje prolazimo: imati sve svoje lišće u proljeće, sve cvjetove u ljeto, sve plodove u jesen. Mi smo se zabavljali, nekoliko veseljaka i ja, kao crni, sivi i crveni mušketiri čitavih dvanaest godina, ne uskraćujući sebi ništa, čak ovdje-ondje i poneki gusarski pothvat; sad ćemo početi da tresemo zrele šljive u doba kad je iskustvo pozlatilo žetvu. Pođi s nama, imat ćeš svoj dio u kolaču koji ćemo zamijesiti. Dođi i naći ćeš sebi najodanijeg prijatelja u koži
Henrija de Marsay.“

U času kad je Paul de Manerville đočitavao to pismo, čija je svaka rečenica bila udarac pijuka o kulu njegovih nada, njegovih iluzija, njegove ljubavi, on se nalazio iza Azorskih otoka. Usred tih ruševina njega obuze hladan bijes, nemoćan bijes:

— Šta sam im učinio? — pitao se on.

Takvo pitanje je izraz glupaka, slabića koji ne umiju ništa da vide, pa ne mogu ništa ni da predvide. On povika:

— Henri, Henri! Vjerni prijatelju!

Mnogi ljudi bi pomjerili pameću. Paul ode leći i zaspa onim dubokim snom koji nailazi kao posljedica ogromnih poraza i koji je uhvatio Napoleona nakon bitke kod Waterlooa.

Pariz, 1835.

BILJEŠKE I OBJAŠNJENJA

[1] *Čiča Goriot* izašao je prvi put u podliscima *Revue de Pariš* od 14. i 28. decembra 1834., 28. januara i 11. februara 1835.; zatim Werdet i Spahman prirediše dva njegova uzastopna izdanja u dvije knjige in-8°, jedno datirano marta, a drugo maja iste godine, i svako propraćeno predgovorom; zatim ga 1835. (V/erđet[3]) ponovo objavi u četiri knjige in-18°. Najzad 1843., *Čiča Goriot* ulazi u prvi svezak *Scena iz pariškog života* koje su dio *Ljudske komedije.* U svojim posmrtnim bilješkama Balzac ga premješta iz *Scena iz pariškog života* u *Scene iz privatnog života,* a po tom smo uputstvu i mi postupili u konačnom izdanju[4].

[2] *Geoffroy Saint-Hilaire* (1772.—1844.). — Balzac je gajio duboko divljenje prema ovom velikom prirodnjaku. On je tvrdio, između ostalog, da je na društvene vrste u *Ljudskoj komediji* primijenio onaj princip jedinstva prirode — koji je tako odlučno osporavao *Cuvier* — dok ga je Geoffroy Saint-Hilaire uzeo

[3] Mario ROK, *Rukopisi i izdanja „Ciča Goriot“,* bez mjesta i godine izdanja, in-8°, str. 2 (otisak iz *Revue universsitaire,* god. 1905., knjiga II., str. 34 i slijedeće stranice).

[4] *Historija Balzakovih djela* (III. izdanje), str. 28. i 29. [8] *Predgovor Ljudskoj komediji,* Conarovo izdanje,; knjiga I., str. XXVI.

kao princip historije razvoja zooloških vrsta[5]. Balzac je manje cijenio stil velikog učenjaka nego njegove ideje i uspoređujući ga sa Bonaldom, pisao je 1844. gđi Hanskoj: „...Bonalđ... je veliki mislilac koji je bio isto tako slab stilist kao i Geoffroy Saint-Hilaire, pozni genij, koji nije bio vičan peru"\

[3] *U donjem dijelu ulice Neuve-Sainte—Genevieve. — Dans ulica Tournefort.*

[4] *Parišku ljubav koja se liječi tu sasvim blizu.* to jest u Kapucinskoj bolnici, ili bolnici Midi o kojoj se govori nešto dalje u napomeni br. 31.

[5] *Riječ lipa gospođa Vauguer tvrdoglavo izgovara ljipa.* — Riječ je o gđi Hanskoj, budućoj gđi de Balzac koja je imala takav pogrešan izgovor. Poznato je da u Poljskoj i u Rusiji ljudi iz visokog društva govore (ili su govorili) samo francuski, čak i u uskom porodičnom krugu.

[6] *Onom žutom bojom koja daje odvratan izgled gotovo svim kućama u Parizu.* — U Francuskoj je žuta boja oduvijek važila kao boja beščašća: čohani kružić koji su Židovi nosili na ramenu bio je žute boje; isto tako, odlukom Parlamenta, bojena su žutom bojom vrata na kućama u kojima su stanovali varalice i izdajnici: U XVI vijeku ova mjera primijenjena je i na konetabla od Burbona, a u XVII vijeku na velikog Condea.

[7] *Lampe, izum fizičara Arganda.* — Aime Argand (+ 1803.), fizičar i kemičar, pravi je pronalazač lampe s dvostrukim strujanjem zraka, sa staklenim cilindrom i cjevastim fitiljem; apotekar Quinquet, koji je samo usavršio neke detalje na njoj, dao joj je svoje ime. Ali Revolucija, ukidajući sve patente pronalazača (Argand je patentirao svoju lampu 1787.), omogućila je da se izvrši ovo protuzakonito prisvajanje.

[8] *Spremna da izda Georgesa ili Pichegrua.* — Georges Gadoudal (1771. — 1804.), sin zemljoradnika iz Auraya (Oreja), učestvovao je u vandejskim pobunama prvo pod Stofleom, a poslije njegove smrti borio se dalje sve do 1800. On je jedan od onih oficira koji su podmetnuli paklenu mašinu u ulici Saint-Nikez, mada je Georges uvijek odricao da je uzeo učešća u tome. Primivši nove instrukcije od grofa d'Artois, Georges je s Pichegruem i Moro[6] sklopio novu zavjeru u cilju otmice Prvog konzula, i zbog toga je sedam mjeseci ostao skriven u Parizu. Pošto je otkriven i uhapšen 9. marta 1804., osuđen je na smrt i pogubljen s jedanaestoricom svojih saučesnika 25. juna iste godine. — Charles Pichegru (1761. — 1844.), divizijski general, 1793., odnio je slavne pobjede u ratu s Nizozemskom: 1795. osvojio je Amsterdam, a iduće godine njegova konjica dočepala se neprijateljske flote koja je bila zaleđena u Texelu. Vrativši se u Pariz, on je 12. žerminala ugušio pobunu u predgrađima a zatim se vratio da osvoji Manhajm. Tada stupi u zavjereničke veze s princom Condeom i roajalistima iz unutrašnjosti. On je digao na bunu eskadrone koje je Bonaparta razbio na stepenicama crkve svetog Roka (1796.). Pošto je izabran za člana savjeta Pet-Stotina, nastavio je svoj zavjerenički rad; uhapšen je 18. fruktidora 1798. i deportiran u Sinamari odakle je uspio da pobjegne. Putujući po Njemačkoj i Engleskoj, udružio se s Cadoudalom, ali jedan prijatelj kome se bio povjerio, odao ga je policiji. Istraga o njegovoj krivici bila je još u toku kada je nađen zadavljen u svom krevetu.

[9] *Između Bourbe i Salpetrierea.* — Burba je stari naziv za Porodilište, ovaj naziv dobila je zbog nečistoće koja je vladala u tom kvartu.

[10] *Palais Royal...u Galeries de Bois.* — Vojvodu Orleanskog, vlasnika ovog dvorca — koji je uoči Revolucije načinio plan da hodnikom na stupove odvoji od dvorca, u užem smislu, vrtove (koji su s tri strane bili omeđeni hodnicima na svodove, namijenjenim prodavaonicama) — spriječila je Revolucija u tome; umjesto predviđenog hodnika podignuto je tri reda drvarnica i dva pokrivena hodnika. Ove pokretne građevine dobile su prvo naziv Kan de Tartar, a zatim Galeries de Bois. U prvo vrijeme uzimale su ih pod zakup krojačice rublja i modiskinje, a kasnije su Galeries de Bois postale sastajalište pariške prostitucije i pružile mnoge radosti Kozacima, 1814. Bile su porušene tek krajem Restauracije kada je sin Filipa Egalitea podigao Galeries Orleans.

[11] *Na firmi kavane Boeuf a la Mode.* — Poznato je da ta firma predstavlja vola obučenog pa ukusu dama iz vremena Restauracije; na njemu se naročito ističe, kao ukras, ogroman šešir s perjanicom.

[12] *Zabava u Pradu i balova u Odeonu.* — Prado su bili balovi koji su se od početka Restauracije, 1815., priređivali u dvorani kazališta Cite-Variete; ono je sagrađeno 1792. na mjestu gdje je nekad stajala crkva, porušena uoči Revolucije, a gdje se danas nalazi Trgovački sud. To je sastajalište studenata koji tu igraju uz zvuke orkestra što im daje mnogo poleta za igru — iako baš nije osobito uvježban.

— Na početku Restauracije, dok je bio pod upravom Ricarda, Odeon je već bio slabo posjećen, pošto su

---

6 *Pisma u inostranstvo,* II., 416 (7. avgusta 1844.)

mu publiku preotela kazališta s desne obale Seine. Trupa Drugog francuskog kazališta morala je često da iznajmljuje dvoranu za koncerte i plesove da bi naplatila svoje troškove.

[13] *„Dugo sam se skitao po svijetu..."* — Arija iz *Gioconde ili Pustolova,* komične opere u tri čina, na libreto od Etienna, muzika od Nikola; prvi put je prikazana u Fejdou 28. februara 1814. Ovo je arija iz Ciocondine uloge.

[14] *Poštanskim kolima.* — Prvu povlasticu za saobraćaj izdao je Henri III. Saobraćajna pošta (Mesažeri roajal) koja je 1809. postala društvo, nije bila pod državnom upravom, ali, iako je konkurencija bila slobodna, imala je u stvari isključivo pravo na saobraćaj do 1826. kada je osnovana Mesfžri ženeral (Opća saobraćajna pošta) i mnoga druga privatna poduzeća.

[15] *Nedavno pronađena diorama.* — Diorama je bila neka vrsta kazališta sa slikama u kome je gledalac doživljavao čudne iluzije, izazvane različitim osvjetljavanjem, na platnu koje je bilo obojeno s obje strane. Izumjeli su ga Daguerre (začetnik fotografije) i Bouton. Prva diorama bila je postavljena u ulici Samson 1822., iza Chateau Dos (danas Trg republike). Izgorjela je 1839. i prenesena je na bulevar Boune Nouvelle. Kako se radnja *Čiča Goriota* odigrava 1819., Balzac je izmakao najmanje za tri godine ispred vremena za koje je tvrdio da opisuje.

[16] *Gallovom frenologijom.* — Badenski liječnik Francois Joseph Gali (1758.-1828.), tek je 1798. zamislio svoj sistem koji ukratko može da se svede na ovo: „oblik glave i lubanje često je samo odraz oblika mozga što nam daje mogućnost da otkrijemo osobine i glavne sposobnosti svakog pojedinca'[1]. Gali je pokušao da širi svoju nauku u Njemačkoj, no tamo je ona postala predmet podsmijeha. Krajem 1807. došao je u Pariz gdje je doživio prve uspjehe za koje ima da zahvali snobizmu visokog društva. Zajedno sa Spurzhaimom objavio je dva djela: *Analiza i fizika nervnog sistema* (1810.—1820.; 4 knjige; in-4°) i O *funkcijama mozga i funkcijama svakog njegova dijela.*

[17] *Pri likvidiranju Indijskog društva.* — Indijsko društvo, koje su 1664. osnovali Louis XIV. i Colbert, uspjelo je sredinom XVIII. vijeka da osigura Francuskoj posjed dobre trećine Indije. Pošto je Duplex bio smijenjen zbog spletaka, Društvo je sa Englezima potpisalo koban ugovor koji je za njega značio potpunu propast. Prva likvidacija bila je 1770. Caion je pod vladavinom Louisa XVI. pokušavao da da nov zamah poduzeću. Revolucija, koja je sistematski zanemarivala kolonije, onemogućila je taj pokušaj. Ponovo ukinuto 1790., a zatim opet osnovano, Društvo je konačno nestalo 1793.; ukinuto je odlukom Konventa koji ga je optužio da je pronevjerilo pedeset milijuna franaka francuskih uštеđevina.

[18] *Osvetnik.* — Ovaj brod, koji je vjerojatno sagrađen u Brestu oko 1680., pošto je prethodno bio u sastavu eskadrila Turvila, naročito se istakao u ratu za američku nezavisnost. Bitka u Brestskom zaljevu, gdje je brod potonuo, hrabro se boreći 1. juna 1794., dala je povoda za legendu čije nam rasvjetljavanje ne prikazuje u najljepšoj boji njenog komandanta, kapetana Renaudina.

[19] *Warwick.* — Nije poznato da je neki brod pod imenom *Warwick* bio unesen u registar francuske mornarice u XVIII. vijeku. Stvar može biti samo u tome da je pod drugim imenom pridodat Kraljevskoj mornarici brod koji se tako nazivao, i koji je u blizini Martinigua progonila francuska fregata *Atalanta;* on se konačno i predao njenom komandantu, kapetanu Šafolu.

[20] *Jučer je bio u Elizeju.* — Elizejsku palaču sagradio je arhitekt Molet na početku vladavine Louisa XV za Henria de la Tour d'Auvergne, grofa đ'Evresa. Poslije grofa d'Evresa u njoj su se nastanili gospođa de Pompadour i njen brat markiz de Marigny. Kada je izbila Revolucija, palača je pala u ruke vojvotkinji od Bourbona. Pošto je izviesno vrijeme pripadala Muratu, pa čak i samom Napoleonu, ponovo je za vrijeme Restauracije postala vlasništvo vojvotkinje od Bourbona i odmah je uručena vojvodi de Berry koji je u njoj stanovao sve do svoje smrti, 1820. godine. Vojvotkinja de Berry koja je bila utjelovljenje elegancije i raskoši svoga doba priređivala je u njoj blještave svečanosti, ali nikako nije mogla da se odluči da se, poslije ubistva svog muža, vrati u Elizejsku palaču. Pod Louisem Filipom, Elizejska palača postala je konačište vladara koji su bili na proputovanju, a pod Drugom republikom postala je Palača predsjedništva; Lacrois ju je proširio i rekonstruirao 1850.

[21] *Jedan od onih pariških Dolibana* — G. d'Oliban je glavna ličnost u komediji u tri čina *Gluh čovjek ili Puna gostionica,* koju je u prozi napisao Desforges, i koja je prikazana 1790. u kazalištu Montansie. G. d'Oliban je plemeniti otac koji dozvoljava svojoj kćeri da se uda po svom izboru, jer se bio teško prevario u zetu kojega je sam izabrao.

Na ulici Aublin. — Ova mala ulica, koja i danas postoji, vodi od Trgovačke burze u susret ulicama Coquilliere i Rambito.

[23] *Kao onaj sluga španjolskog kralja koji je oborio satove svoga gospodara.* — Legenda o Karlu Pet^m koji je tobože provodio vrijeme u svom utočištu u Justu sklapajući i rasklapajući satove — lažna je od početka do kraja. Istina je samo to da je Karlo Peti držao do toga da zna točno vrijeme.

[24] *Villele* umjesto *Manuel.* — Jacques Antoine Manuel (1775.—1827.), za vrijeme Revolucije vojnik, zatim pravobranilac u Aixu, bio je poslanik Barcelonnette za vrijeme vlade Sto dana. Godine 1818. došao je kao poslanik Vendee ponovo u Skupštinu gdje je, kao republikanac, prišao grupi najnaprednijih liberara. Nešto kasnije nego što to navodi Balzac — pod ministrom Villelom protiv čijeg se projekta o španjolskoj ekspediciji žestoko borio, — bio je izbačen iz Skupštine, 3 marta 1823. Otada se povukao iz političkog života.

[25] *Na jednog ministra vojnog, koji se zvao Aubry.* – Frangois Aubry (1749.-1802), prije Revolucije artiljerijski kapetan, a zatim poslanik Konventa, borio se protiv Robespierrea i samo ga je Deveti termidor spasao od smrti. Ušao je tada u Komitet javnog spasa, postao nasljednik Carnota u rukovođenju vojnim stvarima; on je smijenio oficire teroriste, kao na primjer Massenu i Bonapartu. Zatim je zasjedao u savjetu Pet-stotina, i bio u zavjeri s roajalistima. Deportiran 18. fruktidora, pobjegao je sa Cayenne i umro u Engleskoj. Bonaparte, koji ga nije zaboravio, ipak se nije složio s time da se on vrati u zemlju.

[26] *Pukovnik u Loirskoj vojsci.* — Poslije bitke kod Waterlooa i druge opsade Pariza od strane Saveznika francuske trupe bile su zadržane na obalama Loire, a zatim raspuštene 1. augusta 1815.

[27] *Na Bečkom kongresu, diobu Francuske,* — 1. novembra 1814., poshie mnogih pripremnih radnji i čarki, otpočeo je rad Kongresa u Beču na kome su sve evropske sile bile zastupljene da odluče o preuređenju Evrope i o diobi ostataka Napoleonovog carstva. Ali četiri Saveznice: Pruska, Rusija, Engleska i Austrija već unaprijed su odlučile da svedu odluke Kongresa „na one osnove koje su predhodno među sobom utanačile". Talleyrarid je sve svoje snage upravio na to da razbije blok četiri Saveznice koje su se već bile sporazumjele u tome da svedu na najmanju mjeru nadmoćnost koju su „geografski položaj i neiscrpni izvori" pružali „strašnoj monarhiji" francuskoj. Vanjska politika, koju je Talleyrand podržavao za sve vrijeme svoje karijere. bila je u potpunom skladu s ličnim pogledima Louisa XVIII.: „Sam se odreći velikih osvajanja, budući da ona ne mogu da se postignu bez velikih dioba; spriječiti jake da postanu isuviše moćni; braniti male zemlje od pohlepe velikih sila; među svima održavati stanje ravnoteže" — to je bila tradicionalna politika naših kraljeva, kao i politika, koju je Talleyranđ u interesu tadašnje Francuske, branio na Kongresu. Da bi u tome uspio, trebalo je samo da se pozove na one iste principe političkog morala za koje su Saveznice tvrdile da su objavile: poštovanje zakonskog suvereniteta, poštovanje nezavisnosti naroda — i da nametne njihovo izvršenje Saveznicama koje su u svemu tome vidjele samo svečanost na kojoj su rušile djelo Napoleona, u svoju korist. Poslije tri mjeseca intriga i podzemnih borbi, u kojima je odnijela pobjedu njegova umješnost i gdje je naročito krasnorječivo govorio — po riječima Aleksandra „kao ministar Louisa XIV." — uspjelo mu je da 3. januara 1815. odvoji Englesku i Austriju od Pruske i Rusije i sa naprijed navedenim silama sklopi obrambeni i napadački savez te da, zahvaljujući savezničkom takmičenju, nametne svoja gledišta kao odluke Kongresa. Djelo Talleyrandovo, koje je Francusku ponovo stavilo na njeno staro mjesto u Evropi, zamalo nije bilo srušeno povratkom s Elbe. Usprkos svemu, Evropa nije više imala odriješene ruke, i završni akt Kongresa, potpisan 9 juna 1815. održao je četrdeset godina na snazi politiku koju je nametnuo Talleyrand.

[28] *Vojvoda d'Escars.* — Jeana-Frangoisa de Perussa, baruna, kasnije vojvode od Escarsa (1747— 1822), proizveo je Louis XVIII. za general-lajtnanta, imenovao ga za pera Francuske i naročito ga odredio za prvog upravitelja trpeze zbog njegove vještine u pripravljanju jela. Priča se da je umro od pokvarenog želuca jer je prethodno pojeo neko jelo pripremljeno po njegovu receptu. Nitko drugi osim Louisa XVIII i vojvode nije jeo to jelo i njime se naslađivao. Čuvši za njegovu smrt, kralj je gotovo veselo uzviknuo: „Jadni d'Escars! Ipak imam bolji želudac od njega!"

[29] *Talijansko kazalište.* — Tek 1789. redovno su organizirane predstave Talijanske opere u Parizu. Kraljičin vlasuljar. Leonard, dobio je povlasticu za njeno izvođenje, i tu povlasticu koristila je *Trupa gospodina* sve do 10. augusta kad ju je on sam raspustio. Kako je pokušaj gđice Montansie da oživi Talijansko kazalište doživio potpun neuspjeh, Picardu je pošlo za rukom, 1804., da ponovo okupi trupu koja je već počela da se raspada, i dobivši pomoć od vlade, prvo je počeo da daje predstave Talijanske opere u sali Luvoa, u ulici Richelieu, zatim u Odeonu gdje je s Francuskim kazalištem davao naizmjenične predstave. Pod kraj Carstva bili su direktori Talijanskog kazališta Spontini i Baer, a Katalanijeva je upravljala njime za vrijeme Restauracije. Pod njenom upravom ono je propalo, i ona se 1819. odreče povlastice. Iduće godine kazalište je bilo preuređeno i dijelilo je salu Luvoa s Francuskom komedijom. To je bio njegov zlatni vijek:

Rossini je žnjeo uspjehe s Pastom, Malibranovom i Fodorovom, Ribinijevom i Grizijevom. Od 1827. do 1838. ono prelazi u salu Favar, zatim u Odeon, poslije toga u salu Renesans i najzad u salu Vantadur koja se nalazi na mjestu na kome je danas filijala Francuske banke. Poslije rata od 1870. Talijansko kazalište ponovo je obnovljeno, ali je bilo kratkog vijeka; tada je s Velikom operom dijelilo salu u Novom kazalištu koje je sagradio Charles Garnier.

[30] *Jenny Deans i njen otac. — Ličnosti iz Edimburške tamnice od Waltera Scotta.*

[31] *Liječnički pomoćnik u Kapucinskoj bolnici.* — Tim imenom nazivana je za vrijeme Restauracije bolnica Midi koja se nalazila u predgrađu SaintJacques, na uglu ulice Kapucina (koja je danas u sastavu bulevara Port-Royal), i u kojoj su se 1792. nalazili venerično oboljeli. Ime je dobila po kapucinskom samostanu, koji je tu bio smješten od 1613. do 1782. Bolnica Midi naziva se danas bolnica Ricord.

[35] S *Cuvierova sata.* — Georges Cuvier (1769.— 1832.) imenovan je za profesora College de France 1799., a u Muzeju prirodnih nauka dobio je postavljenje 1802. Godine 1819. radio je na *Istraživanjima fosilnih životinja* (koja su objavljena između 1821. i 1824.); ona su postala osnova za izučavanje paleontologije.

[33] *Fodorove i Pellegrini.* — Josephine Menviel-Fodor, porijeklom Talijanka, rođena u Parizu 1793., usprkos svom talentu nikad nije mogla da pjeva na francuskom jeziku. Poslije prvog boravka u Parizu, od 1819. do 1822., ona se ponovo pojavila 1835. u ulozi Semiramiđe; već u prvim scenama ona je odjednom izgubila glas koji nikad više nije mogao da povrati prijašnju snagu i gipkost.

— Felix Pellegrini (1774 — 1832). talijanski pjevač, bio je angažiran u Talijanskom kazalištu u Parizu 1819.; pjevao je basovske uloge; 1830. je postao profesor na Konzervatorij umu. Imao je naročito velikog uspjeha u šaljivim ulogama u djelima Rosinija.

[35] *Žene koje su primane u kraljevom Malom dvoru.* — Za vrijeme Restauracije i Julske monarhije naziv *Dvor* nije obuhvaćao cio dvor nego se odnosio samo na porodični krug kraljev, nastanjen u Tuileriama. Mali dvor daje ovom nazivu još uži pojam.

[35] *Spašeni Mleci.* — Engleska tragedija od Otwaya (1685.), čiji je sadržaj uzet iz *Zavjere Španjolaca protiv Mletaka,* od Saint-Reala.

[36] *Njegova preuzvišenost gospodin ministar policije cijele kraljevine...* — Ovo ministarstvo osnovao je Direktorijum 1796., ukinulo ga Konzulstvo, i ponovo ga uspostavilo Carstvo; konačno je nestalo decembra 1818. Posljednji ministar policije bio je Decaxes.

[37] *Bagdadski kalif.* — Šaljiva opera u jednom činu, na libreto od Sain-.Tusta. muzika od Boieldieua, prikazana je 16. septembra 1801. i dugo imala najveći uspjeh.

[38] *Coignardom, lažnim grofom de Sainte-Helene.* — Pierre Coignard, *zvani* grof Pontis de Sainte-Helene bio je čuveni avanturist (1779. — 1831.). Iako je proveo četiri godine na robiji, Coignardu je pošlo za rukom da stupi u vojsku; za vrijeme Carstva učestvovao je u španjolskom ratu i postao komandant bataljona. Oženivši se ljubavnicom jednog emigranta, grofa de Sainte-Helene, on je krivotvorio sebi isprave na ovo ime. S Louisem XVIII. išao je u Gand; unapređen je za potpukovnika Seinske legije i stekao takav društveni položaj koji mu je omogućio da daje uputstva za pljačkanje bandi lopova što se oko njega okupila. Za vrijeme jedne smotre prepoznao ga jedan stari drug s robije i odao ga. Godine 1819. bio je osuđen na doživotni prisilni rad.

[39] *U malu ulicu Sainte-Anne.* — Ulica Sainte-Anne u Citeu vodila je iz ulice de la Barillerie (danas bulevar du Palais) na kej Orfevres. Otuda se nazivala i ulica de la Sainte-Chapelle i malo pomalo bila je obuhvaćena proširenjem Palače pravde.

[40] *Divna je moja Fanchette u svojoj prirodnosti.* — Trio, muzički obrađen kao čuveni kanon: izvađen je iz *Dva ljubomorna čovjeka,* komedije u jednom činu koja je puna lakih arija u stilu Dufresnyja, na tekst Vialov i za koje je komponirala muziku gospođa Gail. Prikazana je u Operi Comique 1813.

[41] *U ulici d'Artois.* — Ova ulica, koja je prosječena 1771. i koja je dobila naziv u čast grofa d'Artois, prekrštena je 1830. u ulicu bankara Laffittea, jednog od glavnih podstrekača za dizanje Julske revolucije.

[42] *Do prolaza Panorama.* — Ovaj prolaz prosječen je 1800. Panorame su iz njega uklonjene 1831.

[43] *Sat marke Breguet.* — Abraham-Louis Breguet (1747. — 1823.), urar mornarice, član Brodskog odjeljenja i Akademije nauka, — nije se zadovoljio samo usavršavanjem tadašnje urarske vještine. Pronašao je i konstruirao mnogo preciznih sprava za mornaricu i astronomiju.

[44] U divljem brijegu, *komadu, koji je napisan prema romanu* Osamljenik. — *Divlji brijeg* je melodrama u tri čina koju je napisao Guilbert de Pixerecourt; prvi put je prikazana u Veselom kazalištu 1821.

Osamljenik, srednjevekovni roman od Arlincourta (1821.) u kome je XV vijek prikazan na najromantičniji način: *Usamljenik,* „obavijen mrtvačkim velovima" glavom je Karlo Smjeli koji je izbjegao nantski poraz i povukao se na „Divlji brijeg".

[45] *Spavaj ljubavi moja!...* — Ovi su stihovi pogrešno navedeni; treba da glase:

Spavaj, spavaj, ljubavi moja!

Tako počinje refren jedne romanse Amedea de Beauplan, pjesnika i dramatičara (1790. — 1853.). Scribe je proslavio tu romansu unijevši je u svoju *Mjesečarku.*

[46] *Sunce, sunce, jarko sunce...* — Pjesma koja je pjevana u svim ateljeima; bila je vrlo omiljena za vrijeme Restauracije.

[47] *Iz Veselog kazališta.* — Ovo kazalište je slavni Nicolet podigao na bulevaru 1759., tek je 1792. dobilo ime *Veselo kazalište.* Ali, kada je Nicolet umro, kazališni genre koji je u njemu gajen napušten je, i otada su u njemu prikazivana dramska djela i kazališni komadi s vilama i duhovima. Kako je bilo isuviše malo, Pierre ga je rekonstruirao 1808.; drugi put je pregrađeno 1835., poslije jednog požara koji je potakao graditelje da se u velikoj mjeri posluže željeznom konstrukcijom. Nikada nijedno kazalište nije manje opravdalo svoj naziv: za sve vrijeme romantičarske epohe prikazivane su u njemu najmračnije i najsvirepije drame.

[48] *Gospodin Tissot.* — Pierre-Frangois Tissot (1768.—1854.), pokazao se još od početka svoje političke karijere u Versailleskom klubu kao najborbeniji revolucionar na riječima i najveći umjerenjak na djelu. Uzeo je učešća u revoluciji, ali nikad nije uzeo na sebe neku vidljivu ulogu. Bio je zamjenik opata Delila 1810., a 1813. postao je njegov nasljednik na katedri za latinsku poeziju. Za vrijeme Restauracije bio je smijenjen, a Julska revolucija ga je vratila na stari položaj. Osim članaka u liberalnim listovima za vrijeme Restauracije napisao je mnoga diela od kojih navodimo *Studije o Vergiliju* i *Historiju Francuske revolucije.*

[49] *Kod Flicoteauxa.* — Ova se gostionica nalazi na uglu ulice Neuve-Richelieu koja je danas u sastavu trga Sorbone. Bila je to neka drugorazredna krčma za siromašne studente: ručak od tri jela i boce vina koštao je svega osamnaest soua; Balzac je iscrpno opisao sve krasote Flicoteauxa u *Izgubljenim iluzijama.*

[50] *Vojvodi de Vermandois.* — Louis de Bourbon, vanbračni sin Louise de la Valliere, rođen 1667., umro 1683.

[51] *Molitvu iz Mojsija.* — *Moše in Egitto,* velika opera od Rossinija koja je prikazana 1818. u kazalištu Saint-Charles u Napulju. Prerađena, proširena i pretvorena u francusku operu za koju je libreto napiso Jouy, prikazana je kao repriza u Kraljevskoj muzičkoj akademiji 26. marta 1827. Molitva Mojsijeva iz te opere postala je najčuvenija partija: poznato je da se najčudesnija virtouznost Paganinijeva sastojala u tome da samo na četvrtoj žici violine izvodi čarobnjačke varijacije koje je komponirao na temu te molitve.

[52] *Kad ju je kralj odvojio od dragana.* — Antoine Nompar de Caumont, vojvoda od Lauzuna, čuven je zbog ljubavi koju je prema njemu gajila gospođica de Monpansie, sestra od strica Louisa XIV. Ona je 1670. dobila dozvolu od kralja da se uda za Lauzuna, ali zbog spletaka zavidljivaca kralj je povukao svoju dozvolu i iduće godine Lauzun je bio uhapšen i zatvoren u Bastilju, a zatim poslat u Pignerol gdje je osam godina proveo u tamnici. Pošto je 1680. pušten na slobodu, oženio se, najzad, princezom; no kad su se vjenčali, nisu mogli da se slože; tukli su se i rastali — i nikad se više nisu vidjeli.

[53] saquerlotte, saperlotte, sapristi, familijarni uzvik, trista mu jada!

[54] Eylau, grad u Pruskoj kod kojega je Napoleon god. 1808. potukao Pruse i Ruse.

[55] Talma (1763—1826), glasoviti francuski glumac tragičnih uloga.

[56] *Ego,* lat. *ja.*

[57] *Vidi Cesar Birotteau.*

[58] Palais-Royal je bio, pod starim režimom i u godinama poslije Revolucije 1789., sastajalište razvratnika i kockara.

[59] „Constitutionnel“ (Pristaša ustavne monarhije) — ime dnevnih novina koje su izlazile u Parizu.

[60] Trg u Starom Parizu, na kojem su izvršavane smrtne kazne.

[61] Tu su god. 1757. Prusi pobijedili Francuze.

[62] Kod Jene su god. 1806. Francuzi porazili Pruse.

[63] U Francuskoj liječnici i pravnici, katkad nose crni službeni plašt.

[64] Nadimak jednog lica u romanu Fenimorea Coopera *Pioniri.*

[65] Deklaracijom izdatom u Saint-Ouenu, pred usvoj ulazak u Pariz, maja 1814., Louis XVIII se obavezao da će poštivati napredne zakone donijete za Napoleonove vlade.

[66] 20. mart 1815., dan Napoleonova dolaska u Francusku, s ostrva Elbe, početak njegove Stodnevne

vladavine.

[67] *Guimard* (1743—1816), čuvena operna plesačica.

[68] *Duthe* (1752—1820), plesačica i kurtizana.

[69] *Barreme* (1640—1713), poznat francuski matematičar.

[70] Multiplicamini (lat.) — množiti se.

[71] U bici kod Fontenoya prve bojne redove sačinjavali su pješaci i konjanici kraljeva štaba, koji su nosili crvene uniforme i po čuvenoj anegdoti, iz učtivosti (a naročito iz strategiskih razloga) pozvali Engleze da prvi otvore paljbu.

[72] U originalu „Fleur des pois“. Bukvalno ,,grahorov cvijet", u prenesenom značenju „najbolje u svom rodu, najfiniji kicoš, najotmjeniji gizdavac".

[73] George Brummel (1778—1840), engleski dendi, nazvan kralj mode.

[74] Mrzite i čekajte!

[75] Malo mjesto u unutrašnjosti, gdje je Richelieu, ministar Louisa XIII, odlučio da se povuče, predviđajući mogućnost da padne u nemilost. Međutim, svojom vještinom, kao i zbog slabosti kraljeve, uspio je da se održi na vlasti sve do svoje smrti (1642).

[70] S dugim uvojcima oko glave, koji padaju niz vrat, po ugledu na poznatu sliku gospođe de Sevigne.

[77] Poznati francuski pravnici.

[78] Junaci Homerove *Ilijade,* prvi se smatra kao oličenje hrabrosti, a drugi znatno stariji, kao uzor mudrosti.

[79] Sad i ovdje (lat.) — na licu mjesta.

[80] Petofranak od srebra.

[81] Bilježnika udava.

[82] Junakinje iz Moliereova *Mizantropa.*

[83] Doslovna primjena zakona prouzrokuje najveću nepravdu.

[84] Tijelo koje je sačinjavalo samo najviše vlastela.

[85] Carigradski partijarh (IV vijek), čuven po svojoj rječitosti i po razmiricama s caricom Eudoksijom kojoj je u lice žestoko predbacivao njen nemoral.

[86] Sluga lupež i spletkaš, ličnost iz komedija XVII i XVIII vijeka.

[87] Lice iz Byronova spjeva *Lara.*

[88] Lice iz Byronova spjeva *Gusar,* ljubavnica Konradova.

[89] Ulica Saint-Denis u Parizu bila je u Balzacovo vrijeme na rđavu glasu.

[90] Po opisu samog pisca u romanu *Čiča Goriot,* ova banda je bila udruženje lopova visoka stila, ljudi koji su radili samo na veliko i nisu se uplitali u krađe gdje se nije moglo udariti bar deset hiljada franaka.

[91] U Veneciji su se anonimne dostave ubacivale u bronzane figure u obliku čeljusti.

[92] Talleyrand.

[93] Lica iz Ariostova *Bijesnog Rolanda.*